Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СЕРИЯСЫ

1997 ЖЫЛДАН БАСТАП ШЫҒАДЫ

ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ

ИЗДАЕТСЯ С 1997 ГОДА

ISSN 2710-2661

№ 3 (2022)

ПАВЛОДАР

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Педагогическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ03VPY00029269
выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области педагогики,
психологии и методики преподавания

Подписной индекс – 76137

https://doi.org/10.48081/DIFL9621

Бас редакторы – главный редактор
Бурдина Е. И.
д.п.н., профессор

Заместитель главного редактора — Ксембаева С. К., *к.п.н., доцент*
Ответственный секретарь — Нургалиева М. Е., *PhD доктор*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Пфейфер Н. Э.,	*д.п.н., профессор*
Жуматаева Е.,	*д.п.н., профессор*
Абибулаева А. Б.	*д.п.н., профессор*
Мирза Н. В.,	*д.п.н., профессор*
Фоминых Н. Ю.,	*д.п.н., профессор (Россия)*
Снопкова Е. И.,	*к.п.н., профессор (Белоруссия)*
Кудышева А. А.,	*к.п.н., ассоц. профессор*
Оспанова Н. Н.,	*к.п.н., доцент*
Оралканова И. А.,	*доктор PhD*
Омарова А. Р.,	*технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ

БІЛІМ БЕРУДІҢ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ,
ІТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Каратаева Ж. Р., Абильдинова Г. М., Карача Джелал, Оспанова Н. Н.
Жаңартылатын энергия көздеріндегі цифрлық технологиялар бағыты бойынша оқыту курсын қалыптастыру 15
Жетписбаева Б. А., Дьяков Д. В., Чижевская Ю. Т., Муканова С. Д.
Мектеп оқушыларына CLIL білім беру үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың тиімділігі 24
Нариман С. А., Альжанов А. К.
Информатика педагогтарының CLIL технологиясын оқытудың білім беру нәтижелері 34
Омарова М. К.
Қашықтықтан оқыту курсы: педагогикалық дизайнның принциптері 47

ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Рахимбекова Г. О., Құсайынова Ж. А., Тулекова Г. М.
Пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) тілдік емес мамандықтар студенттерінің шет тіліндегі кәсіби қарым-қатынас дағдыларын дамытудың тиімді тәсілі ретінде 59
Тергенбаева Ж. Т., Карашолақова Л. Н., Амангелді Н.
Пәннің биоәртүрлілігінің мысалында мұғалімдердің пәндік құзыреттілерін қалыптастыру 69
Абдуалиева М. А., Сапарбаева Э. М., Төребек Е. Ж.
«Құрылыс» бағыты студенттеріне жобалау іс-әрекеттерін қалыптастыру негізінде математиканы оқытудың әдістемелік моделі 81
Ажмолдаева К. Б., Ибадуллаева С. Ж., Карабалаева А. Б., Абенова А. Т., Балгабаева Г. С.
Биологиялық білім беру үдерісінде өлкелік компонентті оқытудың ерекшеліктері 96

Жунусова А. К., Тұрысбек Р. С.
Жоғары оқу орындарында детективті
шығармаларды оқыту жолдары.....109
Искакова А. Б., Токжигитова Н. К.,
Туяков Е. А., Зейтова Ш. С.
Жоғары оқу орындарының техникалық мамандықтарында
физика курсын оқыту процесінде студенттердің
жобалық іс-әрекетін дамыту 120
Нұрғабыл Д. Н., Жайлаубаева Н. Н.
Дифференциалдық модельді құру арқылы
болашақ математика мұғалімдерінде
пән аралық білімдерді қалыптастыру 134
Ушакова Н. М., Хуснатдинова К. М.
Білім берудегі мәдени тәсілдің алдында карате оқытуды
дамыту білім беру үрдісінің симуляциялық моделі.....147
Сағынтаева Ж. Қ.
Топпен оқыту әдісін пайдаланудың тиімділігі.....160
Динаева Б. Б., Убайдуллаева Г. Ж., Сагиндиков И. У.
Білімдар ұрпақтың құзыреттілік моделін дамыту тәсілдері 170

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ҮРДІСТЕГІ ИДЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ

Герфанова Э. Ф., Немчинова Е. М.
Мәдениет аралық азаматтық концепт туралы
студенттердің қабылдауын зерттеу.....182

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ТӘРБИЕ МЕН ОҚЫТУ ҮРДІСІН
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Каскабасова А. А., Отепова Г. Е.,
Кабиденова Ж. Д., Акишев А. А.
Деректанулық құзыреттілігі болашақ тарих мұғалімдерін
кәсіби даярлаудың бағыты ретінде.....195
Тулкина Р. Ж., Аплашова А. Ж., Мухаметкаиров А. Е.
Болашақ мұғалімдердің soft skills
дамытудың теориялық мәселелері.....211
Аженов А. А., Пшембаева Э. С., Казиев К. О.
Мансаптық даму модельдері: кәсіби және кеңес беру негіздері....220

Аубакирова С. С., Быков П. О., Муканов Р. Б.,
Артыкбаева Г. Т., Искакова З. С.
«Торайғыров университеті» КеАҚ мысалында инженерлік білім
беру бағдарламаларының студенттері мен магистранттарының
кәсіпкерлік құзыреттерін қалыптастыру тәжірибесі 237
Варлакова Е. Ю., Корогод Н. П.,
Шарипова А. К., Арынова Ш. Ж., Чидунчи И. Ю.
Оқушылардың зерттеу біліктілері мен олардың зияткерлік
жарыстардағы тиімділік арасындағы қатынастығын бағалау 248
Жакпарова Г. А.
Педагогикалық жоғары оқу орны студенттерінің
оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын зерттеу 262
Койшибаев М. Н., Майгельдиева Ж. М., Жұмағұлова М. Ш.,
Диуанова Р. К., Нургалиева С. А.
Жоғары мектеп жағдайында болашақ мұғалімдерді
кәсіби-этикалық даярлау.....275
Кудышева А. А., Щербакова Е. П.,
Хаймулдина А. Ю., Жумадирова К. К.
Білім алушылардың ерте кәсіби өзін-өзі анықтауын
психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге теориялық шолу.....285
Мукашева К. К., Фоминых Н. Ю., Беисова А. Е.
Жоғары оқу орындарында студенттердің
музыкалық біліми қабілетін дамыту 297
Нургалиева М. Е., Усина Ж. А., Бейсембаев М. К.,
Кударова Н. А., Сарсенбаева Б. Г.
Университетте студенттердің сыни ойлауының
теориялық негіздерін дамыту.....309
Попандопуло А. С., Алимова Ш. Ж., Махадиева А. К.
Жалпы білім беретін мектептердің білім алушыларында
мета-оқытуда метакогнитивтік қабілеттерді дамыту 322
Торпищева Р. Ш., Бурдина Е. И.,
Мукатаева К. Б., Абыкенова Д. Б.
Жоғары оқу орындарында оқитын
студент-журналистерде сыни ойлауды дамыту 336
Тусеев М. У., Торыбаева Ж. З., Собкин В. С.
Білімдік ортаның психологиялық қауіпсіздігі –
маңызды педагогикалық мәселе ретінде.....349

Ширинбекова Ж. А., Сланбекова Г. К., Ксембаева С. К.
Жоғары мектеп оқытушыларындағы кәсіби стресстің көріну ерекшеліктері 359

ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫ, ЭТНОПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ПЕДАГОГИКА

Умралиева Л. М., Тәңірбергенов М. Ж., Сабырова Ә. Қ., Фейзулдаева С. А., Кошкимбаева Р. Х.
Б. Симованың шығармашылығы арқылы болашақ педагогтерді ұлттық дәстүрлі өнерге баулу 369

Авторлар туралы ақпарат 382

Авторларға арналған ережелер 409

Жарияланым этикасы 422

СОДЕРЖАНИЕ

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ

Каратаева Ж. Р., Абильдинова Г. М., Карача Джелал, Оспанова Н. Н.
Формирование обучающего курса по направлению цифровые технологии в возобновляемых источниках энергии 15
Жетписбаева Б. А., Дьяков Д. В., Чижевская Ю. Т., Муканова С. Д.
Эффективность использования информационно-коммуникативных технологий в процессе CLIL обучения школьников 24
Нариман С. А., Альжанов А. К.
Образовательные результаты обучения технологии CLIL педагогов информатики 34
Омарова М. К.
Дистанционный курс: принципы педагогического дизайна 47

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Рахимбекова Г. О., Кусаинова Ж. А., Тулекова Г. М.
Предметно-языковое интегрированное обучение (CLIL) как эффективный подход для развития навыков иноязычного профессионального общения у студентов неязыковых специальностей 59
Тергенбаева Ж. Т., Карашолакова Л. Н., Амангельды Н.
Формирование предметных компетенций педагогов на примере предмета биоразнообразие 69
Абдуалиева М. А., Сапарбаева Э. М., Торебек Е. Ж.
Методическая модель обучения математике на основе формирования проектной деятельности для студентов направления подготовки «Строительство» 81
Ажмолдаева К. Б., Ибадуллаева С. Ж., Карабалаева А. Б., Абенова А. Т., Балгабаева Г. С.
Особенности изучения регионального компонента в процессе биологического образования 96
Жунусова А. К., Тұрысбек Р. С.
Способы обучения детективным произведениям в вузе 109

Искакова А. Б., Токжигитова Н. К., Туяков Е. А., Зейтова Ш. С.
Развитие проектной деятельности студентов технических специальностей высшего учебного заведения в процессе обучения физике 120
Нургабыл Д. Н., Жайлаубаева Н. Н.
Формирование междисциплинарных знаний у будущих учителей математики посредством построения дифференциальных моделей 134
Ушакова Н. М., Хуснатдинова К. М.
Имитационная модель учебного процесса, развивающего обучение каратэ в рамках культурологического подхода к образованию 147
Сагынтаева Ж. К.
Эффективное использование группового обучения 160
Динаева Б. Б., Убайдуллаева Г. Ж., Сагиндиков И. У.
Способы развития компетентностной модели «Білімдар ұрпақ» ... 170

ИДЕОЛОГИЯ И ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Герфанова Э. Ф., Немчинова Е. М.
Изучение представлений студентов о концепте межкультурного гражданства 182

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОЦЕССА ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Каскабасова А. А., Отепова Г. Е., Кабиденова Ж. Д., Акишев А. А.
Источниковедческая компетенция в структуре профессиональной подготовки будущих учителей истории 195
Тулкина Р. Ж., Аплашова А. Ж., Мухаметкаиров А. Е.
Теоретические вопросы развития soft skills у будущих учителей ... 211
Аженов А. А., Пшембаева Э. С., Казиев К. О.
Модели карьерного развития: профессиональные и консультационные основы 220

Аубакирова С. С., Быков П. О., Муканов Р. Б., Артыкбаева Г. Т., Искакова З. С.
Опыт формирования предпринимательских компетенций студентов и магистрантов инженерных образовательных программ на примере НАО «Торайгыров университет» 237
Варлакова Е. Ю., Корогод Н. П., Шарипова А. К., Арынова Ш. Ж., Чидунчи И. Ю.
Оценка взаимосвязи между исследовательскими навыками учащихся и их результативностью на интеллектуальных конкурсах 248
Жакпарова Г. А.
Исследование успешности учебно-познавательной деятельности студентов педагогического вуза 262
Койшибаев М. Н., Майгельдиева Ж. М., Джумагулова М. Ш., Диуанова Р. К., Нургалиева С. А.
Профессионально-этическая подготовка будущих учителей в условиях высшей школы 275
Кудышева А. А., Щербакова Е. П., Хаймулдина А. Ю., Жумадирова К. К.
Теоретический обзор психолого-педагогического сопровождения раннего профессионального самоопределения обучающихся 285
Мукашева К. К., Фоминых Н. Ю., Беисова А. Е.
Развитие музыкальных способностей студентов в высших учебных заведениях 297
Нургалиева М. Е., Усина Ж. А., Бейсембаев М. К., К ударова Н. А., Сарсенбаева Б. Г.
Развитие теоретических основ критического мышления обучающихся в вузе 309
Попандопуло А. С., Алимова Ш. Ж., Махадиева А. К.
Развитие метакогнитивных способностей в мета-обучении у обучающихся общеобразовательных школ 322
Торпищева Р. Ш., Бурдина Е. И., Мукатаева К. Б., Абыкенова Д. Б.
Развитие критического мышления у студентов-журналистов, обучающихся в высших учебных заведениях 336
Тусеев М. У., Торыбаева Дж. З., Собкин В. С.
Психологическая безопасность образовательной среды как важная педагогическая проблема 349

Ширинбекова Ж. А., Сланбекова Г. К., Ксембаева С. К.
Особенности проявления профессионального стресса
у преподавателей высшей школы 359

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ, ЭТНОПЕДАГОГИКА
И СРАВНИТЕЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА

Умралиева Л. М., Танирбергенов М. Ж., Сабырова А. К., Фейзулдаева С. А., Кошкимбаева Р. Х.
Приобщение будущих педагогов к национальному
традиционному искусству через творчество Б. Симовой 369

Сведения о авторах 382

Правила для авторов 409

Публикационная этика 422

CONTENT

MODERN TECHNOLOGIES AND TEACHING METHODS

Karatayeva Zh., Abildinova G., Karaca Celal, Ospanova N.
Formation of a training course in the direction of digital
technologies in renewable energy sources 15
Zhetpisbaeva B. A., Dyakov D. V.,
Chizhevskaya Yu. T., Mukanova S. D.
Effectiveness of information and communication technologies
in the CLIL learning process of schoolchildren.....24
Nariman S. A., Alzhanov A. K.
Educational results of teaching CLIL technologies
of computer science teachers.....34
Omarova M. K.
Distance course: principles of instructional design.....47

THEORY AND METODOLOGY OF EDUCATION

Rakhimbekova G. O., Kussainova Zh. A., Tulekova G. M.
Content and language integrated learning (CLIL) as an effective
approach for the development of foreign language professional
communication skills among students of non-linguistic specialties 59
Tergenbayeva Zh. T., Karasholakova L. N., Amangeldi N.
Formation subject competences of teachers
on example of subject of biodiversity.....69
Abdualiyeva M. A., Saparbaeva E. M., Torebek Y. Zh.
Methodical model of teaching mathematics based
on the formation of project activities for students
of the direction of training «Construction» 81
Azhmoldayeva K. B., Ibadullayeva S. Zh.,
Karabalayeva A. B., Abenova A. T., Balgabayeva G. R.
Features of regional component learning
in the process of biological education.....96
Zhunusova A. K., Turysbek R. S.
Methods of teaching detective works at the university 109

Iskakova A. B., Tokzhigitova N. K., Tuyakov Y. A., Zeitova Sh. S.
Building project work competencies in students
of technical specialties at higher education institutions 120
Nurgabyl D. N., Zhailaubaeva N. N.
Formation of interdisciplinary knowledge in future teachers
of mathematics through construction of differential models 134
Ushakova N. M., Khusnatdinova K. M.
Simulation model of the educational process
developing karate learning in the framework
of the culturological approach to education 147
Sagyntayeva Zh.
Effective use of group learning 160
Dinayeva B. B., Ubaydullayeva G. Zh., Sagindikov I. U.
Approaches to the development
of the competence model of Bilimdar Urpak 170

IDEOLOGY AND UPBRINGING IN THE PEDAGOGICAL PROCESS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Gerfanova E. F., Nemtchinova E. M.
Exploring perceptions of intercultural citizenship among
kazakhstani university students 182

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF EDUCATION AND TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kaskabasova A. A., Otepova G. E.,
Kabidenova Zh. D., Akishev A. A.
Source-based competence in the structure
of professional training of future history teachers 195
Tulkina R. Zh., Aplashova A. Zh., Mukhametkarimov A. E.
Theoretical issues of future teachers' soft skills development..... 211
Azhenov A. A., Pshembayeva E. S., Kaziyev K. O.
Career development models: professional and consultational basis .. 220

Aubakirova S. S., Bykov P. O., Mukanov R. B.,
Artykbaeva G. T., Iskakova Z. S.
Experience in the formation of entrepreneurial competencies
of students and undergraduates of engineering educational
programs on the example of NCJSC «Toraighyrov University» 237
Varlakova E. Yu., Korogod N. P., Sharipova A. K.,
Arynova Sh. Zh., Chidunchi I. Yu.
Evaluation of the relationship between students'
research skills and their performance in intellectual competitions..... 248
Jakparova G. A.
Research on the success of educational-cognitive responsibility
of students of pedagogical university 262
Koishibaev M. N., Maigeldiyeva Zh. M., Jumagulova M. Sh.,
Diuanova R. K., Nurgaliyeva S. A.
Professional and ethical training of future teachers
in the conditions of higher education 275
Kudysheva A. A., Chsherbakova Ye. P.,
Khaimuldina A. Y., Zhumadirova K. K.
Theoretical review of psychological and pedagogical support
of early professional self-determination of students 285
Mukasheva K. K., Fominykh N. Y., Beisova A. E.
Development of students' musical abilities
in higher educational institutions 297
Nurgaliyeva M. Y., Usina Zh. A., Beisembayev M. K.,
Kudarova N. A., Sarsenbayeva B. G.
Development of the theoretical foundations
of critical thinking of students at the university 309
Popandopulo A. S., Alimova Sh. Zh., Makhadiyeva A. K.
Development of metacognitive abilities in meta-education
in students of comprehensive schools..... 322
Torpichsheva R. Sh., Burdina Ye. I.,
Mukatayeva K. B., Abykenova D. B.
Critical thinking development of students-journalists 336
Tuseev M. U., Torybayeva J. Z., Sobkin V. S.
Safety of the psychological educational environment
as an important pedagogical problem 349
Shirinbekova J. A., Slanbekova G. K., Ksembaeva S. K.
Features of the manifestation of professional stress
among university teachers..... 359

HISTORY OF PEDAGOGY, ETHNOPEDAGOGY
AND COMPARATIVE PEDAGOGY

Umralieva L. M., Tanirbergenov M. Zh., Sabyrova A. K., Feyzuldaeva S. A., Koshkimbaeva R. Kh.
Accessing future teachers to national traditional art through B. Simova's creativity 369

Information about the authors 382

Rules for authors 409

Publication ethics 422

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ,
IT-ТЕХНОЛОГИИ

SRSTI 14.37.01

https://doi.org/10.48081/MMQJ7392

Zh. Karatayeva[1], G. Abildinova[2], Celal Karaca[3], N. Ospanova[4]
[1],[2]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;
[3]Aksaray University,
Republic of Turkey, Aksaray;
[4]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar

FORMATION OF A TRAINING COURSE IN THE DIRECTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN RENEWABLE ENERGY SOURCES

Every year, interest in renewable energy sources (hereinafter referred – RES) is growing at all levels of the global space. This direction has acquired not only an energy and environmental, but also a global political sound, which includes three main factors, such as energy security, reduction of climate change and access to energy to ensure the long-term sustainability of global energy systems. This is stated in the speech of the President of the Republic of Kazakhstan K. K. Tokayev at an expanded meeting of the Government [1]. During the discussion of the «Development of the national electric grid», it was instructed to increase the share of renewable energy sources in the electric power industry by 15 % by 2030, which shows the relevance and necessity of the transition.

This article examines the relevance and interest of a circle of people (faculty, scientists, and students) in the formation of a training course on digital technologies in renewable energy, which will increase the number of interested persons in this industry.

Keywords: Renewable energy sources, digitalization, digital technologies, digital solutions, wind energy.

Introduction

The affordability of low prices and abundant energy with less environmental and ecological risks associated with its production and use is one of the most important factors of environmental growth, as well as the desired improvement in the quality of life of people living in developed and in the developing countries [2; 3].

Digitalization in the energy sector will play an increasingly important role for the development of RES and the continued expansion of the capacities of wind farms and solar-powered plants [4].

Digital technologies can give impetus to the next stage of renewable energy development by integrating RES into energy systems in such a way as to provide a flexible response to electricity demand [3; 4], increasing the efficiency and sustainability of renewable generation [5; 7]. Digitalization and innovative technologies can transform the entire supply chain of «green» electricity – from generation and transportation to distribution and consumption [5]. Industry experts also draw attention to the fact that along with the development of digital technologies, the driver of renewable energy development will also be an increase in the efficiency of solar and wind power plants through the use of new technologies [6].

The above-mentioned relevance reveals the need to train highly qualified personnel who know digital technologies, programming basics and is versed in the direction of renewable energy. It was for this purpose that the authors created a training course within the framework of the American Councils for International Education project for the development of partnership between universities in the USA and Kazakhstan, which was attended by partner universities: L. N. Gumilev Eurasian National University (ENU), Toraighyrov University (ToU), University of Texas Rio Grande Valley (UTRGV). The project is aimed at creating sustainable international cooperation and partnership between higher education institutions of the USA and Kazakhstan in the areas of curriculum development, research and capacity building in the field of renewable energy.

Materials and methods

More and more organizations are striving to move to a digital solution in a digital environment. The direction of renewable energy is no exception and the issue of training specialists is acute in this area. That is, specialists should have not only knowledge and skills in the field of electric power, but also be highly qualified programmers who know and understand the latest conditions for the development of technological solutions (process automation, blockchain, smart networks, artificial intelligence) [8].

According to Walz K. et al. (2016) a huge number of factors influence the formation and implementation of educational programs in the field of renewable energy sources, such as rapid technological progress, new research results, changing regulatory requirements, changing economic policy, ideological debates, and even global environmental and climate [9].

Mayasari T. et al (2019) claims that through education it is possible to be acquainted with alternative energy and influence on knowledge in this area [10].

Caglayan Acikgoz (2011) highlights the lack of the proper education in the field of renewable energy sources and considers environmental and educational factors to be among the important ones [11].

Market changes affect the formation of competencies that require the creation of new related specialties, knowledge and skills of working with digital platforms in eco and energy systems, service models for providing Infrastructure as a Service resources. A new direction in the field of digitalization of renewable energy will lead to a reformation of the labor market, a shortage of specialists with knowledge of the IT industry and energy.

Results and discussion

The formation of a digital transition, preparation for the labor market in the field of industry and IT requires the formation of a high-quality educational program that will include key disciplines in both directions [2; 11]. The construction, formation and organization of the course as a separate optional lesson, or one of the mandatory components of the educational program of related fields is one of the tasks that we have set ourselves [12].

In order to determine the reach of the audience, the interest of listeners, involvement in the process of research in related areas of IT and electric power, a survey was conducted in which 73 participants from various universities took part: ENU, ToU, Karaganda Technical University.

The results of the survey showed that 53.4 % of the course participants are teachers, 31.5 % are bachelor's students, 8.3 % are doctoral students, 4.1 % are specialists and 2.8 % are undergraduates.

When asked about their interest in this training course, 64.4 % answered that it was interesting and 27.4 % answered very interesting, the remaining 6.8 % were neutral and 1.4 % were not interested.

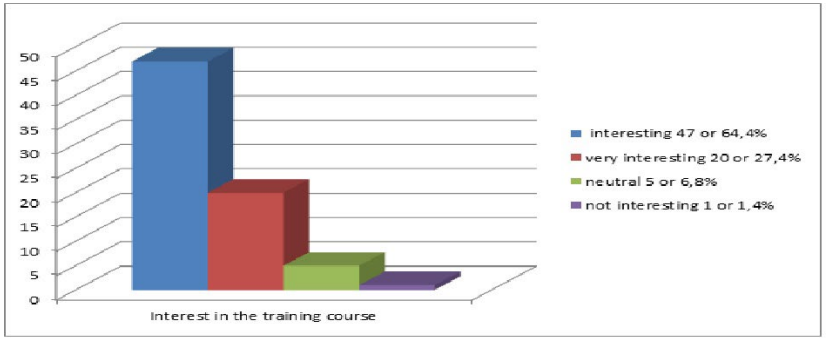

Figure 1 – Interest in the training course

Moreover, for many of those who answered the question about participating earlier as a listener in courses in the direction of renewable energy sources, 80.8 % of listeners answered that no, 17.8 % yes and 1.4 % participated in seminars.

Also, when asked about the appropriateness of introducing this course into the educational curriculum, 89 % answered yes, and the rest of the answers (about 1.4 %, which is 1 answer) were equally divided among all the expected answers.

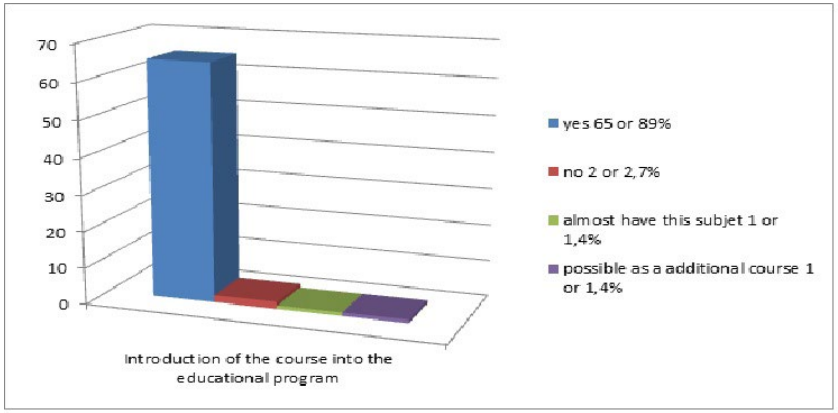

Figure 2 – Introduction of the course into the educational program

Based on the results of both Figures 1. and 2. from this survey, it can be said that the course is interesting, new and possible to recommend for further advancement in the educational environment among related educational programs of computer science and electric power.

Conclusion

From all of the above, we can conclude that there are real prospects for introducing the course into the educational environment. Educational programs in every step can be useful for advanced training of graduates of engineering specialties or students studying natural sciences, preferably with certain specialization options.

The general expectation from both higher education and industry is a human resource with developed personal and technical abilities.

According to the survey results, the main goal of the course in the direction of digital solutions in the field of renewable energy has been fulfilled, interest has shown more than 80 %.

Of course, conducting a course alone is not an indicator, but it has a good potential for further implementation among other universities.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Глава государства Касым-Жомарт Токаев. Выступление президента на расширенном заседании Правительства – 2021. [Электронный ресурс]. – URL:https://www.akorda.kz (Дата обращения 26.03.2022).

2 **Булаева, Н. М., Табит, А. Ф., Ахмадова, Г. Ф.** Применение информационных технологий для оценки возобновляемых ресурсов Йемена // Мониторинг. Наука и технологии [Текст]. – 2013. – № 1. – С. 12–19. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=18902636. (Дата обращения 26.03.2022).

3 **Acikgoz, C.** Renewable energy education in Turkey //Renewable Energy [Text]. – 2011. – Т. 36. – № 2. – С. 608–611. – ISSN 0960-1481. – https://doi.org/10.1016/j.renene.2010.08.015.

4 **Jennings, P.** New directions in renewable energy education //Renewable Energy [Text]. – 2009. – Т. 34. – № 2. – С. 435–439. – ISSN 0960-1481. – https://doi.org/10.1016/j.renene.2008.05.005.

5 **Пенджиев, А. М.** Возобновляемая энергетика и экология // Альтернативная энергетика и экология [Текст]. – 2014. – № 8 (148). – С. 45–78. (Дата обращения 05.07.2022).

6 **Bartczak, K.** Digital Technology Platforms as an Innovative Tool for the Implementation of Renewable Energy Sources // Energies [Text]. – 2021. – Т. 14. – № 23. – С. 7877. – https://doi.org/10.3390/en14237877. (Дата обращения 05.07.2022).

7 **Сайфутдинова, Г. Б., Палуку, Д. Л.** Применение возобновляемых источников энергии в ресурсосбережении российской энергетики //

Международный журнал гуманитарных и естественных наук [Текст]. – 2019. – №. 4-3. – С. 34-37. (Дата обращения 05.07.2022).

8 **Щеклеин, С. Е., Немихин, Ю. Е., Попов, А. И., Велькин, В. И., Коржавин, С. А., & Алван, Н. Т.** Цифровые технологии при изучении студентами источников возобновляемой энергетики //EdCRUNCH Ural-2020: Первая Международная научная конференция по проблемам цифровизации [Текст]. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2020. – С. 406–418. (Дата обращения 05.07.2022).

9 **Walz, K. A., Slowinski, M., Alfano, K.** International Approaches to Renewable Energy Education–A Faculty Professional Development Case Study with Recommended Practices for STEM Educators //American Journal of Engineering Education [Text]. – 2016. – Т. 7. – № 2. – С. 97–116. (Дата обращения 05.07.2022).

10 **Mayasari, T., Susilowati, E., Winarno, N.** Practicing integrated STEM in renewable energy projects: solar power // Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing [Text]. – 2019. – Т. 1280. – № 5. – P. 052033. – doi:10.1088/1742-6596/1280/5/052033 (Дата обращения 05.07.2022).

11 **Болтовский, В. С.** Актуальные проблемы гидролизного производства и пути их решения //Труды БГТУ. Серия 2: Химические технологии, биотехнология, геоэкология [Текст]. – 2017. – № 2 (199). – С. 233–240 (Дата обращения 05.07.2022).

12 **Rudenko, A. Y. et al.** Mathematical model of the hybrid wind-photovoltaic plant cost calculations //IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2020. – Т. 577. – № 1. – P. 012015. – doi:10.1088/1755-1315/577/1/012015 (Дата обращения 05.07.2022).

REFERENCES

1 Glava gosýdarstva Kasym-Jomart Tokaev. Vystýplenıe prezıdenta na rasshırennom zasedanıı Pravıtelstva [Head of State Kassym-Jomart Tokayev. Speech of the President at the enlarged meeting of the Government] – 2021. [Electronic resource]. – URL:https://www.akorda.kz (Date application 26.03.2022).

2 **Býlaeva, N. M., Tabıt, A. F., Ahmadova, G. F.** Prımenenıe ınformatsıonnyh tehnologıı dlıa otsenkı vozobnovlıaemyh resýrsov Iemena [Application of information technology to assess Yemen's renewable resources] // Monıtorıng. Naýka ı tehnologıı [Text]. – 2013. – № 1. – P. 12–19. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=18902636. (Date of application 05.07.2022).

3 **Acikgoz, C.** Renewable energy education in Turkey // Renewable Energy. – 2011. – Т. 36. – № 2. – P. 608-611. – ISSN 0960-1481. – https://doi.org/10.1016/j.renene.2010.08.015.

4 **Jennings, P.** New directions in renewable energy education // Renewable Energy. – 2009. – Т. 34. – № 2. – С. 435–439. – ISSN 0960-1481. – https://doi.org/10.1016/j.renene.2008.05.005.

5 **Pendjıev, A. M.** Vozobnovlıaemaıa energetıka ı ekologııa //Alternatıvnaıa energetıka ı ekologııa [Renewable energy and ecology //Alternative energy and ecology] [Text]. – 2014. – № 8 (148). – P. 45–78. (Date of application 05.07.2022).

6 **Bartczak, K.** Digital Technology Platforms as an Innovative Tool for the Implementation of Renewable Energy Sources //Energies [Text]. – 2021. – Т. 14. – №. 23. – P. 7877. – https://doi.org/10.3390/en14237877 (Date of application 05.07.2022).

7 **Saıfýtdınova, G. B., Palýký, D. L.** Prımenenıe vozobnovlıaemyh ıstochnıkov energıı v resýrsosberejenıı rossııskoı energetıkı //Mejdýnarodnyı jýrnal gýmanıtarnyh ı estestvennyh naýk [The use of renewable energy sources in resource conservation of Russian energy // International Journal of Humanities and Natural Sciences] [Text]. – 2014. – № 8 (148). – S. 45–78. (Date of application 05.07.2022).

8 **Shcheklein, S. E., Nemıhın, Iý. E., Popov, A. I., Velkın, V. I., Korjavın, S. A., & Alvan, N. T.** Tsıfrovye tehnologıı prı ızýchenıı stýdentamı ıstochnıkov vozobnovlıaemoı energetıkı //EdCRUNCH Ural-2020: Pervaıa Mejdýnarodnaıa naýchnaıa konferentsııa po problemam tsıfrovızatsıı [Digital technologies in the study of renewable energy sources by students //EdCrunch Ural-2020: The First International Scientific Conference on Digitalization Problems] [Text]. – Ekaterınbýrg, 2020. – Izdatelstvo Ýralskogo ýnıversıteta, 2020. – P. 406–418. (Date of application 05.07.2022).

9 **Walz, K. A., Slowinski, M., Alfano, K.** International Approaches to Renewable Energy Education-A Faculty Professional Development Case Study with Recommended Practices for STEM Educators // American Journal of Engineering Education [Text]. – 2016. – Т. 7. – № 2. – P. 97–116. (Date of application 05.07.2022).

10 **Mayasari, T., Susilowati, E., Winarno, N.** Practicing integrated STEM in renewable energy projects: solar power // Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing [Text]. – 2019. – Т. 1280. – № 5. – P. 052033. – doi:10.1088/1742-6596/1280/5/052033. (Date of application 05.07.2022)

11 **Boltovsky, V. S.** Aktýalnye problemy gıdrolıznogo proızvodstva ı pýtı ıh reshenııa //Trýdy BGTÝ. Serııa 2: Hımıcheskıe tehnologıı, bıotehnologııa, geoekologııa [Actual problems of hydrolysis production and ways to solve them //Works of BSTU. Series 2: Chemical technologies, biotechnology, geoecology] [Text]. – 2017. – № 2 (199). (Date of application 05.07.2022)

12 **Rudenko, A. Y. et al.** Mathematical model of the hybrid wind-photovoltaic plant cost calculations // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing [Text]. –2020. – Т. 577. – № 1. – P. 012015. – doi:10.1088/1755-1315/577/1/012015. (Date of application 05.07.2022)

Material received on 14.09.22.

**Ж. Р. Каратаева[1], Г. М. Абильдинова[2], Джелал Карача[3], Н. Н. Оспанова[4]*
[1,2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;
[3]Ақсарай университеті, Түркия Республикасы, Ақсарай қ.;
[4]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БАҒЫТЫ БОЙЫНША ОҚЫТУ КУРСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жыл сайын жаңартылатын энергия көздеріне (бұдан әрі – ЖЭК) қызығушылық жаһандық кеңістіктің барлық деңгейлерінде өсіп келеді. Бұл бағыт энергетикалық және экологиялық ғана емес, сонымен бірге жаһандық энергетикалық жүйелердің ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін энергетикалық қауіпсіздік, климаттың өзгеру салдарын азайту және энергияға қол жеткізу сияқты үш негізгі факторды қамтитын жаһандық саяси дыбысқа ие болды. Ол туралы Қазақстан Республикасының Президенті Қ. К. Тоқаевтың Үкіметтің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзінде айтылған [1]. «Ұлттық электр желісін дамытуды» талқылау барысында 2030 жылға қарай электр энергетикасындағы жаңартылатын энергия көздерінің үлесін 15 %-ға арттыру тапсырмасы берілді, бұл ауысудың өзектілігі мен қажеттілігін көрсетеді.

Бұл мақалада адамдар тобының (профессорлық-оқытушылық құрам, галымдар, студенттер) жаңартылатын энергетикадағы цифрлық технологиялар бойынша оқу курсын қалыптастырудың өзектілігі мен мүдделілігі қарастырылады, бұл осы саладағы мүдделі тұлғалардың санын ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: Жаңартылатын энергия көздері, сандық шешімдер, жел энергетикасы, жел фермалары.

**Ж. Р. Каратаева[1], Г. М. Абильдинова[2], Джелал Карача[3], Н. Н. Оспанова[4]*
[1,2]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан;
[3]Аксарайский университет,
Турецкая Республика, г. Аксарай;
[4]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБУЧАЮЩЕГО КУРСА ПО НАПРАВЛЕНИЮ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКАХ ЭНЕРГИИ

Ежегодно интерес к возобновляемым источникам энергии (далее – ВИЭ) растет на всех уровнях глобального пространства. Это направление приобрело не только энергетическое и экологическое, но и глобальное политическое звучание, которое включает в себя три основных фактора, таких как энергетическая безопасность, снижение последствий изменения климата и доступ к энергии для обеспечения долгосрочной устойчивости глобальных энергетических систем. Об этом говорится в выступлении Президента Республики Казахстан К. К. Токаева на расширенном заседании Правительства [1]. В ходе обсуждения «Развития национальной электросети» было дано поручение увеличить долю возобновляемых источников энергии в электроэнергетике на 15 % к 2030 году, что свидетельствует об актуальности и необходимости перехода.

В данной статье рассматривается актуальность и заинтересованность круга людей (профессорско-преподавательского состава, ученых, студентов) в формировании учебного курса по цифровым технологиям в возобновляемой энергетике, который позволит увеличить число заинтересованных лиц в этой отрасли.

Ключевые слова. Возобновляемые источники энергии, цифровые решения, ветроэнергетика, ветряные мельницы.

МРНТИ 14.25.09

https://doi.org/10.48081/MXWV5261

***Б. А. Жетписбаева[1], Д. В. Дьяков[2], Ю. Т. Чижевская[3], С. Д. Муканова[4]**

[1,2,3,4]Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ CLIL ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

В статье предлагается анализ экспертного мнения об эффективности применения информационно-коммуникативных технологий в процессе CLIL обучения школьников. В этой связи проведены анкетный опрос CLIL педагогов и учащихся старших классов, выполнена диагностика результатов их обучения, оценены методические преимущества использования инструментов Web 2.0. во время проведения предметно-языкового интегрированного обучения. Сбор материалов для анализа осуществлялся на базе 13 магнитных школ г. Караганды, реализующих программы или элементы CLIL обучения.

В ходе анализа были применены методы статистической обработки данных, наблюдения и обобщения.

Полученные результаты свидетельствуют о наличии принципиального методологического сходства, подтверждающего совместимость двух технологий и их положительное влияние на развитие лингво-информационных и CLIL компетенций школьников, появление новых методических возможностей для учителя. Использование инструментов Web 2.0. на CLIL занятиях приветствуется и школьниками, которые отмечают повышение мотивации и успеваемости, а также возможность овладеть предметными знаниями и академическим английским. Результаты самооценки школьников совпадают с результатами выходной диагностики, проводимой педагогами.

Авторы связывают перспективы проведения подобных исследований с решением государственных задач в области цифрового и иноязычного образования в современном Казахстане.

Ключевые слова: информационно-коммуникативные технологии, CLIL–технологии, инструменты Web 2.0, анкетирование, диагностика результатов обучения, таксономия Блума.

Введение

Стремительное распространение новых информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) оказывает заметное влияние на экономику, политику, науку, культуру и другие сферы человеческой деятельности. Открывая большие возможности для непосредственной коммуникации и передачи информации, ИКТ «являются одним из наиболее важных факторов, влияющих на формирование общества XXI века» [1]. Для образования это означает, что учитель получает качественно новые возможности коммуникации и передачи знаний. В западной литературе они закрепились в таких понятиях, как «blended-learning», «flipped classroom», «distance-learning», «вебинар». Связанные с этим цифровые навыки учителя постепенно приобретают конкурентоопределяющее значение.

Как известно, современное законодательство Казахстана ориентировано на развитие цифрового образования, что определяет создание в школе соответствующей среды и ресурсов. Так, в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан до 2025 года особое внимание уделяется развитию цифровых компетенций, которые «станут обязательным элементом всех профессиональных стандартов <…> и будут подтверждаться казахстанским сертификатом цифровой грамотности» [2]. Закон Республики Казахстан «Об образовании» рассматривает дистанционное обучение как инновационную технологию, «разумную альтернативу традиционному» [3].

Понятно, что данные нормы закона определяют новые текущие задачи современной школы, которая должна предложить адекватные пути внедрения цифровых способов обучения, в том числе на базе ИКТ. В этой связи актуальным остается вопрос о том, как цифровая образовательная среда может повлиять на реализацию программ CLIL обучения.

Анализ специальной экспертной литературы свидетельствует о положительном опыте казахстанских школ дифференцированно применять ИКТ и CLIL технологии в процессе обучения. Оказавшись в условиях пандемии 2020 года, школьное образование благодаря этому сумело использовать накопленный потенциал и применить инструменты ИКТ в дистанционном режиме. Это коснулось и CLIL обучения, которое стало искать себя в сочетании с дистанционными технологиями. Новая траектория развития CLIL вызвала интерес в экспертном сообществе, в результате чего появились первые попытки теоретического осмысления

такой интеграции. В отечественной науке предпринимаются первые попытки рассмотреть особенности применения CLIL технологии в условиях дистанционного обучения в организациях среднего и высшего образования Республики Казахстан [4,5]. В числе основных проблем, связанных с внедрением CLIL обучения в образовательные программы школ и вузов, недостаточное ресурсное обеспечение и высокая потребность в методическом сопровождении CLIL педагогов. В контексте этого обозначена необходимость переформатировать программы повышения квалификации CLIL-педагогов с обязательным включением модуля по разработке и использованию электронных ресурсов [6,7].

Прикладное значение исследований по вопросам интеграции ИКТ и CLIL, проведенных отечественными учеными, заключается в разработке методических рекомендаций и ресурсного обеспечения для педагогов, реализующих программы или элементы CLIL обучения [8,9,10]. При этом научные работы, предметом исследования которых являются перспективы, возникающие перед учащимися в рамках интеграции ИКТ и CLIL, в современной педагогической литературе отсутствуют.

В связи с этим цель данной статьи – оценить эффективность использования информационно-коммуникативных технологий при формировании CLIL компетенций учащихся старших классов школы.

Методы и материалы

В данной статье интерпретируются результаты исследования, проводимого с участием CLIL педагогов и учащихся сетевого сообщества школ города Караганды, реализующих программы или отдельные элементы предметно-языкового интегрированного обучения. В их числе ведущая школа сетевого сообщества Гимназия имени К. Сатпаева и 13 магнитных школ.

В ходе исследования были проведены анкетирование 97 CLIL педагогов на предмет оценки эффективности сочетания двух технологий, диагностика CLIL компетенций 72 учащихся, демонстрация применения инструментов Web 2.0 на CLIL уроках физики в старшей школе.

При обработке результатов исследования использовались статистические методы, методы наблюдения и обобщения.

Результаты и их обсуждение

Как показал опрос, 71 % педагогов считает, что ИКТ и CLIL имеют принципиальные методологические сходства, подтверждающие их совместимость. При этом 67 % экспертов указывает на высокий потенциал ИКТ в реализации принципа 4С. В частности, 78 % отмечает, что ИКТ позволяет вводить новую лексику через визуальный и аудиальный форматы,

которые повышают привлекательность среды обучения, 54 % считают ИКТ эффективным инструментом для решения существующих проблем обучения языку. В их числе проблемы соотношения объема материала, времени на его освоение и возможностей учащихся; проблемы соотношения методов обучения и отсутствия аутентичного материала по CLIL. Решению данных проблем, по мнению экспертов, могут способствовать более активное использование графической наглядности, разработка собственного банка заданий с применением онлайн ресурсов, обучение школьников современным стратегиям работы с информацией (таблица 1). Принципиальным моментом является сохранение разумного баланса традиционных и инновационных методов обучения, связанных с ИКТ. Опрошенные учителя убеждены, что это будет способствовать активизации познавательной деятельности (89 %), развитию творческих способностей (48 %), умению учиться сообща (44 %).

Таблица 1 – Пути решения проблем CLIL обучения учащихся

Проблема при реализации CLIL-обучения	Предлагаемое решение
Соотношение объема материала и времени, отведенного для занятия	Тщательный отбор информации, основательная подготовка к занятиям, использование графических методов наглядности, использование ИКТ, инфографики
Соотношение объема материала и возможности его усвоения учащимися	Обучение учащихся стратегиям систематизации, обработки и хранения информации
Соотношение методов обучения	Соблюдение необходимого баланса, сочетания традиционных методов обучения и методов обучения с использованием ИКТ
Отсутствие аутентичного материала по CLIL	Создание собственного банка заданий с использованием онлайн ресурсов

Проведенные в рамках исследования открытые CLIL уроки физики в старших классах позволяют сделать ряд экспертных наблюдений о возможностях использования инструментов Web 2.0. в школьной практике:

– расширение возможностей получения учебной информации;

– моделирование нелинейных образовательных траекторий;

– применение многопользовательских систем в проектной и исследовательской деятельности школьника;

– создание учебного контента на базе таких онлайн платформ, как Liveworksheets.com, Learning.app, Wordwall.com, Online.test.pad, Wiki-среда.

В конечной итоге всё это будет способствовать формированию у учащихся лингва-информационной компетенции, необходимой для синхронного развития языковых навыков и получения предметных знаний.

По оценке самих учащихся, использование инструментов Web 2.0 положительно сказалось на качестве обучения. Так, 77 % школьников указали, что применение Web 2.0 повысило их мотивацию в изучении физики, 67 % улучшили свои исследовательские навыки, 58 % стали лучше понимать академический английский язык.

Подтверждением положительной самооценки стали сравнительные результаты тестирования школьников по таксономии Блума. В контексте этого анализировалась способность школьников самостоятельно понять суть эксперимента по физике, описать его ход, презентовать результаты на английском языке. Сопоставление входных и выходных показателей свидетельствует о том, что доля школьников с отличными оценками выросла в среднем на 5 %, с хорошими оценками – на 11 % и, наоборот, доля троечников сократилась на 14 %, неуспевающих – на 8 % (таблица 2). Таким образом, доля учащихся с отличными и хорошими результатами обучения составляет 78 %, что доказывает эффективную сочетаемость CLIL технологий и ИКТ в школьной практике.

Таблица 2 – Сравнительные показатели входной и выходной диагностики CLIL компетенций школьников

№	Уровень	Критерии оценивания	Тип диагностики	
			Входная	Выходная
1	Excellent (превосходно) 95–100 %	Учащийся без опоры читает и переводит условия постановки эксперимента, проводит эксперимент без помощи учителя, составляет краткое описание хода эксперимента без использования справочной литературы, самостоятельно анализирует результат на английском языке	7 %	12 %
2	Achieved (достигнуто) 90–94 %	Учащийся без опоры читает и переводит условия постановки эксперимента, проводит эксперимент с незначительной помощью учителя, составляет краткое описание хода эксперимента без использования справочной литературы, анализирует результат на английском языке при поддержке учителя.	9 %	15 %
3	Good (хорошо) 70 – 89 %	Учащийся читает и переводит условия постановки эксперимента с опорой, проводит эксперимент с помощью учителя, составляет краткое описание хода эксперимента с использованием справочной литературы, анализирует результат на английском языке с помощью учителя.	25 %	36 %

4	Satisfactory (удов) 51 – 69 %	Учащийся читает и переводит условия постановки эксперимента с опорой, проводит эксперимент с помощью учителя, составляет краткое описание хода эксперимента с использованием справочной литературы, анализирует результат при поддержке учителя, переводит на английский язык с использованием словаря.	44 %	30 %
5	Poor (неудов) 50 % и <	Учащийся читает и переводит условия постановки эксперимента с опорой, проводит эксперимент с помощью учителя, составляет краткое описание хода эксперимента с использованием справочной литературы, затрудняется в анализе результатовэксперимента на родном языке.	15 %	7 %

Сравнительный анализ полученных результатов свидетельствует о высокой корреляции экспертных оценок и показателей диагностики (таблица 3). Это обеспечивает достоверность публикуемых выводов исследования.

Таблица 3 – Корреляция данных исследования

Формат оценки	Результат оценки	Показатель, чел. в %
Анкетирование CLIL педагоги	Признается эффективная сочетаемость ИКТ и CLIL технологий	77%
Анкетирование CLIL учащихся школ	Заявлено, что инструменты Web 2.0 повышают интерес к обучению	77%
Диагностика результатов обучения CLIL учащихся школ	Продемонстрированы отличные и хорошие результаты обучения	78%

Выводы

Значительная часть CLIL педагогов совпадает в экспертном представлении о совместимости двух технологий. Разумная сочетаемость ИКТ и CLIL способствует развитию лингво-информационной компетенции у школьников и расширяет методические возможности учителя. Использование ИКТ на CLIL уроках приветствуется школьниками, которые подтверждают повышение мотивации и успеваемости, синхронное овладение предметными знаниями и академическим английским. Характер самооценки школьников совпадает с результатами их диагностики, которая показывает рост CLIL компетенций учащихся.

В рамках данного исследования подтвердилось имеющиеся в научной литературе выводы о положительном влиянии ИКТ на достижимость результатов обучения в целом. Это справедливо и в отношении интегрированного обучения предмету и языку. Подобные наблюдения

целесообразно продолжить в контексте современных образовательных трендов, связанных с развитием цифрового обучения и англоязычного образования в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Окинавская Хартия глобального информационного общества [Текст] // Дипломатический вестник. – 2000. – № 8. – С. 22.

2 Государственная программа развития образования и науки на 2020–2025 годы от 27 декабря 2019 г. – № 988 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988

3 Закон РК «Об образовании»: принят 27 июля 2007 года, № 319-III (с изм. и доп. по состоянию на 20.05.2022 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_

4 **Жетписбаева, Б. А., Кубеева, А. Е., Асылбек, Т. Д.** CLIL как инновационная технология обучения предметам на иностранном языке [Текст] // Наука и жизнь Казахстана. – 2018. – № 3 (59). – С. 208–211.

5 **Жетписбаева, Б. А., Дьяков, Д. В., Шункеева, С. А.** Аспекты изучения CLIL технологии в условиях дистанционного обучения [Текст] // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Педагогика. – 2020. – № 4(100). – С. 130–135. – DOI 10.31489/2020Ped4/130–135

6 **Жетписбаева, Б. А., Шункеева, С. А.** Структура организационно-педагогических условий взаимодействия субъектов непрерывного полиязычного образования [Текст] // Actual problem of humanities and natural sciences. – 2014. – № 4–2.

7 **Zhetpisbayeva, B. A., Dyakov, D. V., Shunkeyeva, S. A., Tusupova, A. K., Syzdykov, M.** CLIL Integration Issues and Distance Learning Technologies [Текст] // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences (2021). – P. 1323–1330.

8 **Жетписбаева, Б. А., Дьяков, Д. В., Хамитова, Г. А., Муратбекова, А. А.** Методические рекомендации для ППС вузов по применению CLIL-технологии в условиях дистанционного образования. [Текст]. – Караганда : Изд-во КарУ им. Е. А. Букетова, 2021. – 72 с.

9 Жетписбаева, Б. А., Сырымбетова, Л. С., Кубеева, А. Е. К вопросу о подготовке педагогов для многоязычного образования в Казахстане [Текст] // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (1–2 марта 2017 г.). – Новосибирск : МОН РФ, НГПУ, 2017. – С. 36–41

10 **Нуракаева, Л. Т., Шегенова, З. К.** Методические рекомендации учителям по использованию метода интегрированного обучения (CLIL) [Текст]. – Астана : НАО «Холдинг «Кәсіпқор», 2013. – 52 с.

REFERENCE

1 Okinavskaya hartiya global'nogo informacionnogo obshcestva [Okinawa Charter on the Global Information Society] [Text], In Diplomaticheskii vestnik [Diplomatic Herald]. – 2000. – № 8. – P. 22.

2 Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2020-2025 gody [State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 years]. Approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988. [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 [in Russian].

3 Zakon RK «Ob obrazovanii» prinyat 27 iyulya 2007 g., No 319-III [Law of the Republic of Kazakhstan «On Education» of July 27, 2007 N 319-III LRK]. (2022, 20 May). [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ [in Russian].

4 **Zhetpisbaeva, B. A., Kubeeva, A. E., Asylbek, T. D.** CLIL kak innovatsionnaya tehnologiya obucheniya predmetam na inostrannom yazyke [CLIL as An Innovative Technology for Teaching Subjects in a Foreign Language] [Text], In Nauka i zhizn' Kazakhstana [Science and Life in Kazakhstan]. – 2018. –№ 3. – P. 208–211.

5 **Zhetpisbaeva, B. A., Dyakov, D. V., Shunkeeva, S. A.** Aspekty izucheniya CLIL tehnologii v usloviyah distancionnogo obucheniya [Aspects of Studying CLIL Technology in the Context of Distance Learning] [Text], In Vestnik Karagandinskogo universiteta Seriya «Pedagogika» [Bulletin of the Karaganda University. «Pedagogy» Series]. – 2020. – № 4(100). – P. 130–135.

6 **Zhetpisbaeva, B. A., Shunkeeva, S. A.** Struktura organizacionno-pedagogicheskih uslovii vzaimodeistviya sub''ektov nepreryvnogo poliyazychnogo obrazovaniya [The structure of the organizational and pedagogical conditions for the interaction of subjects of continuous multilingual education] [Text].Actual problem of humanities and natural sciences. – 2014.– № 4–2. – Retrieved from: struktura-organizatsionno-pedagogicheskih-usloviy-vzaimodeystviya-subektov-nepreryvnogo-poliyazychnogo-obrazovaniya.pdf [in Russian]

7 **Zhetpisbayeva, B. A., Dyakov, D. V., Shunkeyeva, S. A., Tusupova, A. K., Syzdykov, M.** CLIL Integration Issues and Distance Learning Technologies

[Текст] // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2021. – P. 1323–1330.

8 **Zhetpisbaeva, B. A., Dyakov, D. V., Hamitova, G. A., Muratbekova, A. A.** Metodicheskie rekomendacii dlya PPS vuzov po primeneniyu CLIL-tehnologii v usloviyah distancionnogo obrazovaniya [Methodological recommendations for university staff on the use of CLIL-technology in a distance learning environment] [Text] – Karaganda : Izd-vo KarU im. E. A. Buketova, 2021. – 72 p.

9 **Zhetpisbayeva, B. A., Syrymbetova, L. S., Kubeeva, A. E.** K voprosu o podgotovke pedagogov dlya mnogoyazychnogo obrazovaniya v Kazakhstane [On the issue of training teachers for multilingual education in Kazakhstan]. Actual problems of Philology and methods of teaching foreign languages: Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya (1–2 marta 2017 goda) – International scientific and practical Conference, Novosibirsk, 2017. – P. 36–41.

10 **Nurakaeva, L. T. Shegenova, Z. K.** Metodicheskie rekomendacii uchitelyam po ispol'zovaniyu metoda integrirovannogo obucheniya (CLIL) [Methodological recommendations for teachers on the use of the integrated learning method (CLIL)] [Text]. – Astana : NAO Kholding Kasipkor, 2013. – 52 p.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**Б. А. Жетписбаева[1], Д. В. Дьяков[2], Ю. Т. Чижевская[3], С. Д. Муканова[4]*
[1,2,3,4]Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА CLIL БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада мектеп оқушыларын CLIL оқыту үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың тиімділігі туралы сарапшылық пікірді талдау ұсынылады. Осыған байланысты мұғалімдер мен жоғары сынып оқушылары арасында CLIL сауалнамасы жүргізілді, олардың оқу нәтижелерінің диагностикасы, Web 2.0 құралдарын пайдаланудың әдістемелік артықшылықтарын бағалау жүргізілді. Талдау үшін материалдар жинау Қарағанды қаласындағы CLIL оқыту тәжірибесін жүргізетін 13 магниттік мектеп базасында жүргізілді.

Талдау барасында статистикалық деректерді өңдеу, бақылау және жалпылау әдістері қолданылды.

Алынған нәтижелер екі технологияның үйлесімділігін олардың мектеп оқушыларының лингвоақпараттық және CLIL құзыреттіліктерін дамытуға оң әсерін, мұғалімдер үшін жаңа әдістемелік мүмкіндіктердің пайда болғанын көрсетеді. Авторлар мұндай зерттеулерді жүргізудің болашағын қазіргі Қазақстандағы цифрлық және шет тілдерін оқыту саласындағы мемлекеттік міндеттерді шешумен байланыстырады.

Кілтті сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, CLIL-технологиялары, Web 2.0 құралдары, сұрақ қою, оқыту нәтижелерінің диагностикасы, Блум таксономиясы.

**B. A. Zhetpisbaeva[1], D. V. Dyakov[2], Yu. T. Chizhevskaya[3], S. D. Mukanova[4]*
[1,2,3,4] Academician E.A. Buketov Karaganda University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Material received on 14.09.22.

EFFECTIVENESS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE CLIL LEARNING PROCESS OF SCHOOLCHILDREN

In this article an analysis of an expert opinion about the effectiveness of using information and communication technologies in the process of pupils' CLIL teaching is presented. In this regard, a questionnaire survey of CLIL teachers and high school students, diagnostics of their learning outcomes, evaluation of methodological advantages of using Web 2.0 tools were conducted. The materials for the analysis were collected at 13 magnet schools in Karaganda, practicing CLIL training.

Statistical processing, observation and generalization methods were applied during the analysis.

The results obtained testify to the combinability of the two technologies, their positive impact on the development of linguistic and CLIL competences of schoolchildren, the emergence of new methodological opportunities for teachers. The authors link the prospects of similar research with the solution of state tasks in the field of digital and foreign language education in modern Kazakhstan.

Keywords: information and communication technologies, CLIL-technologies, Web 2.0 tools, questionnaires, diagnostics of learning outcomes, Bloom's taxonomy.

МРНТИ 20.01.45

https://doi.org/10.48081/YUTD6712

***С. А. Нариман[1], А. К. Альжанов[2]**

[1,2]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Нур-Султан

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОБУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ CLIL ПЕДАГОГОВ ИНФОРМАТИКИ

Статья посвящена определению образовательных результатов обучения технологии CLIL педагогов информатики. Предложена педагогическая модель обучения методике CLIL, взятая за основу в процессе разработки учебного курса «CLIL для педагогов информатики». Проведен образовательный эксперимент, в котором приняли участие 50 студентов факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Обучение осуществлялось в дистанционном формате и включало 5 видеоконференций, проведенных на платформе Zoom, видео инструкции к исполнению практических заданий (15 кейсов) и самостоятельную работу студентов по подготовке персонального CLIL курса. При разработке учебных заданий к курсу «CLIL для педагогов информатики» использовались мобильные приложения. Апробированная концепция учебного курса показала свою эффективность, большинство участников образовательного эксперимента подтвердило достижение прогресса в обретении тематических знаний и навыков, необходимых для разработки учебных курсов. За время участия в образовательном эксперименте, студенты не только разработали персональный образовательный продукт «Основы информатики», а и значительно улучшили свою профессиональную коммуникационную англоязычную компетенцию. По мнению студентов, целевое направление курса оказало значительное влияние на прогресс в обучении, поскольку способствовало поддержанию стабильного учебного интереса и соблюдению образовательной последовательности.

Ключевые слова: технология CLIL, педагогическая модель, информатика, цифровые технологии, мобильные приложения.

Введение

Современные требования к подготовке будущего специалиста в вузе включают не только развитие ряда конкретных компетенций, но и владение одним или несколькими иностранными языками на высоком профессиональном уровне. Умение общаться на иностранном языке в профессиональном контексте становится приоритетом в современной деловой среде. В связи с этим стремительно внедряются в образовательную практику новые образовательные технологии обучения иностранным языкам, одна из которых – CLIL (Content and Language Integrated Learning) [1]. CLIL – это подход к обучению, получивший широкое распространение во многих международных контекстах, как способ продвижения изучения языка [2]. Технология интегрированного изучения содержания и языка (CLIL) имеет двойственную направленность и широко используется в европейских учреждениях начального, среднего и высшего образования, в котором учебные предметы, включенные в основную учебную программу, преподаются на иностранном языке, обычно на английском [3].

CLIL – дидактический метод, позволяющий учащимся формировать лингвистические и коммуникативные иноязычные компетенции в одном учебном контексте. Термин CLIL был введен Дэвидом Маршем в 1994 году для обозначения образовательных ситуаций, в которых происходит одновременное изучение предмета и иностранного языка, где язык рассматривается не как объект изучения, а как инструмент для изучения предмета. Метод CLIL преследует две цели: изучить предмет через иностранный язык и иностранный язык через преподаваемый предмет. Все это влечет за собой создание совершенно новой учебной среды, в которой учитель применяет дидактические стратегии, которые делают передаваемый контент доступным, а также педагогические методики, которые предлагают студентам новые возможности рефлексии и когнитивной стимуляции [4].

В классе CLIL изучение предмета и приобретения иноязычных коммуникационных происходит интегрировано, что вовлекает студентов в познавательную деятельность. Значительным преимуществом CLIL является то, что студенты не сосредотачиваются на изучении профессиональной лексики, которая рассматривается большинством как непреодолимое препятствие. Вместо этого они концентрируются на выполнении практических учебных заданий, таких как решение заданий, проведение экспериментов и выполнение расчетов [5].

Помимо обучения с использованием цифровых устройств и различных технологических инструментов, одной из важных целей цифровизации образования является улучшение качества обучения

[6]. Многофункциональность мобильных устройств, на которых может размещаться широкий спектр мобильных программных приложений, повлияла на их принятие и адаптацию в среде преподавания и обучения. В частности, мобильное обучение стало важным подкрепляющим подходом для стимулирования мотивации и вовлеченности, а также для диверсификации методов доставки учебного контента [7]. Использование цифровых технологий и организация учебных взаимодействий в виртуальных средах оказывают положительное влияние на обучение, обеспечивая интерактивность и эффективность передачи контента, способствуя более легкому усвоению учебного материала, повышая мотивацию и интерес к предметам у студентов [8]. Информационно коммуникационные технологии обладают потенциалом для эффективного вовлечения студентов в учебные мероприятия, которые способствуют развитию профессиональных компетенций и критического мышления [9]. Современные цифровые технологии являются полезными вспомогательными инструментами в методологии CLIL [10]. В связи с этим, эффективная подготовка педагогических кадров в условиях инновационных вызовов и социальных требований общества является условием обеспечения качества современного образовательного продукта.

Целью статьи является определение образовательных результатов обучения интегрированного изучения содержания и языка (CLIL) педагогов информатики.

Поставлены следующие задачи:

– разработать педагогическую модель обучение технологии CLIL;

– на базе модели сформировать концепцию учебного курса «CLIL для педагогов информатики» и апробировать ее в рамках учебного эксперимента среди студентов факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева;

– в начале обучения провести анкетирование студентов и выявить персональные цели и ожидания от курса;

– по окончанию обучения, путем персональной самооценки определить учебный прогресс студентов от прохождения курса «CLIL для педагогов информатики»;

– выявить факторы, влияющие на эффективность обучения по технологии CLIL.

Материалы и методы

Образовательный курс «CLIL для педагогов информатики» разработан с целью изучения образовательных результатов от внедрения технологии CLIL при подготовке педагогов информатики.

50 студентам специальности «Информатика», факультета информационных технологий Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева было предложено принять участие в образовательном эксперименте в рамках основного курса по изучению английского языка.

Обучение проходило в дистанционном формате на протяжении трех месяцев с января по апрель 2021 года и включало 5 видеоконференций, проведенных на платформе Zoom, консультации и учебное взаимодействие студентов в группе социальных сетей Facebook, видео инструкции к исполнению практических заданий (15 кейсов) и самостоятельную работу студентов по подготовке персонального CLIL курса.

Технологические возможности цифровой коммуникационной платформы Zoom позволили сформировать конструктивную последовательность изучения методологии CLIL в педагогической практике, за счет осветления лектором теоретических положений CLIL педагогики и практических аспектов ее применения с использованием цифровых технологий. Знания, обретенные студентами, заложили научно обоснованный теоретический фундамент для дальнейшего формирования практических навыков в области CLIL.

Организация взаимодействия участников курса и модераторов была поддержана социальными сетями Facebook, где в созданной учебной группе осуществлялась групповая и личная коммуникация студентов по теме современных ИТ возможностей, трендов и перспектив применения цифровых технологий в педагогической практике.

Студентам были предложены видео-инструкции к исполнению практических заданий, которые ориентировали практическую деятельность студентов и позволили создать линию поэтапной эволюции профессиональных CLIL-компетенций. Поскольку, мобильные технологии обладают огромным потенциалом для качественной модернизации образования при условиях достижения высокого уровня соответствия социальным и культурным контекстам обучения [11], при разработке учебных заданий к курсу «CLIL для педагогов информатики» были использованы следующие мобильные приложения: FluentU: Language Learning App, Basic Computer Fundamental, Learn computer in 30 days, Computer Basic Course, Online courses from HowTech, Computer Dictionary English, Learn Word, Excel & PowerPoint.

Самостоятельная творческая работа студентов курса состояла в создании персонального образовательного CLIL продукта.

Проводимое исследование выявило перспективность системы контентно-языкового интегрированного обучения студентов, изучающих информатику. Упражнения по обучению CLIL оказались очень полезными

для развития языковых навыков учащихся, наряду с повышением учебной мотивации и вовлеченности в образовательную практику. Студенты высоко оценили новый подход к обучению и сочли полезным иметь возможность работать самостоятельно или под руководством учителя, но используя профессиональное лингвистическое программное обеспечение для изучения языка. Был сделан вывод, что подход CLIL может привести к синергетическому увеличению языковых навыков студентов в профессиональной сфере, поддерживая иноязычные компетенции, сформированные на предыдущих этапах обучения, и подойдет для бакалавров информатики в изучении программного обеспечения.

Поскольку, образовательный эксперимент проводился в дополнении к основному курсу по изучению английского языка и результаты исследования базированы, в основном, на субъективной оценке прогресса учебной деятельности и отзывах участников, исследование является поверхностным и не обобщённым. Необходимы дальнейшие количественные исследования с более крупной и более сбалансированной выборкой, чтобы выявить эффективность технологии CLIL в процессе профессиональной подготовки педагогов информатики.

Результаты и обсуждение

Обучение технологии CLIL началось с определения и конкретизации оптимального планирования учебного курса. Это потребовало принятия некоторых элементов, скомбинированных в качестве педагогической модели.

Профессиональная иноязычная компетенция является ядром педагогической модели в технологии CLIL, которая объединяет предметный учебный контент с лингвистическими возможностями его восприятия студентами. По мнению участников образовательного эксперимента, овладение профессиональной англоязычной лексикой в рамках изучения информатики позволяет сформировать интеллектуальный фундамент для дальнейшего развития профессиональных навыков (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Педагогическая модель обучения технологии CLIL

Профессиональная иноязычная компетенция является ядром педагогической модели в технологии CLIL, которая объединяет предметный учебный контент с лингвистическими возможностями его восприятия студентами. По мнению участников образовательного эксперимента, овладение профессиональной англоязычной лексикой в рамках изучения информатики позволяет сформировать интеллектуальный фундамент для дальнейшего развития профессиональных навыков.

Формирование профессиональной иноязычной коммуникационной компетенции нуждается в комбинации педагогических методик, в которых важное место занимает практическая деятельность. Обучение на практике является эффективным подходом на пути обретения знаний и навыков в предметной области. В связи с этим, перед участниками образовательного эксперимента было поставлено задание – сформировать персональный учебный курс «Основы информатики» с использованием технологии интегрированного изучения содержания и языка (CLIL). Тематические знания и навыки, необходимые для разработки учебного курса формировались путем участия студентов в видеоконференциях, а также практической работы с заданиями, разработанными с использованием мобильных приложений (FluentU: Language Learning App, Basic Computer Fundamental, Learn computer in 30 days, Computer Basic Course, Online courses from HowTech, Computer Dictionary English, Learn Word, Excel & PowerPoint). По окончанию курса,

студенты презентовали персональные разработки англоязычного учебного контента. Все участники эксперимента подтвердили, что творческая работа с разработкой учебного контента позволила расширить лексический запас и повлияла на развитие их креативности. Для 41 студентов, целевое обучения позволило не отойти от первоначальных целей и держать высокий уровень до окончания курса.

Использование мобильных приложений в рамках учебного курса оказало положительное влияние на эффективность восприятия и усвоения студентами учебного материала, что подтвердило 48 студентов.

В конце обучения студентам предложили оценить персональный прогресс обучения (Таблица 1).

Таблица 1 – Персональная оценка прогресса от прохождения курса «CLIL для педагогов информатики»

Показатель	Оценка учебного прогресса (0-100 баллов)		
	Низкий (0-60)	Средний (60-80)	Высокий 80-100
Владение тематическими знаниями и навыками, необходимыми для разработки учебного курса	-	20 чел.	30 чел.
Владение навыками организации качественной коммуникационной стратегии	-	22 чел.	28 чел.
Владение навыками влияния на эффективность восприятия и усвоения студентами учебного материала	-	12 чел.	38 чел.
Навыки формирования эффективной учебной среды с установленными правилами и социально-культурными лингвистическими нормами	-	4 чел.	46 чел.
Комплексные навыки организации учебной деятельности по технологии CLIL	-	11 чел.	39 чел.
Профессиональная англоязычная лексическая достаточность и грамотность	-	22 чел.	28 чел.
Достаточное владение профессиональными коммуникационными англоязычными навыками	-	8 чел.	42 чел.

По результатам проведения курса «CLIL для педагогов информатики» были определены факторы, влияющие на эффективность обучения по технологии CLIL (Рисунок 2).

Рисунок 2 – Факторы, влияющие на эффективность обучения по технологии CLIL

CLIL – нелегкая задача для педагогов. «Новая» роль учителей предполагает не только изменение форматов сотрудничества, но также влечет за собой полное изменение педагогических стратегий, используемых в учебной практике, что иногда трудно достичь. Также, CLIL требует от учителей совершенствования персональных компетенций, где предварительная педагогическая подготовка имеет важное значение. Успех программ, предусматривающих преподавание содержания на иностранном языке, зависит не только от того, обладают ли учителя предметники высоким уровнем языковой и предметной компетенции, но также и от сотрудничества между педагогическим составом учебного заведения. Например, учителя иностранных языков могут оказать неоценимую лингвистическую поддержку как студентам, проходящим обучение, так и педагогам, на этапах разработки и реализации учебных курсов CLIL.

Выводы

С целью изучения образовательных результатов внедрения CLIL при подготовке студентов был проведен образовательный эксперимент, заложенный в курс «CLIL для педагогов информатики».

Обучение осуществлялось на базе предложенной педагогической модели обучения технологии CLIL, в которой профессиональная иноязычная компетенция является ядром и объединяет предметный

учебный контент с лингвистическими возможностями его восприятия студентами. В модели развития комплексных профессиональных CLIL компетенции заложена необходимость в обретении знаний и навыков в части учебного контента, коммуникации, культуры и познания. Эффективная синергия элементов модели позволяет смоделировать качественную учебную среду, которая содействует целевому обучению, социальному образовательному сотрудничеству, творческому проявлению студентов, при этом самопроизвольно формируя коммуникационную англоязычную компетенцию адаптивную к разным деловым сценариям.

Полученные результаты могут быть интересны практикующим педагогам, которые находятся в поиске оптимальных образовательных стратегий, улучшающих качество их педагогической практической деятельности. Также, концепция образовательного курса можно принять за основу для разработки программ международного сотрудничества на уровне учебных заведений, в поддержку их конкурентоспособности в условиях интернационализации и глобализации образовательной системы. В связи с этим, разработка педагогической модели международного учебного сотрудничества в рамках CLIL педагогики является перспективой дальнейших исследований в этом направлении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Агапова, Т. В., Айснер, Л. Ю.** The CLIL method as a new educational technology // Педагогический журнал. – 2019. – Т. 9. – № 2А. – С. 348–356.

2 **Lopriore, L.** Reframing teaching knowledge in Content and Language Integrated Learning (CLIL): A European perspective, Language Teaching Research. – Vol. 24(1). – С. 94–104. – 2020. – https://doi.org/10.1177/1362168818777518

3 **Fajardo Dack, T., Argudo, J. & Abad, M.** Language and Teaching Methodology Features of CLIL in University Classrooms: A Research Synthesis. Colomb. Appl. Linguistic. J., 22(1). – P. 40–54. – 2020. – DOI: https://doi.org/10.14483/22487085.13878

4 **Ventura, M. D.** Technology-Enhanced CLIL: Quality Indicators for the Analysis of an on-Line CLIL Course, Conference Paper in Smart Innovation, (2018). – https://doi.org/10.1007/978-3-319-59451-4_34

5 **Dashkina, A. I. et al.** Developing a Model of Increasing the Learners' Bilingual Professional Capacity in the Virtual Laboratory Environment, Appl. Sci. 2020. – 10. – 7022; (2020). – doi:10.3390/app10207022.

6 **Kurvinen, E., Kaila, E., Laakso, M., Salakoski, T.** Long Term Effects on Technology Enhanced Learning: The Use of Weekly Digital Lessons in Mathematics, Informatics in Education, Volume 19. – Issue 1, (2020). – P. 51–75.

7 **Siew Foen Ng et al.** A quasi-experiment on using guided mobile learning interventions in ESL classrooms: Time use and academic performance, Education and Information Technologies volume 25, (2020). pages 4699–4719.

8 **Batista, A.F., Thiry, M., Goncalves, R., Fernandes, A.** Using Technologies as Virtual Environments for Computer Teaching: A Systematic Review, Informatics in Education, Volume 19, Issue 2, pp. 201–221, (2020). https://doi.org/10.15388/infedu.2020.10.

9 Soraya Garcia-Esteban et al. The effect of telecollaboration in the development of the Learning to Learn competence in CLIL teacher training, Interactive Learning Environments, (2019). https:// doi.org/10.1080/10494820.2019.1614960.

10 **Abaunza, G. A. et al.** The effect of CLIL methodology and web applications in the foreign language class: a comparative case in Colombian schools, Revista ESPACIOS, Education. – Vol. 41 (20). – 2020.

11 **Keengwe, J., Bhargava, M.** Mobile learning and integration of mobile technologies in education. Education and Information Technologies volume 19, (2014). – P. 737–74.

REFERENCES

1 **Agapova T. V., Aisner L. Yu.** The CLIL method as a new educational technology. Pedagogicheskii zhurnal [Pedagogical Journal], (2019). 9 (2A), pp. 348-356.

2 **Lopriore, L.** Reframing teaching knowledge in Content and Language Integrated Learning (CLIL): A European perspective, Language Teaching Research, Vol. 24(1) 94–104, (2020). https://doi.org/10.1177/1362168818777518

3 **Fajardo Dack, T., Argudo, J. & Abad, M.** Language and Teaching Methodology Features of CLIL in University Classrooms: A Research Synthesis. Colomb. Appl. Linguistic. J., 22(1), pp. 40-54. (2020). DOI: https://doi.org/10.14483/22487085.13878

4 **Ventura, M. D.** Technology-Enhanced CLIL: Quality Indicators for the Analysis of an on-Line CLIL Course, Conference Paper in Smart Innovation, (2018). https://doi.org/10.1007/978-3-319-59451-4_34

5 **Dashkina, A.I. et al.** Developing a Model of Increasing the Learners' Bilingual Professional Capacity in the Virtual Laboratory Environment, Appl. Sci. 2020, 10, 7022; (2020). doi:10.3390/app10207022.

6 **Kurvinen, E., Kaila, E., Laakso, M., Salakoski, T.** Long Term Effects on Technology Enhanced Learning: The Use of Weekly Digital Lessons in Mathematics, Informatics in Education, Volume 19, Issue 1. – 2020. – P. 51–75.

7 **Siew Foen Ng et al.** A quasi-experiment on using guided mobile learning interventions in ESL classrooms: Time use and academic performance, Education and Information Technologies. – Vol. 25. – 2020. – P. 4699–4719.

8 **Batista, A.F., Thiry, M., Goncalves, R., Fernandes, A.** Using Technologies as Virtual Environments for Computer Teaching: A Systematic Review, Informatics in Education. – Vol. 19. – Issue 2. – P. 201–221. – 2020. – https://doi.org/10.15388/infedu.2020.10.

9 Soraya Garcia-Esteban et al. The effect of telecollaboration in the development of the Learning to Learn competence in CLIL teacher training, Interactive Learning Environments. – 2019. – https:// doi.org/10.1080/1049482 0.2019.1614960.

10 **Abaunza, G. A. et al.** The effect of CLIL methodology and web applications in the foreign language class: a comparative case in Colombian schools, Revista ESPACIOS, Education, Vol. 41 (20). (2020).

11 **Keengwe, J., Bhargava, M.** Mobile learning and integration of mobile technologies in education. Education and Information Technologies. – Vol. 19. – 2014. – P. 737–74.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**С. А. Нариман[1], А. К. Альжанов[2]*
[1,2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ИНФОРМАТИКА ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ БІЛІМ БЕРУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Мақала информатика мұғалімдерінің CLIL технологиясын оқытудың білім беру нәтижелерін анықтауға арналған. «Информатика педагогтеріне арналған CLIL» оқу курсын әзірлеу процесінде негіз ретінде алынған CLIL әдістемесіне оқытудың педагогикалық моделі ұсынылды. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ақпараттық технологиялар факультетінің 50 студенті қатысқан білім беру эксперименті өткізілді. Оқыту қашықтық форматта жүзеге асырылды және ZOOM платформасында өткізілген 5 бейнеконференция, тәжірибелік тапсырмаларды орындауға арналған бейне нұсқаулықтар (15 кейс) және студенттердің дербес CLIL курсын дайындау бойынша өзіндік жұмысы қамтылды. «Информатика мұғалімдеріне арналған CLIL» курсына арналған оқу тапсырмаларын әзірлеу барысында мобильді қосымшалар қолданылды. Оқу курсының сыналған тұжырымдамасы өзінің тиімділігін көрсетті, білім беру экспериментіне қатысушылардың көпшілігі оқу курстарын дамыту үшін қажетті тақырыптық білім мен дағдыларды игеруде прогреске қол жеткізгенін растады. Білім беру экспериментіне қатысу кезінде студенттер «Информатика негіздері» атты жеке білім беру өнімін әзірлеп қана қоймай, сонымен қатар ағылшын тіліндегі кәсіби коммуникациялық құзыреттіліктерін едәуір жақсартты. Студенттердің пікірінше, курстың мақсатты бағыты оқу үлгеріміне айтарлықтай әсер етті, өйткені ол тұрақты оқу қызығушылығын сақтауға және білім беру дәйектілігін сақтауға ықпал етті.

Кілтті сөздер: CLIL технологиясы, педагогикалық модель, информатика, сандық технологиялар, мобильді қосымшалар.

**S. A. Nariman[1], A. K. Alzhanov[2]*
[1,2]L. N. Gumilev Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.09.22.

EDUCATIONAL RESULTS OF TEACHING CLIL TECHNOLOGIES OF COMPUTER SCIENCE TEACHERS

The article is dedicated to the definition of educational outcomes of teaching the CLIL technology of informatics teachers. There is proposed a pedagogical model of teaching the CLIL methodology, which is taken as a basis in the development of the training course «CLIL for informatics teachers». There was carried out an educational experiment with 50 students of the Information Technologies Faculty of the L. N. Gumilyov Eurasian National University. The training was performed in a distance format and included 5 videoconferences held on the Zoom platform, video instructions for making practical tasks (15 cases) and students' independent work on preparing a personal CLIL course. During developing educational assignments for the CLIL for informatics educators course, there were used mobile applications. The approved concept of the training course

has shown its effectiveness. Most of the participants in the educational experiment confirmed the progress in acquiring thematic knowledge and skills necessary for the development of training courses. Throughout their participation in the educational experiment, students developed not only a personal educational product named «Fundamentals of Informatics», but also significantly improved their professional communicational English-speaking competence. According to the students, the target direction of the course had a significant impact on the progress in learning since it contributed to maintaining a stable educational interest and adherence to the educational sequence.

Keywords: CLIL technology, pedagogical model, informatics, digital technologies, mobile applications.

МРНТИ 14.35.07

https://doi.org/10.48081/QCBQ9592

***М. К. Омарова**
Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда

ДИСТАНЦИОННЫЙ КУРС: ПРИНЦИПЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА

Статья посвящена актуальному на сегодняшний день вопросу эффективной организации профессиональной подготовки в условиях дистанционного обучения. В статье автор обращает внимание на вопрос актуальности результатов обучения при разработке курса, эффективности используемых технологий обучения. Педагогический дизайн рассматривается с разных точек зрения: как процесс, как дисциплина или область знаний, как наука, как практика. Автор подчеркивает, что при разработке курса для реализации в условиях дистанционного обучения наиболее эффективен обратный дизайн. Обобщается практический опыт разработки, а также сложности при разработке и преподавании дистанционного курса, создания эффективных учебных материалов, особенности применения закрытых и открытых онлайн-технологий. Раскрывается содержание ключевых составляющих дистанционного учебного курса. Приведен анализ результатов опроса студентов, касательно оценки опыта разработки и преподавания дистанционного учебного курса, степени эффективности использованных технологий, форм общения для достижения результатов обучения, повышения эффективности курса в целом. В заключении автор выделяет несколько принципов педагогического дизайна, позволяющих создавать эффективные учебные условия и/или учебные материалы, одним из которых является согласованность оценочных средств с результатами обучения.

Ключевые слова: педагогический дизайн, дистанционный курс, обратный дизайн, модель ADDIE, онлайн-технологии, виртуальная среда обучения, онлайн-деятельность, обратная связь, результаты обучения.

Введение

Последние два года педагоги со всего мира в короткие сроки переводят процесс обучения из формата «лицом к лицу» в цифровой. По мере этого перехода проявились недостатки, связанные с некачественной адаптацией учебного контента и методики преподавания в условиях дистанционного обучения. Данный факт оказывает влияние на качество знаний обучающихся и их вовлеченность в учебный процесс. Проблему данной совместимости решает педагогический дизайн (англ. Instructional Design). Личный опыт дистанционного преподавания позволяет утверждать, что педагогический дизайн ориентирован на улучшение качества обучения, позволяет осознанно и целенаправленно выстраивать учебный процесс, работать над материалами курса.

Слово «instructional» переводится как образовательный, учебный, воспитательный, а слово «design» раскрывается как план, замысел, намерение [1].

Таким образом, педагогический дизайн можно понимать как некий образовательный план, замысел, его творческое конструирование и исполнение учебного курса.

Педагогический дизайн можно понимать с разных точек зрения, а именно: как процесс, как дисциплину или область знаний, как науку, как практику.

Материалы и методы

В данной статье с помощью анализа научной психолого-педагогической литературы по проблеме исследования, обощения педагогического опыта и опросных методов была предпринята попытка выделить основные принципы педагогического дизайна учебного курса, позволяющие создавать эффективные учебные условия достижения результатов обучения в условиях дистанционного обучения студентов. Для разработки дистанционного учебного курса и его преподавания важно правильное понимание его сущности.

Дистанционный курс понимается как образовательная система, обеспечивающая условия для получения образования дистанционно и включающая цели, содержание, методы, средства и организационные формы обучения, а также взаимодействие преподавателя и учащихся в контексте выбранной концепции обучения [2].

Педагогический дизайн как дисциплина или область знаний предлагает изучение теорий и моделей педагогического дизайна. Модель педагогического дизайна выглядит как алгоритм последовательных процедур, которые имеют конкретные задачи и пути решения [3].

Назовем несколько моделей, имеющих различные направленности: SAM (Successive Approximation Model), SMART – (Specific, Measurable, Attainable, Relevant, Time-bound), ALD (Agile Learning Design).

В нашем опыте разработки использовались модель ADDIE (Analysis, Design, Development, Implement, Evaluate), модель обратного дизайна (Backward Design). В рамках модели ADDIE педагогический дизайн понимается как поэтапный процесс работы над учебным курсом [4].

Этап анализа требует изучения цели и задач создания курса, особенностей и возможностей целевой аудитории, потенциальных трудностей при прохождении курса и ожидаемых результатов обучения. На этапе непосредственного дизайна учебного курса полученная на первом этапе информация определяет четкую формулировку результатов обучения. Также формируется программа курса, отбираются средства обучения, инструменты контроля. В результате этого этапа преподаватель получает целостное понимание структуры курса. На третьем этапе разрабатывается непосредственно учебный контент курса. Производится подбор учебного материала, разработка упражнений, оценочных заданий, запись видеолекций и т.д. Следующий этап подразумевает внедрение или преподавание учебного курса в дистанционном формате. На последнем этапе происходит оценивание эффективности курса, улучшение его качества посредством доработки предыдущих этапов [5].

Модель обратного дизайна эффективна при разработке практико-ориентированных учебных курсов (курсы-методики при подготовке воспитателей, учителей начальных классов и т.п.). Студенты получают знания, которые требуются для достижения заложенных практических результатов обучения с минимальным объемом теоретического материала.

Согласно модели обратного дизайна, в первую очередь, происходит формулирование результатов обучения, которых должен достичь студент по итогам курса. Согласно результатам обучения происходит отбор оценочных средств, а после учебного контента [6].

Рассмотрим непосредственно процесс разработки дистанционного учебного курса. Анализ ряда источников [7,8] позволил определить следующие структурные компоненты эффективного дистанционного курса: результаты обучения, учебный контент, общение, технологии преподавания, оценочные средства.

Результаты обучения являются ядром представленной структуры и представляют собой то, что обучающиеся способны продемонстрировать с точки зрения знаний, навыков и ценностей по окончании курса. Измеримость

результатов обучения служит основой для оценки эффективности процесса преподавания и обучения.

S. E. Peiris выделяет три основных компонента измеримого результата обучения: поведение учащихся в процессе обучения; соответствующие методы оценки; конкретные критерии успеваемости обучающихся / критерии успеха [9].

Учебный контент содержит информационные ресурсы - видеолекции, лекции в формате PDF, демонстрационные материалы и т.п. Кроме того, эффективный курс должен содержать дополнительные информационные материалы (пояснения преподавателя, глоссарий, ответы на часто задаваемые вопросы и т.п.), актуальную литературу по курсу, ссылки на источники, электронные книги, списки Web-ресурсов по темам курса и т.п.

Взаимодействие студента с преподавателем и другими обучающимися обеспечивают синхронные и асинхронные средства общения. Особое место в системе общения преподавателя со студентами занимает обратная связь. К средствам общения в рамках курса можно отнести общение по e-mail, проведение видео-конференций, трансляций, чаты в мессенджерах, обсуждение на форумах.

По мнению М. К. Байсалбаевой и Г. С. Сыздыковой обратная связь – это «инструмент, дающий представление о том, как идет процесс обучения, информирует педагога о достижениях и проблемах обучающихся, позволяя определить уровень достижения цели и решения учебных задач» [10].

Система оценивания в курсе обеспечивает все виды контроля знаний, позволяет дать объективную оценку деятельности студента, напрямую связана с результатами обучения. Оценочные средства, отобранные для курса должны обеспечивать мониторинг достижения студентами каждого из результатов обучения.

Особое значение для достижения результатов обучения по курсу имеет правильный подбор технологий преподавания. Технологии можно разделить на институционально поддерживаемые (закрытые) и открытые.

Институционально поддерживаемые технологии часто называют виртуальной средой обучения. В качестве примеров можно привести: Moodle, Idl.ksu.kz (КарУ имени Е. А. Букетова), Google Classroom и т.п.

В качестве преимуществ использования институционально поддерживаемых технологий следует отметить то, что студенты и преподаватели могут легко получить доступ к данным об успеваемости, встроенным инструментам, упрощающим административный процесс, помощи от отдела дистанционного обучения.

На основе практического опыта преподавания можно отметить ряд сложностей, которые часто присущи закрытым системам:

– нехватка возможностей системы для обеспечения всех потребностей участников образовательного процесса (функциональные возможности, неподдерживаемый формат файлов и т.д.);

– учебный контент прошлого года не всегда сохраняется на следующий год;

– нет возможности обмениваться информацией и сотрудничать с другими учреждениями, организациями, самостоятельно выполнить настройки.

В качестве примеров открытых технологий можно привести: инструменты Google для образования (диск, документы, таблицы, формы и т.д.), Zoom, Telegram, WhatsApp, YouTube, Learningapps.org и т.д. В качестве преимуществ можно отметить:

– знакомы большинству студентов и преподавателей, что упрощает процесс быстрого начала использования, возможность самостоятельного настраивания системы, доступность технической поддержки;

– возможность обмениваться информацией и сотрудничать с другими организациями без проблем с совместимостью платформ;

– настройки конфиденциальности контролируются преподавателями или студентами.

Тем не менее, открытые технологии не интегрированы в институциональные системы управления организации образования, которая не предлагает техническую поддержку для них, часто не отражается успеваемость, участники образовательного процесса перегружены паролями для использования нескольких открытых технологий.

Таким образом, планирование учебной онлайн-деятельности требует изучения последствий использования различных типов используемых технологий.

Результаты и их обсуждение

Проведенный нами опрос по вопросу оценки нашего опыта разработки и преподавания дистанционного учебного курса позволил понять степень эффективности использованных технологий, форм общения для достижения результатов обучения.

Рассмотрим оценку эффективности тех или иных использованных нами технологий для освоения курса.

На наш взгляд, студенты предпочитают технологию Zoom, так как она обеспечивает возможность живого общения, постановки вопросов студентами, организации дискуссий по теоретическим вопросам.

Эффективность платформы университета для освоения теоретической и практической части курса заключается в ее комплексности (Рисунок 1,2).

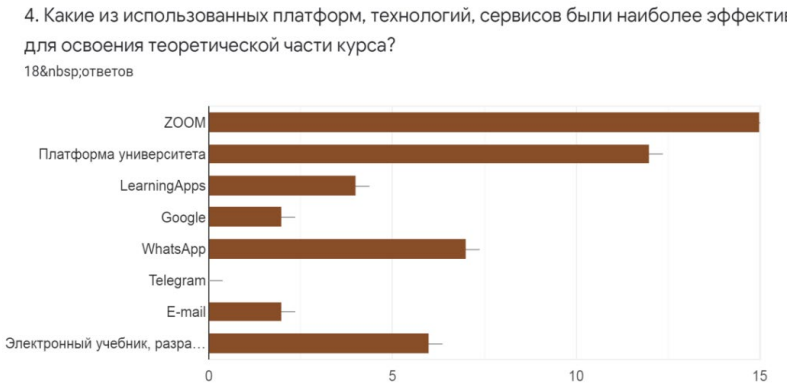

Рисунок 1 – Эффективность использованных технологий для освоения теоретической части курса

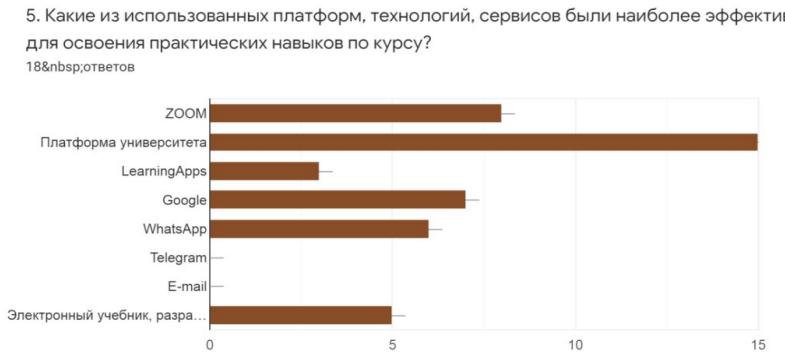

Рисунок 2 – Эффективность использованных технологий для освоения практической части курса

Так, платформа университета включает в себя необходимый минимум для участников образовательного процесса: дискуссионные форумы,

хранение информации, личный кабинет преподавателя и студента, инструменты администрирования, техническую помощь.

Для студентов педагогических образовательных программ полезны возможности Google при разработке планов занятий, уроков WhatsApp для поддержки связи с преподавателем, возможности получения пояснений, инструкций, обратной связи в виде аудиоподкастов. Большую поддержку студентам в плане освоения теории и практики оказал электронный учебник по курсу, разработанный преподавателем.

Таким образом, при разработке курса необходимо уделить время выбору целесообразных технологий обучения, предварительно изучить их практические последствия, функционал, который поможет студентам достичь результатов обучения.

Ответы студентов по поводу эффективного общения в ходе прохождения курса подтверждают их стремление к живому общению (Рисунок 3).

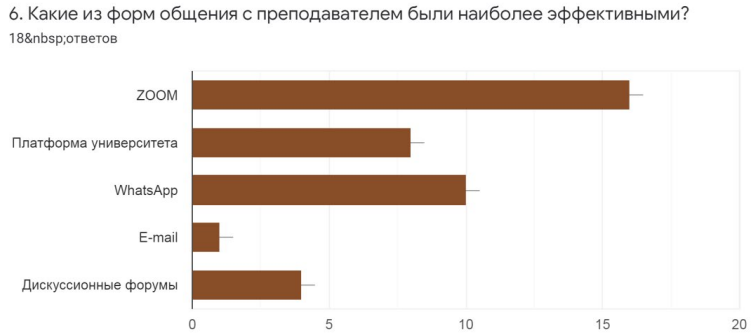

Рисунок 3 – Эффективные формы общения

Проведение видео-конференций в Zoom, дискуссионные форумы с участием преподавателя и чаты в мессенджерах обеспечили доступность общения с преподавателем и другими обучающимися, что повлияло на уровень вовлеченности студентов. Направления работы по повышению эффективности курса отражены на рисунке 4.

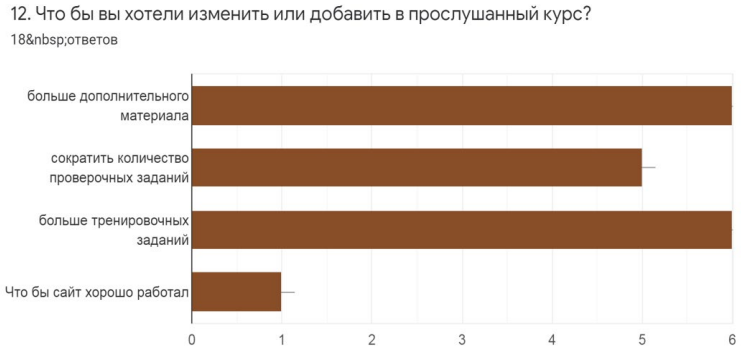

Рисунок 4 – Направления повышения эффективности курса

Результаты подтверждают необходимость использования и расширения спектра дополнительных материалов по курсу для углубленного изучения. Мы отметили, что самооценивание студентов обеспечивается тренировочными упражнениями по темам, позволяющими им совершенствовать полученные знания и навыки. Следует увеличить количество тренировочных упражнений за счет уменьшения проверочных.

Выводы

Таким образом, на наш взгляд, при разработке учебного курса для реализации в условиях дистанционного обучения наиболее эффективен смешанный подход к педагогическому дизайну. Можно выделить несколько принципов педагогического дизайна, позволяющих создавать эффективные учебные условия и/или учебные материалы:

– подбор актуального и корректного учебного контента с учетом достижений науки и техники;

– адаптация содержания и методов преподавания «лицом к лицу» к условиям дистанционного обучения, что обеспечивает максимальную интерактивность процесса обучения;

– использование учебных материалов и средств его представления, которые задействуют в процессе познания максимальное число каналов восприятия; обеспечат деятельностный и интерактивный подход к процессу обучения;

– использование интегрированного подхода, основанного на преимуществах открытых и закрытых технологий, что повысит их эффективность для обучения;

– логичность и последовательность освоения содержания курса;

– согласованность оценочных средств с результатами обучения;

– обеспечение своевременной обратной связи и эффективного общения в рамках курса;

– обеспечение возможности студентов для дальнейшего или углубленного изучения путем предоставления дополнительного материала и литературы по курсу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Винокуров, А. М.** Англо-русский, русско-английский словарь, 40 тысяч слов и словосочетаний [Текст]. – М. : Мартин, 2020. – 512 с.

2 **Полат, Е. С.** Теория и практика дистанционного обучения : учебное пособие для вузов [Текст]. – М.: Изд-во Юрайт, 2020. – 434 с.

3 **Николина, В. В., Фефелова, О. Е.** Формирование новой функциональной позиции педагога в процессе социально-педагогического дизайн-проектирования [Текст] // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 6(2). – С. 390-395.

4 **Асламова, Т. В.** Модель педагогического дизайна как технология инновационного подхода к обучению в высшей школе [Текст] // Евразийский Союз Ученых. – 2020. – № 11–1 (80). – С. 19-21.

5 **Воронина, Д. В.** Педагогический дизайн как средство развития учебной мотивации студентов дистанционной формы обучения [Текст] // Ярославский педагогический вестник. – 2016. – № 5. – С. 135-140.

6 **Лунев, В. В., Лунева, Т. А.** Принципы проектирования содержания обучения на основе опережающего подхода [Текст] // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – 2016. – № 4(38). – С. 52-55.

7 **Селезнева, Н. А.** Основные компоненты учебного курса по математике для дистанционного обучения студентов вуза [Текст] // Вестник Воронежского института высоких технологий. – 2016. – № 2(17). – С. 112-116.

8 **Беришвили, О. Н.** Проектирование учебного курса в условиях дистанционного обучения [Текст] // Инновации в системе высшего образования : сборник научных трудов международной научно-методической конференции. – Кинель: РИО Самарского ГАУ, 2020. – С. 279-283.

9 **Peiris, S. E.** Relationship among students' learning style, assessment of learning outcomes and students' performances [Text] // New horizons : dissolving

boundaries for a quality region: materials of APQN Conference and AGM. – Moscow, 2017. – P. 95–102.

10 **Байсалбаева, М. К., Сыздыкова, Г. С.** Принципы конструктивной обратной связи в исследовательской практике учителя [Текст] // Молодой ученый. – 2019. – № 6(244). – С. 198–201.

REFERENCES

1 **Vinokurov, A. M.** Anglo-Russkij, Russko-Anglijskij slovar` : 40 ty`syach slov i slovosochetanij [Russian Russian, Russian-English dictionary, 40 thousand words and phrases] [Text]. – Moscow : Martin, 2020. – 512 p.

2 **Polat, E. S.** Teoriya i praktika distancionnogo obucheniya : uchebnoe posobie dlya vuzov [Theory and practice of distance learning] [Text]. – Moscow : Izd-vo Yurajt, 2020. – 434 p.

3 **Nikolina, V. V., Fefelova, O. E.** Formirovanie novoj funkcional`noj pozicii pedagoga v processe social`no-pedagogicheskogo dizajn-proektirovaniya [Formation of a new functional position of a teacher in the process of socio-pedagogical design design] [Text]. In Sovremenny`e naukoemkie texnologii. – 2016. – № 6(2). – P. 390-395.

4 **Aslamova, T. V.** Model` pedagogicheskogo dizajna kak texnologiya innovacionnogo podxoda k obucheniyu v vy`sshej shkole [The model of pedagogical design as a technology of an innovative approach to higher education] [Text]. In Evrazijskij Soyuz Ucheny`x. – 2020. – № 11-1 (80). – P. 19-21.

5 **Voronina, D. V.** Pedagogicheskij dizajn kak sredstvo razvitiya uchebnoj motivacii studentov distancionnoj formy` obucheniya [Pedagogical design as a means of developing the educational motivation of distance learning students] [Text]. In Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – 2016. – № 5. – P. 135-140.

6 **Lunev, V. V., Luneva, T. A.** Principy` proektirovaniya soderzhaniya obucheniya na osnove operezhayushhego podxoda [Principles of designing the content of training based on the proactive approach] [Text]. In Vestnik KGPU im. V.P. Astaf`eva. – 2016. – № 4(38). – P. 52-55.

7 **Selezneva, N. A.** Osnovny`e komponenty` uchebnogo kursa po matematike dlya distancionnogo obucheniya studentov vuza [The main components of the mathematics course for distance learning of university students] [Text]. In Vestnik Voronezhskogo instituta vy`sokix texnologij. – 2016. – № 2(17). – P. 112-116.

8 **Berishvili, O. N.** Proektirovanie uchebnogo kursa v usloviyax distancionnogo obucheniya [Designing a training course in a distance learning environment] [Text]. In Innovacii v sisteme vy`sshego obrazovaniya : sbornik

nauchny`x trudov mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoj konferencii. – Kinel` : RIO Samarskogo GAU, 2020. – P. 279–283.

9 **Peiris, S. E.** Relationship among students' learning style, assessment of learning outcomes and students' performances [Text]. In New horizons : dissolving boundaries for a quality region: materials of APQN Conference and AGM. – Moscow, 2017. – P. 95–102.

10 **Bajsalbaeva, M. K., Sy`zdy`kova, G. S.** Principy` konstruktivnoj obratnoj svyazi v issledovatel`skoj praktike uchitelya [Principles of constructive feedback in the teacher's research practice] [Text]. In Molodoj ucheny`j. – 2019. – № 6(244). – P. 198–201.

Материал пступил в редакцию 14.09.22.

**М. К. Омарова*
Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КУРСЫ: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИЗАЙННЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ

Мақала қашықтықтан оқыту жағдайында кәсіби дайындықты тиімді ұйымдастыру мәселесіне арналған. Мақалада автор оқу курсын әзірлеудегі оқыту нәтижелерінің өзектілігі, қолданылатын оқыту технологияларының тиімділігі мәселесіне назар аударады. Педагогикалық дизайн әр түрлі тұрғыдан, атап айтатын болсақ, процесс ретінде, пән немесе білім саласы ретінде, ғылым ретінде, тәжірибе ретінде қарастырылады. Автор қашықтықтан оқыту жағдайында жүзеге асыру үшін курсты әзірлеу кезінде кері дизайн тиімді екенін баса айтады. Әзірлеудің практикалық тәжірибесі, сондай-ақ қашықтықтан оқыту курсын әзірлеу мен оқытудағы қиындықтар, тиімді оқу материалдарын құру, жабық және ашық онлайн-технологияларды қолдану ерекшеліктері жалпыланады. Қашықтықтан оқыту курсының негізгі компоненттерінің мазмұны ашылады. Қашықтықтан оқыту курсын әзірлеу және оқыту тәжірибесін, пайдаланылған технологиялардың тиімділік дәрежесін, оқу нәтижелеріне қол жеткізу үшін қарым-қатынас нысандарын бағалауға, жалпы курстың тиімділігін арттыруға қатысты студенттердің сауалнамасының нәтижелеріне талдау

жасалған. Қорытындылай келе, автор бағалау құралдарының оқу нәтижелерімен сәйкестігі болып табылатын тиімді оқу жағдайларын және оқу материалдарын жасауға мүмкіндік беретін педагогикалық дизайнның бірнеше принциптерін анықтайды.

Кілтті сөздері: педагогикалық дизайн, қашықтықтан оқыту курсы, кері дизайн, ADDIE моделі, онлайн-технологиялар, виртуалды оқыту ортасы, онлайн қызметі, кері байланыс, оқу нәтижелері.

**M. K. Omarova*
Academician E. A. Buketov Karaganda University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Material received on 14.09.22.

DISTANCE COURSE: PRINCIPLES OF INSTRUCTIONAL DESIGN

The article is devoted to the topical issue of effective organization of professional training in the distance teaching's conditions. In the article, the author draws attention to the issue of the relevance of learning outcomes in the development of the course, the effectiveness of the teaching technologies used. Instructional design is considered from different points of view: as a process, as a discipline or a field of knowledge, as a science, as a practice. The author emphasizes that when developing a course for implementation in a distance learning environment, reverse design is most effective. The practical experience of development is summarized, as well as the difficulties in developing and teaching a distance course, creating effective educational materials, and the specifics of using closed and open online technologies. The content of the key components of the learning distance course is revealed. The analysis of the results of the survey of students regarding the assessment of the experience of developing and teaching a distance learning course, the degree of effectiveness of the technologies used, forms of communication to achieve learning outcomes, improving the effectiveness of the course as a whole is given. In conclusion, the author identifies several principles of pedagogical design that allow creating effective educational conditions, one of which is the consistency of evaluation tools with learning outcomes.

Keywords: instructional design, distance learning course, reverse design, ADDIE model, online technologies, virtual learning environment, online activity, feedback, learning outcomes.

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

SRSTI 14.01.45

https://doi.org/10.48081/KNCK7246

G. O. Rakhimbekova[1], Zh. A. Kussainova[2], G. M. Tulekova[3]
[1,2]S. Seifullin Kazakh Agro Technical University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;
[3]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) AS AN EFFECTIVE APPROACH FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATION SKILLS AMONG STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

The article discusses the content and language integrated learning approach (CLIL) as one of the advanced and valuable techniques in the system of professional training and the investigation of modern methods of professionally-oriented education developed in methodological science, taking into account their impact on the stimulation of students to study a foreign language. Strengthening training actions has always been one of the central objectives of teaching generally and, especially, in teaching foreign languages to students of non-linguistic majors. This determines the relevance of this work. The aims and objectives are specified, as well as the criteria and principles for the performance of content and language integrated learning are revealed, attention is given to the importance of its integration with special disciplines, ways to solve problems that arise when choosing and maintaining the necessary material, as well as in the learning process.

Keywords: CLIL approach, communication skills, professional communication mean, students' motivation, speech behavior, foreign language proficiency.

Introduction

Currently, specialists who speak more than one foreign language are highly valued, both in terms of everyday communication and in the professional sphere. This need is caused by the rapid process of globalization of society. The function of the topic «Foreign language» in the development of a contemporary personality with professional abilities on the premise of «as a person fully realized in a career, via a profession, generating the values of this profession» has been substantially rethought [1]. Contemporary demands for the training of university graduates – future professionals – include a number of specific competencies: the ability to self-educate, possession of innovative techniques, understanding of prospects and opportunities for their use, decision-making ability, adaptability to modern civil and professional conditions, teamwork, and the ability to deal with stressful situations [2, p. 44], as well as foreign language proficiency.

Materials and methods

The research was carried out on the basis of the application of theoretical research methods within the framework of comparative and logical analysis. To conduct an analysis, the educational programs regarding the non-linguistic university approved by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan were used. A theoretical analysis of the scientific and pedagogical literature was carried out in order to study the use of the CLIL methodology at higher education institutions.

In many universities, according to the educational programs, foreign language teaching (as usual English) to non-linguistic specialty students stops on the second course, and it should be noticed, as they have no practice in speech in the other years of study, communication skills are not developed neither. So, the necessity to integrate major disciplines with language studies through all the academic period is vital for graduate and undergraduates as well.

Among the educational methods that include simultaneous teaching of both a foreign language and a profile subject, we can highlight the subject – language Integrated Learning Methodology (content and Language Integrated Learning-CLIL), which is able to influence the formation of the necessary competencies in students of technical, humanitarian and other fields at the University.

Results and discussions

In the year of 1994, a multidisciplinary university scientist named David Marsh coined the term Content and Language Integrated Learning (CLIL) while organizing study on the state of languages education in Europe [3]. According to the report, this triggered a pan-European discourse with experts from Finland and the Netherlands. The issues raised included how to incorporate advanced foreign

language teaching experience from particular types of private institutions into the syllabus of regular schools and colleges.

European academic standards at the period, as well as the political environment linked with issues in Content and Language Integrated Learning (CLIL). According to David Marsh, «The political impetus was the premise that mobility across European nations involved a higher degree of linguistic ability in reference to national languages, which was acceptable at the time.» Furthermore, in far more than two decades, the entire viewpoint of CLIL has evolved beyond just learning new languages to incorporating creative techniques within the program. CLIL is becoming more popular as a method in European countries. Most European nations are expected to use CLIL more in the future [4, p. 6].

Also 1994, the following definition of subject-language integrated learning (CLIL) was established and implemented:: «Subject-language integrated learning or CLIL is a bi–directional competence-based approach to learning in which a foreign language is used for teaching both the main subject and for learning the language itself» [4, p. 6]. CLIL, as one might expect, blends and incorporates techniques to teach the discipline with learning the target language. Apprentices typically pursue one or even more disciplines in a foreign language when CLIL is applied. Nonetheless, we cannot claim that learners would understand English competently at the same time or before learning a major subject. Learners study the language and the subject in one time.

As emerged in the insights of Sophie Ioannou-Georgiou and Pavlos Pavlou, the three main features of the CLIL methodology can be distinguished [5, pp. 13-15]:

a) Foreign language blended with topic material, such as geography, science, history, and so on. Learners acquire language using subject-specific literature that has been abridged [6, p. 11–12].

b) Because CLIL has its roots in many socio-linguistic and sociopolitical settings, it may be applied across any language, age, and degree of education, ranging from preschool to higher education and vocational training. In this perspective, CLIL corresponds to all European educational programs meant for all people, where multilingualism and diversity are viewed as encouraging unification, empathy, and accessibility among Europeans [6, p. 11–12].

c) Itself as method, CLIL might include the evolution of social, cultural, cognitive, linguistic, academic, and other learning abilities, along with the enhancement of subject and language competence in the area of study [6, pp. 11–12].

English as the «predominant» language is used widely in most of universities in Europe. In this respect, many CLIL find the technique a unique way to study several subjects simultaneously.

Here are three most common integrated content and language approaches:

ESP (English for specific purposes);

CLIL (Content and language integrated learning);

EMI (English as Medium of Instruction) [7].

English for Special Purposes (ESP) is a «functional variety of language that contributes to the successful and adequate communicative act of specialists in various subject areas» [5]. The main objective of the ESP program is the formation of students' language competence. Much attention is paid to improving communication skills in a foreign language, enriching vocabulary and improving the level of proficiency in professional terminology, grammar and discourse skills on professional topics.

In a broad sense, the purpose of subject-language integrated learning (CLIL) is to acquire knowledge and improve skills in a specific subject, while language knowledge and skills are improved in the process of mastering this subject. More specifically, the goals of CLIL were presented by D. Coyle through four components (the so-called 'four Cs'):

1) «content» (content);

2) «communication» (communication);

3) «recognition» (cognition);

4) «culture» (culture).

There are indicators for components in the design by D. Coyle. «Content» answers the questions: «What are the goals of learning?», «What to teach?», «What do students learn new?», «What is the result of this training?». «Communication» is to distinguish the instruction language, special dictionary development, language correction in the process, the choice of communication types, showing the necessity to use polylogical discussion forms of interaction in the educational process. «Cognition» is to indicate the reflecting skills that show the focus on the subject and the language studied, the of questions leading to correct answers, the tasks necessary for reasoning. «Culture» involves selection of the social and cultural meaning of the theme and integrating lesson material, as well as taking into account the individual qualities of students. A remarkable thing is that, according to the author, the central part of the whole pyramid is the «communication» element, which means the implementation of the other three components through communication [8].

1 The content («content») of the educational material is aimed at improving skills and abilities in the profile subject – defining content (Content):

What will I be teaching?

What will students learn?

What are the learning objectives?

What are the expected results?

2 Communication («communication») defines the communicative purpose of discussing the topic of a profile subject through a foreign language - connecting content with language (Communication):

What language knowledge will be needed for this topic?

What are the specialized words or phrases?

What grammatical structure should they use to convey your idea or talk on the topic?

What activities will be used to develop the language?

3 Cognition focuses on the combination of acquired knowledge with the expression of one's own thoughts in a foreign language - think about what thinking skills are possible develop in the lesson (Cognition):

What questions will I ask to encourage students to thinking?

What tasks need to be developed in order to develop thinking high-order thinking?

What thinking skills should be focused on in this topic?

4 Culture («culture») involves the selection of material aimed at cognition and definition of oneself, surrounding people and the world as a whole - the cultural aspect will run like a thin thread throughout the topic, helping students to look at a topic from the point of view of another culture, the most developing intercultural thinking (Culture):

What are the cultural implications of this topic? [9]

Interconnected subject and language instruction when at higher education institution is a promising trend of academic and experimental learning, and there is no one accepted framework according to how interdisciplinary training must therefore be performed at an universities. Each education sector may have its own distinct qualities, that influence how and what students study in an additional/non-native language [7, p. 5].

Like any technology of teaching a foreign language, this method has its own advantages and disadvantages. The advantages of using this model of the methodology:

1 Students acquire a good amount of language bulk, meaning diving into the environment of the language studied;

2 Specific terms are learnt while exercising on various topics, typical linguistic constructions, which contributes to the appending of the learner's vocabulary with subject terminology and prepares for future studies and application of knowledge and skills acquired.

3 The language integration method allows you to move away from the standard presentation of the material and get a wide range of knowledge that will be useful for future professional and everyday communication. Students learn not only their

language skills, but also various spheres of life: medicine, art, business, etc. they will be able to demonstrate their knowledge.

The drawbacks in using this model of methodology can be attributed to: two of its main reasons - insufficient knowledge of the teacher of a foreign language in the subject and insufficient knowledge of the language of the subject teacher. The conclusion can be attributed to the imperfection of some textbooks in English, as well as the insufficient number of lessons in accordance with the curriculum. The use of this method complicates the different levels of proficiency among students, which can lead to an increase in workload and, accordingly, a number of psychological and psychosomatic problems. The teacher includes, in turn, the relevant search queries, for example: the use of different forms and the feasibility of obtaining material and organizing educational activities using the capabilities of students and identifying creative activities.

The greatest difficulty in teaching oral foreign language professional communication in the absence of a natural professional language environment is teaching speech behavior adequate to typical situations of future professional communication. In this regard, the educational process should take into account typical situations characteristic of professional communication, which would create a motivated need for foreign language communication and would bring the educational process as close as possible to natural professional communication.

Therefore, one of the main ways to solve this problem and at the same time one of the conditions for effective content and language integrated learning is the use of educational speech situations and role-playing games in the classroom, contributing to the creation of an imitation of a professional foreign language environment, increasing students' motivation for foreign language communication and forming their awareness of the need to use appropriate speech patterns and tactics of speech behavior.

During their studies at the university, students acquire a certain level of professional competence, which is based on knowledge, skills and abilities corresponding to certain qualification characteristics of specialists of a certain profile. The foreign-language communication skills and abilities acquired by them during their studies at the university should ensure the readiness of graduates for foreign-language professional communication (and further self-development). Therefore, it is expedient and methodically justified to simultaneously consider both professional and communicative training in a foreign language, involving the formation of students' ability to communicate in a foreign language indirectly (through reading and writing) and directly (orally) in specific professional, business and scientific fields and situations. The introduction of various forms of communication using innovative technologies, the expansion of the creative and scientific potential of

students ensure the formation of a linguistic personality capable of realizing itself in modern society.

For the successful implementation of subject-language integrated learning in the educational programs of universities, teachers need not only to know the content of the discipline taught well and to master a foreign language as a means of communication at a level sufficient for conducting classes. It is necessary to set realistic goals that take into account the level of preparedness of students both in the subject and in a foreign language. When selecting content, teachers need to follow the principles of CLIL, taking into account what cognitive load students experience when studying a subject by means of a foreign language, knowledge of which may be lacking to complete the task. Teachers should be able to identify and flexibly respond to the difficulties experienced by students, offering appropriate forms of «support» and using a variety of teaching tools from graphic organizers to multimodal educational texts.

Conclusion

To summarize, content-language integrated learning (CLIL) is a comparatively recent focus and dedication which must be speculated of as an exceptional method of educating trainees centralized subjects by a different language (teaching content through foreign language) as well as foreign language instruction through the particular topic itself (teaching foreign language through content). This approach is of significant interest to foreign language teachers, as well as a number of university teachers who speak a foreign language and teach their major topic. Consequently, by merging two orientations, subject teachers may teach not only their core topic in a foreign language, but also employ crucial language teaching tools such as teaching English grammar, sentence patterns, and other parts of a collaborative instructional approach.

REFERENCES

1 **Jarockaja L. V.** Inostrannyj jazyk i stanovlenie professional'noj lichnosti (nejazykovoj vuz): Monografija [Foreign language and formation of professional personality (non-linguistic university): monograph] / L. V. Jarockaja. – M. : Izdatel'stvo TRIUMF, 2016. – 258 p. [in Russian]

2 **Litvishko, O. M.** Kompetentnostno-orientirovannaja model' obuchenija: preimushhestva metodiki CLIL v prepodavanii professional'no-orientirovannogo anglijskogo jazyka [Competent oriented teaching model: advantages of CLIL teaching methods in professionally oriented English language] / O.M. Litvishko, Ju.A. Chernousova // Universitetskie chtenija [University reading]. Materialy

nauchno-metodicheskih chtenij PGLU [Proceeding of the methodological reading PGLU]. – 2015. – P. 44-47. [in Russian]

3 **Marsh, D.** CLTL / EMILE – the European Dimension: Actions, Trends and Foresights Potential [Electronic resource] / D. Marsh // Brussels: The European Union. – 2002. – URL: http://userpage.fu-berlin.de/elc/bulletin/9/en/marsh.html (accessed: 23.12.2021).

4 Sandra Attard Montalto. Rukovodstvo CLIL [The CLIL Guidebook] [Electronic resource] / S. A. Montalto, L. Walter, M. Theodorou, // Lifelong Learning Program. – 2015. – URL: https://www.goethe.de/en/spr/unt/kum/clg/20782495.html (accessed: 23.12.2021). [in English]

5 Ioannu Gorgio, Spfie and Pavlu, Pavlos: Rekomendacii po vnedreniu CLIL v sistemu nachalnogo I doshkolnogo obrasovanija Guidelines for CLIL Implementation in Primary and Pre-primary Education [Electronic resource] / G. Ioannou // Comenius Socrates Project. – 157 p. –URL:http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Anglika/teaching_material /clil/guidelinesforclilimplementation1.pdf (accessed: 23.12.2021). [in English]

6 **Mehisto, P.** Raskritie CLIL: content I jasik v integrirovannom obuchenii dvyjasichnogo I mnogojasichnogo obrasovanija [Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education] / P. Mehisto, D. Marsh, M. Frigols // ksford [Macmillan Oxford]. – 2008. – 240 P. [in English]

7 **Burdakova, O. N.** Metodika integrirovannogo obuchenija predmetu i jazyku v uchebnom processe Narvskogo kolledzha TU [Methods of integrated discipline and language teaching in classes of Narva College of the University of Tartu] [Electronic resource] / O. N. Burdakova, A. A. Dzhalalova, N. P. Raud //. – 2011. – 67. – P. – URL: http://docplayer.ru/42474789-Metodika-integrirovannogo-obucheniya-predmetu-i-yazyku-v-uchebnom-processe-narvskogo-kolledzha-tu.html (accessed: 12.2021) [in Russian]

8 **Coyle, D.** CLIL: Content and Language Integrated Learning / D. Coyle, Ph. Hood, D. Marsch // Cambridge University Press, 2010. – P. 182.

9 **Coyle, D.** Content and Language Integrated Learning: Towards a Connected Research Agenda for CLIL Pedagogies // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2007. – Vol. 10. – No. 5. – P. 543–562. https://doi.org/10.2167/beb459.0

Material received on 14.09.22.

**Г. О. Рахимбекова[1], Ж. А. Құсайынова[2], Г. М. Тулекова[3]*
[1,2]С. Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;
[3]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ПӘНДІК-ТІЛДІК КІРІКТІРІЛГЕН ОҚЫТУ (CLIL) ТІЛДІК ЕМЕС МАМАНДЫҚТАР СТУДЕНТТЕРІНІҢ ШЕТ ТІЛІНДЕГІ КӘСІБИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

Мақалада пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) жоғары кәсіптік білім беру жүйесіндегі интонациялық және тиімді тәсілдердің бірі және әдістемелік ғылымда әзірленетін кәсіптік-бағдарланған оқытудың жаңа тұжырымдамалары мен тәсілдерін олардың студенттердің шет тілін оқуға деген ынтасына әсерін ескере отырып талдау ретінде қарастырылады. Оқу іс-әрекетін жандандыру әрқашан жалпы оқытудың және әсіресе тілдік емес мамандықтардың студенттерін шет тілдеріне оқытудың басты міндеттерінің бірі болды. Бұл осы жұмыстың өзектілігін анықтайды. Мақсаттар мен міндеттер айқындалды, сондай-ақ пәндік-тілдік интеграцияланған оқытуды іске асырудың қағидаттары мен критерийлері ашылды, оны арнайы пәндермен интеграциялаудың маңыздылығына, қажетті материалды таңдау мен мазмұнында, сондай-ақ оқыту процесінде туындайтын проблемаларды шешу жолдарына назар аударылды.

Кілтті сөздер: CLIL тәсілі; коммуникативтәк дағдылар, кәсіптік коммуникация құралы, студенттердің уәждемесі, сөйлеу мінез құлқы, шет тілін меңгеру

**Г. О. Рахимбекова[1], Ж. А. Кусаинова[2], Г. М. Тулекова[3]*
[1,2]Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан;
[3]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОЕ ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ (CLIL) КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ПОДХОД ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ У СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье рассматривается предметно-языковой интегрированный подход (CLIL) как один из инновационных и эффективных подходов в системе высшего профессионального образования и анализ исследуемых в иноязычной методической науке новых концепций и технологий профессионально-ориентированного обучения, в зависимости от их влияния на мотивацию студентов к изучению иностранного языка. Активизация учебной деятельности всегда являлась одной из главных задач обучения в общем и, а особенно, обучения студентов неязыковых вузов при обучении иностранному языку. В статье рассмотрены принципы и критерии реализации предметно-языкового интегрированного обучения, отмечается важность его интеграции со специальными дисциплинами, пути решения проблем, возникающих при выборе и содержания необходимого материала, а также в процессе обучения.

Ключевые слова: подход CLIL; коммуникативные умения, средства профессионального общения, мотивация студентов, речевое поведение, владение иностранным языком

SRSTI 14.07.09

https://doi.org/10.48081/ZYOQ5879

Zh. T. Tergenbayeva[1], L. N. Karasholakova[2], N. Amangeldi[3]
[1]S. Amanzholov East Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk;
[2]Iliyas Zhansugurov Zhetysu University,
Republic of Kazakhstan, Taldykorgan;
[3]Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty

FORMATION SUBJECT COMPETENCES OF TEACHERS ON EXAMPLE OF SUBJECT OF BIODIVERSITY

The article discusses the use of training on individual learning trajectories, group work, the ability to actively participate in group work, identification of effectiveness in group work as methods and means of forming subject competence in teaching plant biodiversity at the NAO East Kazakhstan University of S. Amanzholov. Using the example of a lesson on the topic «Methods of plant biodiversity conservation», an analysis of the biological knowledge of 2nd-year students 6B0150 - Biology was made, individual and group forms of education were used, where guide cards (maps of an individual theoretical or practical route) were effectively used; differentiated tasks in the form of test control (options for minimum, general, high and advanced levels); many variations of independent work (on four levels of complexity) for students to choose from. Optimal and effective methods for the formation of subject competence have been identified.

Keywords: competence, competence, teaching methods, test technology, group form of training.

Introduction

At present, in order to implement the educational process at school, a modern teacher must have a certain set of qualities. These qualities are common to all subject teachers, but the competencies of a biology teacher should be different from others. In this regard, we consider the main direction of the work of a biology teacher at school to be the development of his professional competence, which will help him skillfully organize the activities of students, transfer to students a

certain amount of knowledge to master their abilities for active action. In this case, a special role is given to clarifying the general structure of the professional competence of a biology teacher by highlighting its main components.

It is clear that in the context of training profiles, great importance is attached to the future teacher-biologist. The professional activity of a biology teacher provides students with knowledge for solving modern problems of life, the formation of a natural-science picture of the world and the correct ecological behavior in nature, the rational use of natural resources, mastering hygiene literacy, organizing a healthy lifestyle. Analysis of scientific and pedagogical sources shows that scientists A. Alekseeva, A. Babenko, N. Bibik, L. Biryuk, and others dealt with the issues of the structure of professional competence.

Modern society needs educated people who are able to make responsible decisions independently in a situation of choice, mobile, dynamic with a sense of responsibility for the fate of the country. In this regard, one of the main tasks, along with the formation of a harmoniously developed personality, is the task of forming the subject competence of students. The definition of a graduate who has competencies, that is, what he can do, what kind of activity he has mastered, what he is ready for, is called a competence approach.

The changes taking place in modern education suggest new approaches to the organization of the entire educational process, the qualities of a person who must be prepared and versatile, able to independently solve tasks, find optimal solutions to problems, put forward innovative ideas, propose innovative projects and successfully implement them in life (Ilyazova, 2008) [1].

New demands of society determine the preparation of schoolchildren of appropriate levels in the education system, which is reflected in the state mandatory standards of education, the state program for the development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, and in the strategy «Kazakhstan-2050», as well as other state documents defining the strategic ways of development of the country (GOS, 2006) [2].

Subject competence plays a leading role in determining the quality of educational research. With regular use in educational and practical work, the formation of scientific competence will be successful. Only in this case, when teachers pay maximum attention to all necessary actions, the level of knowledge of students will reach a high level. (Kalegina, 2006) [3].

Subject competencies are primarily related to specific knowledge, skills and abilities specific to the subject being studied.

The **purpose** of the study is the theoretical justification, development and experimental verification of the effectiveness of the formation of the subject competence of future biology teachers in the conditions of modern education.

Research objectives:

– to reveal the essence of the concept of «subject competence»;

– to consider the pedagogical conditions of the production process in the formation of key subject competencies;

– to consider the formation of the subject competence of students in biology lessons.

The object of research is the educational process in the NAO of the East Kazakhstan University of S.Amanzholov.

Research methods:

– logical (historical approach and logical analysis, modeling, comparison, generalization),

– scientific (pedagogical control, pedagogical practice, study of pedagogical experience),

– individual (structural analysis of chemical knowledge, skills of rapid analysis and integration of the topic, etc.),

– organizational, empirical methods.

Kazakhstan Education has defined a new education strategy focused on personal development and involving the formation of competencies not only key, but also subject – the willingness of students to use their knowledge, skills and abilities in real life (Kuznetsova, 1989) [4].

Today, people who are capable, with an active position, who are able to think systematically, analyze, compare, draw their own conclusions, as well as practically solve life and professional problems that arise in front of them, are in demand (Smorodinova, 2016) [5].

In the course of teaching, teachers are obliged to organize students to fulfill various «life roles». The main ones are: a realized person, a person with the zeal of helping other people, a person who is tuned into a continuous theory, a dynamic member of a civilized formation, a qualified employee, an intensive, trained native, a lawyer located around the sphere (graduate form) [6,7].

In a study at this university, 2-year students, where doctoral students of our university had their practice, tried to form the competence that would give some impetus to the formation of personal qualities in students.

Applying various methods in their practice, they tried to build the lesson so that it was meaningful, using methods and techniques that, without causing overload of students, would be fully realized for the purposes of the lesson.

We used the most widely used methods: active and interactive teaching methods (Guzeev, 2002) [8].

Interactive method. Interactivity («Inter» – mutually, «act» – to act) means to interact, to be in a conversation mode, a dialogue with someone. Interactive

methods, in contrast to active methods, are aimed at broader interaction with the teacher, as well as with each other, here the activity of students in the educational process is a priority.

Discussion

Lesson topic: Methods of plant biodiversity conservation

The map of vegetation of Kazakhstan is distributed to students. Students are divided into 5 groups by regions of Kazakhstan (north, east, west, central, south). Each group has the task of representing its plant species, that is, what plants are in this region and how they grow. Students use textbooks, handouts, or the internet to search for information. Groups are given 10-15 minutes to prepare information. After the passage of time, students present their data. Each group talks about their industry, and at the end we summarize and ask each other questions about the plant species.

At the end of each lesson, we check the knowledge and consolidate the past topic. The most optimal and effective way to test knowledge was the method of choice.

In this case, the knowledge check is through «True and False». The check will take a maximum of 5 minutes, as it will be in oral form. Students have prepared cards with the image of «T», «F» on the tables. On the interactive whiteboard, students are shown statements in turn (10 statements) and students raise the card «True» or «False».

In this way we test the knowledge covered in this lesson.

Lesson topic: Plant Biodiversity

In today's lesson, students will mostly work independently.

They are given a task in the form of a table in which plants (3 plants) and questions are indicated:

1 The concept of biological diversity.

2 The systemic concept of biodiversity.

3 Modern directions of research in the field of biodiversity.

International research programs for the conservation of biodiversity.

4 Levels of biological diversity. Genetic, species, ecosystem diversity.

During the work, the laboratory assistant demonstrates a sample of plants to students. This is a kind of maneuver in order to draw attention to the fact that plant biodiversity is important.

During breaks we ask students questions:

1 Species diversity. Species as a universal unit of biodiversity assessment.

2 Ecosystem diversity. Assessment of ecosystem diversity at the global, regional, and local levels.

3 Taxonomic and typological diversity.

4 Biochorological units of biodiversity assessment.

Continuing the lesson, we distribute individual tasks for students: We distribute A4 sheets to students and using the «One extra» method (which is the odd one out?). The attention of students is alternately provided with pictures with the names of metals. Students should determine which conservation method is suitable for these plants, and which plants are superfluous, i.e. does not correspond to the conservation properties.

For example, which of these plants is «superfluous»: rosehip, ferns, mosses, dill? The correct answer is rosehip because they have the properties to preserve. Students should write down the answer on a piece of A4 paper, which plant is «superfluous». All students simultaneously raise white mini-boards, and the teacher records their answers. Quantity: 10 tasks. The task is designed for 10 -15 minutes.

Individual task for students:

For each student, the plants were spoken and asked, according to which they should write down the methods of preserving this plant.

During this exercise, they recall some actions. And also work out the dependence of changes in the basic properties of plants on the ecosystem.

Task 1: students must fill out a table in which they must determine the conservation methods of each plant. Task 2: Students are given a worksheet with questions and tables on the biological properties of plants.

Ask students to answer the questions:

1 Problems of biodiversity conservation related to the introduction and invasions of species.

2 Natural factors of territorial differentiation of biological diversity.

The main task is performed by students independently. After completing the task, students discuss their conclusions.

The teacher identifies students who have not been able to achieve the goal in order to develop further individual trajectory of students.

The study revealed for each form the effectiveness of using:

Table 1

Criteria	Indicator	%		level	
		1 group	2 group	1group	2 group
1. The ability to navigate the material	Knowledge of «terms»	80	60	high	average
	Ability to work with terms	75	50	high	low
	Knowledge of «content»	80	60	high	average
	Ability to work with content	80	55	high	average

1. The ability to work with biological text	Knowledge of the concept	80	60	high	average
	The ability to use biological terms	80	60	high	average
	Knowledge of the concepts of «Biology», «Biodiversity», «plants». «saving»	80	60	high	average
	The ability to distinguish classes of endemic plants when composing certain classes	80	60	high	average
	Knowledge of the concept of «methods of saving biodiversity»	80	60	high	average
	Ability to distinguish classes of plants	80	60	high	average

– In the group form of work, the use of guide cards (maps of an individual theoretical or practical route);

– With differentiated tasks in the form of test control (options for minimum, general, high and advanced level); many variations of independent work (on four levels of complexity) for students to choose from.

The use of test tasks contributes to the development of information competence (the ability to search, analyze, transform, apply information to solve problems). Working on test technology, thanks to the use of modern electronic textbooks, virtual chemical laboratories, the Internet, new teaching tools using ICT are very popular, the role of the teacher in this case is a coordinator-consultant [9].

Thus, the effective use of all the proposed forms and types of training makes it possible to identify indicators of formulated subject competencies, as well as to detect individual details and characteristics of their manifestation in specific types of educational activities. Consequently, both in the classroom and in extracurricular activities of students, it is possible to carry out the process of forming subject competencies.

Based on this, I compiled a table of the level of formation of subject competence in biology lessons for 2nd year students.

General educational skills are ways of obtaining information about the world around us, studying students in the context of personality formation (i.e., the ability to work with educational and scientific biological, psychological, pedagogical and methodological literature). Project skills provide the strategic goals of professional and pedagogical activity:

– the ability to choose the content of educational material in accordance with the learning objectives, age and individual characteristics of students.

Project skills are aimed at mastering a number of special skills necessary for teaching the course «Biology» at school, and to be specific, these are:

– observe, investigate, describe, characterize, compare, determine biological objects and phenomena, evaluate, experiment and predict;

– to connect biological knowledge with understanding: the phenomena occurring in living matter (physiological and biochemical processes), the unity of hereditary information, the evolutionary development of the organic world, the complexity of the relationship of natural components, practice;

– independently study topical issues of modern biology and find out the problems of the development of biological science

Of particular importance in this case are the diagnostic skills of the teacher, this is the use of various diagnostic methods and an objective assessment of the state of the biological preparation of students. Methodological and technological skills provide the teacher with the choice of effective methods, techniques and teaching aids, the development of calendar-thematic plans and lesson plans, the introduction of innovative pedagogical technologies into the educational process of the school.

Priority for a biology teacher are organizational skills related to the specifics of teaching subjects of the biological cycle - organizing and conducting study tours, field training, research activities in the field. The personal-reflexive component involves the development of the subject's qualities that affect the effectiveness of the performance of professional activities: the teacher's awareness of the norms, rules, models of the teaching profession, the relationship with the professional standard, the formation of a positive psychological position. Reflection dominates among other components and plays a leading role in the implementation of the personal component of the process of forming the professional competence of a future biology teacher.

The issues of reflection in the structure of pedagogical activity are studied by V. Vasiliev, T. Davydenko, E. Kuzmina, L. Mitina and others. Thus, E. Kuzmina notes that reflection provides a search for personal meaning as a way to overcome obstacles in the system of activity [11]. L. Mitina characterizes pedagogical reflection as a professionally significant property of the personality, which is included in the group of the teacher's reflexive-perceptual abilities [11].

An analysis of scientific approaches to studying the content of a teacher's professional competence shows that many scientists consider reflection from different positions. Thus, reflection is understood as:

– a separate property of the individual;

– pedagogical skill;

– functional component of pedagogical activity;

– a manifestation of the professional self-awareness of the teacher, the principle of organizing pedagogical activity, etc.

In our work, reflection is considered as a separate property of personality. The result of reflection can be personal development, the formation of subjectivity as a creative attitude to the life path. Reflection is a source of inner experience, a way of self-knowledge of one's own professional activity and its differentiation from the activities of others. In other words, the function of reflection is to stimulate the process of professional identity of the biology teacher's personality. Thanks to reflection, the teacher can realize not only the limits of his own professional experience, but also determine its value for himself and the pedagogical community.

The peculiarities of a teacher's professional activity pose a number of requirements for future teachers, which are defined in pedagogical science as professionally significant personal qualities. In modern pedagogy, attempts are being made to highlight the essential qualities of a teacher in terms of the effectiveness of pedagogical activity. It is legitimate to single out precisely the dominant qualities, the absence of which makes it impossible for effective pedagogical activity. L. Yasyukova identifies three groups of personal qualities that two teachers have professional significance:

– the development of empathy, i.e. the ability to understand the inner world of another person and penetrate into his feelings, empathize;

– the ability to actively influence the student – the dynamism of the individual, which manifests itself in initiative, flexibility, a variety of influences and in the ability of the teacher to catch changes in the situation and think through the necessary strategy of pedagogical influences in connection with them;

– as opposed to dynamism and the ability to «own others», the teacher must have a highly developed ability to «own oneself» [11].

Thus, each teacher should be characterized by creativity and responsibility, initiative and social activity, reflection. The dominant quality for a teacher is humanism, i.e. attitude to each individual as the highest value. Humane relations are made up of interest in the personality of the student, helping the student, respect for his opinion, combined with high demands on his educational activities, concern for his development. The communicative subsystem acts as an integrative subsystem of the teacher's professional qualities. It is the communicative subsystem that manifests itself in the form of a prism, through which all other professional functions are transformed and all subsystems of the teacher's professional qualities are regulated.

Conclusion

The results obtained in the study led to the conclusion that subject competence is the ability of a student to apply knowledge, skills, practical experience and to

show personal qualities through consistent educational actions that are aimed at solving the tasks of educational and cognitive activity of the studied subject. We have established that the main subject competencies focused on ensuring the effective organization of the development of the content of subject knowledge are the ability to plan educational and cognitive activities. The implementation and regulation of educational activities in accordance with a given goal, the collection and processing of information from various sources, the mastery of scientific terminology, key concepts, the transformation and application of new knowledge in educational and educational-project situations, monitoring, evaluation, analysis and reflection of educational and cognitive activities contributes to the formation of subject competencies.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Ильязова, М. Д.** Компетентность, компетенция, квалификация – основные направления современных исследований // Научные исследования в образовании. – 2008. – № 1. – С. 28–31.

2 Государственный образовательный стандарт 12-летней школы в Республике Казахстан от 2006 г.//12-летнее образование. – 2006. – № 3. – С. 73.

3 **Калегина, О. А.** Компетенции как цель и результат получения образования // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2006. – № 2. – С. 102–107.

4.Кузнецова Н.Е. Формирование систем понятий при обучении химии. / Н. Е. Кузнецова – М. : «Просвещение», 1989. – С. 23–26.

5 **Смородинова, М. В.** Модель формирования предметных компетенций учащихся основного общего образования //Образование и воспитание. –- 2016. – № 5 (10). – С. 18–22.

6 **Загвоздкин В. К.** Модели компетентности. / В. К. Загвоздкин // Школьные технологии. – 2009. – № 3. – С. 5–13.

7 **Хуторской, А. В.** Статья «Технология проектирования ключевых компетенций и предметных компетенций». // Интернет- журнал «Эйдос» С. 2–3.

8 **Гузеев В. В.** Организационные формы работы. / В. В. Гузеев // Химия в школе. – 2002. – № 4.

9 **Сластенин, В. А.** Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев. – М. : Академия, 2002. – С. 576.

10 **Ваулина, Н. М**. Изучение химических свойств веществ. / Н.М. Ваулина // Химия: методика преподавания в школе. – 2002. – С. 16–17.

REFERENCES

1 **Ilyazova, M. D.** Competence, competence, qualification – the main directions of modern research // Scientific research in education. – 2008. – No. 1 – P. 28–31.

2 State educational standard of a 12-year school in the Republic of Kazakhstan from 2006//12-year education. - 2006. - No. 3. - p. 73

3 **Kalegina, O. A.** Competencies as the goal and result of education // Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts. – 2006. – No. 2. –P. 102–107

4 **Kuznetsova, N. E.** Formation of systems of concepts in teaching chemistry. / N. E. Kuznetsova. – M. : «Enlightenment», 1989. – P. 23–26.

5 **Smorodinova, M. V.** Model of formation of subject competencies of students of basic general education //Education and upbringing. – 2016. – № 5 (10). – P. 18–22.

6 **Zagvozdkin, V. K.** Models of competence. / V. K. Zagvozdkin // School technologies. – 2009. – № 3. – C. 5–13.

7 **Khutorskoy, A. V.** Article «Technology of designing key competencies and subject competencies» // Online magazine «Eidos». – P. 2–3.

8 **Guzeev, V. V.** Organizational forms of work. / V. V. Guzeev // Chemistry at school. – 2002. – No. 4.

9 **Slastenin, V. A.** Pedagogy: studies. manual for students. higher. ped. studies. institutions / V. A. Slastenin, I. F. Isaev. – M. : Academy, 2002. – C. 576.

10 **Vaulina, N. M.** The study of chemical properties of substances / N. M. Vaulina // Chemistry: methods of teaching at school. – 2002. – C. 16–17.

11 **Kuzmina, E. I.** Psychologiya svobody: teoriya i praktika. – SPb. : Piter, 2007. – 336 p.

Material received on 14.09.22.

Ж. Т. Тергенбаева[1], Л. Н. Карашолақова[2], Н. Амангелді[3]
[1]С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.;
[2]Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.;
[3]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ПӘННІҢ БИОӘРТҮРЛІЛІГІНІҢ МЫСАЛЫНДА МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ПӘНДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада оқытуды жеке оқыту жолдары бойынша пайдалану қарастырылады, топтық жұмыс, топтық жұмысқа белсенді қатысу мүмкіндігі, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінде өсімдіктердің биоалуантүрлілігін оқытуда пәндік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері мен құралдары ретінде топтық жұмыстың тиімділігін анықтау. «Өсімдіктердің биоәртүрлілігін сақтау әдістері» тақырыбы бойынша сабақ үлгісі негізінде 6В0150 – Биология 2 курс студенттерінің биологиялық білімдеріне талдау жасалды, оқытудың жеке және топтық формалары пайдаланылды, мұнда нұсқаулық карталар (жеке тұлғаның карталары) пайдаланылды. Теориялық немесе практикалық бағыт) тиімді пайдаланылды, тесттік бақылау түріндегі сараланған тапсырмалар (ең төменгі, жалпы, жоғары және жоғары деңгейге арналған нұсқалар), студенттердің таңдауы үшін өзіндік жұмыстың көптеген нұсқалары (төрт қиындық деңгейінде). Пәндік құзыреттілікті қалыптастырудың оңтайлы және тиімді әдістері анықталды.

Кілтті сөздер: құзыреттілік, құзыретті, оқыту әдістері, тест технологиясы, топтық оқыту.

Ж. Т. Тергенбаева[1], Л. Н. Карашолакова[2], Н. Амангельды[3]
[1]Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск;
[2]Жетысуский университет имени Илияса Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган;
[3]Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГОВ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДМЕТА БИОРАЗНООБРАЗИЕ

В статье рассматриваются использование обучения по индивидуальным траекториям обучения; работа в группах; способность активно участвовать в групповых работах; выявление эффективности в групповых работах как методы и средства

формирования предметной компетентности при обучении биоразнообразия растений в НАО Восточно-Казахстанский университет имений С. Аманжолова. На примере урока по теме «Методы сохранения биоразнообразия растений» сделан анализ биологических знаний учащихся 2 курса 6В0150 – Биология, применен индивидуальный и групповые формы обучения где эффективно был использован карточки-путеводители (карты индивидуального теоретического или практического маршрута); дифференцированных заданий в виде тестового контроля (варианты минимального, общего, высокого и продвинутого уровня); много вариаций самостоятельных работ (по четырем уровням сложности) на выбор учащихся. Выявлены оптимальные и эффективные методы для формирования предметной компетенции.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, методы обучения, тестовая технология, групповая форма обучение.

FTAMP14.35.09

https://doi.org/10.48081/XXRT8847

М. А. Абдуалиева[1], Э. М. Сапарбаева[2], Е. Ж. Төребек[3]
[1,2,3]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

«ҚҰРЫЛЫС» БАҒЫТЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ ЖОБАЛАУ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІНДЕ МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МОДЕЛІ

Әлемдік тәжірибеде құрылыс саласын дамыту жаңа құрылыс материалдары мен технологияларын қолдану мен қатар білікті құрылыс инженерлерін даярлауды қажет етеді. Сондықтан мұндай мамандарды даярлау қазіргі уақытта мемлекеттік басым міндеттердің бірі болып табылады. Бұл міндеттерді шешудің жолдарының бірі – жаратылыстану-ғылыми пәндердің теориялық және практикалық негіздерін қолдану болып табылады. Осы пәндердің бірі ретінде математика – «Құрылыс» даярлық бағыты бойынша бакалавриат бағдарламасының базалық пәндеріне енгізілген. Аталған пән негізінде болашақ мамандарды есептеу-жобалау және техникалық-экономикалық қызмет саласында даярлықтарын жетілдіру өзекті мәселе болып табылады. Кез-келген құрылыс объектісін жобалау – бұл болжамды объектіні құру үшін күрделі көп компонентті қызмет. Жобалау кезеңдерінің ішінде – құрылыс материалдары мен топырақтарының беріктік, деформациялық және басқа да механикалық қасиеттерінің мәндерін есептеу, сондай-ақ, құрылыс конструкцияларының әртүрлі типтерінің сипаттамаларын есептеу, құрылыс объектісіне жүктемелерді анықтау және есептеу математикалық білімдерге тәуелді болады. Бұл мақалада «Құрылыс» білім беру бағдарламасы бойынша математика пәнін оқытуда жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың жалпыланған әдістерін қалыптастыру әдістемесі қарастырылған. Зерттеу барысында математика пәні бойынша білімдер негізінде орындалатын жобалау іс-әрекетінің кезеңдері әзірленді. Математика сабақтарында бакалавр-құрылысшыларда жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесінің моделі жасалынды. Зерттеу нәтижелерін құрылыс

бағыты бойынша және инженерлік салаларда да математика пәнін оқыту үдерісінде қолдану тиімді болып табылады.

Кілтті сөздер: математика пәні, жобалау іс-әрекеті, құрылыс саласы, қалыптастыру, модель.

Кіріспе

Білім мен кәсіби дағдылар – заманауи білім беру жүйесінің негізгі бағдарлары болып табылады. «Қазақстан – 2050» стратегиясына сәйкес қазіргі заманғы жоғары оқу орындары – инженерлік білім беру мен қазіргі заманғы техникалық мамандықтар жүйесін дамытуды көздеу қажет. Сондықтан да, көптеген техникалық білім беру бағдарламаларының міндеті – Қазақстан Республикасы экономикасының құрылыс, мұнай, газ және көлік секторындағы тез өзгеретін әлеуметтік-экономикалық жағдайларда бәсекеге қабілетті, жоғары білікті, құзыретті мамандарын даярлау болып табылады.

Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаевтың 2022 жылғы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына жолдауында техникалық және кәсіби білім беру саласын дамыту мақсатында кезек күттірмес ауқымды міндеттерді орындау қажеттігін айтып өтті [1].

Осының негізінде «Құрылыс» білім беру бағдарламасы – Болон процесінің қағидаттарын және қазіргі заманғы сапа стандарттарын іске асыру арқылы жоғары білім беру саласында, жоғары сапалы білім беру қызметтерін ұсына отырып, өзгермелі қоғамқа бейім кадрлар даярлау жөніндегі ұлттық кеңістіктегі көшбасшылыққа қол жеткізуді мақсат етеді.

Аталған білім бағытын тәмәмдаған түлектер есептік-жобалық және техникалық-экономикалық, өндірістік-технологиялық, ғылыми-эксперименттік, құқықтық, сараптамалық және консультациялық сонымен қатар, білім беру сияқты кәсіби қызметтерді орындай алады.

Есептеу-жобалау және техникалық-экономикалық қызмет бойынша түлектер ғимараттар мен құрылыстардың конструкциялық элементтерінің тиісті есептеулерін жүргізуге, жаңа объектілерді салу, жөндеу, қолданыстағы объектілерді реконструкциялау жобаларын жасау және техникалық-экономикалық негіздеу сияқты құзыреттерге ие болуы қажет.

Кез-келген құрылыс объектісін жобалау – бұл болжамды объектіні құру үшін күрделі көп компонентті қызмет. Жобалау кезеңдерінің ішінде – құрылыс материалдары мен топырақтарының беріктік, деформациялық және басқа да механикалық қасиеттерінің мәндерін есептеу, сондай-ақ, құрылыс конструкцияларының әртүрлі типтерінің сипаттамаларын есептеу, құрылыс объектісіне жүктемелерді анықтау және есептеу математикалық білімдерге

тәуелді болады. Осы құзыреттерді қалыптастыру үшін математикалық білімнің маңызды орын алатындығын ескерген жөн.

Техникалық мамандықтарда, соның ішінде «Құрылыс» даярлау бағыттары бойынша математика курсы болашақ құрылыс бакалаврларын жалпы кәсіби және арнайы оқытуға негізделген базалық пәндердің бірі болып табылады. Іс жүзінде құрылыс саласындағы маңызды мәселелерді шешу үшін математикалық заңдарды, есептеулер мен қағидаларды, формулаларды қолдану қажеттілігі туралы түсінік қалыптасады.

Техникалық университеттерде математиканы оқыту әдістемесін жетілдіру бағытында бірнеше еңбектерді кездестіруге болады. Т. О. Рудик, О. В. Сулима өз зерттеулерінде техникалық студенттердің математикалық құзіреттілігін қалыптастыру мәселелерін қарастырады. Техникалық университет студенттерінің математикалық құзіреттілігін қалыптастыру үшін математиканы оқыту процесі орынды проблемалық жағдайлардың дәйектілігі түрінде құру, оқу материалын саналы түрде игеруге, оның қолданбалы бағытын анықтауға, болашақ кәсіби қызмет мәселелерімен байланысуға ықпал ететіндігін көрсетеді [2].

Л. Ву және Ю. Ли білім беру технологияларын қолдана отырып, математиканы жобалық оқыту әдісімен колледжде оқытудың инновациялық педагогикасын ұсынды. Ғалымдар «Теңдеулерді есептеу графигі арқылы жасалған әлемдік мәдениет өнері» плакаттық жобасын әзірледі және 2016 жылдың көктемгі семестрінде Нью-Йорк қалалық университетінің Манхэттен муниципалды колледжінде пилоттық есептеу курсы аясында қолданысқа енгізді. Бұл жоба техникалық мамандық студенттеріне Maple технологиясын қолдана отырып, осы жобаны аяқтаған кезде студенттердің графика саласындағы білімі, сондай-ақ олардың Maple техникалық дағдылары қалыптасты [3].

Т. Ю. Горская, И. И. Голованов, Р. С. Хаматова, А. Е. Поличка, Л. Н. Романченко зерттеулерінің өзектілігі инженерлік университетте математиканы оқыту студенттердің жалпы білім деңгейі мен жалпы мәдени дамуын, сонымен қатар кәсіби мәселелерді кейіннен шешу үшін арнайы пәндер бойынша білім беруді қамтамасыз ететіндігімен ерекшеленеді. Зерттеулер аталған жұмыс жобалық оқыту мен тақырыптық зерттеудің (project-case технологиясы) үйлесімін пайдалана отырып, инженерлік мамандықтарда математиканы жетілдіре оқыту процесін дамыту проблемасын шешуге бағытталған. Бұл практикалық - бағдарланған міндеттерді шешуді пайдалану есебінен құрылыс және инженерлік мамандықтар студенттерінің кәсіби құзыреттерін дамытуға ықпал ететіндігін айқындайды [4].

Жоғарыда келтірілген ғылыми еңбектерді талдай келе техникалық мамандықтарда математика пәнін оқыту әдістемесін заман талабына сай дамытып отыру қажеттігін түсінуге болады.

Жоғары техникалық оқу орындарына арналған математика саласындағы бірқатар оқулықтар мен зерттеулер жиынтығының мазмұнын талдау болашақ құрылыс маманы практикалық міндеттерінің математикалық мәнін сипаттайтын өте аз тапсырмалар бар екенін көрсетті. «Құрылыс» даярлық бағытында білім беру бағдарламаларына сәйкес бакалавр-құрылысшылардың негізгі қызметінің бірі әртүрлі инженерлік нысандарды жобалау болып табылады. Инженерлік объект (мысалы, ғимарат) тұтастай алғанда көптеген құрылымдық элементтерден тұратын күрделі жүйе болғандықтан, болашақ құрылысшылар элементтердің қажетті параметрлерін дұрыс және дәл таңдап қана қоймай, сонымен бірге олардың математика-механикалық сипаттамаларының өзгеру нәтижесін болжай білуі керек. Сондықтанда болашақ құрылыс мамандарының бойында жобалау іс-әрекеттерін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Н. За›ба, З. Исмаил, А. Х. Абдулла өз еңбектерінде математикалық білім берудегі жобалау деп аталатын математика мұғалімдерінің жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру курсы аясында жүргізілген жұмыс процесін зерттейді. Әлемнің көптеген елдерінде оқытушыларды оқытудың тиісті моделіне ерекше назар аудармай, жобалық әдіс-тәсілдерді қолдануға үйретуге тырысады. Ғалымдар Geogebra, динамикалық көп мақсатты математикалық бағдарламалық қамтамасыз ету көмегімен оқытушы-студенттерді математиканы оқытуға дайындауда жобалық және мазмұнды білімдерді (TPACK) біріктіруге ерекше көңіл бөледі [5].

М. К. Хуснутдинованың өз еңбектерінде жобалау әдісін әр түрлі салалардағы білім мен дағдыларды интеграциялаудың әртүрлі құралдарын қолдана отырып, белгілі бір мәселені шешу үшін білімгерлердің өзіндік қызметін білдіретіндігін көрсетеді [6].

Шетелдік ғалымдардың оқу үдерісінде жобалау іс-әрекетінің мазмұнын анықтауға бағытталған зерттеулерінен «жобалау» дегеніміз – арнайы пәндік білім негізінде орындалатын бірнеше кезеңдерден тұратын болжамды нысанды құру бойынша іс-әрекеттердің мақсатты жүйесі деп, ал, «жобалау іс-әрекеті» дегеніміз – жобалаудың жекелеген кезеңдерін орындау жөніндегі іс-қимылдар жүйесі [7] болып табылатындығын тұжырымдауға болады.

Жобалық іс-әрекетті жүзеге асыру студенттердің жетістікке деген ынтасын дамытуға және қалыптастыруға, рефлексиялық іс-әрекет дағдыларын дамытуға ықпал ететіндігімен ерекшеленеді. Жобалық іс-әрекет студенттерге оқу үдерісіндегі өз іс-әрекеттерін бақылауға және бағалауға

мүмкіндік береді. Біздің ойымызша, оқу процесінде дамытушылық оқыту әдістерінің бірі – бұл мәселені шешуді, ақпаратты жинау мен өңдеуді және соңында алынған нәтижелерді талдауды қамтитын жобалау әдісі болып табылады.

Заман талабына сай жаңа технологиялық әдістердің құрылыс саласында да маңызды орын алғандығын ескеріп, математика пәнін қандай мазмұнда оқытамыз және студенттердің жобалау іс-әрекеттерін қалай дамытамыз деген мәселе туындайды. Аталған мәселенің шешімін айқындау біздің зерттеуіміздің жетекші идеясы болып табылады. Математика пәнін оқытуда бакалавр-құрылысшыларда жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесін жетілдіру арқылы болашақ мамандарды заман талабына сай даярлау зерттеуіміздің мақсаты болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін шындықты танудың диалектикалық әдісі, оқытудағы сабақтастық пен кәсіптік бағдар қағидаттарының диалектикалық өзара байланысы негізінде педагогикалық құбылыстарды зерделеуге жүйелі – кешенді көзқарас, болашақ құрылыс маманының қалыптасуындағы қызметтің жетекші рөлі, олардың алған білімдерінің теория мен практикадағы бірлігі құрайды.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін жоғары мектеп дидактикасының негізгі мәселелері (Әбілқасымова А. Е. [8], Ильясова Р. А. [9]); жоғары мектепте математиканы кәсіби бағытталған оқыту тұжырымдамасы (В. В. Афанасьев [10]), математиканы оқыту теориясы мен әдістемесі саласындағы ғалым-мамандардың еңбектері (И. Баврин [11]), математикалық білім беруді интеграциялау тұжырымдамасы, тұлғаға бағытталған оқыту теориясы және студенттердің математикалық және кәсіби мәдениетін қалыптастыру тұжырымдамасы (Н. Жау және Х. Чен [12]) құрады.

Қойылған міндеттерді шешу үшін мынадай зерттеу әдістері пайдаланылды: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді зерделеу және талдау; әртүрлі мамандықтар үшін математикадан, жалпы кәсіптік арнайы пәндерден мемлекеттік білім беру стандарттары мен білім беру бағдарламаларын талдау; техникалық мамандықтарда математикалық пәндерді оқыту тәжірибесін бақылау; оқытудың әдістемелік жүйесін модельдеу.

Зерттеудің нәтижелері және талқылау

«Құрылыс» даярлау бағытының студенттеріне жобалау іс-әрекетін қалыптастыру үшін оның мазмұнының объективті құрамын бөліп көрсету қажеттігі туындайды. Осы мақсатта нақты құрылыс объектілерін жобалау

бойынша қызмет түрлерін анықтау мақсатында жобалау ұйымдарының жоғары білікті мамандарымен өңгімелесу, құрылыс объектілерін дипломдық және курстық жобалауды орындау бойынша арнайы әдебиеттерді талдау, курстық және дипломдық жобалау басшыларының практикалық қызметін талдау сияқты жұмыстар жүргізілді.

Алынған нәтижелер құрылыс объектісін жобалауды құрайтын көптеген қызмет түрлерін бөлуге мүмкіндік берді:

– ғимараттың немесе құрылыстың тірек жүйесін таңдау;

– ғимараттар мен құрылыстарды жобалау үшін бастапқы деректерді жинау;

– ғимараттың, құрылыстың есептік схемаларын жасау;

– ғимаратқа немесе құрылысқа сейсмикалық, жел және қар жүктемесін айқындау;

– негіз топырақтарының есептік сипаттамаларын анықтау: тығыздығы, ылғалдылығы, ішкі үйкеліс бұрышы, серпімділік модулі, көлемдік салмағы;

– ғимараттың, құрылыстың темірбетон элементтерінің беріктігін есептеу;

– экономикалық есептеулермен конструкцияларды таңдауды негіздеу және т.б.

Болашақ құрылысшыларда жобалау іс-әрекеттерін қалыптастыру үшін, оларды орындау тәсілдері мен арнайы кезеңдерді анықтау керек. Психологтардың зерттеулеріне сәйкес бұл дағдыларды қалыптастыру жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың қарастырылған әдістерінің анықталуымен түсіндіріледі.

Жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың тәсілдері төмендегі 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 – Жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың тәсілдері

№	Математикалық білімді қолданумен орындалатын жобалау іс-әрекетінің кезеңдері	Жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың тәсілдері
1	Құрылыс объектісінің немесе оның жеке элементтерінің математика-механикалық сипаттамаларын есептеу	- нысанды немесе оның жеке элементін таңдап алу; - жобалау объектісін немесе оның жеке элементінің графикалық моделін бейнелеу; - алынған теңдеулер жүйесін шешіп, есептелген жүйені, қажетті математикалық шаманың мәнін табу; - есептік мәнді жобалаудың техникалық шарттары мен нормаларына сәйкес мәндермен салыстыру; - құрылымның материалы мен формасын таңдау.
2	Құрылыс конструкцияларының жылуфизикалық сипаттамаларын есептеу	- нысанды немесе оның жеке элементін таңдау; - таңдалған объектінің немесе оның жеке элементінің нормативтік термофизикалық параметрлерді жазу; - таңдалған нысанның сызбалық кескінін салу; - алынған теңдеулер жүйесін шешіп, таңдалған объектінің немесе оның жеке элементінің термофизикалық параметрінің есептелген мәнін табу; - алынған есептік мәннің жобалау нормаларына сәйкестігін тексеру.
3	Ғимараттар мен құрылыстардың жарық сипаттамаларын есептеу	- жобаланған нысанды таңдау; - объектінің пайдалану сипаттамаларын белгілеу; - объектінің қасиеттерінің нормативтік мәндерін жобалау нормаларына сәйкес орнату; - жобаланған геометриялық параметрлерді пайдалану шарттарын ескере отырып көрсету; - есептік мәнді пайдалану жағдайымен жобалау нормаларын салыстыру; - қажет болған жағдайда есепке түзетулер енгізуу

Математика сабақтарында студенттерді жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың жалпыланған тәсілдеріне оқыту әдістемесі төрт кезеңде жүзеге асырылады. Олар: мотивациялық, әдіснамалық, қалыптастырушы және проблемаларды өз бетінше шешу кезеңі болып табылады.

Мотивациялық кезең студенттердің құрылыс объектісін жобалау қызметіне деген қажеттілігін қалыптастыру үшін қажет. Осы мақсатта студенттерге нақты тапсырма ұсынылады, оның негізінде жобалау қызметінің нақты кезеңімен байланысты кәсіби жағдай сипатталады, оны шешу оларға қиындық тудырады.

Методологиялық кезең жобалау іс-әрекетінің нақты сатысында іс-қимыл жүйесін таңдап алудан тұрады. Таңдалған іс-қимыл жүйелері математиканың әртүрлі бөлімдерін білу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Қалыптастыру кезеңі математика курсының тиісті бөлімдерін зерделеу кезінде ұйымдастырылады және жүргізіледі. «Дискретті математика негіздері» бөлімін оқу кезінде әдіснамалық кезеңнен кейін студенттерді «құрылыс объектісінің немесе оның жеке элементтерінің механика-математикалық сипаттамаларын есептеу, графтар теориясының негізгі түсініктерін қалыптастыру» кезеңін орындаудың жалпыланған әдісіне сүйене отырып, нақты мәселелерді шешу бойынша іс-әрекеттерді жоспарлауға үйрету жүзеге асырылады.

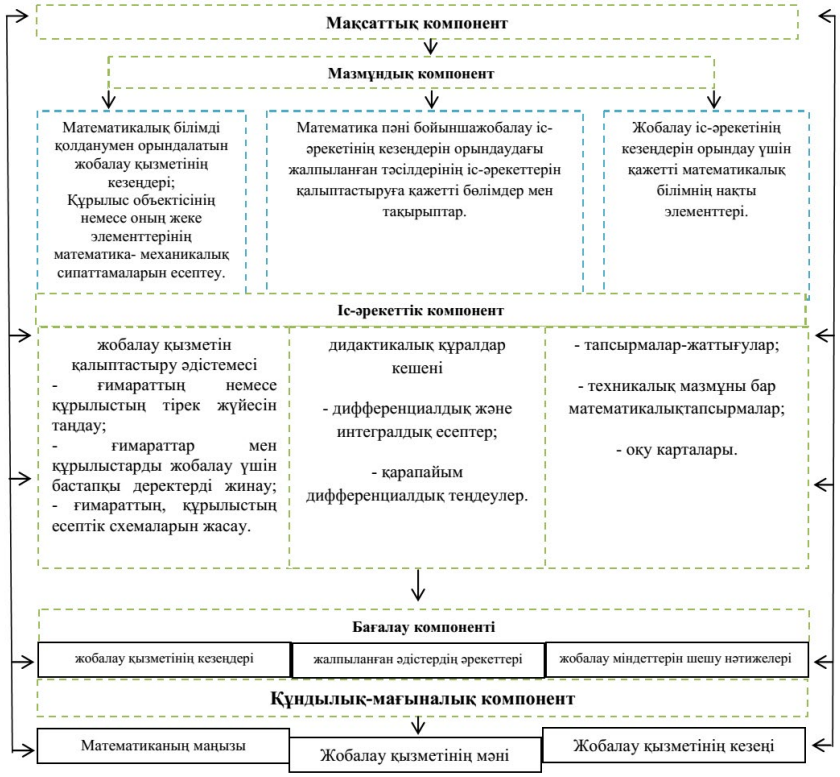

Сурет 1 – Математиканы оқытуда жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесінің моделі

Тапсырмаларды өзіндік шешу (төртінші кезең) - математика сабағында да, арнайы пәндерді оқу және дипломдық жобаларды әзірлеу шеңберінде курстық жобаларды орындау кезінде де жобалау қызметінің кез келген кезеңін орындауды қамтитын техникалық мазмұны бар математикалық міндеттерді толық дербес шешу болып табылады. Бұл әзірленген оқыту әдістемесін іске асырудың төртінші кезеңіне кіреді.

Математика пәнін оқу кезінде студенттердің жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындаудың белгілі бір құрамын қалыптастыру үшін нақты құрылыс жағдайын сипаттайтын арнайы міндеттер жасалады, ал талаптар құрылыс объектісін жобалауға байланысты мақсатты көрсетіп отырады.

Осы мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру математиканы оқытуда жобалау қызметін қалыптастыру әдістемесінің моделін жасауды қажет етеді (1-сурет).

Мақсаттық компонент әзірленген әдістеменің соңғы нәтижесін анықтайды. Бұл – математика пәнін оқу кезінде жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін іске асыру тәсілдерін меңгерген және жалпы кәсіптік, арнайы пәндер циклінде оқу міндеттерін шеше алатын, біліктілік арттыруда оларды қолдануға қабілетті студенттердің көрсеткіші.

Мазмұндық компонент математикалық білімді қолданумен орындалатын жобалау қызметінің кезеңдерін (құрылыс объектісінің немесе оның жекелеген элементтерінің математика-механикалық сипаттамаларын есептеу; құрылыс объектісінің немесе оның жекелеген элементтерінің жылу-физикалық, ғимараттар мен құрылыстардың басқа да сипаттамаларына байланысты есептеулер жүргізу).

Іс-әрекеттік компонет математика пәнін оқу кезінде «Құрылыс» даярлау бағыты бакалаврларында жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесін; міндеттер мен тапсырмалардан, техникалық мазмұны бар математикалық міндеттерден, оқу карталарынан, сондай-ақ сабақтар өткізудің нысандары мен әдістерінен тұратын дидактикалық құралдар кешенін білдіреді.

Құндылық-мағыналық компонент – бұл студенттердің жалпы кәсіби құзіреттіліктің компоненттерін қалыптастыру арқылы жобалық іс-әрекеттерді орындау тәсілдерін меңгерудегі матемака пәнінің маңыздылығын түсінуі. Құндылық-мағыналық компонент үшін студент нақты құрылымдарды есептеу кезінде құрылыс инженері ескеретін барлық математикалық құбылыстарды, әсерлерді көрсететін тапсырмаларды жасау қажет екендігін көрсетеді.

Әзірленген әдістеме моделінде студенттердің жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындау тәсілдерінің қалыптасуын бағалау критерийлері мен құралдарын қамтитын бақылау компоненті бар. Осы критерийлер негізінде әдістемелік жүйе моделінің тиімділігін бағалау алдағы уақытта педагогикалық эксперименттерді ұйымдастыруды қажет етеді.

Біздің ұсынып отырған математика пәнін оқытуда жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесінің моделін бізге дейінгі жасалынып тиімділігі дәлелденген бірнеше модельдермен салыстыруға болады. Х. Хоссейн-Моханд, Х. М. Трухильо-Торрес, М. Гомес-Гарсия, Х. Хоссейн-Моханд, А. Кампос-Сан еңбектерінде жобалар негізінде оқыту педагогикалық практика көрсеткішінің екі тармағымен теріс байланысты болатындығын көрсетті. Интернеттегі кеңістіктер арқылы ақпарат пен мазмұн алмасу, цифрлық технологиялар мен математиканы оқытуға арналған білім беру бағдарламаларына қатысты жобаларға қатысу және ынтымақтастық инверттелген оқыту моделі мен белсенді әдіснамаларды таңдауға айтарлықтай әсер ететіндігі дәлелденген [13].

С. Рикунның математиканы оқыту моделіндегі жетістігі 5е моделіне қарағанда жақсы екенін көрсетті. Алынған нәтижелер оқушылардың жобалау іс-әрекеттерін жақсарту үшін білім беру нейробиологиясының тәсілдеріне негізделген [14]. Алайда бұл ғылыми еңбектер техникалық салаларда, әсіресе құрылыста математиканың маңыздылығын ескермейді.

Демек, жоғарыдағы салыстырып отырған еңбектерді талдай келе, алдағы педагогикалық экспериментте төмендегідей міндеттерді қоюға болады:

– жобалау іс-әрекетінің қалыптасу динамикасын тексеру үшін критерийлер ретінде біз ұсынған модельдегі жалпы кәсіби құзыреттілік компоненттерін қолдану;

– кәсіби қызмет объектісінде болатын математикалық процестерді анықтау және оқу пәнінің мазмұнын жаңарту.

– әдістемелік модельдің тиімділігін бақылау және эксперименттік топтарда тексеруден өткізу, алынған нәтижелерді математикалық және статистикалық талдау.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде «Құрылыс» даярлық бағыты бакалаврының кәсіби қызметінің негізгі түрі жобалау іс-әрекетінің болып табылатыны айқындалды. Құрылыс саласы мамандарының кәсіби қызметін, жобаларды және оларды орындау бойынша арнайы әдебиеттерді, жоба жетекшілерінің практикалық қызметін талдау негізінде құрылыс объектілерінің жобалау іс-әрекеттерінің кезеңдері анықталды. Олар жүзеге асырудың жалпыланған тәсілдері математикалық білімге негізделіп айқындалды. Математикалық білімді қолдана отырып орындалатын жобалау іс-әрекетін қалыптастыру әдістемесінің моделі жасалды. Математика пәнінің бөлімдері мен тақырыптары осы кезеңдерді жүзеге асырудың жалпыланған әдістерінің әрекеттерін қалыптастыру үшін қажет болып табылады.

Ұсынылған әдістеме студенттердің жобалау іс-әрекетін қалыптастырудағы математика пәнінің маңыздылығын түсінуден тұратын моделі құндылықты-мағыналық компонентті қалыптастыруға бағытталған.

Студенттерді математикалық білімді қолдана отырып, жобалау іс-әрекетінің кезеңдерін орындауға үйретудің әдістемесі мотивациялық, әдіснамалық, қалыптастырушы және міндеттерді өз бетінше шешу кезеңдері арқылы жетілдірілді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына жолдауы.

Нұр-Сұлтан, 2022. [Электронды ресурс]. – Қатынау режимі: URL:https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555

2 **Rudyk, T. O., &Sulima, O. V.** The formation of mathematical competence of future bachelors in process of teaching mathematics in technical university [Text] // Pedagogical Sciences Reality and Perspectives. – 2021. – 2(80). – P. 119–123. – https://doi.org/10.31392/npu-nc.series5.2021.80.2.24.

3 **Wu, L., & Li, Y.** Incorporating a Maple Project of Multi-Cultures Art in College Mathematics Teaching [Text] // Journal of Education and Learning. – 2018. – 7(5). – P. 42. – https://doi.org/10.5539/jel.v7n5p42.

4 **Gorskaya, T. Y., Golovanova, I. I., Khammatova, R. S., Polichka, A. E., &Romanchenko, L. N.** Features of a Project-Case Technology in Teaching Students Further Mathematics [Text] // Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education. – 2020. – 16(11). – P. 1–13. https://doi.org/10.29333/ejmste/8562.

5 **Za'ba, N., Ismail, Z., & Abdullah, A. H.** Preparing student teachers to teach mathematics with GeoGebra [Text] // Universal Journal of Educational Research. – 2020. – 8(5A). – P.29–33. – https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081904.

6 **Хуснетдинова, М. К.** Развитие проектных компетенций младших школьников [Текст] // М.К. Хуснетдинова // Начальная школа. – 2009. – № 1. – С. 69.

7 **Vossen, T. E., Henze, I., Rippe, R. C. A., Van Driel, J. H., & De Vries, M. J.** Attitudes of Secondary School STEM Teachers towards Supervising Research and Design Activities [Text] // Research in Science Education. – 2021. – 51. – P. 891–911. – https://doi.org/10.1007/s11165-019-9840-1

8 **Әбілқасымова А. Е., Тұяқов Е. А., Капарова Р. М., Дюсов М. С.** Математиканы оқыту әдістемесінен практикалық сабақтарда болашақ математика мұғалімдерінің әдістемелік дайындығын жетілдіру [Текст] // Вестник КазНПУ. Серия «Физико-математические науки». – Алматы, 2018. – № 3 (63). – С. 12–17.

9 **Ильясова Р. А., Бекболғанов Е. Ж.** Қазіргі матемиатикалық білім берудегі жаңашылдық – жаңа әдістемелік технология [Текст] // Вестник КазНПУ. Серия «Физико-математическиенауки». – Алматы, 2018. – № 3 (63). – С. 61–65.

10**Afanasyev V. V., Gracheva O. A., Rezakov R. G., Voropaev M. V.** Distance learning of students through informational and educational blogs [Text]. // Laplage em Revista. – 2021. – №7. – С. 233–248.

11 **Баврин, И. И.** Высшая математика : учеб. для студ. вузов, обуч. по естественнонауч. Спец И. И. Баврин [Текст]. – М. : Академия : Высш. шк. – 2000. – 611 с.

12 **Zhao, N., & Chen, X.** (2022). Exploring the integration of mathCAD-assisted mathematics experiments into higher mathematics teaching [Text] // Computer-Aided Design and Applications. – 19(S1). – P. 117–127. – https://doi.org/10.14733/CADAPS.2022. – P. 117–127.

13 **Hossein-Mohand, H., Trujillo-Torres, J. M., Gómez-García, M., Hossein-Mohand, H., & Campos-Soto, A.** Analysis of the use and integration of the flipped learning model, project-based learning, and gamification methodologies by secondary school mathematics teachers [Text] // Sustainability (Switzerland). – 2021. – 13(5). – P.1–18. – https://doi.org/10.3390/su13052606.

14 **Srikoon, S.** The Development of Teaching Model based-on Educational Neuroscience to Enhance Mathematics Achievement [Text] // In Journal of Physics: Conference Series. – 2021. – (Vol. 1835). – IOP Publishing Ltd. – https://doi.org/10.1088/1742-6596/1835/1/012040.

REFERENCES

1 Memleket basshysı Q.K.Toqaevtyn «Halıq birligi jane zhuyeli reformalar – el orkendeuinin berik negizi» atty Qazaqstan halqına joldauy [People's unity and systemic reforms are a solid foundation for the country's prosperity]. – Nur-Sultan, 2022. [Electronic resourse]. – Access mode:https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555

2 **Rudyk, T. O., &Sulima, O. V.** The formation of mathematical competence of future bachelors in process of teaching mathematics in technical university [Text]// Pedagogical Sciences Reality and Perspectives. – 2021. – 2(80). – P. 119–123. – https://doi.org/10.31392/npu-nc.series5.2021.80.2.24

3 **Wu, L., & Li, Y.** Incorporating a Maple Project of Multi-Cultures Art in College Mathematics Teaching [Text]// Journal of Education and Learning. – 2018. – 7(5). – P. 42. – https://doi.org/10.5539/jel.v7n5p42.

4 **Gorskaya, T. Y., Golovanova, I. I., Khammatova, R. S., Polichka, A. E., &Romanchenko, L. N.** Features of a Project-Case Technology in Teaching Students Further Mathematics [Text]// Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education. – 2020. – 16(11). – P. 1–13. – https://doi.org/10.29333/ejmste/8562.

5 **Za'ba, N., Ismail, Z., & Abdullah, A. H.** Preparing student teachers to teach mathematics with GeoGebra [Text]// Universal Journal of Educational Research. – 2020. – 8(5A). – P. 29–33. – https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081904.

6 **Khusnetdinova, M. K.** Razvitiye proyektnykh kompetentsiy mladshikh shkol'nikov [Development of design competencies of younger students] [Text] // M.K. Khusnetdinova // Nachal'naya shkola, 2009. – № 1. – P. 69.

7 **Vossen, T. E., Henze, I., Rippe, R. C. A., Van Driel, J. H., & De Vries, M. J.** Attitudes of Secondary School STEM Teachers towards Supervising Research and Design Activities [Text] // Research in Science Education. – 2021. – 51. – P. 891–911. – https://doi.org/10.1007/s11165-019-9840-1

8 **Abilqasımova, A. E., Tuyaqov, E. A., Kaparova, R. M., Dyusov, M. S.** Matematikanı oqıtu adistemesinen praktikalıq sabaqtarda bolashaq matematika mugalimderinin adistemelik dayındıgın jetildiru [Improving the methodological training of future teachers of mathematics in practical lessons on the methods of teaching mathematics] [Text] //Vestnïk KazNPU. Seriya «Fiziko-matematicheskye nauki». – Almaty, 2018. – №3 (63). – P. 12–17.

9 **Ilyasova, R. A., Bekbolganov, E. J.** Qazirgi matemiatïkalıq bilim berudegi janashıldıq –jana adistemelik texnologïya [Innovation in modern mathematical education - a new methodological technology] [Text] //Vestnïk KazNPU. Seriya «Fiziko-matematicheskyenauki». – Almaty, 2018. – № 3 (63). – P. 61–65.

10 **Afanasyev, V. V., Gracheva, O. A., Rezakov, R. G., Voropaev, M. V.** Distance learning of students through informational and educational blogs [Text]. // Laplage em Revista. – 2021. – № 7. – P. 233–248.

11 **Bavrin, I. I.** Vysshaya matematika : ucheb. dlya stud. vuzov, obuch. po yestestvennonauch. Spets [textbook for stud. universities, education according to natural science. Specialist] I. I. Bavrin. [Text]. – M. : Akademiya : Vyssh. shk., 2000. – 611 p.

12 **Zhao, N., & Chen, X.** (2022). Exploring the integration of mathCAD-assisted mathematics experiments into higher mathematics teaching [Text] // Computer-Aided Design and Applications. – 19(S1). – P. 117–127. – https://doi.org/10.14733/CADAPS.2022. – P. 117–1277.

13 **Hossein-Mohand, H., Trujillo-Torres, J. M., Gómez-García, M., Hossein-Mohand, H., & Campos-Soto, A.** Analysis of the use and integration of the flipped learning model, project-based learning, and gamification methodologies by secondary school mathematics teachers [Text]// Sustainability (Switzerland). – 2021. – 13(5). – P. 1–18. – https://doi.org/10.3390/su13052606

14 **Srikoon, S.** The Development of Teaching Model based-on Educational Neuroscience to Enhance Mathematics Achievement [Text]// In Journal of Physics: Conference Series. – 2021. – Vol. 1835. – IOP Publishing Ltd. https://doi.org/10.1088/1742-6596/1835/1/012040

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**М. А. Абдуалиева[1], Э. М. Сапарбаева[2], Е. Ж. Торебек[3]*
[1,2,3]Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова,
Республика Казахстан, г. Шымкент.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

МЕТОДИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ «СТРОИТЕЛЬСТВО»

Развитие строительной отрасли в мировой практике требует применения новых строительных материалов и технологий, а также подготовки квалифицированных строительных инженеров. Поэтому подготовка таких специалистов в настоящее время является одной из приоритетных государственных задач. Одним из путей решения этих задач является применение теоретических и практических основ естественнонаучных дисциплин. В качестве одной из этих дисциплин математика включена в базовые дисциплины программы бакалавриата по направлению подготовки «Строительство». Актуальным вопросом на основе данной дисциплины является совершенствование подготовки будущих специалистов в области расчетно-проектной и технико-экономической деятельности. Проектирование любого строительного объекта представляет собой сложную многокомпонентную деятельность по созданию проектируемого объекта. На этапах проектирования – расчет значений прочности, деформаций и других механических свойств строительных материалов и грунтов, а также расчет характеристик различных видов строительных конструкций, определение и расчет нагрузок на объект строительства будет зависеть от математические знания. В данной статье рассмотрена методика формирования обобщенных методов выполнения этапов проектной деятельности при изучении математики по образовательной программе «Строительство». В ходе исследования были разработаны этапы проектной деятельности, выполняемой на основе знаний по математике. Разработана модель методики формирования проектной деятельности у бакалавров-строителей на уроках математики. Использование результатов исследования в процессе преподавания математики в инженерных областях является эффективным.

Ключевые слова: предмет математики, проектная деятельность, сфера строительства, формирование, модель.

**M. A. Abdualiyeva[1], E. M. Saparbaeva[2], Y. Zh. Torebek[3]*
[1,2,3]M. Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent.
Material received on 14.09.22.

METHODICAL MODEL OF TEACHING MATHEMATICS BASED ON THE FORMATION OF PROJECT ACTIVITIES FOR STUDENTS OF THE DIRECTION OF TRAINING «CONSTRUCTION»

The development of the construction industry in the world practice requires the use of new building materials and technologies, as well as the training of qualified construction engineers. Therefore, the training of such specialists is currently one of the priority state tasks. One of the ways to solve these problems is the application of theoretical and practical foundations of natural science disciplines. As one of these disciplines, mathematics is included in the basic disciplines of the bachelor's degree program in the field of training «Construction». An urgent issue on the basis of this discipline is to improve the training of future specialists in the field of design and technical and economic activities. The design of any building object is a complex multi-component activity to create a designed object. At the design stages - the calculation of strength values, deformations and other mechanical properties of building materials and soils, as well as the calculation of the characteristics of various types of building structures, the definition and calculation of loads on the construction object will depend on mathematical knowledge.This article discusses the methodology for the formation of generalized methods for performing the stages of project activity in the study of mathematics according to the educational program «Construction». In the course of the study, the stages of project activities carried out on the basis of knowledge in mathematics were developed. A model of the methodology for the formation of project activities for bachelor builders in mathematics lessons has been developed. The use of research results in the process of teaching mathematics in engineering fields is effective.

Keywords: subject of mathematics, project activity, construction sphere, formation, model.

FTAMP 34.01.45

https://doi.org/10.48081/DSOS8964

К. Б. Ажмолдаева[1], С. Ж. Ибадуллаева[2],
****А. Б. Карабалаева[3], А. Т. Абенова[4], Г. С. Балгабаева[5]***
[1,2,3]Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
Республикасы, Қызылорда қ.
[4,5]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ӨЛКЕЛІК КОМПОНЕНТТІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Білім беруді модернизациялаудағы өткір мәселе педагог кадрларды даярлау жүйесіндегі өзгерістер болып табылады, оның ішіндегі маңызды аспектілерінің бірі болашақ мамандарды әдістемелік тұрғыдан даярлауды жетілдіру болып табылады. Білім алушы оқу үрдісіндегі басты субъект болғандықтан назардың барлығы оның тұлға ретінде қалыптасып, дамуына аударылады. Осы тұрғыдан алғанда білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жалпы білім берудің басым бағыттарын, яғни оқушы мен мұғалімнің өзара ынтымақтастығы үлгісін оқу үрдісінде қалыптастыру, оның оқыту әдістерінің үйлесімділігі негізінде жүзеге асырылуын анықтап беріп отыр. Бұл басым бағыттар мектепте жаратылыстану пәндері бойынша экологиялық білім беруді жетілдіруге негіз болады.

Педагогикалық процесте биолог студенттерді әдістемелік даярлау жүйесі өлкелік компоненттің оқытылуына назар аударады. Осы тоңіректе қазіргі кезде білім беру жүйесінде табиғат заңдылықтары мен қоғам заңдары туралы білім беру жеткілікті түрде байқаудан өткізілген, ал табиғат пен қоғамның өзара байланысы және олардың бір-бірімен үйлесімділік заңдылықтары туралы білім беру әлі де болса жете зерттелмегендігін көрсетіп отыр. Өйткені бүгінгі күнгі табиғат туралы білімді талдауға негізделген экологиялық білім беру халықтың көзқарасын табиғаттың бүлінушілік тенденцияға қарай кетіп бара жатқандығын түсіндіруге жеткіліксіз болды. Бұл экологиялық білім мен тәрбие берудің философиясы мен әдіснамасын дүние және ондағы адамның орны туралы жаңа, біртұтас түсінікке негіздеп қайта құруды қажет етіп отыр. Мақалада Қызылорда өлкесіндегі лалагүлділер тұқымдасына жататын өсімдіктердің таралуы бойынша білім алушыларға сауалнама жүргізіліп, лалагүлділер тұқымдастарының табиғаттағы, әсіресе, адам өміріндегі практикалық маңыздылығы туралы сауалнама жүргізіліп, өлкелік компонент туралы білім деңгейі анықталды. Білім алушылардың жауаптары 4 деңгейлік шкала бойынша бағаланды. Сонымен қатар, лалагүл тұқымдасының өсімдіктерінің практикалық маңызы туралы өлкетану туралы білімі қалыптасқандығы туралы ақпарат келтірілген. Әр мектепте модуль блоктарының белгілі бір саны оқылғаннан кейін, жүргізілген тестілеу бойынша мәлімет талданған. Білім алушылардың жаңа оқыту технологиясы ретінде модульдік білімге деген көзқарасын анықталған.

Мұндай білім беру оқушыларға адам, қоғам және табиғаттың өзара әсерінің негізгі ұстанымдары мен заңдылықтары туралы білімді кеңейтіп беруді талап етеді.

Кілтті сөздер: өлкетану, өлкелік компонент, тұлға, субъект, туған өлке, мектеп, лалагүл, тұқымдас.

Кіріспе

Педагогикалық ЖОО-да биолог студенттерді әдістемелік даярлау жүйесі кәсіптік даярлаудың тұтас жүйесінің ішкі жүйесі ретінде қарастырылады және биология мұғалімдерін оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарына бағынатын өзара байланысты құрылымдық және функционалдық компоненттерді қамтиды.

Мұғалімнің кәсіби стандарты қазіргі мұғалімді ҚР мемлекеттік білім беру стандарттары мен негізгі жалпы білім беру бағдарламасының талаптарына сәйкес және ең бастысы – зерттелетін ғылымның әлемдік мәдениеттегі орнын ескере отырып, пәнді оқыту үрдісін ұйымдастыруға бағыттайды. Биологияны оқытудағы білім беру іс-әрекетінің табиғат пен мәдениеттің құндылықтарымен байланысы, студенттердің биологиялық заңдылықтарды білуіне және оларға жеке мағына беруге жағдай жасау бұл биология мұғалімінің іс-әрекеті, ол өзінің субъективті ұстанымының белсенділігін оқушының субъективті қасиеттерін дамыту жағдайында көрсете білу керек.

Болашақ биолог мұғалімдерді кәсіби даярлау жүйесін жаңғырту мәселелеріне отандық ғалымдар: Ж. Шілдебаев, К. Д. Каймулдинова, Қ. Аймағамбетова, Қ. Жүнісова, Қ. Жұмағұлова өз үлесін қосты [1–6].

Ал, ресейлік ғалымдардың ішінде А. В. Дарьинский, Н. Д. Андреева, М. А. Якунчев, В. П. Соломин, В. В. Пасечник және т.б. ғалымдардың зерттеулері экологияландыру, интеграция, ақпараттандыру, стандарттау тенденциялары арнасында әдістемелік дайындықты жаңғырту мақсатында жүргізілді [7-10].

Тәуелсіз еліміздің әрбір оқушы және студент жастарын отансүйгіштікке тәрбиелеудің сан алуан жолдары бар. Солардың бірі – биологиялық өлкетану жұмыстарын пайдалану арқылы тәрбиелеу екендігі белгілі.

Биологиялық өлкетану – туған өлкенің тірі табиғатын зерттейтін пән. Биологиялық өлкетану келесі міндеттерді қамтиды:

– жануарлар мен өсімдіктер тірішілігіндегі маусымдық құбылыстарды жүйелі түрде бақылау;

– зерттелетін аумақ бойынша жануарлар мен өсімдіктердің таралу заңдылықтарын анықтау;

– туған өлкенің жануарлары мен өсімдіктер дүниесінің биоәртүрлілігімен танысу, табиғи құбылыстарға фенологиялық бақылау жүргізуге және олардың жануарлар мен өсімдіктер әлеміне әсерін анықтауға үйрету;

– табиғи қауымдастықтарды зерттеу және оларды қорғау, экологиялық дүниетанымды қалыптастыру болып табылады [11].

Осы төңіректе біздің зерттеуімізде Қызылорда облысы бірнеше мектептерінің 7-9 сынып білім алушыларының өлкетану материалын білу деңгейін арттыруға: оқу модулінің арнайы әзірленген блоктарынан тұратын мақсатты өлкетану мазмұнымен толықтырылған жеке сабақтарды жүргізу, оны оқу үрдісіне енгізу есебінен қол жеткізу міндеті қойылды.

Ең алдымен, 7-9 сынып білім алушыларының өлкетану білімі деңгейінің өзгеруін, атап айтқанда, Арал маңындағы белгілі бір туысқа жататын өсімдіктердің түрлерін атау қабілетін анықтауға тырыстық. Бұны таңдаудың себебі, ең алдымен, анықтаушы тәжірибенің нәтижелері бойынша білім алушылардың өсімдіктердің тұқымдасы туралы өлкетану білімінің өте төмен деңгейін көрсетіні себеп болды.

Материал мен әдістер

Зерттеу тақырыбы бойынша педагогикалық, философиялық, жаратылыстану ғылымдары бойынша әдебиеттерге анализ жасалынды. Сонымен қатар, зерттеу мәселелері бойынша сауалнама жүргізілді. Сауалнаманың сұрағы жалпы білім беретін мектептердегі білім алушылардың өсімдіктерге деген жалпы көзқарасын анықтау міндетін қойды.

Диагностикалық сауалнамада келесі сұрақтар болды:

1 Сізге биология пәні ұнай ма? Таңдалған жауап асты сызылады. (Иә. Жоқ. Жауап беруге қиналамын).

2 Сізге қоршаған табиғатта ең көп ұнайтын өсімдік?

3 Сен өз өлкеңнің өсімдіктерін жақсы білесің бе? (Иә. Жоқ. Жауап беруге қиналамын).

4 Сізге басқа өлкеден досың келді. Ол Арал өңіріндегі өсімдіктерді сұрай бастайды, сен сол өсімдіктерді көрсете аласың ба?

5 Арал өлкесінің қандай өсімдіктері Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген?

6 Сіз айналамызда өсетін әртүрлі өсімдіктерді зерттейтін үйірмеге барғыңыз келе ме? (Иә. Жоқ. Жауап беруге қиналамын).

Сауалнаманың бірінші сұрағы жалпы білім беретін мектептердегі білім алушылардың өсімдіктерге деген жалпы көзқарасын анықтау міндетін қойды. Таңдау үшін жауап берілді – білімалушылар оң немесе теріс жауап беруі керек еді. Алайда, біз олардан нақты жауап алу үшін «жауап беруге қианаламын» жауабын қалдырдық. Тәжірибе соңында келесі 4 сұрақтан тұратын тест жүргізілді.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу жұмыстары барысында Қызылорда облысы жалпы білім беретін мектептердің 8 сынып білім алушыларының жауаптарын талдай келе, біз төмендегі келтірілген нәтижелерді алдық.

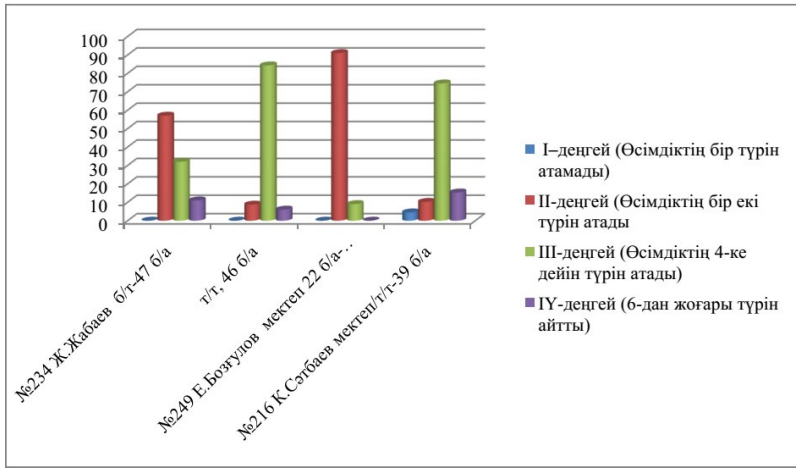

Сурет 1 – Білім алушылардың «Бұршақ тұқымдастар» бойынша білім деңгейлері

Диаграмманы талдай отырып, біз тәжірибелік және бақылау сыныптарындағы білім алушылардың өлкетану бойынша білім деңгейлерінде

айтарлықтай ерекшелік бар екендігін байқадық. Сонымен, барлық 3 мектептің тәжірибелік сыныптарында III деңгейдегі жауаптардың ең көп саны байқалады, яғни білім алушылар Қызылорда өлкесіндегі бұршақ тұқымдасқа жататын өсімдіктердің 4 түріне дейін атай алды (84 %; 75 %). Сол сыныптарда жүргізілген әртүрлі жұмыстар нәтижесінде (6 %; 15 %), онда білім алушылар 5, 6 және одан да көп түрді атады (IV деңгей). Аймақта тек 6–7 түрі өседі, сондықтан, олар негізінен оқу модулінде де бақылау сыныптарында оқушылардың назары сол өсімдіктерге аударылды.

Аймаққа тән өсімдік тұқымдастарына зерттеу дәстүрлі әдістеме бойынша жүргізілген бақылау сыныптарында ең толық жауап берген білім алушының жауабы II деңгейге жетті, яғни осы үш сынып оқушыларының көпшілігі (57 %; 91 %) бұршақ тұқымдастардың 2-ден астам өкілін атады. III және IV деңгейлердегі жауаптардың саны күрт төмендегенін байқауға болады. Бұл әсіресе тәжірибелік және бақылау сыныптарындағы II және IV деңгейлердегі өзгешеліктер диаграммада айқын көрінеді.

Зерттеу жұмысында жүргізілген екінші тапсырмада қызығушылық тудырды, онда білім алушылар лала тұқымдастардың табиғаттағы, әсіресе адам өміріндегі практикалық маңыздылығын көрсетті. Берілген сауалнамаларды талдау кезінде біз, білім алушылардың жауаптарын 4 деңгейлік шкала бойынша бағаладық.

Жауаптың келесі стандарты анықталды: «Лалагүлдер сәндік» (гүлді) үшін, адам өмірінде дәрілік және тағамдық өсімдік ретінде кеңінен қолданылады, өкінішке орай, олар табиғатта сирек кездеседі және жоғалып кету де қаупі бар.

Осылайша, білім алушылар өз жауаптарында Қызылорда өңірінде өсетін лалагүлдерінің 4 негізгі сипаттамасын бөліп көрсету талап етілді: 1) сәндік (немесе гүлдік); 2) дәрілік; 3) тағамдық (немесе жеуге жарамды); 4) сирек (немесе жоғалып кету қаупі бар). Тиісінше, білім деңгейі осы сипаттамалардың санына байланысты анықталды. Сандық талдау нәтижелері диаграммада көрсетілген.

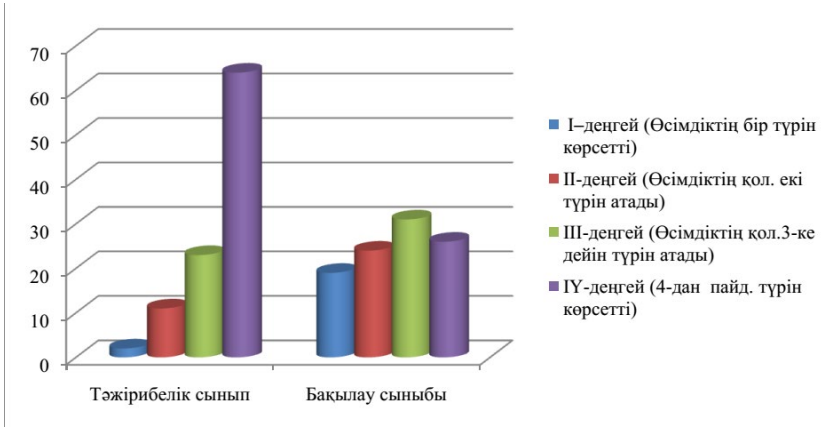

Сурет 2 – Лалагүлділер тұқымдасының практикалық қолданылуы туралы білім деңгейлері

Кесте мен диаграммадан көрініп тұрғандай, тәжірибелік және бақылау сыныптарындағы білім алушылардың өлкетану білімінің деңгейі айтарлықтай ерекшеленеді. Сонымен, тәжірибелік сыныптарда лалагүл тұқымдасының өсімдіктерінің практикалық маңызы туралы өлкетану туралы білімі IV деңгей бойынша бақылауға қарағанда 2,5 есе жоғары деңгейді көрсетті.

Үшінші сұрақ бойынша білім алушылар лала тұқымдастардың жоғалып кету себептерін айту керек болатын, дегенменен, екі топта ол сұраққа нашар жауап берді, оның себебі, бұл материал оқу модулінде арнайы бөлініп көрсетілмей, тек мұғалімнің әңгімелеуі бойынша берілген болатын. Тәжірибенің соңында, әр мектепте модуль блоктарының белгілі бір саны оқылғаннан кейін, біз тестілеу өткіздік. Бұл тесттің мақсаты білім алушылардың жаңа оқыту технологиясы ретінде модульдік білімге деген көзқарасын білуге арналды.

Осы тәжірибеге барлығы 103 оқушы қамтылып, 1339 жауап алынды. Осы сауалнаманың кейбір нәтижелерін ұсынамыз.

Бірінші сұраққа ұсынылған жауап нұсқаларының ішінен екі мектептің барлық оқушылары «иә» деген оң жауапты таңдады. Осылайша, 103 оқушының 91-жауап берді, бұл тестіленушілердің жалпы санының 87,3 % құрады. Демек, оқушылардың тек 13 % теріс жауап берді немесе белгілі бір жауапты таңдамай, «білмеймін» – деп өз нұсқасын жазды. Бұл нәтижелер

Біз таңдаған тәжірибелік сыныптардың барлық білім алушыларын оқу модулімен жұмыс істеген ұнайтындығын көрсетті.

Білім алушылар оқу тәжірибесі барысында берілген тапсырмаларды үлкен қызығушылықпен орындады, бұл біздің педагогикалық тәжірибеміздің оң нәтиже бергендігін көрсетеді.

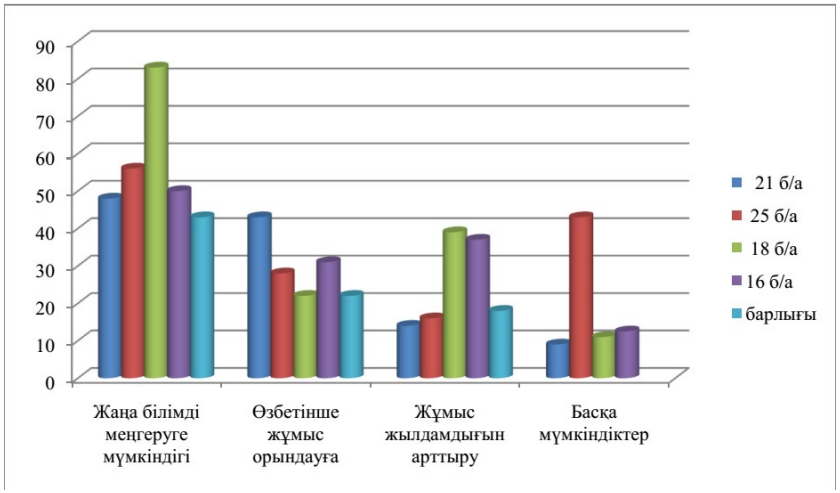

Сурет 3 – Білім алушылардың оқу модульдерімен жұмыс істеу ерекшеліктеріне көзқарасы

Кесте мәліметтерінен көрініп тұрғандай, оқушылардың көпшілігі оларға оқу модулінің мазмұнынан жаңа қызықты материалды (43 %) білу мүмкіндігі ұнады деп жауап берді; өз бетінше жұмыс істеу және өздері үшін ең қолайлы жұмыс қарқынын таңдау мүмкіндігі оқушылардың бірдей санына (22 %–18 %) және шамамен 5 % ұнады.

Білім алушылар өздерінің көзқарасы бойынша модульдік оқытуды дәстүрлі әдістермен салыстырғанда басқа да мүмкіндіктері бар екендігіне назар аударды.

Олар келесі мүмкіндіктерді атады: «Модульдер үлкен инновациялық сипатқа ие», «мұнда бәрі компьютердегідей анық», «оқулықта жоқ материалдар көп», «жұмыс істеу оңай» және басқалар.

Сондай-ақ, көптеген білім алушылар дисертант ұсынған сұрақтарға бір емес, екі жауапты таңдағанын атап өткен жөн, бұл олардың оқу модулімен жұмыс істеуге деген шынайы қызығушылығын көрсетеді.

Тесттің үшінші сұрағында, бірінші сияқты, тек екі жауап – оң және теріс таңдау болды. Осы кезеңде біз ұсынған 103 оқушының 69 «жоқ» деп жауап берді, яғни оқу модулімен жұмыс кезінде олар қандай да бір нақты қиындықтармен кездескен жоқ. Бұл жауап берушілердің жалпы санының 67 % құрады. Қалған 33 %, яғни білім алушылардың үштен бірі оқу жұмысы барысында кездескен қиындықтарға кездескендіктерін атап өтті, олар төртінші сұрақтың жауаптарында, олардың сандық талдауы диаграммада келтірілді.

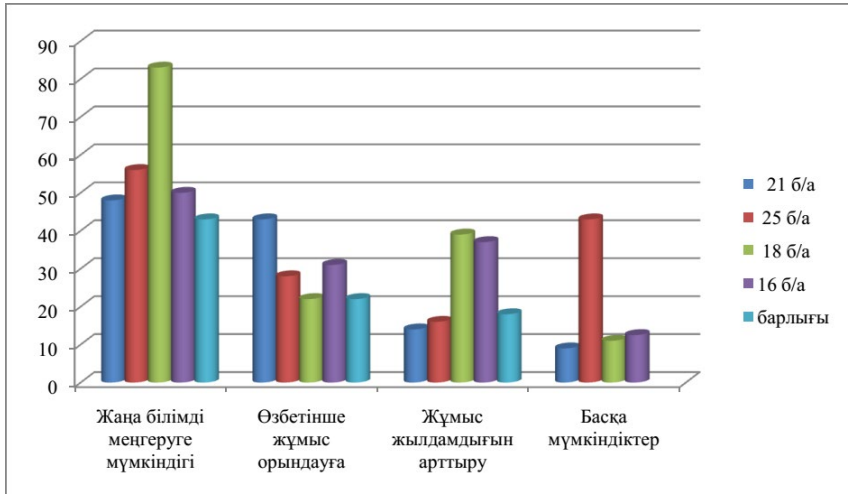

Сурет 4 – Білім алушылардың оқу модульдерімен жұмыс істеудегі қиыншылықтары

Кестенің сандық көрсеткіштерінен көрініп тұрғандай, білім алушылардың көбі негізгі қиындық ретінде жұмысты аяқтауға уақыттың жетіспеушілігін көрсетті (103 адамнан 20 адам), ол сауалнама қатысқандардың жалпы санының 1/5 бөлігін құрайды. Өз жауаптарында жеке білім алушылар: «Өсімдіктердің жеке атауларын айту қиын», «Материалды есте сақтау қиын болды», «Мұғалімді тыңдау ұнайды», «Тұқымдас белгілерін қайта жазу қажет болған кезде, есте сақтау қиын болды» деген жауаптарды көрсетті.

Қорытынды

Биологиялық өлкетану материалдарын пайдалану білім алушылардың биология негіздерін сәтті меңгеруіне ықпал етеді, жалпы білім деңгейін қамтамасыз етеді, олардың зияткерлік дамуына ықпал етеді, олардың қоршаған әлем туралы түсініктерін қалыптастырады, сонымен қатар қарым-

қатынас үрдісін жандандыруға ықпал етеді, өз өлкесінің қоғамдық-саяси және экономикалық өміріне қызығушылықты оятуға және дамытуға, туған жерге деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуге, бізді қоршап тұрған барлық тіршілік иелеріне қамқорлық жасауға көмектеседі.

Оқу-тәрбие үрдісінде және оқытушының сыныптан тыс жұмысында өлкетану материалы биология курсының кез-келген тақырыбын оқу кезінде, табиғатқа экскурсия жүргізу кезінде, білім алушылардың жазғы практикалық тапсырмаларды орындау кезінде, олимпиадаларды өткізу кезінде және т. б. сабақта орын алуы мүмкін.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Чилдибаев, Ж. Б., Аманбаева, М. Б.** Экологияны оқыту технологиясы. [Мәтін] – Алматы : Қарасай, 2015. – 252 б.

2 **Каймулдинова, К. Д.** Географиялық елтанудың әдістемелік мәселелері [Мәтін] // География және табиғат. – Алматы, 2013. – 32 б.

3 **Аймағамбетова, Қ. А.** Бастауыш сыныптарда дүниетануды оқытудың ғылыми- әдістемелік негіздері: пед. ғыл. докт. ... дис.: – Алматы, 1998. – 322 б.

4 **Жүнісова, К., Әлімқұлова, Р., Жұмағұлова, Қ. Ә.** Биология. Оқыту әдістемесі. – Алматы : Атамұра, 2002. – 119 б.

5 **Жүнісова, К.** Биология курсы қандай болуы тиіс [Мәтін] // Қазақстан мектебі. Биология және химия. – Алматы, 1996. – № 1. – Б. 7–14.

6 **Даринский, А. В.** Региональный компонент содержания образования. [Текст]. – М. : Педагогика, 1996. – № 6. – С. 18–20.

7 **Андреева, Н. Д.** Система эколого-педагогическая образование студентов биологов в педагогическом вузе. [Текст] / Н. Д. Андреева: дисс. док.пед.наук. 13.00.08. – СПб., 2000. – С. 320.

8 **Якунчев, М. А.** Интеграция как принцип определения содержания естественно-научного материала в системе формирования экологической культуры школьников [Текст] / М. А. Якунчев, И. Ф. Маркинов // Интеграция образования. – 2006. – N 3. – С. 31–34.

9 **Соломин, В. П.** Теория и практика многоуровнего естественнонаучного образования в системе педагогического университета: дисс.в виде научного докл…док.пед.наук: 13.00.08. – СПб., 2000. – С. 67.

10 **Пасечник, В. В.** Теория и практика организации учебно-познавательной деятельности учащихся в процессе обучения биологии. Дисс.докт. пед.наук. – М., 1994. – 269 с.

11 **Скоркина, О. В.** Использование элементов регионального компонента на уроках биологии // [Текст] Преподавание биологии. – Издательский дом «Первое сентября». – 2013. - № 1. – С. 16–17.

REFERENCES

1 **Childibaev, Zh. B., Amanbaeva, M. B.** Ekologiyany oqytu tehnologiyasy [Technology of teaching ecology]. – Almaty : Qarasai, 2015. – 252 p.

2 **Kaimuldinova, K. D.** Geografiyalyq eltanudyń ádistemelik máseleleri [Methodological problems of geographical country studies] //Geografiya zháne tabigat. – Almaty, 2013. – № 1.

3 **Aimagambetova, K. A.** Bastauysh synyptarda dynietanudy oqytudyń gylymi - ádistemelik negizderi: ped. gyl. dokt. [Scientific and methodological bases of teaching worldview in primary school: ped. science Ph.D] ... dis.: 13.00.01, 13.00.02. – Almaty, 1998. – 322 p.

4 **Zhynisova, K., Álimqulova, R., Zhumagulova, Q. Á.** Biologiya. Oqytu ádistemesi [Biology. Teaching methods]. – Almaty: Atamura, 2002. -119 p.

5 **Zhynisova, K.** Biologiya kursy qandai boluy tiis [What should be the course of biology] // Qazaqstan mektebi. Biologiya zháne himiya. – Almaty, 1996. – № 1. – P. 7–14.

6 **Darinskii, A. V.** Regionalnij komponent soderzhaniya obrazovaniya [Regional component of the content of education]. – M. : Pedagogika, 1996. № 6. – P. 18–20.

7 **Andreeva, N. D.** Sistema ekologo-pedagogicheskaya obrazovanie studentov biologov v pedagogicheskom vuze [The system of ecological and pedagogical education of students of biologists in a pedagogical university] / N.D.Andreeva: diss.dok.ped.nauk. 13.00.08. – SPb, 2000. – P. 320.

8 **Yakunchev, M. A.** Integraciya kak princip opredeleniya soderzhaniya estestvenno-nauchnogo materiala v sisteme formirovaniya ekologicheskoi kultury shkolnikov [Integration as a principle for determining the content of natural science material in the system of formation of ecological culture of schoolchildren] [Text] / M. A. Yakunchev, I. F. Markinov // Integraciya obrazovaniya. – 2006. – N 3. – P. 31–34.

9 **Solomin, V. P.** Teoriya i praktika mnogourovnego estestvennonauchnogo obrazovaniya v sisteme pedagogicheskogo universiteta [Theory and practice of multilevel natural science education in the system of a pedagogical university] : diss.v vide nauchnogo dokl…dok.ped.nauk: 13.00.08- SPb. 2000. p.67.

10 **Pasechnik, V. V.** Teoriya i praktika organizacii uchebno-poznavatelnoi dejatelnosti uchashhihsya v processe obucheniya biologii [Theory and practice of

organizing educational and cognitive activity of students in the process of teaching biology]. Diss.dokt. ped.nauk. - M., 1994. – 269 p.

11 **Skorkina, O. V.** Ispolzovanie elementov regionalnogo komponenta na urokah biologii [Using elements of the regional component in biology lessons] // Teaching Biology – Izdatelskii dom «Pervoe sentjabrja». – 2013. – № 1. – P. 16–17.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

*К. Б. Ажмолдаева[1], С. Ж. Ибадуллаева[2], *А. Б. Карабалаева[3], А. Т. Абенова[4], Г. С. Балгабаева[5]*
[1,2,3]Кызылординский университет имени Коркыт ата,
Республика Казахстан, г. Кызылорда;
[4,5]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА В ПРОЦЕССЕ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Острой проблемой модернизации образования являются изменения в системе подготовки учителей, одним из важнейших аспектов которой является совершенствование методической подготовки будущих специалистов.

Поскольку обучающийся является главным субъектом в образовательном процессе, все внимание уделяется формированию и развитию его личности. С этой точки зрения государственная программа развития образования определяет приоритетные направления общего образования, то есть формирование модели взаимного сотрудничества учащегося и учителя в процессе обучения, ее реализацию на основе совместимости методов обучения. Эти приоритеты являются основой для улучшения экологического образования по естественным наукам в школе.

В педагогическом процессе система методической подготовки студентов-биологов ориентируется на подготовку регионального компонента. В этом контексте показано, что в современной системе образования в достаточной мере соблюдается образование о законах природы и о законах общества, а образование о взаимоотношениях природы и общества и законах их гармонии друг с другом изучено недостаточно. Потому что сегодняшнего экологического образования, основанного на анализе знаний о природе, было недостаточно, чтобы объяснить отношение людей к тому, что природа движется в сторону деструктивных тенденций. Необходима реконструкция философии и методики экологического образования и воспитания на основе нового, единого понимания мира и места человека в нем. В статье проведен опрос среди студентов о распространении растений семейства лилейных в Кызылординской области, проведен опрос о практическом значении семейства лилейных в природе, особенно в жизни человека, уровне знаний о определялась региональная составляющая. Ответы студентов оценивались по 4-х бальной шкале. Кроме того, имеются сведения о формировании у местного населения знаний о практическом значении растений семейства лилейных. После прочтения определенного количества блоков модулей по каждой школе анализировались данные о проведенном тестировании. Определено отношение студентов к модульному обучению как к новой технологии обучения.

Такое образование требует от учащихся расширения знаний об основных принципах и законах взаимодействия человека, общества и природы. В этой области одной из основных задач биологического образования является ознакомление школьников с местными видами растений, их распространением и природным значением.

Ключевые слова: краеведение, региональный компонент, человек, предмет, родной край, школа, лилия, семья.

*K. B. Azhmoldayeva[1], S. Zh. Ibadullayeva[2], *A. B. Karabalayeva[3], A. T. Abenova[4], G. R. Balgabayeva[5]*
[1,2,3]Korkyt ata Kyzylorda University,
Republic of Kazakhstan, Kyzylorda;
[4,5]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

FEATURES OF REGIONAL COMPONENT LEARNING IN THE PROCESS OF BIOLOGICAL EDUCATION

An acute problem in the modernization of education is changes in the system of teacher training, one of the most important aspects of which is the improvement of methodological training of future specialists.

Since the learner is the main subject in the educational process, all attention is paid to his personality formation and development. From this point of view, the state program for the development of education determines the priority directions of general education, that is, the formation of a model of mutual cooperation between the student and the teacher in the learning process, its implementation based on the compatibility of teaching methods. These priorities are the basis for improving environmental education in science subjects at school.

In the pedagogical process, the system of methodical training of biologist students focuses on the training of the regional component. In this context, it shows that education about the laws of nature and laws of society has been sufficiently observed in the modern education system, and education about the relationship between nature and society and the laws of their harmony with each other has not been studied enough. Because today's ecological education, based on the analysis of knowledge about nature, was not enough to explain the attitude of the people to the fact that nature is moving towards destructive tendencies. It is necessary to reconstruct the philosophy and methodology of environmental education and education based on a new, unified understanding of the world and the place of man in it. In the article, a survey was conducted among students on the distribution of plants belonging to the lily family in Kyzylorda region, a survey was conducted about the practical importance of the lily family in nature, especially in human life, and the level of knowledge about the regional component was determined. The answers of students were evaluated on a 4-level scale. In addition, there is information about the formation of local knowledge about the practical importance of plants of the lily family. After reading a certain number of module blocks for each school, data on the conducted testing was analyzed. The students' attitude towards modular education as a new teaching technology is determined.

Such education requires students to expand their knowledge about the basic principles and laws of interaction between man, society and nature. In this area, one of the main problems of biological education is to acquaint schoolchildren with local plant species, their distribution and natural significance.

Keywords: local lore, regional component, person, subject, native land, school, lily, family.

ҒТАМР 14. 35. 09

https://doi.org/10.48081/WMZW9821

***А. К. Жунусова[1], Р. С. Тұрысбек[2]**

[1,2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ДЕТЕКТИВТІ ШЫҒАРМАЛАРДЫ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада детективті шығармаларды оқыту арқылы студенттердің ойлау қабілеттерін қалыптастыру және дамыту жолдары қарастырылады. Тұлғаның шығармашылығын белсендіруге байланысты детектив, шытырман оқиғаларды талқылауға, дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдер көрсетілген. Шығарманың құрылымын, мазмұнын, оқиғаның жұмбақ шешімі негізінде студентті дұрыс ойлауға, сын тұрғысынан қарауға, бақылағыштыққа машықтандыру көзделген. Детективті шығармаларды оқи отырып, студент өз тұжырымдарын, пікірлерін талдау арқылы түсінуге бағытталған сұрақтарға жауап береді. Нәтижесінде, сыни тұрғыдан қойылған сұрақтарға алынған жауаптар студенттің жоғары деңгейде ойлануына және белгілі бір нәтижеге жетуіне ықпал етеді. Қазақ аудиториясында сюжеті жұмбақ қылмыс салдарын логикалық пайымдаулар арқылы ашып көрсетуге арналған детективті шығармаларды оқыту әдістемесінің өзіне тән белгілері мен ерекшеліктері де баяндалады. Студенттердің детективті шығармадағы жұмбақтарды бірлесіп шешу арқылы олардың ойлау дағдыларын қызықты әрі тартымды түрде дамытудың жолдары айтылады. Детективті шығармалар қазіргі таңда үлкен сұранысқа ие болып отыр. Сондықтан, жоғары оқу орындардағы студенттердің шытырман оқиғалы, детектив шығармаларын оқу арқылы әдебиетке, көркем әдебиетке деген қызығушылығы арта түседі. Сондай-ақ, осы маңызды мәселелерді қарастыра келгенде, детективті шығармаларды оқыту арқылы, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жағдайы жасалынуы керек.

Кілтті сөздер: детективті шығармаларды оқыту, әдіс-тәсілдер, ойлау қабілеттерін қалыптастыру, жұмбақ, логика, қызығушылығын арттыру.

Кіріспе

Детектив – әдеби кеңістікте сирек кездесетін құбылыс. Детективтік шығармалардың өз ерекшеліктері мен белгілері, қолтаңбасы бар.

Детектив қазақ әдебиетінің тарихында бұрын-соңды болмаған жанрлардың бірі болып саналады. Қазіргі таңда қазақ әдебиетіндегі детектив жанры өзекті болып отыр. Бүгінгі жастар арасында детективті оқиғаларды оқитындар көп, жазамын дейтіндер аз. Әдебиет сыншыларының пікірінше, жас қаламгерлердің көбісі проза емес, поэзия жанрын таңдап келеді. Яғни жалпы прозалық шығармаларды жазатын жас жазушылардың аздығы бұл жанрдың дамуын тоқтатып тұр деген пікір айтады. Сондай-ақ, өз тілімізде шыққан детектив шығармалары жоқтың қасы деуге болады. Кез-келген қоғамда детектив жанрын қалайтын оқырман болады. Детективті оқимын деушілердің арасында жас буындардың ата-анасы қарсы болып жатады. Себебі, баланың психологиясына әсер етеуі мүмкін деп ойлайды. Бірақ соған қарамастан қазіргі балалардың, жастардың детективті шығармаларды оқуға деген қызығушылығы артып келе жатыр.

Осы мәселеге байланысты детективті шығармаларды жоғары оқу орындарында оқыту арқылы студенттердің ойлау, сыни ойлау дағдыларын қалыптастырып, қызығушылығын арттыру мақаланың өзектілігі болып табылады. Сын тұрғысынан ойлау әдісі – білім алушының еркін сөйлеуіне, өз пікірін айтуға, логикалық жұмбақтарды шешуге, өз беттерімен ізденуіне бағытталған бағдарлама. Яғни білім алушы өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, оқығанын талдап, салыстырып, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасау. Яғни практикалық сабақ барысында милиция қызметкерлерінің өмірімен де танысып, олармен пікір алмасып көруі керек. Детективті шығармаларда жұмбақ оқиға болғандықтан аудиториядағы студенттердің шығармадағы логикалық ойға берілген құпияны бірлесіп шешу – студенттердің сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын қызықты әрі тартымды түрде дамытудың тамаша тәсілі деп білеміз.

Материалдар мен әдістері

Жоғары оқу орындарында детективті шығармаларды оқыту жолдары тақырыбы бойынша психологиялық-педагогикалық, арнаулы әдебиеттерді талдау, жүйелеу, сұрақ-жауап әдісі пайдаланылды. Жоғары оқу орындарында детективті шығармаларды оқыту бойынша студенттердің белсенділігін арттыру мақсатында оларға талдау жүргізілді.

Зерттеу барысында, жалпы педагогика, қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі бойынша ғылыми зерттеулермен жұмыс жүргізілді, оқу-әдістемелік

құралдарға талдау жасалды. Мақаланың теориялық негізін құраған белгілі шетелдік, отандық ғалымдардың талдау әдістері мен принциптері болды. М. Тугушева, Н. Ақыш, Қ. Райымбаева, А. Жүсіпова, Қ. Бітібаева, Б. Жұмақаев, Қ. Байтанасова еңбектеріндегі талдау нәтижелері әдістемелік бағыт-бағдар ретінде пайдаланылды.

Бұл мақала арнайы зерттеу нысанына алынбағандықтан жоғары оқу орнында детектив жанрын тиімді оқытуда, оны студенттерге меңгертуге ықпал етеді.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу барысында білім алушыларға детективті шығармалардағы көркем образдар, авторлық ұстаным, шығарманың түйінді ойы, кейіпкерлер жүйесі, шығарманың көркемдік ерекшеліктері тұрғысынан талдау жүргізілді.

Нәтижесінде білім алушылардың әдеби талдау негізінде белсенділіктерінің жоғары екені, сыни ойлау дағдыларының қалыптасқаны байқалды. Білім алушылар математика, физика, химия сияқты сабақтарды көмекші ретінде пайдаланып, детективті шығармаларды жазуға деген құлшыныстарының бары анықталды. Шығармаларды оқыту кезінде бірнеше әдіс түрлері бар. Олар: әңгімелеу, түсіндіру, сұхбат, дәріс.

Әңгімелеу – оқу материалын тыңдарманға сипаттама не баян формасында монологты, бірізді сөйлеп жеткізу. **Түсіндіру** – бұл игеруге қажет объект, құбылыс, кейбір ұғымдар заңдылықтары мен мәнді қасиеттерін талқылау, талдау, мысал келтіру жолымен дәлелдеп, оқушы санасына енгізу. **Сұхбат** – оқудың диалогтық әдісі: педагог бірізді сұрақтар қоя отырып, оқушыны жаңа материалды түсіну, ұғу деңгейіне көтереді, не ұсынылған материалдың қаншалықты меңгерілгенін тексереді. **Дәрісбаян (лекция)** – көлемді материалды монологтық жолмен баяндау. Дәрісбаянның басқа сөздік әдістерден өзгешелігі – қатаң құрылымды, мол ақпаратты, баяндалуы қисынды, білім мәнін ашу жүйелікке негізделеді. Дәрісбаян ғылыми-көпшілік және академиялық болып ажыратылады. Өткен материалды қорытындылауға, қайталауға шолу дәрісбаяндары қолданылады [1; 97].

Ең алдымен детективті шығарманы студенттерге оқыту үшін сабақтың басында шығарманың табиғатын танытатын кіріспе-әңгіме жүргізілді. Әр түрлі әңгімелесу, түсіндіру, сұхбат әдістерін пайдалана отырып, студенттердің көркем туындыға деген қызығушылығы анықталды.

Детективті шығармалардың өзіндік ерекшелігін танытуда өзіне ғана тән түсініктерін детектив, тергеуші, қылмыскер, тергеу, т.б. сөздерді білгізу аса маңызды. Ендеше, детективті шығармаларда да мәтін талдау жұмыстарының барлығы дерлік жүргізіледі. Шығарманың идеялық көркемдік ерекшеліктері,

көркемдік әлемі, кейіпкерлер жүйесі, сюжеттік, композициялық құрылымы, кейіпкерлер тілі, тағы басқалары.

Детектив шығармаларды оқытуда теориялық және практикалық білімді тығыз байланыстыра отырып, детективті шығармаларды эксперименттен өткізу кезінде білім алушы бойында қалыптасатын білім мен практикалық дағдылар анықталды.

Студенттерге қазақ әдебиетінде детектив жанрының негізін қалаған Кемел Тоқаев туралы, оның детектив жазудағы ізденістері туралы, одан кейін Қалмұқан Исабаевтың «Ажал құрсауында», «Коменданттың жазбалары», одан кейінгі толқыннан Болат Бодаубай, Шәкен Күмісбайұлы, Мұхтар Анарбекұлы, Мұхадас Балажанов, Алдажар Әбілов, Орынбек Асылбаев, Шойбек Орынбай сияқты қаламгерлер туралы қысқаша түсінік берілді. Осыған байланысты білім алушыларға детективті шығармалардың өзіндік ерекшеліктерін танытатын ***сұрақ-жауап әдісі*** қолданылды.

1 Қазақ әдебиеті пәні бойынша осыған дейін оқыған шығармалардан бүгінгі оқып отырған шығарманың қандай айырмашылығын байқадыңдар?

2 Детектив, тергеуші, ізкесуші, қылмыскер, жәбірленуші, күдікті деген ұғымдарды қалай түсіндіңдер?

3 Ізкесуші деген кім?

4 «Сарғабанда болған оқиға» шығармасының кейіпкерлерін атап айтыңдар.

Аудиторияда оқиға желісін еске түсіріп, шығарманың сюжеттік композициялық құрылымын тұтас елестету үшін төмендегідей ***талдау сұрақтары*** берілді:

1 Повестің оқиға желісі қандай кейіпкерлердің арасында өрбиді? Шығармада барлық оқиғаның негізгі желісі кімнің төңірегіне топтастырылған?

2 Шығармадағы қылмыскер кім? Ізкесуші қандай батыл қадамдарға барды?

Сұрақтарға жауап бере отырып, оқиғадағы сюжеттік элементтерді саралап, сюжеттік композициялық жоспар құрды.

1 Тоғайдың ішінде белгісіз біреу Рахымды жарақаттап кетуі

2 Рахымның ауруханаға түсуі, анасының зары

3 Қылмыскердің сыбайласы Цойдың әрекеттері

4 Ізкесуші Талғат Майлыбевтың тергеуді бастауы

5 Ізкесуші нағыз қылмыскерді тауып тұтқындауы

Көркем мәтінді талдау кезінде кейіпкерлерге мінездеме берудің де маңызы зор. Білім алушылар кейіпкердің сипатын атап, соған мәтіннен дәлелдер келтіреді. Зерттеуші Б. Сманов «Кейіпкер бейнесін талдау» деп аталатын еңбегінде көркем бейнені талдаудың мынадай тәсілдерін көрсетеді:

– Кейіпкерлер портреті, іс-әрекеті, оның ішкі психологиясы жайлы автордың ойын білдіруі;

– Көркем бейнеге тән ерекшеліктерді өзге кейіпкерлерді сөйлету жолымен беру;

– Әдеби бейненің ішкі толғаныстарын (монологтарын) келтіре отырып ашу;

– Қаһармандар табиғатын оларды бір-біріне қарсы қою әдісімен (диалог) ашу [4; 102].

Кейіпкерлерге мінездеме беру тәсілдері түрліше болады. Онда кейде кейіпкердің сырт кескіні, кейде мінез-құлқы көрінеді. Бұнда портрет тәсілінің қатысы бар. Портрет – тікелей адамға бағытталып, сөз арқылы оның бейнесі жасалады. Мысалы, жазушы К. Тоқаевтың «Қастандық» повесінде: «*Қаудырлақ көнетоз плащ киген, шүңірек көз, жирен сақал, арық адам қылмысты іздеу бөлімінің бастығына келді. Есікті ашып, босағада бір сәт тұрды. Қабырғаға тақау қойылған стол басында біреу шұқшиып қағаз жазып отыр»* [5: 228]. Бұл шығармадағы үзіндіден студенттер қылмыскердің портретінен оның көңіл-күйін, сырт келбетін байқайды.

Оқиға барысында Талғат пен Нұржан бірге жүрді. Екеуі қылмыскерді табамыз деп күнде орман жаққа қарай беттейді.

Нұржан: – Жолдас капитан, мені күлкі етейін дедіңіз бе? – деп ренжіп те қалды. – Сен мына таяқ батқан шұңқырды анықтап қарап алшы, – деді Талғат Нұржанның иығынан құшақтап. – Саған дамыл бермеген себебім, мен күні бойы осы шұңқырды іздеп жүрдім. Енді Рахымды өлтірген қылмыскердің біреуі бізге белгілі. Оның бір аяғы жоқ, күпшектей ағаш аяқпен жүреді. Ағаш күпшектің темір өкшесінің жерге батқан таңбасына қарағанда кесек, ірі денелі адам. Салмағы 85–90 килограмм. Сірә, алпыстың айналасындағы жасы келген кісі секілді. Талғаттың сөзін тыңдап тұрған Нұржан: – Жерге батқан ағаш күпшектің таңбасынан оның салмағын білдіңіз делік. Мұндай ілімнен хабарымыз бар. Ал оның жасын қалай анықтай қойдыңыз? – деді. Бұл жай логикалық ойдан шыққан түйін. Өзіңе белгілі, кембағал жас адамдар көбіне арнайы жасалған жеңіл протез киеді. Ал мұндай қолдан жасалған күпшекті салақ, үнемқор, пайдакүнем, ескі әдет бойынан кетпеген қарт адам киеді [2].

Бұл үзіндіден Талғат Майлыбаевтың логикалық ойы терең дамыған, тәжірибесі бар, небір шытырман оқиғаларды, жұмбақты шеше алатын тәжірибелі азамат ретінде көрінеді. Көркем кейіпкер көз алдымызда дамып отырады. Кейіпкерге берілетін мінездеме үлгісін студенттер өз қалауларына байланысты жасайды.

Сурет 1

Мысалы, «Сарғабанда болған оқиға» шығармасында қылмыскер қандай адам?

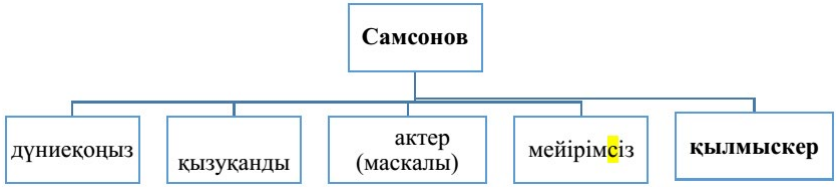

Сурет 2

Ол өзін купедегілерге Самсонов Борис Натанович деп таныстырды: *«Қызыл күрең сақалы бар, еңгезердей толық кісі. Бірақ ебедейсіз семіз деп айтуға келмейді. Денесі шымыр, тұтас, сом тұлға секілді. Мен оған тіпті назар аудармас едім. Ондай адамдар кездесіп жүр ғой. Ал мынау протез аяқпен, әрі баспалдақпен жүруге мүлде дағдыланбаған. Соғыстың біткеніне талай жылдар өтті. Мүгедектердің протезге үйренгені сонша, кейде аяғы жоқтығын аңғармай қаласың. Әуелде ол қолдан жасалған күпшек ағаш аяқпен жүрген бе деп ойладым»* [2]. Нұржанға Талғаттың тәсілдері жұққан деп ойлап майор оған ризашылық білдірді. Оқиғаның шешімінде Цой мен сыбайласы Самсоновты қолдарындағы алтын толы сөмкесімен бірге ұстап, тұтқындайды.

Детективті шығармаларда кісі өлтірушінің кім екені туралы жұмбақ болуы керек. Детективті зерттеумен айналысатын поляк әдебиет сыншысы Джери Сиверски былай деп жазады: «Детективті романның басты белгісі – оқырманды қызықтырып әкететіндей жұмбағы болу керек. Егер біз оқырманға шығармадағы оқиғаның басты интригасын берсек, онда ол детективті шығарма болмай шығады» [6; 108]. Детективті оқиғаның соңында барлық жұмбақтар шешіліп, белгілер жұмбақтарға сәйкес келуі керек. Сюжет қылмыскердің төңірегінде өрбиді.

Осы тұрғыдан студенттерге шығармадағы жұмбақты шешуге арналған бірнеше кеңестерді айтып таныстыруға болады.

1) Студенттер әр тарауды оқып болған соң, әрі қарай жұмбақты шешудің жолдарын қарастырады және өз болжамдарын айтып көреді;

2) Оқу барысында шығармадағы маңызды фактілерді айтып жалғастырып отырады;

3) Білім алушылар повесті оқып болған соң, қандай әсер алғанын айтып жеткізеді;

Әдеби шығармаларды оқу, қабылдау ерекшеліктеріне келсек, поэзиядан, драмалық туындылардан гөрі, әңгімелерді қарасөзбен жазған шығармаларды оқуға ынталы болып келеді. Әсіресе, оларды соғыс, шпиондар, қылмыскерлер жайындағы шығармалар ерекше қызықтырады» [7; 17].

Білім алушылар повестің қысқаша мазмұнын, идеясын баяндаған соң, мына төмендегі сұрақтарға жеке-жеке талдау жұмыстарын жүргізді.

1 Кісі өлтіру оқиғасы қалай баяндалады?

2 Шығармада қылмыскердің әрекеті қалай берілген?

3 Қылмыскер Рахымды не үшін өлтірді?

4 Ізкесуші Талғат қылмыскерді табу үшін қандай дәлелдер жинайды?

5 Қылмыскердің сыбайластарының әрекеттері қалай суреттеледі?

Сондай-ақ, студенттердің детективке деген қызығушылын ояту үшін мынадай әдістер қолданылды.

1 **Графикалық кестелерді қолдану.** Студенттер тақтаға бірнеше қылмыс болған оқиғаларға қатысты суреттер, күдіктілердің суреттері, олардың тұрған жері, қайда барғаны туралы уақыт кестелерін іліп қою керек. Көркем шығарма арқылы олар кейіпкерлердің кім екенін, олардың бір-бірімен байланысын және оқиғадағы рөлін анықтай алады және негізгі ойларын қорытындылай алады.

2 **Болжау.** Студенттер оқиғаның соңын болжау арқылы мәтінді қаншалықты түсінгендігін көрсетеді.

Жоғарыдағы аталған әдіс-тәсілдер, талдаулар студенттерге тек қызықты ғана болып қоймай, көңілді болады. Бұл дегеніміз студенттерге өмірде қажетті мәселелерді шешу дағдыларын дамытудың тамаша үлгілері. Студент шығармадағы оқиғалардың даму процесін, оның тоқтаусыз өрбуін, нақты талдаулар арқылы дәлелдейді.

Детективті шығармаларды оқытуда әдеби ойындардың да алатын орны ерекше екенін байқадық. Осыған байланысты интербелсенді әдісті қолдануға негіз бар.

Интербелсенді әдіс («Inter» – өзара, «act» – әрекет) – үнемі біреумен» – өзара, «act» – әрекет) – үнемі біреумен әрекеттестікте, диалог құрып,

әңгімелесу үстінде болуы тиіс. Басқаша айтқанда, белсенді әдіске қарағанда студент тек оқытушымен ғана емес, бір-бірімен кең көлемде әрекеттестікте болулары шарт және оның белсенділігі басымдылыққа ие. Ал оқытушы – сабақтың мақсатына жету жолында оларға бағыт беруші. Сонымен қатар, студентті белсенді әрекетке жұмылдырып, оқу материалын өз беттерімен меңгеруге жетелеп отыратын өзара белсенді жаттығулар мен тапсырмаларды әзірлейді. Интербелсенді сабақтың негізін өзара белсенділікке жұмылдыратын әдіс-тәсілдер құрайды. Студенттер жаңа тақырыпты да өздері меңгереді. Интербелсенді әдістер арқылы студенттер оқу материалын жылдам меңгереді, естеріне сақтауға да тиімді. Сондықтан да инновациялық оқытудың негізі интербелсенді әдістерде жатыр [8; 114].

Мәселен, «Сарғабанда болған оқиға» повесіндегі ізкесуші Талғат Майлыбаевқа қатысты, жалпы милиция өмірлеріне қатысты ойларын проза тіліне айналдыра отырып, шағын ой толғау жазу, эссе жазу, шығармада көтерілген проблемалық сұрақтар төңірегінде сұхбат, сауалнама алу, «Детективті шығармаларды мектеп оқушыларына оқытқан дұрыс па, бұрыс па?» тақырыбына дебат өткізу, «Детективті шығармалар және автор» тақырыбында сыни тұрғыдан көзқарасын білдіру, «Сарғабанда болған оқиға» шығармасындағы «Ізкесуші Талғаттың қылмыскерді табудағы амал-тәсілдері» тақырыбына сын-пікір жазу сияқты тапсырмалар алдағы жоспарда бар.

Студенттерді оқыту барысында детективті шығармалар бойынша әдеби талдау, авторлық ойды анықтау, шығарманың композициясын табу, шығарма тіліне талдау жасау бағыттары жүргізілді. Әдеби талдау қорытындысында білім алушының бойында әдеби ой-толғауға қатыса алу, ой тұжырымын дәлелді, нақты жеткізе білу, авторлық идеяны тани білу, шығарманың көркемдік, тіл ерекшелігін талдай алу шеберлігінің қалыптасқаны анықталды. Қазіргі таңда детективті шығармаларды қызығушылықпен оқитын, детектив шығармаларын жазамын дейтін студенттерге теориялық тұрғыдан демеу көрсету аса қажет деп ойлаймыз.

Қорытынды

Қазіргі кезеңде пәнді оқытуда басты назарда ұстайтын мәселелер көп. Олардың негізгілерінің бірі осы сияқты әр түрлі жанрдағы шығармаларды соның ішінде кейіннен қолға алынып келе жатқан детективті жанрдағы шығармаларды оқыту және талдау жолдарын әдіс-тәсілдерін жетілдіру үстінде аудиориямен ғана шектелмей одан тыс жұмыстармен де айналысу керек. Мысалы, милиция қызметкерлерінің, ізкесушінің жұмысымен танысу, оның жұмыс барысындағы қиындықтары мен ерекшеліктерін байқау білім

алушылардың шығармадағы кейіпкерлер жүйесін, адамдар әлемін танудың бірден-бір жолы болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Бабаев, С. В., Оңалбек, Ж. К.** Жалпы педагогика: оқулық [Мәтін] Алматы : Нұр пресс – 2003. – Б. 228.

2 **Қабдолов, З.** Сөз өнері: оқулық монография [Мәтін]. – Алматы : Санат, 2002. – Б. 356.

3 **Тоқаев, К.** Шығармалары: Сарғабанда болған оқиға [Мәтін] – Алматы : Ана тілі, 2018. – Б. 383.

4 **Байтанасова, Қ., Айтуғанова С.** Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі [Мәтін] – Астана : Фолиант, 2008. – Б.160.

5 **Тоқаев, К.** Шығармалары: Қастандық [Мәтін] – Алматы : Ана тілі, 2018. – 108 с.

6 **Кестхейн, Т.** Анатомия детектива: [Мәтін] – Будапешт : Корвина. 1989. – Б. 285.

7 **Бітібаева, Қ.** Әдебиетті оқыту әдістемесі [Мәтін] – Алматы : Рауан, 1997. – Б. 285.

8 **Симбаева, С.** Белсенді оқу мен оқытуда қолданылатын әдістер: әдістемелік құрал./құраст. С. Симбаева. [Мәтін] – Нұр-Сұлтан : «Тұран-Астана» университетінің баспаханасы, 2019. – Б.133.

9 Ван Дайн, С. С. Двадцать правил для написания детективных романов [Электронды ресурс]. – Режим доступа URL: http://scriptmaking.ru/

10 **Жұмақаев, Б. Д.** Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі: оқулық. – Алматы : «Қыздар университеті» 2015. – Б. 242.

REFERENCES

1 **Babaev, S. B., Oñalbek J. K.** Jalpy pedagoika: oqulyq [General pedagogy] [Text]. – Almaty : Nur-pres, 2005. – P. 228.

2 **Kabdolov, Z.** Soz onerı [textbook monograph] [Text] – Almaty: Sanat, 2002. – P. 356.

3 **Toqaev, K.** Şyğarmalary: Sarğabanda bolğan oqiğa [Text] – Almaty : Ana tılı, 2018. – P. 383.

4 **Baitanasova, Q., Aituganova S.** Qazaq adebietin oqytu adistemesi: [Methods of teaching Kazakh literature] [Text]. – Astana : Foliant, 2008. – P. 160.

5 **Toqaev, K.** Şygarmalary: Qastandyq [assassination attempt] [Text]. – Almaty : Ana tili, 2018. – P. 383.

6 **Kesthein, T.** Anatomııa detektıva [anatomy of a detective] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – P. 246.

7 **Bıtıbaeva, Q.** Ädebiettı oqytu ädıstemesı [Methods of teaching literature] [Text] – Almaty : Rauan, 1997. – P. 285.

8 **Simbaeva, C.** Belsendi oqu men oqytuda qoldanylatyn adister: ädıstemelık qūral. / qūrast. S. Simbaeva [Methods used in active learning and learning][Text] – Nur-Sultan : «Turan-Astana» universitetınıñ baspahanasy, 2019. – P. 133.

9 **Van Daıın, S. S.** Dvadtsat pravıl dlıa napısanııa detektıvnyh romanov [Twenty rules for writing detective novels] [Elektronic resource]. – URL: http://scriptmaking.ru/

10 **Jūmaqaev, B. D.** Qazaq ädebietın oqytu ädıstemesı: oqulyq [Methods of teaching Kazakh literature] – Almaty : «Qyzdar universitetı», 2015. – P. 242.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**А. К. Жунусова[1], Р. С. Тұрысбек[2]*
[1,2]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕКТИВНЫМ ПРОИЗВЕДЕНИФЯ В ВУЗЕ

В статье рассматриваются методы формирования и развития мыслительных способностей студента через обучение детективным произведениям. Рассмотрены приемы, направленные на обсуждение детективов, приключений, сравнение и развитие других загадочных событий, связанных с активизацией творчества личности. На основе структуры, содержания произведения, загадочного решения рассказа, предусмотрено обучение студента правильному мышлению, критическому взгляду, наблюдательности. Также рассмотрены характерные черты и особенности методики преподавания детективных произведений в казахской аудитории. При разборе художественного текста определяются приемы характеристики персонажей, способы, которыми обучающиеся подчеркивают характер героя приводя аргументы к нему из текста. Данные методы для проявления интереса студентов к детективу. Представлены способы совместного решения студентами в аудитории загадок в произведении, развития у студентов навыков критического мышления в интересной и увлекательной форме.

Ключевые слова: обучение детективным произведениям, приемы, формирование мыслительных способностей, загадочность, логика, повышение интереса.

**A. K. Zhunusova[1], R. S. Turysbek[2]*
[1,2]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.09.22.

METHODS OF TEACHING DETECTIVE WORKS AT THE UNIVERSITY

The article considers the ways of formation and development of students' mental abilities through teaching detective works. Techniques aimed at discussing detective stories, adventures, comparing and developing other mysterious events associated with activation of personality creativity are considered. Based on the structure, content of the work, the mysterious solution of the story, the student is trained for correct thinking, a critical look and observation. The specific features and peculiarities of the detective works teaching methodology for the Kazakh audience are considered as well. When parsing a literary text, the characters' description methods are determined, the ways the students emphasize the role of a character arguing from the text. The article provides methods to provoke students' interest in the detective novel. Moreover, there are ways to jointly solve the secrets, develop critical thinking skills in an interesting and exciting way.

Keywords: teaching detective works, techniques, formation of thinking abilities, mystery, logic, increasing interest.

МРНТИ 14.35.00

https://doi.org/10.48081/DNEV8477

***А. Б. Искакова[1], Н. К. Токжигитова[2], Е. А. Туяков[3], Ш. С. Зейтова[4]**

[1,2,4]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[3]Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Республика Казахстан, г. Алматы

РАЗВИТИЕ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

В статье рассматриваются методика применения технологии проектного обучения в преподавании курса физики на технических специальностях высшего учебного заведения и особенности развития проектной деятельности студентов. Цель статьи: проектирование методической системы, способствующая развитию проектной деятельности студентов технических специальностей высшего учебного заведения. В данном исследовании развитие проектной деятельности студентов технических специальностей рассматривается как методическое условие формирования предпринимательского мышления.

Для исследования были использованы теоретические и практические методы педагогического исследования. Для статистического анализа полученных данных в ходе педагогического эксперимента был использован критерий хи-квадрат. В рамках исследования: 1) разработана методическая система, в структуре которой отражены методы развития познавательной самостоятельности и проектной деятельности студентов; 2) реализована методика применения технологии проектного обучения при изучении курса физики, способствующая формированию предпринимательского мышления у студентов технических специальностей вуза; 3) верифицирована разработанная методическая система. Результаты исследования свидетельствуют о том, что применение инновационных методов для развития проектной деятельности студентов технических специальностей при обучении курсу физики, способствует формированию предпринимательского мышления. Выделен основной фактор, определяющий возможность применения методов развития познавательной самостоятельности и проектной деятельности студентов технических специальностей при обучении курсу физики. Особенности развития проектной деятельности и формирования предпринимательских навыков у студентов технических специальностей раскрываются на примере организации лабораторных занятий по курсу физики по специальности «Приборостроение». Представленные в работе рекомендации могут быть использованы для повышения эффективности процесса обучения не только дисциплин естественно-научного цикла, но и технических дисциплин.

Ключевые слова: технология проектного обучения, проектная деятельность, физика, когнитивное мышление, предпринимательское мышление, познавательная самостоятельность.

Введение

Мотивация студентов к участию в проектной деятельности зависит от разработки и применения преподавателем новых образовательных технологий. Необходимо развить те умения, которые востребуются нынешней экономикой и региональными потребностями рынком труда, а они формируются в процессе реализации образовательной программы высшего учебного заведения. В связи с этим, результаты обучения образовательной программы, реконструированные в форме компетенций, должны быть ориентированы на трудовые функции и на перспективные потребности рынка труда и направлены на синергию, а также включать «мягкие» навыки. Представленные результаты обучения [1] в образовательных программах «Электроэнергетика», «Приборостроение», «Теплоэнергетика» требуют от студента физико-математического и предпринимательского мышления. В связи с этим при определении структуры содержания обучения должны учитываться принципы системности, последовательности, преемственности [2], а также системно-синергетический подход [3; 4, с. 7].

Высшие учебные заведения ставят перед собой такие задачи как: развитие практических умений и навыков технологического, конструкторского, исследовательского, управленческого и предпринимательского характера, в том числе профессиональных навыков; развитие навыков деловой коммуникации и работы в команде. В настоящее время организация проектной деятельности как метод формирования профессиональных компетенций является одним

из приоритетных направлений современного образования. В связи с этим, в высших учебных заведениях все больше часов выделяется на развитие проектной деятельности студентов.

Умение разрабатывать стартап-проекты с учетом действующих нормативно-правовых актов Республики Казахстан, в том числе в области экологии и природопользования, и реализовать их в различных отраслях экономики является одним из результатов обучения образовательных программ «Приборостроение», «Электроэнергетика», «Теплоэнергетика». Для формирования данного рода компетенции в структуре методической системы обучения курсу физики на технических специальностях должно найти своё отражение методы развития познавательной самостоятельности [5] и методы развития проектной деятельности [6]. Во многих странах в настоящее время применение проектного метода в образовании, в науке и технике считается инновационным. Применение метода проектов успешно реализовано в разных аспектах содержания образования. Методика реализации применения технологии проектного обучения должна быть ориентирована на применение фактических знаний и приобретение новых путем самообразования и самоорганизации студентов.

Опыт работы со студентами специальностей технического направления высшего учебного заведения показывает, что многие из них имеют слабое представление о содержании и об организации самостоятельной учебной деятельности. Данная ситуация, в основном, наблюдается при выполнении лабораторных работ по курсу физики. Развитие навыков самостоятельности и проектной деятельности студентов в вузе является важным элементом в профессиональной подготовке будущего специалиста технического направления. В связи с этим, цель нашего исследования сформулирована следующим образом: проектирование методической системы, способствующее развитию проектной деятельности студентов технических специальностей высшего учебного заведения. В соответствии с данной целью исследования определены следующие задачи: 1) определить методы развития познавательной самостоятельности и проектной деятельности студентов вуза; 2) разработать методическую систему реализации развития проектной деятельности студентов технических специальностей вуза; 3) доказать возможность и эффективность применения технологии проектного обучения по формированию предпринимательского мышления у студентов технических специальностей вуза; 4) дать новую интерпретацию развития проектной деятельности студентов вуза как методическое условие формирования предпринимательского мышления.

В применении терминов «проектная деятельность», «предпринимательское мышление» в нашем исследовании учитывались

результаты исследований К. И. Сафоновой [6], О. И. Воиновой [7], Н. П. Несговоровой [8, с. 186], Л. И. Чернышевой [9, с. 3098] и др.

Для более эффективного и интенсивного развития стратегии системы высшего образования, предполагающей обновление содержания, необходимо интенсифицировать разработку инновационных проектных междисциплинарных технологий [10]. Педагогический подход, основанный на технологии проектного обучения, обеспечивает конкретную среду для изучения естественнонаучных дисциплин и дает возможность обучающимся принимать активное участие в данной работе. Чтобы добиться успеха в реальном мире, обучающиеся должны знать, как проводить работу с людьми из разных сфер деятельности. Важным является то, что они также приобретают опыт проведения экспериментов, что представляет собой когнитивный навык более высокого уровня.

В инженерном образовании технология проектного обучения активно применяется при организации самостоятельной работы студентов [11], практических [12] и лабораторных занятий [13;14] по курсу физики, при изучении математики [8] и технических дисциплин [15; 16]. Существует ряд требований к использованию в учебном процессе метода проектов [11, с. 69], к потенциальному наставнику, а также критерии отбора тем проектов и критерии формирования проектных групп [7].

Основная цель реализации развития проектной деятельности студентов технических специальностей – формировать общие и профессиональные компетенции, необходимые будущему специалисту в его профессиональной деятельности, а также научить студентов применять основные физические явления и законы к различным объектам профессиональной деятельности с использованием информационных технологий. Для достижения данной цели необходимо определить формируемые знания и умения, которые являются основным содержанием процесса обучения, а также методы, формы и средства.

Материалы и методы

Основными методами исследования выступают: анализ научной литературы; анализ собственного педагогического опыта и экспериментальные методы.

Для проведения педагогического эксперимента авторами статьи была разработана технология проектного обучения и методика реализации применения данной технологии при обучении курсу физики студентов технических специальностей [17; 18]. При реализации технологии проектного обучения студенты приобретают умения апробировать полученные знания путем выполнения мини проектов в рамках отдельных дисциплин, навыков и технологии ведения проекта.

Разработанная технология обучения была применена при обучении курсу физики студентов специальности «Приборостроение». Оценка эффективности применения технологии проектного обучения для реализации развития проектной деятельности студентов технических специальностей проводилась в ходе педагогического эксперимента. В эксперименте были задействованы студенты специальностей «Приборостроение», «Электроэнергетика», «Теплоэнергетика» Торайгыров университета, из которых были сформированы экспериментальная (36 студентов) и контрольная (36 студентов) группы. В качестве контрольной группы были выбраны студенты специальностей «Электроэнергетика», «Теплоэнергетика», экспериментальной – студенты специальности «Приборостроение». Для обработки полученных данных в ходе педагогического эксперимента был использован критерий хи-квадрат.

Результаты и обсуждения

В экспериментальной группе на лабораторных занятиях по курсу физики применялась технология проектного обучения, а в контрольной обучение курсу физики занятия проходили по традиционной форме. Содержание проекта представлено в дистанционно-образовательном портале «Торайгыров университет» в курсе «Физика 1» (рисунок 1).

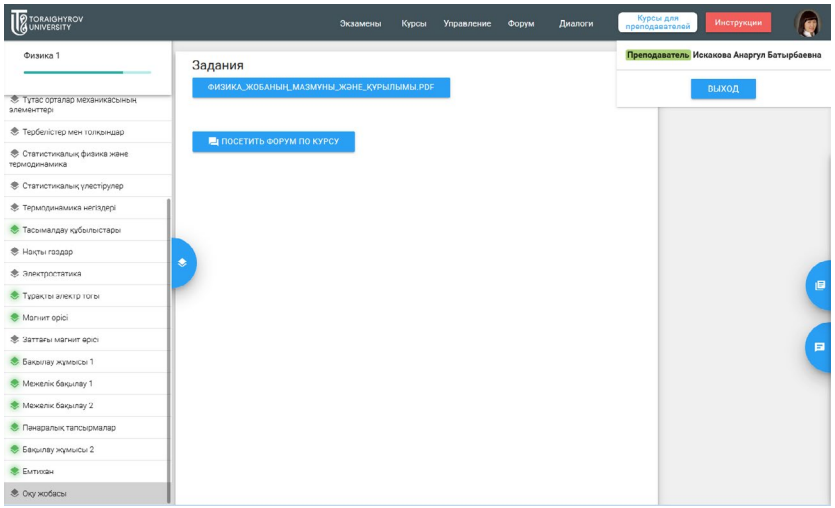

Рисунок 1 – Курс «Физика 1» в дистанционно-образовательном портале «Торайгыров университет»

Для определения учебных достижений студентов до и после эксперимента проводились контрольные работы. Содержание контрольных работ также представлено в курсе «Физика 1» под названием «Контрольная работа 1» и «Контрольная работа 2». Результаты сравнительных учебных достижений студентов контрольной и экспериментальной групп до и после эксперимента приведены на рисунке-2.

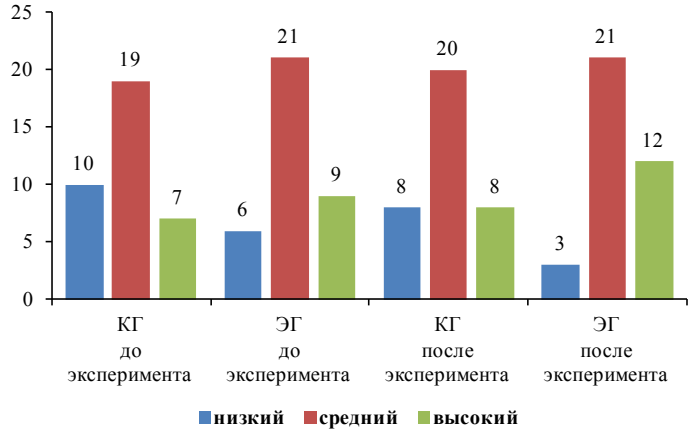

Рисунок 2 – Сравнительные данные учебных достижений студентов контрольной (КГ) и экспериментальной групп (ЭГ), количество студентов

В ходе педагогического эксперимента для проверки эффективности технологии проектного обучения применялся критерий хи-квадрат при уровне значимости 0,01. Используя данный критерий, необходимо было проверить влияние применения технологии проектного обучения физике на уровень когнитивного мышления студентов. Для этой цели были выдвинуты и проверены две гипотезы:

1) гипотеза H_0 – применение проектных методов в обучении физике не влияет на уровень когнитивного мышления студентов;

2) гипотеза H_1 – применение проектных методов в обучении физике способствует повышению уровня когнитивного мышления студентов.

В данном случае динамика когнитивного мышления выступает, как показатель развития проектной деятельности студентов технических специальностей. Формирование предпринимательского мышления отражается в развитии проектной деятельности студентов. Для удобства проведения статистической обработки данных, полученные экспериментальные данные занесены в таблицу 1.

Таблица 1 – Экспериментальные данные

Группы	Уровень когнитивного мышления (УКД)			
	Низкий	Средний	Высокий	∑
Контрольная группа	10	19	7	36
Экспериментальная группа	3	21	12	36

Теоретические частоты экспериментальных данных вычисляются по следующей формуле:

$$f_{\text{т}} = \frac{\sum_{i=1}^{k} n_{i\text{д}} \cdot \sum_{i=1}^{k} n_i^{+(-)}}{\sum_{i=1}^{m} n_i}$$

где знак «+» соответствует экспериментальной группе, «-» – контрольной группе.

Результаты статистической обработки данных, полученные в ходе эксперимента, приведены в таблице 2.

Таблица 2 – Результаты статистической обработки по критерию χ-квадрат

КОД	КГ			ЭГ		
	fэ	*fm*	$\frac{(f_{\text{э}} - f_{\text{т}})^2}{f_{\text{т}}}$	*fэ*	*fm*	$\frac{(f_{\text{э}} - f_{\text{т}})^2}{f_{\text{т}}}$
Низкий	10	6,5	1,9	3	6,5	1,9
Средний	19	20	0,05	21	20	0,05
Высокий	7	9,5	0,66	12	9,5	0,66
∑		36	3,06	36	36	3,06
$\chi^2_{\text{эмп}} = \sum \frac{(f_{\text{э}} - f_{\text{т}})^2}{f_{\text{т}}} = 6{,}12$						
$\chi^2_{\text{эмп}} > \chi^2_{\text{кр}}$	Уровень значимости 0,01					

Согласно таблице 2 можно утверждать, что экспериментальное значение хи-квадрат больше критического значения. Согласно этому утверждению, принимается гипотеза о существовании различия между двумя эмпирическими распределениями, то есть принимается гипотеза H_1. Можно

утверждать, что применение технологии проектного обучения на занятиях по курсу физики, способствует формированию предпринимательского мышления.

Выводы

Проведенные исследования позволили сделать следующие выводы. Во-первых, разработанная авторами методическая система обучения курсу физики студентов, способствует развитию проектной деятельности студентов технических специальностей высшего учебного заведения. Реализация данной методической системы обеспечивает практическую эффективность знаний и компетенций, а также развитие когнитивного мышления студентов технических специальностей, что подтверждено существованием различия между двумя эмпирическими распределениями. Во-вторых, нашла подтверждение гипотеза нашего исследования, что методика применения технологии проектного обучения на занятиях по курсу физики, способствует формированию предпринимательского мышления у студентов технических специальностей вуза. При реализации технологии проектного обучения студенты приобретают умения апробировать полученные знания путем выполнения мини проектов в рамках курса физики.

Таким образом, применение технологии проектного обучения при преподавании курса физики на технических специальностях вуза позволяет формировать у студентов необходимые профессиональные компетенции. Наряду с профессиональными компетенциями также формируются предпринимательские навыки, умение работать в команде и нацеленность на получение конечного результата.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Реестр образовательных программ [Электронный ресурс]. – https://enic-kazakhstan.kz/ru/

2 **Корчагин, Е. А., Сафин, Р. С.** Проектирование гибкого содержания образовательной программы в техническом вузе [Текст] // Высшее образовании в России. – 2017. – № 5. – С. 79–87.

3 **Ермакова, Т. И., Ратафьев С. В.** Образовательная деятельность технического вуза: синергетический подход [Текст] // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 3. – С. 1–9.

4 **Игнатова, В. А.** Проблемы использования системно-синергетического подхода в педагогике [Текст] // Образование и наука. – 2013. – № 10 (109). – С. 3–16.

5 **Савченко, Т. В.** Развитие познавательной самостоятельности студентов вуза [Текст] // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – № 2. – С. 1–4.

6 **Сафонова, К. И., Подольский, С. В.** Проектная деятельность студентов в вузе: принципы отбора проектов и критерии формирования проектных групп [Текст] // Общество: социология, психология, педагогика. –2017. – № 9. – С. 1–10.

7 **Воинова, О. И.** Оценка проектной деятельности студентов технического вуза [Текст] // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 2. – С. 6-8.

8 **Несговорова, Н. П.** Технология проектов в профессиональной деятельности педагога: монография [Текст]. – Курган : КГУ, 2013. – 316 с.

9 **Чернышева, Т. Л.** Развитие предпринимательского мышления как миссия опорного университета [Текст] // Российское предпринимательство. – 2017. – № 18 (21). – С. 3097–3112.

10 **Искакова, А. Б., Нурумжанова, К. А., Сенькина, Г. Е., Козыбай, А. К., Джарасова, Г. С., Каирбаева, А. К.** Факторы и тренды развития инновационных процессов в высших учебных заведениях в условиях международной экономической интеграции [Текст] // Science for Education Today. – 2019. № 9(3). – С. 200–221.

11 **Полат, Е. С.** Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [Текст]. – Москва : Академия, 2008. – 272 с.

12 **Зеличенко, В. М., Ларионов, В. В., Пак, В. В.** Совместная деятельность студентов на практических занятиях по физике: формирование физических идей на уровне проекта [Текст] // Вестник ТГПУ. – 2012. – № 2(117). – С. 147–151.

13 **Ларионов, В. В., Лидер, А. М.** Создание универсального стандарта для выполнения проектно- ориентированных лабораторных работ по физике [Текст] // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6–4. – С. 985–989.

14 **Стародубцев, В. А.** Лабораторный практикум по курсу физики как проектная обучающая среда [Текст] // Вестник ТГПУ. – 2012. – № 4. – С. 151–154.

15 **Маслова, Ю. В., Румбешта, Е. А., Коханенко, А. П.** Профессиональная подготовка студентов радиофизического факультета в рамках лабораторного комплекса «Волоконно-оптические линии связи» [Текст] // Вестник ТГПУ. – 2015. – № 8. – С. 120–125.

16 **Дмитриев, В. А.** Технологии инновационного проектирования в учебном процессе подготовки инженеров [Текст] // Вестник ТГПУ. – 2009. – № 4(82). – С. 46–50.

17 **Искакова, А. Б.** Физикалық процестерді модельдеуге үйретудегі жобалық оқыту технологиясы [Текст] // БҚМУ Хабаршысы. – 2019. – № 4(76). – 229–238 б.

18 **Iskakova, A. B., Kairbayeva, A. K.** Methodical foundations of the use of project-based technologies in teaching physics to students of technical specialties of higher education institutions [Текст] // Bulletin of Karaganda University. – 2019. – № 95(3). – P. 71–77.

REFERENCES

1 Registry of Educational Programs [Electronic resource]. – https://enic-kazakhstan.kz/ru/

2 **Korchagin, E. A., Safin, R. S.** Proektirovanie gibkogo soderzhaniya obrazovatel'noj programmy v tekhnicheskom vuze [Designing flexible content of the educational program at technical university] [Text] // Higher education in Russia. – 2017. – No. 5. – P. 79–87.

3 **Ermakova, T. I., Ratafiev S. V.** Obrazovatel'naya deyatel'nost' tekhnicheskogo vuza: sinergeticheskij podhod [Educational activiti in a technical university: synergistic approach] [Text] // Modern problems of science and education. – 2016. – No. 3. – P. 1–9.

4 **Ignatova, V. A.** Problemy ispol'zovaniya sistemno-sinergeticheskogo podhoda v pedagogike [The Problem of Implementing the Systematic Synergetic Approach in Pedagogy] [Text] // The education and science journal. – 2013. – No. 10 (109). – P. 3–16.

5 **Savchenko, T. V.** Razvitie poznavatel'noi samostoyatel'nosti studentov vuza [The development of cognitive independence of University students] [Text] // Scientific and methodical electronic journal «Concept». – 2014. – No. 2. – P. 1–4.

6 **Safonova, K. I., Podol'skiy, S. V.** Proektnaya deyatel'nost' studentov v vuze: principy otbora proektov i kriterii formirovaniya proektnyh grupp [Project activiti of students in higher education institution: principles of project selection and criteria for project group fomation] [Text] // Society: sociology, psychology, pedagogy. –2017. – No. 9. – P. 1–10.

7 **Voinova, O. I.** Otsenka proektnoy deyatelnosti studentov tekhnicheskogo vuza [Assessment of the project activities of students of a technical university] [Text] // Pedagogical education and science. – 2008. – No. 2. – P. 6–8.

8 **Nesgovorova, N. P.** Tekhnologiya proektov v professional'noy deyatel'nosti pedagoga: monografiya [Technology of projects in the professional activity of a teacher] [Text]. – Kurgan : KGU, 2013. – 316 p.

9 **Chernysheva, T. L.** Razvitie predprinimatel'skogo myshleniya kak missiya opornogo universiteta [Development of entrepreneurial thinking as a mission of core university] [Text] // Russian journal of entrepreneurship. – 2017. – No. 18 (21). – P. 3097–3112.

10 **Iskakova, A. B., Nurumzhanova, K. A., Senkina, G. Y., Kozybay, A. K., Jarassova, G. S., Kairbayeva, A. K.** Faktory i trendy razvitiya innovatsionnykh protsessov v vysshikh uchebnykh zavedeniyakh v usloviyakh mezhdunarodnoy ekonomicheskoy integratsii [Development of Innovation Processes in Higher Education Institutions in the Context of International Economic Integration: Factors and Trends] [Text] // Science for Education Today. – 2019. – No. 9(3). – P. 200–221.

11 **Polat, E. S.** Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya [New pedagogical and information technologies in the education system] [Text]. – Moskow : Akademiya, 2008. – 272 p.

12 **Zelichenko, V. M., Larionov, V. V., Pak, V. V.** Sovmestnaya deyatelnost studentov na prakticheskikh zanyatiyakh po fizike: formirovanie fizicheskikh idey na urovne proekta [Joint Activities of Students During Practical Training in Physics: the Formation of Physical Ideas at the Project Level] [Text] // Bulletin TSPU. – 2012. – No. 117(2). – P. 147–151.

13 **Larionov, V. V., Lider, A. M.** Sozdanie universalnogo standarta dlya vypolneniya proektno- orientirovannykh laboratornykh rabot po fizike [Elaboration of Universal Standard for Project-Oriented Laboratory Work in Physic] [Text] // Fundamental Research. – 2013. – No. 4(4). – P. 985–989.

14 **Starodubtsev, V. A.** Laboratornyy praktikum po kursu fiziki kak proektnaya obuchayushchaya sreda [Laboratory Practicum in Physics Course as Project Learning Environment] [Text] // Bulletin TSPU. – 2012. – No. 4. – P. 151–154.

15 **Maslova, Yu. V., Rumbeshta, E. A., Kokhanenko, A. P.** Professionalnaya podgotovka studentov radiofizicheskogo fakulteta v ramkakh laboratornogo kompleksa «Volokonno-opticheskie linii svyazi» [Vocational Training of Students of the Faculty of Radiophysics in the Framework of the Laboratory Complex of «Fiber-Optic Communication Lines»] [Text] // Bulletin TSPU. – 2015. – No. 8. – P. 120–125.

16 **Dmitriev, V. A.** Tekhnologii innovatsionnogo proektirovaniya v uchebnom protsesse podgotovki inzhenerov [Technology of Innovative Projecting in Learning Process Engineers Training] [Text] // Bulletin TSPU. – 2009. – No. 82(4). – P. 46–50.

17 **Iskakova, A. B.** Fizikalyk protsesterdi modeldeuge uyretudegi zhobalyқ oқytu tekhnologiyasy [Technology of Project-Based on the Example of Teaching Students to Modeling the Physical Processes] [Text] // Bulletin of WKU. – 2019. – No. 76(4). – P. 229-238.

18 **Iskakova, A. B., Kairbayeva, A. K.** Methodical foundations of the use of project-based technologies in teaching physics to students of technical specialties of higher education institutions [Text] // Bulletin of Karaganda University. – 2019. – No. 95(3). – P. 71–77.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

***А. Б. Искакова[1], Н. К. Токжигитова[2], Е. А. Туяков[3], Ш. С. Зейтова[4]**
[1,2,4]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚТАРЫНДА ФИЗИКА КУРСЫН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖОБАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ДАМЫТУ

Мақалада жоғары оқу орнының техникалық мамандықтарында физика курсын оқытуда жобалық оқыту технологиясын қолдану әдістемесі және студенттердің жобалық іс-әрекетін дамыту ерекшеліктері қарастырылады. Мақаланың мақсаты: жоғары оқу орнының техникалық мамандықтарында білім алатын студенттердің жобалық іс-әрекетін дамытуға мүмкіндік беретін әдістемелік жүйені жобалау. Зерттеуде техникалық мамандықтар студенттерінің жобалық іс-әрекетін дамыту олардың бойында кәсіпкерлік тұрғысынан ойлауды қалыптастырудың әдістемелік шарты ретінде қарастырылады.

Зерттеуді жүргізу үшін педагогикалық зерттеудің теориялық және практикалық әдістері қолданылды. Педагогикалық эксперимент барысында алынған мәліметтерді статистикалық талдау үшін хи-квадрат критериі пайдаланылды. Зерттеу аясында: 1) құрылымы студенттердің танымдық дербестігі мен жобалық іс-әрекетін дамыту әдістерінен тұратын әдістемелік жүйе жасалынды; 2) жоғары оқу орнының техникалық мамандықтарында физика курсын оқытуда студенттердің бойында кәсіпкерлік тұрғысынан ойлауды

қалыптастыруға мүмкіндік беретін жобалық оқыту технологиясын қолдану әдістемесі жүзеге асырылды; 3) құрастырылған әдістемелік жүйе тексерілді. Зерттеу нәтижелері техникалық мамандықтарда физика курсын оқыту барысында студенттердің жобалық іс-әрекетін дамытуға бағытталған инновациялық әдістерді қолдану олардың бойында кәсіпкерлік тұрғысынан ойлауды қалыптастыруға мүмкіндік беретіндігін дәлелдейді. Техникалық мамандықтарда физика курсын оқытуда студенттердің танымдық дербестігі мен жобалық іс-әрекетін дамыту әдістерін қолдану мүмкіндігін анықтайын негізгі фактор көрсетілген. Техникалық мамандықтар студенттерінің жобалық іс-әрекетін дамыту және олардың бойында кәсіпкерлік дағдыларын қалыптастыру ерекшеліктері «Аспап жасау» мамандығында физика курсы бойынша зертханалық сабақтарды ұйымдастыру мысалында ашылған. Жұмыста келтірілген ұсыныстарды жаратылыстану-ғылыми цикліне кіретін пәндерді ғана емес, сонымен қатар техникалық пәндерді оқыту процесінің тиімділігін арттыру мақсатында да қолдануға болады.

Кілтті сөздер: жобалық оқыту технологиясы, жобалық іс-әрекет, физика, когнитивтік ойлау, кәсіпкерлік тұрғысынан ойлау, танымдық дербестік.

**A. B. Iskakova[1], N. K. Tokzhigitova[2], Y. A. Tuyakov[3], Sh. S. Zeitova[4]*
[1,2,4]Toraighyrov University,
Republic Kazakhstan, Pavlodar;
[3]Abai Kazakh National Pedagogical University,
Republic Kazakhstan, Almaty.
Material received on 14.09.22.

BUILDING PROJECT WORK COMPETENCIES IN STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article discusses the method of applying the technology of project-based learning into a course of physics for technical specialties of a higher educational institution as well as the specific features of the development of students' project activities. The purpose of the article is the design of a methodological system that contributes to the development of project activities of students of technical specialties of a higher educational institution. In this study, the development of project activities for students

of technical specialties is considered as a methodological condition for the formation of entrepreneurial thinking.

Theoretical and practical methods of pedagogical research were used for the study. For statistical analysis of the data obtained during the pedagogical experiment, the chi-square test was used. Within the framework of the study, the following results were obtained:1) The methodological system was developed, the structure of which reflects the methods for developing cognitive independence and project activities of students; 2) The methodology for applying the technology of project-based learning in the course of physics was implemented, which contributes to the formation of entrepreneurial thinking among students of technical specialties of the university; 3) The developed methodological system was verified.

The results of the study indicate that the use of innovative methods for the development of project activities of students of technical specialties in teaching a course in physics contributes to the formation of entrepreneurial thinking. The main factor that determines the possibility of applying the methods of developing cognitive independence and project activity of students of technical specialties in teaching a course in physics is singled out. Features of the development of project activities and the formation of entrepreneurial skills among students of technical specialties are revealed on the example of the organization of laboratory classes in the course of physics in the specialty «Instrument Engineering». The recommendations presented in the paper can be used to improve the efficiency of the learning process not only in the disciplines of the natural science cycle, but also in technical disciplines.

Keywords: project learning technology, project activity, physics, cognitive thinking, entrepreneurial thinking, cognitive independence.

МРНТИ 14.35.07

https://doi.org/10.48081/YYZJ7890

Д. Н. Нургабыл[1], *Н. Н. Жайлаубаева[2]
[1,2]Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ЗНАНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ ПОСРЕДСТВОМ ПОСТРОЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ

Анализ результатов проведенного диагностического эксперимента показал, что у будущих учителей математики возникают трудности по вопросам применения естественнонаучных знаний в решении прикладных задач, построения математических моделей, изучение которых предусмотрены обновленной программой среднего образования по математике, что обуславливают включение в вузовские образовательные программы междисциплинарные элективные дисциплины в подготовке будущих специалистов. Результаты проведенного поискового эмпирического исследования позволили выявить этапы процесса обучения студентов построению дифференциальных моделей прикладных задач. С целью иллюстрации процесса формирования и развития у будущих учителей математики междисциплинарных знаний и умений строить математические модели, в работе приведен модельный пример для иллюстрации реализации поэтапного метода построения дифференциальной модели гармонического колебания. В работе представлены результаты проведенной письменной работы, целью которой было определение эффективности поэтапного метода построения дифференциальной модели. Анализ письменной работы показал, что 81 % студентов на выходе умеют устанавливать междисциплинарные связи, строить дифференциальные модели, интерпретировать прикладной характер полученного решения дифференциального уравнения. Полученные данные доказывает применимость предложенной методики к обучению студентов построению дифференциальных моделей, эффективность данного подхода в формировании и развитии у студентов междисциплинарных знаний.

Ключевые слова: обучение студентов, междисциплинарные связи, дифференциальные модели, прикладные задачи, этапы обучения.

Введение

Для установления техническо-экономической пригодности сложнейших наукоемких объектов, производств возникает необходимость проведения очень дорогих технологических испытаний. Очень часто такое испытание по соображениям безопасности, отсутствием технических возможностей невозможно провести. В этом случае прибегают к исследованию математических моделей этих объектов.

Математическая модель – это математическое описание какого-либо реального явления посредством различных математических объектов и законов.

Для построения содержательной математической модели реальных явлений исследуемого объекта необходимо знание законов той отрасли науки, посредством которых описывается явления данного объекта, установить связи и соответствия между величинами, законами, изменяющиеся в данном явлении и математическим объектом.

Прикладная направленность обновленного содержания среднего образования в Республике Казахстан обуславливает включение в вузовские образовательные программы междисциплинарные элективные дисциплины в подготовке будущих специалистов.

Междисциплинарные связи в обучении выражаются в интеграции различных теорий, методов, учебных материалов в единые учебные модули, интегрированные дисциплины, в использовании метода решения одной задачи в решении другой задачи и они ярко проявляются в построении математической модели реальных процессов.

Таким образом, для формирования и развития у будущих учителей математики междисциплинарных знаний и навыков построения математических моделей является актуальным и представляет теоретический интерес и важен в приложении.

Материалы и методы

Аспекты возникновения и развития междисциплинарных связей, использование междисциплинарных связей в обучении рассматривались в работах К. Д. Ушинского, М. М. Левина, Г. И. Батуриной, Г. С. Квасных, Е. А. Гриневой. Вопросами междисциплинарных связей в обучении занимались В. А. Далингер, В. Н. Максимова и др.

Вопросы установления междисциплинарных связей, построения математических моделей различных задач реального мира нашли отражения в исследованиях зарубежных и отечественных авторов.

И. Г. Марко [1] раскрывает преимущества обучающего эксперимента при изучении междисциплинарных связей на уроках школьной математики. А. С. Смирнова [2] использует междисциплинарные связи в обучении, которые обеспечивают реальную интеграцию учебных дисциплин в школе. В статье Т. К. Шульги [3] рассматриваются некоторые аспекты использования междисциплинарных связей в системе «математика-физика». А. А. Федорова [4] рассматривает вопросы составления простейших дифференциальных уравнений, описывающих реальные явления на школьном факультативе. Castillo-Garsow,C [5] выявил, что концепция экспоненциального роста в школьном курсе математики остается мало исследованной. Neves, S. R. [6] исследует вопросы обучения студентов построению конкретной дифференциальной модели, описывающей пространственную специфичность клеточных реакций.

В учебных пособиях К. К. Пономарева [7], В. В. Амелькина [8], Д. Н. Нургабыл [9] приведены примеры по составлению дифференциальных уравнений, описывающих реальные явления техники, биологии, физики и т.д. Brandi, A. C. и Garcia, R. E. [10] предлагает студентам практические задачи для составления дифференциальных моделей, включающих несколько концепций, которые позволяют сравнивать полученные дифференциальные модели, мотивировать студентов к учению.

Однако в этих и в других работах вопросы по обучению студентов установлению междисциплинарных связей, построению дифференциальных моделей, проведению анализа соответствия моделей к изучаемому объекту остается мало исследованным.

Методы исследования: анализ литературы, учебно-методических документов, относящихся к обучению студентов междисциплинарным знаниям, построениям математических моделей; математическая обработка результатов анкетирования и письменных работ студентов.

Результаты и обсуждение

Анализ работ [1–10] и других, результаты эмпирического исследования (проведение бесед, анкетирование студентов и магистрантов) позволили выявить этапы обучения будущих учителей математики построению дифференциальной модели физических явлений:

– Установить физические величины, изменяющиеся в данном явлении, и выявить физические законы, связывающие эти переменные.

– Выбрать независимую переменную и функцию от этой переменной, которую мы хотим найти.

– Выразить все фигурирующие в условии задачи физические величины через независимую переменную, искомую функцию и ее производные.

– Определить физический закон, которому подчиняется данное явление.

– Составить дифференциальную модель рассматриваемой задачи.

– Найти общее решение или общий интеграл дифференциального уравнения.

– Изучение решения построенной дифференциальной модели.

– Выявление физического смысла найденного решения.

– Исходя из условий задачи, определить начальные и краевые условия.

– Интерпретировать полученное решение.

Теперь, с целью иллюстрации процесса *формирования и развития* у будущих учителей математики междисциплинарных знаний и умений строить математической модели рассмотрим следующую задачу.

Задача [7, 9]. Рассмотрим груз весом P, который подвешен вертикально на пружине, где длина пружины в нерастянутом состоянии равна l. Груз слегка оттянут книзу и затем отпущен. Требуется найти закон движения груза вдоль вертикальной прямой, пренебрегая массой пружины и сопротивления воздуха.

Для решения поставленной задачи применим поэтапный способ построения дифференциальной модели гармонического колебания.

1) Установление физических величин, изменяющиеся в данном явлении, и выявление физических законов, связывающих эти переменные. На данном этапе с помощью вопросов, специальных заданий происходит актуализация знаний, формируется устойчивая мотивация к ученью. После этого рассмотрим узловые вопросы рассматриваемой задачи по отдельности. Итак, рассмотрим первую часть данной задачи:

А). Рассмотрим груз (материальную точку) весом P, который подвешен вертикально на пружине, где длина пружины в нерастянутом состоянии равна l.

Вначале предлагается студентам изобразить уравновешенное состояние груза (рис.1). Выполнение этого вопроса обеспечивает понимание состояния подвешенного груза и смысл λ_0 – статического удлинения пружины в уравновешенном состоянии груза, т.е. это расстояние от конца нерастянутой пружины до положения равновесия.

Далее с помощью следующих вопросов и заданий:

– в каком состоянии находится подвешенный груз?

– что означает не пренебрегать массой пружины и сопротивления воздуха?

– дайте определение веса, определение силы тяжести;

– какие силы действует на подвешенный груз и куда направлены эти силы?

– почему происходит удлинение пружины?

– какие величины меняются в данном явлении?

– каким законом описывается сила упругости пружины, которая стремиться вернуть груз в исходное положение?

реализуем так называемый «Мозговой штурм». Обсуждение этих вопросов, нахождение ответов на эти вопросы, выполнение указанных заданий обеспечивает проведения учебного критического анализа, актуализацию физических знаний, формирование мотивации к ученью, развитию мыслительных навыков, такие как приводить довод, давать объяснение, уметь доказывать, преобразовывать данные из словесной формы в схематический график.

Таким образом, на груз весом P действуют сила тяжести F_1, определяется формулой: $F_1 = mg = P$ и сила упругости пружины F_2, которая стремиться вернуть груз в исходное положение, которая пропорциональна ее удлинению, т.е. равна $F_2 = c\lambda$. Здесь в положении равновесия ($\lambda = \lambda_0$) сила упругости F_2 уравновешивается силой тяжести: $c\lambda_0 = P$.

После этого студенты приходят к выводу, что удлинение пружины происходит в силу тяжести и приходит в состояние равновесия, в силу того, что сила тяжести уравновешивается силой упругости пружины.

2) Выбор независимой переменной и функцию от этой переменной, которую мы хотим найти. Для этого рассмотрим следующую часть данной задачи:

Б). Груз слегка оттянут книзу и затем отпущен. Рассмотрение этой части задачи обеспечить понимание новой информации. На этом этапе предлагается студентам изобразить положение груза оттянутого к низу.

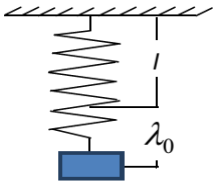

Рисунок 1

Проведем через точку подвеса груза вертикальную координатную ось OX, направленную вниз, вдоль которой движется груз. Начало координат O выберем в точке равновесия груза, в которой вес груза уравновешивается упругой силой пружины (рис.2).

Тогда положение подвешенного груза в момент времени t определяется точкой с координатой x, т.е. величиной отклонения груза от начала координат O (от точки равновесия). Пусть число $\lambda(t)$ соответствует максимальному удлинению пружины в процессе движения груза в данный момент времени t. Тогда $\lambda(t) = \lambda_0 + x(t)$, или $\lambda(t) - \lambda_0 = x(t)$.

3) Выразить все фигурирующие в условии задачи физические величины через независимую переменную, искомую функцию и ее производные. На данном этапе предлагаются студентам следующие задания:

– обоснуйте применимость второго закона Ньютона к движению подвешенного груза и закона Гука к отклонению подвешенного груза;

– дайте определения массы и ускорения;

– определите формулу массы груза;

– определите ускорение как производную по времени t;

По закону Гука $F_2 -$ сила упругости пружины, которая стремиться вернуть груз в исходное положение, пропорциональна ее удлинению, т.е. равна $F_2 = -c\lambda$. При этом число c называется коэффициентом жесткости пружины.

Согласно закону Ньютона на груз массой $m = P/g$ действует сила $F = ma$, где $m -$ масса груза, $a -$ ускорение движения груза, которая определяется как производная второго порядка от $x -$ отклонения груза из состояния равновесия: $a = x''$.

4) Определение физического закона, которому подчиняется данное явление. Составить дифференциальную модель рассматриваемой задачи. В рассматриваемом случае приложенная к грузу сила F является равнодействующей приложенных к грузу сил.

После этого задается вопрос:

из каких сил слагается равндействующая сила F?

В данном случае равнодействующая F слагается из силы упругости пружины (восстанавливающей силы) F_2 и силы тяжести $F_1 = P$, т.е. $F = F_1 + F_2$. С учетом сказанного, студенты легко убеждаются, что $mx'' = -c\lambda + P$.

Здесь в положении равновесия ($\lambda = \lambda_0$) сила упругости F_1 уравновешивается силой тяжести: $c\lambda_0 = P$. Тогда имеем $mx'' = -c\lambda + c\lambda_0$. Здесь $\lambda - \lambda_0 = x$. Далее, произведя замену $c/m = v^2$, получаем дифференциальную модель:

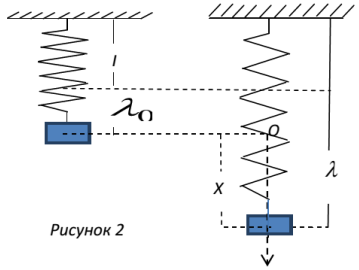

Рисунок 2

$$mx'' + v^2 x = 0 \quad (1)$$

.

Полученное уравнение определяет так называемое свободное колебания груза. Оно называется *уравнением гармонического осциллятора*.

Найти общее решение или общий интеграл дифференциального уравнения. Построенная модель (1) – это линейное однородное дифференциальное уравнение второго порядка с постоянным коэффициентом. Его характеристическое уравнение $k^2 + v^2 = 0$ имеет мнимые корни $k_{1,2} = \pm vi$. Тогда соответствующее ему общее решение представимо в виде

$$x = C_1 \cos vt + C_2 \sin vt. \qquad (2)$$

6) Изучение решения построенной дифференциальной модели.

С целью изучения свойств найденного решения приведем (2) к удобной форме. Для этого правую часть соотношения (2) умножим и разделим на $\sqrt{C_1^2 + C_2^2}$. введя в (3) новые произвольные постоянные

$$\sqrt{C_1^2 + C_2^2} = A;\ C_1 / A = \sin\alpha;\quad C_2 / A = \cos\alpha, \qquad (3)$$

получаем

$$x = A\sin(vt + \alpha). \qquad (4)$$

Формула (4) показывает, что графиком найденного решение является синусоида, причем вид графика решения (4) зависит от параметров A, v.

7) Выявление физического смысла найденного решения. Из (4) вытекает, что подвешенный к пружине груз совершает колебательное движение около положения равновесия. Такое колебание называется гармоническим колебанием. Величину A называют амплитудой колебания, аргумент $vt + \alpha$ – фазой колебания. Значение фазы при $t = 0$, т.е. величина α, называется начальной фазой колебания. Величина $v = \sqrt{c/m}$ выражает частоту колебания, причем частота колебания v зависит только от жесткости пружины c и от массы m системы.

Задания:

– определите математический смысл амплитуды, фазы колебания, частоты колебания;

– определите временной период одного колебания с помощью коэффициента жесткости пружины.

Основной период колебания равен: $T = 2\pi / v = 2\pi\sqrt{m/c}$. Тогда, с учетом того, что $P = c\lambda_0$; $m = P/g$, из формулы $T = 2\pi\sqrt{m/c}$ получаем другую формулу, для нахождения основного временного периода колебания: $T = 2\pi\sqrt{\lambda_0 / g}$.

Скорость движения груза получается дифференцированием решения (4) по независимой переменной t:

$$V = x' = Av\cos(vt + \alpha). \qquad (5)$$

8) Исходя из условий задачи, определить начальные и краевые условия. Для однозначного определения решения (4) следует задать начальные условия:

$$x(0) = x_0,\ V(0) = V_0. \qquad (6)$$

Это означает, что в начальный момент $t = 0$ место расположения груза на вертикальной оси определяется значением $x = x_0$, а его начальная скорость определяется числом $V = V_0$. Тогда, подставляя (4) и (5) в начальное условие (6), получаем

$$x_0 = A\sin\alpha,\ V_0 = Av\cos\alpha. \qquad (7)$$

Отсюда имеем $A = \sqrt{x_0^2 + V_0^2 / v^2}$; $\alpha = artg(vx_0 / V_0)$. Тогда решение задачи (1), (6) представляется в виде $x = \sqrt{x_0^2 + V_0^2 / v^2}\,\sin\left(vt + artg(vx_0 / V_0)\right)$.

9) Интерпретировать полученное решение. Если $V_0 = 0$, то амплитуда $A = x_0$, а начальная фаза $\alpha = \pi / 2$. Тогда решение (4) представимо в виде $x = x_0 \sin(vt + \pi / 2)$.

Вопросы, задания для закрепления нового материала:

– каким образом изменится временной период колебания пружины, если коэффициент жесткости увеличить в 9 раз?

– допущена ли ошибка в следующей математической выкладке:

Введя, в (3), произвольные постоянные: $\sqrt{C_1^2 + C_2^2} = B$; $C_1 / B = \cos\alpha$; $C_2 / B = \sin\alpha$, *получаем* $x = B\cos(vt - \alpha)$. *Описывает ли найденная функция* $x = B\cos(vt - \alpha)$ *колебательное движение подвешенного груза?*

Таким образом, формирование и развитие у студентов физико-математических знаний, их умений строит дифференциальные модели, реализуется в триединстве.

Выводы

На начальном этапе исследования был проведен диагностический эксперимент (анкетирование, беседы) по определению актуальности темы исследования (27 студентов). Анализ анкет, результаты бесед выявили, что у студентов (96%) возникают трудности по вопросам применения естественнонаучных знаний в решении прикладных задач, построения математических моделей. Обучение школьников этим вопросам предусмотрено обновленной программой среднего образования по математике, что обуславливает включение в вузовские образовательные программы междисциплинарные элективные дисциплины в подготовке будущих учителей математики и физики.

На конечном этапе исследования была проведена письменная работа с целью определения уровня сформированности у 28 студентов умений по установлению междисциплинарных связей, построению дифференциальных моделей. Анализ письменной работы показал, что 81 % студентов на выходе (3 % на входе) умеют устанавливать междисциплинарные связи, строить дифференциальные модели, интерпретировать полученное решение дифференциального уравнения. Полученные данные доказывает применимость предложенной методики обучения студентов построению дифференциальных моделей, эффективность данного подхода в формировании и развитии междисциплинарных знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Марко, И. Г.** Эксперимент как средство актуализации межпредметных связей на уроках математики [Текст] // Интеграция образования. – 2013. – № 2. – С. 62–66.

2 **Смирнова, А. С.** Реализация межпредметных связей на уроках математики [Текст] // Мир науки. Педагогика и психология. – 2020. – Т. 8. – № 4.– С. 1–10. – https://mir-nauki.com/issue-42020.html

3 **Шульга, Т. К.** Актуальность использования межпредметных связей в курсах математики и физики в средней школе [Текст] // Вестник Таганрогского института им. А.П. Чехова. – 2017. – № 1. – С. 282–287.

4 **Федорова, А. А.** Составление простейших дифференциальных уравнений на школьном факультативе // Научные труды МПГУ.– М. : Изд-во Прометей, 2005. – 17 с.

5 **Castillo– Garsow, C.** The role of Multiple Modeling perspectives in students' Learning of Exponential Growth // Mathematical biosciences and Engineering. – 2013. – Vol.10. – Issue 5-6. – P.1437–1453. – Doi: 10.3934/mbe.2013.10.1437

6 **Neves, S. R.** Developing Models in Virtual Cell // Science Signaling. – 2011. – Vol. 4, – Issue 192. Doi: 10.1126/scisignal.2001970

7 **Пономарев, К. К.** Составление дифференциальных уравнений [Текст]. – Минск : Вышэйшая школа, 1973.– 560 с.

8 **Амелькин, В. В.** Дифференциальные уравнения в приложениях [Текст]. – Москва : Наука, 1987. – 160 с.

9 **Нургабыл, Д. Н., Галамагин, А. В.** Математические модели в естествознании [Текст]. –Жезказган : ЖезУ им. О. А. Байконурова, 1999. – 91 с.

10 **Brandi, A. C. and Garcia, R. E.** Motivating Engineering Students to Math Classes: practical experience teaching Ordinary Differential Equations // IEEE Frontiers in Education Conference (FIE). USA. – 2017. – Doi: 10.1109/FIE.2017.8190489

REFERENCES

1 **Marko, I. G.** Eksperiment kak sredstvo aktualizatsii mezhpredmetnykh svyazey na urokakh matematiki [Experiment as a means of actualizing interdisciplinary connections in mathematics lessons] // Education Integration. – 2013. – № 2. – P. 62–66.

2 **Smirnova, A. S.** Realizatsiya mezhpredmetnykh svyazey na urokakh matematiki [Implementation of interdisciplinary connections in mathematics lessons] // World of Science. Pedagogy and psychology. – 2020. –T. 8. – № 4. –P. 1–10. – https://mir-nauki.com/issue-42020.html

3 **Shul'ga, T. K.** Aktual'nost' ispol'zovaniya mezhpredmetnykh svyazey v kursakh matematiki i fiziki v sredney shkole [The relevance of the use of inter-subject communications in the courses of mathematics and physics in high school] // Bulletin of the Taganrog Institute. A.P. Chekhov. – 2017. – № 1. – p. 282–287.

4 **Fedorova, A. A.** Sostavleniye prosteyshikh differentsial'nykh uravneniy v shkol'nom fakul'tative [Compilation of the simplest differential equations in the school elective class] // Scientific works of the Moscow State Pedagogical University. – Moscow : Prometheus, 2005. – 17 p.

5 **Castillo-Garsow, C.** The role of Multiple Modeling perspectives in students' Learning of Exponential Growth // Mathematical biosciences and Engineering. – 2013. – Vol. 10. – Issue 5–6. – P. 1437-1453. – Doi: 10.3934/mbe.2013.10.1437.

6 **Neves, S. R.** Developing Models in Virtual Cell // Science Signaling. – 2011. – Vol. 4. – Issue 192. – Doi: 10.1126/scisignal.2001970

7 **Ponomarev, K. K.** Sostavleniye differentsial'nykh uravneniy [Compilation of differential equations]. – Minsk : Higher School, 1973. – 560 p.

8 **Amel'kin, V. V.** Differentsial'nyye uravneniya v prilozheniyakh [Differential equations in applications]. - Moscow : Nauka, 1987. – 160 p.

9 **Nurgabyl, D. N., Galamagin, A. V.** Matematicheskiye modeli v yestestvoznanii [Mathematical models in natural science]. –- Zhezkazgan : Zhezu named after. O. A. Baikonurov, 1999. – 91 p.

10 **Brandi, A. C. and Garcia, R. E.** Motivating Engineering Students to Math Classes: practical experience teaching Ordinary Differential Equations // IEEE Frontiers in Education Conference (FIE). USA. – 2017. – Doi: 10.1109/FIE.2017.8190489.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

*Д. Н. Нұрғабыл[1], *Н. Н. Жайлаубаева[2]*
[1,2]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ МОДЕЛЬДІ ҚҰРУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІНДЕ ПӘНАРАЛЫҚ БІЛІМДЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Диагностикалық эксперимент нәтижелерін талдау болашақ математика мұғалімдерінің жаратылыстану-ғылыми білімдерін қолданбалы есептерді шешуге қолдануда, математикалық модельдерді құруда қиындықтарға тап болатынын көрсетті, оларды оқыту орта білім берудің математикадан жаңартылған бағдарламасымен қарастырылған, оның салдары болашақ мамандарды даярлауда университеттің білім беру бағдарламаларына пәнаралық элективті пәндерді енгізу қажеттілігін анықтайды. Іздестіру эмпирикалық зерттеулерінің нәтижелері студенттерді қолданбалы есептердің дифференциалды модельдерін құруға үйрету процесінің кезеңдерін анықтауға мүмкіндік берді. Болашақ математика мұғалімдерінің пәнаралық білімдері мен математикалық модельді құру дағдыларын қалыптастыру мен дамытудың үдерісін көрсету мақсатында бұл жұмыста кезеңдік әдісті іске асырудың үлгілі мысалы ретінде гармоникалық тербелістің дифференциалдық моделін құру келтірілген. Жұмыста дифференциалдық модельді құрудың кезеңдік әдісінің тиімділігін анықтау мақсатында өткізілген жазбаша жұмыстың нәтижелері берілген. Жазбаша жұмысты талдау нәтижесінде оқушылардың 81% пәнаралық байланыс орната алатынын, дифференциалдық модельдер құра алатынын және дифференциалдық теңдеудің нәтижелік шешімін қолданбалылық тұрғыда түсіндіре алатынын көрсетті. Алынған деректер ұсынылған әдістеменің студенттерге дифференциалды модельдер құруды оқытуда пайдалануға болатындығын, бұл оқыту әдісінің пәнаралық білімді қалыптастыру мен дамытуда да тиімді болатындығын дәлелдейді.

Кілтті сөздер: студенттерді оқыту, пәнаралық байланыс, дифференциалды модельдер, қолданбалы есептер, оқыту кезеңдері

*D. N. Nurgabyl[1], *N. N. Zhailaubaeva[2]*
[1,2]I. Zhansugurov Zhetysu University,
Republic of Kazakhstan, Taldykorgan.
Material received on 14.09.22.

FORMATION OF INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE IN FUTURE TEACHERS OF MATHEMATICS THROUGH CONSTRUCTION OF DIFFERENTIAL MODELS

An analysis of the results of the diagnostic experiment showed that future teachers of mathematics have difficulties in applying natural science knowledge in solving applied problems, building mathematical models, the study of which is provided for by the updated program of secondary education in mathematics, which leads to the inclusion of interdisciplinary elective disciplines in university educational programs in training future professionals. The results of the exploratory empirical research made it possible to identify the stages of the process of teaching students to build differential models of applied problems. In order to illustrate the process of formation and development of future teachers of mathematics interdisciplinary knowledge and skills to build a mathematical model,

a model example is given in the work to illustrate the implementation of a phased method for constructing a differential model of a harmonic oscillation. The paper presents the results of the written work, the purpose of which was to determine the effectiveness of a phased method for constructing a differential model. An analysis of the written work showed that 81% of students at the output are able to establish interdisciplinary connections, build differential models, and interpret the applied nature of the obtained solution of a differential equation. The data obtained proves the applicability of the proposed methodology to teaching students how to build differential models, the effectiveness of this approach in the formation and development of interdisciplinary knowledge among students.

Keywords: student learning, interdisciplinary connections, differential models, applied problems, learning stages.

МРНТИ 14.35.17

https://doi.org/10.48081/FOVB6503

Н. М. Ушакова[1], К. М. Хуснатдинова[2]
[1,2]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ИМИТАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА, РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЕ КАРАТЭ В РАМКАХ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ОБРАЗОВАНИЮ

В статье рассматривается проблема проектирования моделей процесса обучения каратэ. Отмечено, что проектирование содержания обучения каратэ осуществляется в рамках культурологического подхода к образованию, в соответствии с которым определены философские, психологические и педагогические основания моделирования. Цель работы - описать имитационная модель процесса обучения в рамках культурологического подхода к образованию. В процессе исследования получены научные результаты: представлена классификация двигательных способностей к восточным единоборствам, исходящая из психических функций: ощущения (сенсорный компонент), память (двигательная память), восприятие (образное восприятие), моторика (моторный компонент) и мышление (пространственное мышление), разработана имитационная модель процесса обучения, выделены цели воспитания, развития и обучения личности, предметное содержание обучения каратэ, методы и формы организации обучения каратэ, установлены все возможные последовательности и определяются зависимости между компонентами данной модели, создана классификация методов развивающего обучения каратэ, соотносимая с целями и содержанием обучения, показано направление координации методов преподавания и обучения каратэ. В статье использован метод системного анализа, метод классификации, метод моделирования. Сделаны выводы о необходимости развития личности путем построения модели обучения, отражающей реальный процесс обучения, учитывающей активные процессы, обеспечивающие движение в каждом компоненте содержания обучения каратэ,

которые свидетельствуют о том, что процесс обучения имеет практико-теоретическую направленность.

Ключевые слова: имитационная модель, процесс обучения каратэ, культурологический подход, классификация методов обучения, моделирование.

Введение

Большинство учёных, рассматривающих культурологический подход к образованию, ориентируются на философскую, культурно-историческую концепцию развития личности, выделяют несколько оснований в описании данного типа образования: философскую, психологическую, педагогическую. Несмотря на различие оснований, общим для них является системный подход к описанию развития личности в процессе образования. Личность становится центральной категорией образовательно-педагогической парадигмы, каждый из элементов которой исследуется с позиции психологии развития личности [1, с. 38]. В соответствии с этими фактами в рамках нашего исследования важно определить философские, психологические и педагогические основания содержания обучения каратэ, связи между ними в системе культурологическом образования личности.

В основе восточных единоборств лежит философия конфуцианства, дошедшая до нас из глубины двух тысяч лет. Она является основой гармонии человека и окружающего мира, человека с самим собой, уравновешивания ума, души, воли и силы. Из нее образовались добродетели – законность, любовь, дружелюбие, порядочность, справедливость, честность и честь. Именно они, по мнению А. М. Козлова, составляют «основу нравственно-этических представлений в боевых искусствах Востока» [2, с. 342]. Каратэ сохраняет все традиции восточных боевых искусств Востока, философия которых заключается в том, что физические упражнения и преодоление нагрузок – это способ внутреннего самосовершенствования личности занимающегося, обретения гармонии с миром и самим собой. Говоря современным языком науки, философия конфуцианства предлагает идею равновесия между когнитивной, поведенческой и эмоциональной сферами личности.

В современные исследования Н. Каштанова [3], Н В. Д. Сеном [4], Г. Фунокоши [5] описаны нравственно-волевые качества личности, которые объединены в каноны каратэ. Каштанов Н. указывает на равновесие между поведенческой и эмоциональными сферами личности [3, с. 5]. Развивая идею о равновесии между сферами личности, В. Д. Сен описывает их сущность и выделяет необходимые для спортсмена-

единоборца качества личности, которые объединены в две группы: «простые (решительность, чувство долга, настойчивость, целеустремленность, упорство, настойчивость, смелость, выдержка и самообладание) и сложные (самостоятельность, дисциплинированность, инициативность, организованность, принципиальность, самоотверженность, мужество и героизм)» [4, с. 259]. О равновесии физических и духовных сил человека пишет Гичин Фунокоши, Он понимает карате как образ жизни человека, как единое, целостное свойство личности, а соблюдение правил поведения, проявление воли, нравственно-волевых качеств личности объединяет этикой [5, с. 21].

Следовательно, на современном этапе развития философия конфуцианства сохраняет идею равновесия между когнитивной, поведенческой и эмоциональной сферами личности и развивает её как основу нравственно-волевого воспитания, к которым относятся воспитание качеств личности, развитие способностей и формирование умений.

Воспитание нравственно-волевых качеств личности связаны с развитием индивидуально-психологических особенностей человека, общая теория которых исследуется в трудах психологов Б. М. Теплова [6], Т. П. Зинченко [7], Р. Солсо [8], В. И. Лях [9]. Б. М. Теплов, автор теории индивидуальности, описал основные теоретические принципы построения психофизиологии организации человека и обосновал связь способностей и психическими функциями: ощущения [6, с. 44, 70], память [6, с. 61], восприятие [6, с. 77], моторика [6, с. 174–177] и мышление [6, с. 89]. Психологическая природа способностей тесно связана с проблемой внимания и памяти, поэтому в анализе личности она занимает очень важное место. В теории памяти Т. П. Зинченко, по характеру психической активности двигательная память связана с запоминанием и воспроизведением движений, формированием двигательных умений и навыков в игровой, трудовой, спортивной деятельности человека и контролем за ними» [7, с. 37–39]. Все эти характеристики памяти развивают способность к обучению [7, с. 151–152]. Поэтому функционально память, по мнению автора, следует рассматривать как «психологический процесс, связанный с целевой, мотивационной, операционной структурой конкретных видов деятельности, раскрывающей закономерности произвольной и самопроизвольной памяти, практически направленной на её изучение в структуре различных видов деятельности, форм взаимодействия с другими процессами» [7, с. 112]. В работе Р. Солсо, подчеркивается, что доминирование двигательной памяти у человека встречается редко. Она связана с эмоциональной, образной и словесно-логической видами памяти. Поэтому учёный описывает двигательный

интеллект, рассматривая способность к рефлексии движений в рамках общего умственного развития [8, с. 416], а также указывает на значимость чувствования движений, способность эмоционально выразить себя в движении, чтобы не происходило забывание [8, с. 201].

Таким образом, исследования последних лет показывают, что насчитываются несколько двигательных способностей, исходящих из психических функций: ощущения, память, восприятие, моторика и мышление. Классификация двигательных способностей к восточным единоборствам дана в таблице 1.

Таблица 1 – Классификация двигательных способностей

1 Двигательные ощущения и восприятия	
А Простые формы	Б Сложные формы
1 Чувство ритма	4 Чувство движения
2Чувство темпа	5 Чувство усталости
3 Чувство времени	6 Чувство готовности
2 Двигательные действия	
7 Контроль ритма	10 Контроль движения
8 Контроль темпа	11 Контроль усталости
9 Контроль времени	12 Контроль готовности
3Двигательная память и воображения	
13 Двигательные представления	15 Объем памяти
14 Творческое воображение	16 Способность к обучению
4 Двигательный интеллект	
17 Свободные ассоциации движений	18 Способность к рефлексии движений
	19 Общее умственное развитие
5 Чувствование движений	
20 Эмоциональная реакция на движения	21 Способность эмоционально выразить себя в движении

Следует отметить, что данная классификация двигательных способностей не полностью применяется в проектировании процесса обучения восточным единоборствам, где, как указывает В. И. Лях, разрабатываются «индивидуальные нормы внешних нагрузок, деятельности хода учебно-тренировочного процесса» [9, с. 10].

Третьей основой культурологического подхода в образовании являются педагогические теории. В культурологической теории содержания образованная, разработанной И. Я. Лернером, М. Н. Скаткиным, В. В. Краевским, представлена концепция процесса обучения. В дидактике, как указывает И. Я. Лернер, «процесс обучения сознательно рассматривается

на четырех уровнях: теоретическом (обобщенная модель процесса обучения), уровень отдельных учебных предметов (модель учебного процесса), проекта конкретного осуществления процесса обучения (форма плана для каждого урока и системы уроков), ход обучения обозначает конкретное движение обучения у данного учителя в данный момент» [10, с. 218]. В. В. Краевский отмечает, процесс обучения как общая модель обучения признаётся в дидактике инвариантной. Она характерна для любого вида обучения, независима от времени, места и типа учебного заведения. «Инвариантная сторона процесса обучения характеризуется шестью свойствами: единством преподавания, учения и содержания образования, единством содержательной и процессуальной сторон обучения, взаимосвязью формы предъявления преподавателем учебной информации и воспроизводящей деятельностью учащихся, наличием в обучении исходных мотивов у учителя и учащихся, обязательностью одной из организационных форм обучения, результативностью в виде разностороннего влияния на личность» [11, с. 258]. Следовательно, модель предстоящего процесса обучения – описание, отражающее наиболее важные компоненты, их существенные характеристики и связи, позволяющие адекватно оценивать процесс обучения, прогнозировать его результаты, управлять его реализацией.

Цель статьи – описать модель учебного процесса развивающего обучения каратэ, основанную на философии каратэ, психологии способностей, дидактической теории процесса обучения в рамках культурологического подхода.

Материалы и методы

Материалами для исследования процесса обучения послужили труды И. Я.Лернера, М. Н. Скаткина, В. В. Краевского, И. И. Логинова, посвящённые концетуальным основам процесса обучения [10, 11, 13], а также работы по методике каратэ [12]. В соответствии с теорией процесса обучения И. Я. Лернера [10, с. 217] разработана анкета для тренеров каратэ, задачей которой имелось изучение состояния практики работы по осуществлнию в тренерской работе всех элементов процесса обучения. Анкета состоит из вопросов, направленных н выяснение типичного состояния процесса обучения, их элементов (1–7 вопросы), затруднения тренеров (9–10 вопросы), их причины (11 вопрос), выяснить интересный опыт тренеров (12 вопрос). По характеру вопросы были различными: открытыми, в которые тренера вписывали ответы в свободную строку (9, 10, 11, 13), закрытыми, представляющие отвечающим возможные ворианты ответов, из которых выбирался один (1–7). В анкетировании приняи участие 98 тренеров каратэ детских спортивных школ г. Павлодара, учителя физкультуры Павлодарской

области. В результате анализа ответов тренеров было выявлено, что они имеют разное понимание о процессе обучения. Высокий показатель неполной структуры процесса обучения (70 %) свидетельствут о том, что перенос элементов процесса обучения в ход обучения проиходит с трудом. Низкий уровеньсформированности умений планировать учебный процесс объясняется следующими причинами: 1) причины, связанные с неполным знанием структурных элементов процесса обучения (такие, например, как односторонняя ориентация только на отработку физических движений или только наобщую физическую подготовку, неполный состав элементов процесса обучения (60 %, 39,9 %, 60 %); 2) причины, вызванные недостаточным владением компонентами содержанияобучения и методами обучения (например, неготовность к сопоставлеию содержания обучения и методов обучения (75,5 %), к выделению всех компонентов содержания обучения (77,4%). Вызвано это тем, что процесс обучения как системное явление отличается от хода обучения как линейного образования.

Полученные в ходе анкетирования данные позволяют уточнить модель процесса обучения каратэ, для описания структуры и содержания которой были использованы методы теоретического анализа и систематизации информации о методиках восточных единоборств, метод педагогического моделирования.

Результаты и обсуждение

Имитационная модель процесса обучения – это модель, которая исследует взаимодействие учителя и учащихся, направленное на достижение целей обучения. Модель процесса обучения состоит из целей, содержания, методов и форм организации, деятельности учителя и учащихся, мотивации, результатов обучения. В рамках модели исследуются все возможные последовательности и определяются зависимости между компонентами данной модели [13, с. 75].

Целевой компонент содержания обучения каратэ включает цели воспитывающего и развивающего обучения. Цели воспитывающего обучения – формирование представлений об эталоне поведения спортсмена-единоборца, воспитание у юных спортсменов умения учитывать и уважать особенности друг друга в различных видах совместной деятельности, формирование устойчивости личности. Цели развивающего обучения – развитие двигательных ощущений и восприятия, развитие двигательных действий, развитие двигательной памяти и воображения, развитие двигательного интеллекта, развитие чувствования движения. Активным процессом моделирования целей на теоретическом уровне является движение

от абстрактной схемы к её операционализации в задачах воспитывающих и развивающих методов обучения.

Цели воспитывающего и развивающего обучения обуславливают весь инструментарий дидактики: содержание образования, его структурирование, методы обучения, организационные формы, способы контроля за успешностью обучения, взаимоотношения субъектов обучения, внеучебную работу, связь с микросредой.

Содержательный компонент процесса обучения каратэ представлен опытом познавательной деятельности, опытом репродуктивной деятельности, опытом творческой деятельности, опытом эмоционально-оценочной деятельности. Опыт познавательной деятельности в форме знаний о двигательной деятельности, мотивации, обусловленных интересом обучающихся. Опыт репродуктивной деятельности в форме умений мышечно-двигательной активности: умения определять ритм движений, умения определять темп движений, умения определять способ движения, умения захвата, умения спарринга; навыков и умений двигательной реакции: умения контроля за ритмом движений, умения контроля за темпом движений, умения контроль за временем выполнения движений, умения контроля за порядком выполнения движений, умения контроля за порядком выполнения движений, умения контроля за порядком выполнения движений, формирование умения контролировать спарринг. Опыт творческой деятельности в форме интеллектульно-мыслительных действий в каратэ, творческие умений, умений самостоятельной работы. Опыт оценочной деятельности – эмоциональная реакция на движения, эмоциональное выражение себя в движении. Активным процессом моделирования содержания обучения каратэ является движение от умений в простой форме к развитию двигательного интеллекта и оценки своей деятельности.

Организационно-деятельностный компонент содержания обучения состоит из методов и формам обучения. Методы обучения связаны с цель обучения, потенциальный состав которых определяет состав методов обучения. Методы обучения непосредственно связаны с содержанием обучения. Методы обучения обусловлены особенностями развития способностей обучающихся, исходящих из развития психических функций. В соответствии с этими тремя видами различительных признаков методов обучения рассмотрим методы обучения каратэ. Виды методов развивающего обучения являются составной частью формы организация коллективной деятельности на занятиях каратэ.

Организация деятельности, направленной на формирование опыта нравственно-волевого поведения подростков, включает методы

воспитывающего обучения, пять групп методов развивающего обучения, направленных на формирование двигательных способностей. К методам воспитывающего обучения относятся положительный пример, убеждение, разъяснение, поощрение и др. Совокупность методов воспитывающего обучения, в целом, позволяет формировать у подростков представления об эталоне поведения спортсмена-единоборца.

Развивающие методы обучения направлены на формирование двигательных умений и способностей к восточным единоборствам у подростков. Они включают пять групп методов и двадцать одно упражнение и задание. Методы мышечно-двигательной активности направлены на формирование учебно-двигательных умений: умения определять ритм движений, умения определять темп движений, определять способ движения, умения блокировки движений, умения ведения боя. В первую группу включены методы формирования учебно-контрольных умений. Применение в процессе обучения методов первой и второй группу, как показывает практика, позволяет создать основу для перевода физического умения в навык. Методы, развивающие двигательную память, направлены на запоминание материала и включают четыре вида учебных заданий: игровые, творческие, мнемические, самостоятельную работу. Методы, развивающие двигательный интеллект направлены на нахождение оптимальных решений двигательных задач в конкретных ситуациях и включают три вида учебных заданий: построение свободных ассоциаций движения, учебные дискуссии, проблемные задачи. Методы чувствования движений, направлены на процесс построения движения и включают два вида учебных заданий: оценивание конкретной ситуации боя, исправление допущенных ошибок. Применение в процессе обучения методов третей, четвертой и пятой групп, как показывает практика, позволяет создать основу для формирования сознания личности.

В целом, методы развивающего обучения каратэ, направлены на развитие двигательных способностей, но требуют координации [1, с. 57] деятельности тренера (метод преподавания) и деятельности обучающихся (методов обучения) [таблица 2].

Таблица 2 – Координация методов преподавания и обучения

Методы преподавания	Методы развивающего обучения
Информационно-сообщающих метод	Методы мышечно-двигательной активности
Инструктивно-практический метод	Методы двигательной реакции
Объяснительно-иллюстративный метод	Методы, развивающие двигательную память
Объяснительно-побуждающий метод	Методы, развивающие двигательный интеллект
Побуждающий метод	Методы чувствования движений

Данные методы развивающего обучения входят в формы организация коллективной деятельности на занятиях каратэ. Коллективная творческая деятельность дополняется тренировочной деятельностью на внеурочных мероприятиях, спортивных акциях, праздниках, показательных выступлениях, на соревнованиях и т.п. Активным процессом моделирования методов обучения является движение от деятельности под непосредственным руководством тренера к самостоятельной деятельности обучающихся.

Контрольно-результативный компонент содержания обучения каратэ представлен диагностикой и учетом индивидуальных особенностей обучающихся. Активным процессом моделирования методов контроля является движение от текущего анализа развития жизненных показателей силы, уравновешенности и подвижности, развития произвольных реакций, быстроте, выносливости, выполняемого тренером, разработки корректирующей методики к участию обучающихся в соревнованиях.

Рефлексивный компонент содержания обучения представлен опытом эмоционально-оценочного отношения к себе и миру, взглядов и убеждений. Активным процессом моделирования методов рефлексии является движение от личностного смысла, помогающего понять внутренне состояние, намерения, мотивы, чувства к пониманию личностных смыслов другого человека.

Разработанная имитационная модель процесс обучения каратэ выполняет воспитывающие, развивающие и обучающие функции и способствует развитию личностных смыслов, и, как следствие, – снижению эмоциональной напряженности, тревожности обучающихся.

Выводы

В заключение можно сделать следующие выводы:

1) развитие личности средствами восточных единоборств основывается на философии конфуцианства как философии развития личности и формирования ее нравственно-волевых качеств. Формирование нравственно-волевых качеств личности связано как с внешним, так и внутренним планом деятельности личности. Внутренний план представлен двигательными способностями, исходящими из психических функций. Во внешнем плане деятельности способности реализуются в виде умений и навыков. Данные положения психологии служат основой для построения модели процесса обучения;

2) процесс обучения каратэ выполняет воспитывающую, развивающую и обучающую функции, которые определяет содержание структурных компонентов процесса обучения;

3) компоненты процесса обучения взаимосвязаны. Цели обучения непосредственно определяют объем содержания обучения, опосредованно через требования к упражнениям и заданиям методов обучения. Элементы содержания обучения каратэ непосредственно определяют группы методов обучения и виды упражнений и заданий.

С учётом полученных результатов в научном знании возможно установить активные процессы, обеспечивающие движение в каждом компоненте содержания обучения каратэ, которые свидетельствуют о том, что процесс обучения имеет практико-теоретическую направленность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Ушакова, Н. М.** Принципы и методы дидактики: монография / Н. М. Ушакова. – Павлодар : Кереку, 2016. – 337 с.

2 **Козлов, А. М.** Религиозно-философские, нравственно-этические и психофизические основы боевых искусств Востока / А. М. Козлов // Вестник Тамбовского государственного университета. – 2013. – № 9. – С. 337 – 346.

3 **Каштанов, Н.** Каноны каратэ: формирование духовности средствами каратэ до / Н. Каштанов. – Р-на-Дону : Феникс, 2007. – 240 с.

4 **Сен, В. Д.** Педагогические условия нравственно-волевого воспитания подростков в процессе занятий каратэ-до / В. Д. Сен // Научные ведомости БелГУ. Сер. Гуманитарные науки. – 2010. – № 6. – Вып. № 5. – С. 169–176.

5 **Фунакоши, Г.** Каратэ-до – мой образ жизни / Г. Фунакоши. – Р-на-Дону : Феникс, 2016. – 128 с.

6 **Теплов, Б. М.** Психология и психофизиология индивидуальных различий: Избранные психологические труды / Б. М Теплов. – М. : НПО «МОДЭК», 2009. – 460 с.

7 **Зинченко, Т. П.** Память в экспериментальной и когнитивной психологии / Т. П.Зинченко. – СПб. : Питер, 2002. – 320 с.

8 **Солсо, Р.** Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб. : Питер, 2006. – 589 с.

9 **Лях, В. И.** Координационные способности: диагностика и развитие / В. И. Лях. – М. : ТВТ Дивизион, 2006. – 290 с.

10 **Лернер, И. Я.** Процесс обучения / И. Я. Лернер / Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х т. / гл. ред. В. В. Давыдов. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – Т. 2. – С. 217–219.

11 **Краевский, В. В., Бережнова, Е. В.** Методология педагогики: новый этап: учеб. пос. / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Академия, 2006. – 400 с.

12 **Литвинов, С. А.** Теория и методика каратэ: учебник / С. А. Литвинов. – М. : BOOK SCRIPTOR, 2018. – 494 с.

13 **Логинов, И. И.** Дидактика : от здравого смысла к научной теории / И. И .Логинов. – М. : Народное образование, 2003. – 224 с.

REFERENCES

1 **Ushakova, N. M.** Principles and methods of didactics: monograph / P. M. Ushakova. – Pavlodar: Kereku, 2016. – 337 p.

2 **Kozlov, A. M.** Religious-philosophical, moral-ethical and psychophysical foundations of the martial arts of the East // Bulletin of the Tambov State University. – 2013. – No. 9. – P. 346.

3 **Sep, V. D.** Pedagogical conditions of moral and volitional education of adolescents in the process of practicing karate-do / V. D. Sen // Scientific Bulletin of BelSU. Ser. Humanitarian sciences. – 2010. – No. 6. – Issue – No. 5. – P. 169–176.

4 **Kashtanov, N.** Canons of karate: the formation of spirituality by means of karate do / N. Kashtanov. – Rostov-on-Don : Phoenix, 2007. – 240 p.

5 **Gichin Funakoshi** // Karate-do is my way of life. – Rostov-on-Don: Phoenix, 2016. – 128 p.

6 **Teplov, B. M.** Psychology and psychophysiology of individual differences: Selected psychological works. – M. : NPO «MODEK», 2009. – 460 p.

7 **Zinchenko, T. P.** Memory in experimental and cognitive psychology - St. Petersburg: Peter Series Masters of Psychology, 2002. – 320 p.

8 **Solso, R.** «Cognitive Psychology» ed. R. Solso. – 6th ed. – St. Petersburg: Peter, 2006. – 589 p.

9 **Lyakh, V. I.** Coordination abilities: diagnostics and development. – M. : TVT Division. – 2006. – 290s.

10 **Lerner, I. Ya.** The learning process / I. Ya. Lerner / Russian Pedagogical Encyclopedia: in 2 volumes / ch. ed. V.V. Davydov. – M. : Great Russian Encyclopedia, 1998. – T. 2. – P. 217–219.

11 **Kraevsky, V. V., Berezhnova, E. V.** Methodology of pedagogy: a new stage: textbook. allowance for students. higher textbook establishments. – M. : Publishing Center «Academy», 2006. – 400 p.

12 **Litvinov, S. A.** Theory and methodology of karate: textbook. – M. : BOOK SCRIPTOR, 2018. – 494 p.

13 **Loginov, I. I.** Didactics: from common sense to scientific theory. – M. : Narodnoeobrazovanie, 2003. – 224 p.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**Н. М. Ушакова[1], К. М. Хуснатдинова[2]*
[1,2]Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті,

БІЛІМ БЕРУДЕГІ МӘДЕНИ ТӘСІЛДІҢ АЛДЫНДА КАРАТЕ ОҚЫТУДЫ ДАМЫТУ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНІҢ СИМУЛЯЦИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Мақалада каратэ оқу процесінің үлгілерін жобалау мәселесі қарастырылған. Каратэ жаттығуларының мазмұнын жобалау тәрбиеге мәдени көзқарас шеңберінде жүзеге асырылатыны, соған сәйкес модельдеудің философиялық, психологиялық және педагогикалық негіздері айқындалатыны атап өтіледі. Жұмыстың мақсаты – білім берудегі мәдени көзқарас шеңберінде оқыту үдерісінің симуляциялық моделін сипаттау. Зерттеу барысында ғылыми нәтижелер алынды: жекпе-жек өнеріне арналған қозғалыс қабілеттерінің жіктелуі берілген, психикалық функцияларға негізделген: сезім (сенсорлық компонент), есте сақтау (моторлық есте сақтау), қабылдау (бейнелі қабылдау), моторика (мотор). құрамдас) және ойлау (кеңістіктік ойлау), оқу процесінің имитациялық моделі әзірленді, тұлғаны тәрбиелеу, дамыту және тәрбиелеу мақсаттары, каратэмен оқытудың пәндік мазмұны, каратэ жаттығуларын ұйымдастырудың әдістері мен формалары анықталды, барлық ықтимал реттіліктер белгіленді және осы модельдің құрамдас бөліктері арасындағы тәуелділіктер анықталды, каратэ жаттығуларын дамыту әдістерінің классификациясы жасалды, оқытудың мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келеді, оқыту мен оқу әдістерін үйлестіру бағытын көрсетеді. каратэ.

Кілтті сөздер: имитациялық моделі, каратэді оқыту процесі, мәдени көзқарас, оқыту әдістерінің классификациясы, модельдеу.

**N. M. Ushakova[1], K. M. Khusnatdinova[2]*
[1,2]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

SIMULATION MODEL OF THE EDUCATIONAL PROCESS DEVELOPING KARATE LEARNING IN THE FRAMEWORK OF THE CULTUROLOGICAL APPROACH TO EDUCATION

The article deals with the problem of designing models of the karate learning process. It is noted that the design of the content of karate training is carried out within the framework of a cultural approach to education, in accordance with which the philosophical, psychological and pedagogical foundations of modeling are determined. The purpose of the work is to describe the simulation model of the learning process within the cultural approach to education. In the course of the study, scientific results were obtained: a classification of motor abilities for martial arts is presented, based on mental functions: sensations (sensory component), memory (motor memory), perception (figurative perception), motor skills (motor component) and thinking (spatial thinking), a simulation model of the learning process has been developed, the goals of education, development and training of the personality, the subject content of karate training, methods and forms of organizing karate training have been identified, all possible sequences have been established and dependencies between the components of this model have been determined, a classification of methods for developing karate training has been created, correlated with the goals and content of training, shows the direction of coordination of methods of teaching and learning karate. . The article uses the method of system analysis, the method of classification, the method of modeling.

Keywords: simulation model, karate learning process, cultural approach, classification of teaching methods, modeling.

FTAMP 14.25.07

https://doi.org/10.48081/TCVM9700

***Ж. Қ. Сағынтаева**
Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ТОППЕН ОҚЫТУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада топпен оқыту әдісін дұрыс әрі тиімді пайдаланудың өзіндік ерекшеліктері ашылады. Оқушыларды бір топқа үйлестірудің оқыту үрдісінде алатын орны мен маңыздылығы көрсетіледі. Психолог, педагог ғалымдар, бизнестегі жетістігі бар тұлғалардың ғылыми дәлелдерімен негізделеді. Халық даналық сөздерімен ұштастырылады. Топтастырып оқытуда басты мәселе топтастыру, әйтпесе топтастырып жұмыс жасату емес, ынтымақтастыруға, психологиялық мәдениетке тәрбиелеу, ягни ортаға ыңғайлану, эмоциясын басқара білу, басқаларды тыңдай алу, біреудің табысына қуану, көмектесу, үйрену, сынды қабылдау, алға ұмтылу, т.б. қасиеттерді қалыптастыру, дамыту болып табылады. Топтастыру, топпен ұйымдастырылған түрде жұмыс жасатудың өзіндік ұстанымдары, талаптары мен жолдары бар. Әрбір топтық әдісті қолданушы мұғалімге нәтижелі пайдалану үшін оларды білген зор еңбек. Пайдаланып отырған әдістің мақсат-міндетін, пайдалану жолын білмейінше, көздегеніне жету мүмкін емес. Осыған байланысты топпен оқытуда мұғалімге қойылатын талаптар, ұсынылатын тапсырмалардың бағыты және оның нәтижесі ұсынылды. Тапсырмалардың танымдық-тәрбиелік жағына көңіл аударылуы керек. Топпен оқытуда бір-біріне ықпал ету жағы да қарастырылуы тиіс. Мақалада соған сәйкес тапсырмалар үлгісі ұсынылды. Топпен оқытудың негізгі ұстанымдары анықталып, берілді.

Кілтті сөздер: топпен оқыту, метрономдар ұстанымы, коллаборативті оқыту, әлеуметтік, эмоционалдық даму, консенсус, психологиялық мәдениет.

Кіріспе

Қазіргі таңда бұл әдіс – өте кеңінен таралған, оқу-тәрбие үрдісінде белсенді әдістердің бірі. Дегенмен әр әдістің мақсатын, міндетін жақсы

біліп, түсініп алмайынша, белгілі нәтижеге жете алмаймыз. Қазақ тілі мен әдебиеті және олардың оқыту негіздерін қалаған ғалым-әдіскер Ахмет Байтұрсыновтың «Әдіс – керекшіліктен шығатын нәрсе. Әдістің жақсы-жаман болмағы жұмсалатын орнының керек қылуына қарай» демекші, оқу үрдісінің нәтижелігі оқытушы/мұғалімнің оқыту түрі мен әдіс-тәсілдерін дұрыс таңдай білуіне байланысты. Және ол белгілі бір кезеңдегі қоғамның нақты талабына, сондай-ақ оқу-тәрбие үрдісінің шынайы мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес таңдалып алынуы керек. Осы тұрғыда сабақта оқушыларды топқа бөліп, топтастырып оқытудың ерекшеліктеріне тоқталғым келеді.

Қазіргі заман сұранысы бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеуде маңызы зор «топпен оқыту» әдісінің білім алушының қабілетін ашып, дамытатын, тұлға етіп қалыптастыратын ерекше белгілерін анықтап, көрсету. Ғалымдардың зерттеулерін саралап, талдап, топпен оқытудың негізгі мақсаты мен міндеттері, ұстанымдарына берілген анықтамаларды жинақтап, бір жүйеге келтіру. Бұл әдістің нақты нысаны білім алушыларды топқа біріктіру арқылы, дамыту, шыңдау, талабын ашу. Ұйымдасқан топ бола отырып, бір-біріне ықпал етеді, үлгі алады, ұқсауға тырысады, қабілеттерін ашады, қалыптастырады. Бір деңгейге ұмтылады, оған жетеді. Ол үшін мұғалімнің ұйымдастырушылық қабілеті жоғары болу керек. Осыған орай тапсырмалардың мазмұны да маңызды орын алады. Оның сынып жас ерекшелігі, ерекше қасиеттеріне қарай, қоғамдағы мәселені қамтып жасалуына көңіл бөлінуі керек. Және сабақтың әр кезеңінде дұрыс пайдалану тіпті әсерлі. Сондай-ақ бұл сабақ барысында бірді-екілі қолданылатын әдіс емес, онда нәтижеге қол жеткізбейміз. Сабақ әрдайым да топпен жұмыс жасауға құрылу керек.

Материалдар мен әдістер

Әртүрлі соғып тұрған метрономдарды бір жерге әкеліп топтастырып қойса, бірер минуттардан кейін олар бірдей қалыпқа түсіп соға бастайды екен [1]. Бұл ғажаптың сырын әлі ешкім нақты дәлелдей алмаған. Бірақ бұл көпшіліктің құдреті, ұжымның рухы деген топшылау жасайды. Алынып отырған эксперимент сабақта оқушыларды бір топқа үйлестіріп жұмыс жасатудың тиімділігін одан әрі дәлелдей түседі.

Сыныптағы оқушылар, студенттер болсын әртүрлі – шапшаңы бар, яғни тез ойлайды, тез шешім табады, кейбірі көп ойланып шешімін айтады, әйтпесе біреуінің ұйымдастыру қабілеті жоғары, біреуі ойды жеткізуде шебер, дәлелді, жүйелі сөйлейді, біреуі сауатты, көркем жазуға бейім, енді бірі ойды суретке жақсы түсіреді. Ал осы адамдар бір топта жұмыс жасау арқылы өз бойындағы талаптарды да ширатады және жанындағы адамдардың

да қабілеттерін бойына сіңіре бастайды. Жанындағы достары, құрдастарына қарап талаптанады. Халқымыздың «көре, көре көсем боласың, сөйлей, сөйлей шешен боласың» деген мақалы да осыған саяды. Метрономдардың бір қалыпқа түсіп, жұмыс істеуі сияқты бірінде жоқ қабілетті бірі толықтырып, бірі сол қасиетті үйреніп, дағдысына айналдырады. Бірінен бірі ұялу, ойын айтуға тартыну, бос отыру жойылады. Уақыт өте бір-біріне жақын болып алады. Оқушылар бір-бірімен ақылдасып, ойға ой қосып, ізденеді, ой түйеді.

Топпен оқыту түрінде білім алушылар әрі әлеуметтік, әрі эмоционалдық түрде дамиды. Өздеріне деген бағасы қалыптасады және сенімділік күшейеді.

Коллаборативті оқытуды ынтымақтастықта оқыту деп те табуға болады. «Ынтымақтасу» деген сөздің мағынасы терең және ол білім алушыларды тәрбиелеуде үлкен рөл атқарады. Бір топтағы адамдардың мақсаты бір болғандықтан достығы нығаяды, бір-біріне жандары ашиды, көмектеседі. Осылайша бірін-бірі құрметтеу, сыйлау, бірін-бірі бағалау, қабілеттерін тану, үйрену дәрежесіне көтеріледі. Топтағы әр адамның өз үлесі танылып, ашыла түседі. Бөлектеніп, сырын аша алмай, ойын жеткізе алмай, ұжымнан жіктеліп қалу деген болмайды. Керсінше, бір-біріне ықпал етіп, алға ұмтылады, өседі, ширайды. Консенсусқа жетуге көп мүмкіндік береді [2, 23].

Әрине, мұндай нәтижеге жету мұғалімнің ұйымдастыруына да байланысты. Ол үшін мұғалім топпен оқытудың ереже, заңдылықтары мен ұстанымдарын жақсы білуі керек. Оны өзі де жақсы ұстанып, оқушыларға жеткізе білуі тиіс.

Топпен оқыту басты 4 ұстанымға негізделеді: 1. Әлеуметтік өзара әрекеттесу. 2. Позитивті өзара тәуелділік. 3. Жеке есеп беру. 4. Әр қатысушының тең үлесте болуы [3, 49].

Осының ішінде позитивті өзара тәуелділік ұстанымы ерекше тоқталуды қажет етеді. Ол тапсырманы топпен орындаудың сәтті болуы осы топқа қатысушы әр адамның жұмысының нәтижесіне байланысты болады дегенді негіздейді. Психолог ғалымдар, ойшылдар, бизнесте ерен жетістікке жеткен тұлғалардың көп зерттеуінің қорытындысы бойынша, позитивті ойлау бұл психологиялық мәдениетпен байланысты, ол дегеніміз адамның жағымды мінезді болуы, жан-жағына позитивті энергия шашуы, жеткен жетістігіне масаттанбай, әрі қарай ізденуі, алға ұмтылуы, кез келген сынды қабылдай алуы, одан сабақ ала білу, өсу, яғни эмоциясын, өзін-өзі басқара алуы, шығармашылық ізденіс, іскерлікпен айналысуы [4].

Осы мәселені мұғалім де білім алушы да білуі тиіс. Мұғалім топпен жұмыста білім алушылардың назарына мыналарды ұсыну керек:

– әр топқа қатысушы адам берілген тапсырманың бір бөлігін орындайды;

– топтың әр қатысушысы белгілі бір рөлге бекітіледі, өзі сайланып алынуына да болады. Ол ауысып отырады;

– барлық топ мүшелері жасаған жұмыстарын жинақтап, қорытындылап келіп, бір өнім ұсынады;

– топтың жетістігі барлық қатысушының белгілі мақстақа қол жеткізуіне байланысты;

– топ қатысушылары сол топтың ажырамас бір бөлігі екенін түсіну керек, яғни топтың қандай жағдайда болуы әрбір мүшесіне байланысты. Осыны нығайту үшін мұғалім топқа бөлгеннен кейін оларға өз топтарының атына сай белгі, ұран, т.б. оларды бір жерге біріктіретін танымдық белгілер ойлап құрастыруға және оны қорғауға арналған жұмыстар ұйымдастыруы керек, жұмыс барысында өздері соны сақтауы тиістігін ұғындыру абзал;

– топқа қатысушы мүшелер бір столдың басына жайғастырылуы тиіс. Топпен жұмыс жасауда осы талаптармен жақсы танысқан балалар әр ісіне жауапты болады. Топтағы басқа балаларды артқа тартпас үшін тырысады, жауапкершілікті сезеді. Басқа топ мүшелері де топты алға жылжыту үшін көмек беріп, қоштап, итермелеп, жұмысқа араластырады. Әр топ мүшесі бір ғана жұмысты атқаруға болмайды, олар ауысып отыруға міндетті. Ол бағалау критериінің бірі болып табылады.

Г. М. Коджаспированың «Педагогикалық сөздігінде» сабақта топпен жұмыс жасауға мынадай анықтама беріледі: «Сабақта топпен жұмыс жасау – мұғалімнің арнайы тапсырмалары бойынша жұмыс жасаушы әртүрлі кіші топтардың болжамды жұмыс жасау оқутанымдық әрекетін ұйымдастыру түрі» [5, 87].

Е. И. Пассовтың анықтамасы бойынша: «Топ – мұғалімнің уақытша біріктірген немесе оқу тапсырмасын орындауда жалпы мақсатты және жұмыс жасау құрылымын таңдау бойынша өздерінің жеке таңдауларымен біріккен оқушылардың белгілі саны (3–5 адам) [6, 492]».

Л. В. Гикал «Топпен жұмыс сабақты ұйымдастырудың тиімді түрі ретінде» атты мақаласында жұмыстың топтық түріне мынадай анықтама береді «…оқу тапсырмасын бірлесіп орындау үшін сыныпта кішігірім жұмыс тобын құру әрекетін ұйымдастыру түрі». Қарастырылған барлық анықтамаларда топпен оқытудың негізі – ортақ тапсырманы орындау үшін бірлескен оқушылардың кішігірім тобының құрылуы.

Топпен оқыту әдісінің тиімділігін ашу үшін зерттеу жұмысымызда, алдымен, әдістің өзіндік ерекшелігін тану мақсатында зерттеу әдісі қолданылды. Тақырыпқа бағытталған ғылыми еңбектер сараланып, талданды, анализ жасалды. Әдістің негізгі мақсат-міндетіне назар салынды. Ол тек топқа бөлініп, жұмыс жасау емес, бірігу, бір-біріне ықпал жасау, бірлесіп

жұмыс істеу, іздену, т.б. қасиеттерді ашып, қалыптастыруға тиімді екеніне екпін түсіріле қарастырылды. Сабақта студенттерді топтастыру, топқа бөлу деталіне дейін көңіл бөлініп эмперикалық, бақылау әдісі пайдаланылды, эксперимент жүргізілді. Нәтижесі қорытындыланып, аталмыш әдістің оқыту үрдісіндегі маңыздылығы, тиімді қолдану мүмкіндіктері анықталып, нақтыланды.

Нәтижелер мен талқылау

Студенттермен мектептегі практика кезеңдерінде топпен жұмыс жасаудың заңдылықтарын, тиімділігін экспериментке салып, нәтижесіне қол жеткізілді, студенттер, мектептегі озық тәжірибелі, практик ұстаздардың қатысуымен талқылаудан өтті. Нәтижесінде, жоғарыда айтылғандарға қосымша тағы бір ескеретініміз, топтағы жұмыстың қызықты болуы, мақсатқа жетуі мұғалімнің тапсырмалар жүйесін дұрыс құрастыра алу және ұйымдастыру дәрежесіне байланысты. Мұғалім тапсырманың лингвопсихологиялық жағына көңіл аударуы керек. Білім алушылардың психологиялық ахуалы ескеріле лексикалық тақырыптар, грамматикалық тапсырмалар, интеллектуалдық, шығармашылық жұмыстар, дидактикалық ойындар ыңғайланса, топпен жұмыстың өз деңгейінде өрбуіне мүмкіндік жасалады.

Мәселен, сабақтың басталу кезеңіндегі психологиялық ахуал, ортасы кезіндегі сергіту сәтін ұйымдастыруда балалардың жас ерекшелігі және психологиялық ахуалына байланысты таңдалуы керек. Олардың ойлануына, көзқарастарының қалыптасуына, белгілі тәрбиелік мәні бар жұмыстар қарастырылғаны жөн. Сергіту сәті – топта біраз тапсырмалар орындалғаннан кейін, білім алушыларлың шаршағанын басу, сейілту үшін өтетін жұмыс түрі. Осы кезде «Ішкі және сыртқы шеңбер» әдісін пайдалану өте тиімді. Бұл әдіс бойынша әртүрлі тапсырма беруге болады. Соның бірі сыртқы шеңбердегі адамдар ішкі шеңбердегі адамдардың үш жақсы қасиетін айту керек және оны ашып, дәлелді түрде жеткізеді. Ол балалардың топта жұмыс жасау барысында байқаған жақсы мінездері болуы мүмкін, жалпы көріп жүргені болуы да ықтимал. Яғни бала құрбыларының жақсы мінезін көріп, бағалай біледі, өзіне үлгі тұтады. Ал мақтау алған бала сол мінезіне қанағаттанып қуанып қалады, одан әрі жақсы мінездер танытуға тырысады. Әдіс ауысып қолданылады, сыртқы ішкі адамдарды бағаласа, одан кейін керсінше ішкі сыртқы шеңбердегі балалардың 3 жақсы мінезін айтатын болады. Әйтпесе «Мінез сатам» әдісі. Мұнда білім алушылар өз бойынан сезінетін, көңілі толмайтын үш жаман мінезін көршісіне сатады, яғни құтылғысы келеді. Бұл да балаларды өз кемшілігін тану, оны жою, жақсыға ұмтылуға тәрбиелейді. Сөйтіп, іштей өз қылықтарына баға беріп отырады. Сыртқа айтпаған, өзіне ұнамаған мінездерінің дұрыс еместігіне есеп бере қарайды. Болашақта одан

арылуға тырысады. Бір-бірінің мінез құлқы, болмыстарына қызыға қарап, ұқсауға тырысады, жаманынан жиренеді. Бір-біріне ықпал ете бастайды. Сол сияқты логикалық тапсырмалар орындатуға болады. Кейбір балаларды осындай түрлі тапсырмалар өте қызықтырады. Оның өзінде сұрақтарды қай бағытта дайындау тағы да білім алушылардың мүмкіндік ыңғайына сәйкес жүйеленеді. Сабақтың орта кезіндегі тапсырмалар сабаққа қойылған мақсаттарға қол жеткізетіндей қарастырылуы тиіс.

Қорытынды

Қорытындылай келсек, топпен оқытуда биік мақсатқа жету үшін өзіне тән қағидаларды білген абзал. Соған сәйкес жаттығулар дайындалып, критерилері мен дискрипторлары нақты, түсінікті құрылуы керек. Осы жағдайда бағалау да шынайы шығады.

Заңдылығымен дұрыс ұйымдастырылған сабақ өз нәтижесін береді. Әрі мұғалім шеберлігі рөл алады. Топпен оқытуда ұйымдастырушы, спикер, суретшілер, жылдам, әдемі, сауатты жазатындар, жақсы, сауатты сөйлейтіндер, т.б. түрлі қызметтер болады. Топтағы адамдар өзіне жақын, икеміне келетін жұмысын атқарады. Бірақ олар әрдайым сол жұмыста болмау керек, яғни сол деңгейде қалмауы тиіс. Мұғалім топта бұл қызметтердің ауысып тұру керектігін ескертуі қажет. Әр тапсырмада әртүрлі жауапкершілікті атқарады. Бағалау критерииіне топтың белсенді қатысуын енгізу керек. Мұғалім топқа, балаларға мадақтауды аямаған жөн. Мұғалімнің бұл әрекеті оқушылардың өзіне деген сенімділігін арттыра түседі. Кішкентай да болса жақсы талпынысы, өзіндік ерекшелігін тілге тиек етіп ерекшелеу оқушыны алға ұмтылдырады, аша түседі. Ол күнделікті жаттығып, болашақта көп жақсы қырынан таныта бастайды, белсенді балалармен теңдесе бастайды. Қымсыну, қорқу сезімдерінен арылады. Білім алушылардың бір-біріне деген көзқарастары, қарым-қатынастары да өте тығыз бола бастайды.

Топпен оқытудың тағы бір тиімділігі оқушылардың сөйлеуіне мүмікіндік көп, уақыт жеткілікті. Ал дәстүрлі оқытуда барлық баланың сөйлеп шығуына уақыт аз. Сөйлеу тілінің шырауына, жүйелі, дәлелді, көркем, шешен сөйлеуді дамытуда топпен оқытудың рөлі зор. Жалпы қарым-қатынастың оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым әрекеттерін дағдыға айналдырып, бойға сіңірудің таптырмас жолы.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Принцип метронома. Памятка клубникам! [электронды ресурс, Видеоматериал]. // Клуб Мастеров https://mnorbekov.online/club2021

2 **Лийметес, Х. И.** Груповая работа на уроке [Текст]. – М. : Знание, 1975. – 64 с.

3 **Дьяченко, В. К.** Сотрудничество в обучении: о коллективном способе учебной работы [Текст]. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.

4 **Нұржан Жеңісұлы.** Позитивті ойлау – психологиялық мәдениетті меңгеру. 14.01.2018. // Infotimes.kz ақпараттық ғылыми-танымдық порталы материалынан [Электронды ресурс]. – http://infotimes.kz/kk/

5 **Коджаспирова, Г. М., Коджаспиров, А. Ю.** Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. Заведений [Текст]. — М. : И; М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.

6 **Пассов, Е. И.** Урок иностранного языка: настольная книга преподавателя иностранного языка / Е. И. Пассов, Н. Е. Кузовлева [Текст]. – Ростов н/Д.: Феникс; М. : Глосса-Пресс, 2010. – 640 с.

7 **Рождественская, Л.** Метод групповой работы на уроке [Электронный ресурс] / Л. Рождественская // http//www.tomskoe_new. ucoz.ru/load/activnye_metody_obucheniya/metod_quot_azhurnaja_pila_quot / 2-1-0-13.htm.

8 **Цукерман, Г. А.** Зачем детям учиться вместе [Текст]. – М. : Знание, 1985. – 80 с.

9 **Иваненко, А. М.** Современный урок [Текст]. – М. : Прогресс, 2005. – 256 с.

10 Мұғалімге арналған нұсқаулық. Екінші (негізгі) деңгей [Мәтін]. Екінші басылым, 2014. – 135 б.

REFERENCES

1 Princip metronama. Pamyatka klubnikam! // Klub Masterov [The principle of the metronome. Memo to the members of the club! // Club of Masters [Electronic resource, video footage] https://mnorbekov.online/club2021

2 **Liimetes, H. I.** Gruppovaya rabota na uroke [Group work in the classroom]. [Text]. – M. : Znanie, 1975. – 64 p.

3 **Diyachenko, V. K.** Sotrudnichestvo v obuchenii: o kollektivnom sposobe uchebnoi raboty [Cooperation in training: about the collective method of educational work] [Text]. – M. : Prosveshenie, 1991. – 192 p.

4 **Nurjan Jeńisuly.** Pozitivti oılaý – psıhologıalyq mádenıetti meńgerý. 14.01.2018. //Infotimes.kz aqparattyq ǵylymı-tanymdyq portaly materıalynan [Positive thinking – have of the psychological culture. 14.01.2018. //Infotimes.kz from the material of the information scientific and educational portal] [Electronic resource]. – http://infotimes.kz/kk/

5 **Kodjapsirova, G. M., Kodjapsirova, A. Yu.** Pedagogicheskii slovar': Dlya stud. vyssh. i sred. ped. ucheb. Zavedenii [Pedagogical Dictionary: for students of higher and secondary pedagogical educational institutions] [Text]. – M. : I; M.: Publishing Center «Academiya», 2000. – 176 p.

6 **Passov, E. I.** Urok inostrannogo yazyka: nastol'naya kniga prepodovatelya inostrannogo yazyka / E.I. Passov, N.E. Kuzovleva [Foreign language lesson: a foreign language teacher's handbook / E.I. Passov, N.E. Kuzovleva] [Text]. – Rostov n/D. : Feniks M. : Glossa-Press, 2010. – 640 p.

7 **Rozhdestvenskaya, L.** Metod gruppovoi raboty na uroke [The method of group work in the lesson] [Electronic resource] / L. Rozhdestvenskaya // http// www.tomskoe_new.ucoz.ru / load / activnye metody obuchenia / metod_quot_azhurnaja_pila_quot / 2-10-13.htm.

8 **Cukerman, G. A.** Zachem detyam uchitsya vmeste [Why should children study together] [Text]. – M. : Znanie, 1985. – 80 p.

9 **Ivanenko, A. M.** Sovremennyi urok [Modern lesson] [Text]. – M. : Progress, 2005. – 256 p.

10 Muǵalimge arnalǵan nusqaýlyq. Ekinshi (negizgi) deńgeı. [Instructions for teachers. Second (main) level] [Text]. Second edition, 2014. – 135 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**Ж. К. Сагынтаева*
Павлодарский педагогический университет,
Республики Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРУППОВОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье раскрываются особенности эффективного использования группового обучения. Подчеркивается важность групповой работы с обучающимися. Мнение автора основывается на научных доказательствах психологов, педагогов, ученых и опыте успешных людей в бизнесе. Приведены примеры известных высказываний в сочетании с мудростью народа. Основная задача группового обучения – не просто разделить на группы, а обучение совместному сотрудничеству, единой психологической культуре, адаптации к окружающей среде, к коллективу, умение управлять своими эмоциями, чувствовать радость от успеха товарища по команде, воспринимать критику, а также взаимопомощь,

конкурентноспособность и саморазвитие. У групповой работы есть свои принципы, требования и пути общения в коллективе. Знание этих принципов является отличным подспорьем для педагогов, использующих групповой метод для достижения эффективных результатов в работе с обучающимися. Без них невозможно достичь желаемой. В связи с этим автором были представлены требования к педагогу, правильное направление выполнения поставленных задач для достижения высоких результатов. Автор акцентирует внимание на познавательной и образовательной составляющей заданий, а также на взаимовлиянии обучающихся друг на друга при обучении в группах. В связи с этим в статье представлены образцы типовых заданий при работе в группах. Автором определены и представлены основные принципы группового обучения.

Ключевые слова: групповое обучение, принцип метрономов, коллаборативное обучение, социальное, эмоциональное развитие, консенсус, психологическая культура.

**Zh. Sagyntayeva*
Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

EFFECTIVE USE OF GROUP LEARNING

The article reveals the effective use features of group learning. Group work importance with students is emphasized. The author's opinion is based on scientific evidence of psychologists, educators, scientists and the experience of business successful people. Samples of famous sayings combined with the people wisdom are given. The main task of group learning is not just to divide it into groups, but to learn joint cooperation, a single psychological culture, adaptation to the environment, to a team, the ability to manage your emotions, feel the joy of a teammate's success, perceive criticism, as well as mutual assistance, competitiveness and self-development. Group work has its own principles, requirements and ways of communication in a team. Knowledge of these principles is an excellent help for educators who use the group method to achieve effective results in working with students. Without them, it is impossible to achieve what you want. In this regard, the author presented the requirements for the teacher, the correct direction for the implementation of the tasks to achieve high

results. The author focuses on the cognitive and educational component tasks, as well as on the mutual influence of students on each other when teaching in groups. In this regard, in the article samples of typical tasks when working in groups are presented. The author defines and presents the basic principles of group learning.

Keywords: group training, the metronome principle, collaborative learning, social, emotional development, consensus, psychological culture.

FTAMP 16.01.45

https://orcid. org/0000-0002-3015-0515
https://doi.org/10.48081/AMOU1769

***Б. Б. Динаева[1], Г. Ж. Убайдуллаева[2], И. У. Сагиндиков[3]**
[1]Astana IT University,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;
[2,3]Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

БІЛІМДАР ҰРПАҚТЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МОДЕЛІН ДАМЫТУ ТӘСІЛДЕРІ

Ғылыми мақалада қазіргі білімдар ұрпақтың құзыреттілік моделін дамыту тәсілдері жан-жақты қарастырылады. Білім беру жүйесін жетілдіру үшін қажетті құзыреттіліктер нақты беріледі. Авторлар білімді меңгеру нәтижесін бағалау керектігін атап көрсетіп, нәтиженің қорытындысы қанағаттанарлық болмаса, білім беру мазмұнына немесе мұғалім әрекетіне қайта оралу керектігін нақтылайды. Республикамыздағы Әдістемелік орталықтар арқылы тұлғаның сипатына жүргізілген сауалнама қорытындысы негізінде білімдар ұрпақтың бойынан табылуы керек құзыреттерді толыққанды сипаттап береді. Білім алушылардың білімін, машық, дағды, қабілеттерін дамытып, олардың қажетті құзыретке ие болуы үшін әр құзырет, машықты қандай пән, мазмұн, іс-әрекет арқылы қалыптастыратынын анықтаған. Мақала авторлары білім сапасын арттыру үшін бастауыш мектеп пен орта мектепті аяқтаған түлектің нақтыланған тұлғалық сапалары мен бағалау критерийлерін модельге түсіріп талдаған. Берілген ғылыми мақалада авторлар қазіргі білім сапасын жақсарту үшін орта мектепті бітірген түлектің нақтыланған тұлғалық сапасы мен білімін бағалау критерийлерін модельге түсіріп талдайды. Зерттеу жұмысының Қазақстандағы педагогикалық квалиметрия мәселелеріне арналуы оның ғылыми маңыздылығын, орта мектеп түлегінің құзыреттілік моделін бағалау өлшемшарттарын анықтауға арналуы практикалық маңыздылығын аңдатады.

Кілтті сөздер: білімдар ұрпақ, тұлға, құзырет, құзыреттілік моделі, білім мазмұны, білім сапасы, бағалау, әлеуметтік тапсырыс, бастауыш мектеп моделі, орта мектеп моделі.

Кіріспе

Қазіргі білім жүйесіндегі құзыреттілік білім алушының пән мен тақырыпты жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі болғандықтан, құзыретті тұлға қалыптастыру міндеті өзекті мәселеге айналып отыр. Білім берудегі құзыреттілік оқыту сапасын, яғни білімнің нәтижесін көрсетеді. «Құзырет», «құзыреттілік» ұғымдарын білім беру жүйесіне енгізу білім берудің мазмұны мен әдіс-тәсілдерін өзгертуді нақтылауды талап етеді. Бүгінгі «білім сапасы» категориясының мазмұнын квалиметриялық тұрғыда бағалауда «құзыреттілік» ұғымы ерекше орын алады. Ғалымдардың пікірінше құзыреттілік тек білімді емес, сонымен қатар біліктілік пен тұлғаның түрлі саладан хабардар болуын сипаттайды, яғни құзыреттілік «білім», «білік» және «дағды» сияқты ұғымдардан тұрады. Десе де, құзыреттілік бұл ұғымдардың жиынтығы ғана емес, педагогтердің шығармашылық тәжірибесі мен құндылықтарының жүйесін де көрсетеді. Құзыреттілікке негізделген тәсіл бірінші кезекте білім алушының ақпараттан хабардарлығын емес, оның орнына дүниені тануда, адамдармен қарым-қатынаста, кәсіби өмірде, жеке өзін-өзі тануда туындайтын мәселелерді шешу қабілетін алға қояды.

Латын тілінен аударғанда «құзыреттілік» адамның жақсы білетін, білімі мен тәжірибесі бар мәселелердің жиынтығын білдіреді. Педагогика ғылымдарының докторы Герман Селевконың айтуынша, құзыреттілік – тұлғаның мақсат қойып, оған жетуі үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді ұйымдастыруға дайындығы. Ішкі ресурстарға білім, білік, дағды, құзыреттілік (қызмет тәсілдері), психологиялық ерекшеліктер, құндылықтар және т.б. жатады [1, 29]. Оқу іс-әрекетінің нәтижесі құзыреттілікке негізделген көзқарас тұрғысынан шешуші негізгі құзыреттілікті қалыптастырудан тұрады. Негізгі құзыреттер деп өзінің сипаты мен құзыреттің қолданылу дәрежесі бойынша неғұрлым әмбебап құзыреттер аталады. Негізгі құзыреттер – тұлғаның түрлі тапсырманы орындау қабілеті. Олар әрбір оқу пәні аясында қалыптасады. Қазіргі әдістеме бойынша заманауи мұғалім әртүрлі негізгі құзыреттерді қалыптастыру үшін жұмыс істейді. Білім алушылардың құзыреттілігін дамыту мәселелеріне ресейлік көптеген зерттеушінің жұмыстары арналған [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]

Қазіргі білім беру жүйесінде мағыналық құндылық, жалпы мәдени, оқу-танымдық, ақпараттық, коммуникативтік, әлеуметтік, жеке өзін-өзі жетілдіру құзыреті сияқты жеті негізгі білім беру құзыреттілігі бар. Аталған

құзыреттіліктерді тұлғаның сапасын дамыту тұжырымдамасы аясында қарастырып, педагогикалық квалиметрия тұрғысынан бағалай аламыз. Ол туралы «Бақылау мен талқылау» бөлімінде тарқатып айтамыз.

Зерттеу материалы және әдістері

Білім алушылардың білімін, машық, дағды және қабілеттерін дамытып, олардың құзыретке ие болуы үшін қажетті қызметті лайықты ұйымдастыру мақсатымен әр құзырет, машықты қандай пән, мазмұн (мазмұнның көлемі), іс-әрекет (тәрбиелік іс-әрекет) арқылы қалыптастыратынымызды анықтадық. Оқушылардың білім беру бағдарламасынан алған білімін, машықтары мен дағдыларын бағалау (өлшеу және сипаттау) арқылы әр тұлғаның бойында қалыптасқан құндылықтары мен қарым-қатынастардың көлемін анықтаймыз. Бағалау кешенді және толық болуы үшін құзыреттілікті қалыптастырушы барлық элементті (білімі, машығы, дағдысы, пәндердің мазмұны) ескеруіміз керек. Осы ретте құзыреттерді қалыптастырушы элементтерге жіктейміз және сол элементтерді өлшеу немесе сипаттау жолымен жинақталған көрсеткіштерді қайта топтау арқылы тұлғаны бағалаймыз. Жіктеудің мақсаты – әр элементті өлшенетін немесе сипатталатын түрге жеткізу. Өлшеу немесе сипаттау үшін әлеуметтану мен статистика саласында кеңінен қолданылатын математикалық және психометриялық әдістерді пайдаланамыз. Әр пән бойынша меңгеруге тиіс білім деңгейі болуы керек. Бұған қажетті мазмұны және жас ерекшелігіне байланысты көлемі болады. Өлшеу немесе сипаттау үшін әлеуметтану мен статистика саласында кеңінен қолданылатын математикалық және психометриялық әдістерді пайдаланамыз. Осыған байланысты тұлғаның білім, білік және өмірде қолдану дағдысын көтеру және түлектің білім, тәрбие және дағды сапасын квалиметриялық бағалау мәселесі де өзекті. Бүгінгі күні дұрыс шешім қабылдап, үздіксіз білім беру жүйесінің білім беру деңгейлері бойынша білім алушы тұлғаның құзыреттілік өлшемін жаңаша модельдейтін болсақ, біз Қазақстан Республика білім және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған бағдарламасында белгіленген нысаналы индикаторға қол жеткізе аламыз. Осы ретте республикамыздағы Әдістемелік орталықтар арқылы білімдар ұрпақтың бойынан табылуы керек құзыреттерді жан-жақты сипаттап беруге арналып жүргізілген сауалнаманы зерттеу материалы ретінде қолдандық. Оларға арнайы «Нәтижелер мен талқылау» бөлімінде тоқталамыз.

Мақалада қойылған міндеттерді шешу үшін отандық және шетелдік педагогикалық, психологиялық және философиялық әдебиеттерді зерделеу негізінде зерттеу мәселесін теориялық талдау; зерттелетін проблеманың базалық ұғымдарын айқындау мақсатында ақпараттық-іздестіру жүйелеріндегі іздеу нәтижелерін *талдау* және *жинақтау;*

ұғымдық-терминологиялық талдау әдісі; жалпылау, модельдеу, графикалық интерпретация әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі заманғы оқушы жоғары дәрежедегі құзыретке ие болып, өз бетімен өмір сүре алуы және кәсіби қызметке шығармашылық тұрғыдан дайын болуы керек. Осыған байланысты біз 2021 жылғы мамыр айында Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары мен 14 облыстың Әдістемелік орталықтары (кабинеттері) арқылы педагогтерге тұлғаның сипатына қатысты сауалнама жүргізген едік. Аталған жұмыс бойынша Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін жақсарту және білім сапасын арттыру үшін әр деңгейді аяқтаған түлектің нақтыланған тұлғалық сапасы мен оларды бағалау критерийлерін төмендегідей кестеде көрсетеміз.

Сурет 1

Осы кестеде көрсетілгендей, орта мектеп педагогикалық жүйесіндегі тұлға дамуының үшбұрышын талдар болсақ, алдымен, білім беру жүйесіне қоғамдық тапсырыстың мақсатына мән берген дұрыс. Осы қоғамдық мақсаттың орындалуы мінсіз болуы үшін сабақ дайындығының кезеңдеріндегі мақсат пен пәндерді оқыту мақсаты нәтижелі болуы керек. Бұл үрдістің нәтижелі болуы үшін тұлға дамуы бақыланады. Бақылау түрлеріне: меңгеруді *лездік бақылау*, дайындықты *ағымдық бақылау* және білім беру қызметін *ағымдық бақылау* жатады. Кәсіби бағытталған жалпы білімнің қалыптасу кезеңдеріндегі оқу жоспарының орындалуы арқылы оқу пәндерінің мазмұны мен меңгеру сапасы, қызмет түрлері, қарым-

қатынас формалары мен сипаты мінсіз жүзеге асырылуы негізінде мектеп оқушысының тұлғалық моделін қалыптастыруға болады.

Зерттеу барысында жоғарыда аталған сауалнама қорытындысы бойынша ***білімдар ұрпақтың*** бойынан мына **құзыреттіліктер (Қ)** табылуы керек деген қорытындыға келдік:

Қ1 – коммуникативтік құзыретінің болуы. Коммуникативтік құзыреттіліктерді грамматикалық құзыреттілік; оқырмандық құзыреттілік; стратегиялық құзыреттілік; мәдени-танымдық құзыреттілік құрайды.

Грамматикалық құзыреттілік – лингвистикалық ережелерді білу, оқушыларға грамматикалық кестелер арқылы жан-жақты білім беруді негізге ала отырып, оқулықта берілген грамматикалық ережелерді есте сақтату, талдату.

Оқырмандық құзыреттілік – көркем әдебиетті, ұсынылған мәтіндерді толық мәнінде түсіне алатын, көркем әдебиетке, оқуға танымдық қызығушылықпен қарайтын, шығармаларды өз бетімен талдап, баға бере алатын, қазіргі заман оқырманын қалыптастыруды көздейді.

Стратегиялық құзыреттілік – әңгімелесуші адаммен байланыс ережелерін білу және қолдану. Бұл – диалог құру және оны жалғастыру шеберліктері.

Мәдени-танымдық құзыреттілік – тілді сақтап жеткізуші, қолданушы халықтың төл мәдениетін білу.

Қ2 – функционалдық сауатты болуы. Білім алушы өзінің оқу және жазу дағдыларын әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасауда қолдана білу қабілеті, яғни адамға өзін қоршаған әлеуметтік ортамен қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік беретін және сол ортаға барынша тез бейімделуіне жағдай туғыза алатын сауаттылық деңгейі. Бұл деңгейде оқушы мәтіндерден өзіне қажетті ақпаратты, мәліметті іріктеп алып, сол ақпаратты басқаларға жеткізе алуы үшін қажетті қабілеттер қалыптасады.

Қ3 – сыни ойлау дағдысының болуы. 1. *Ұтқырлық:* ең жақсы түсініктемені табуға ұмтылу, сұрақ қоя білу; дәлелдерді талап етіп, кез келген дәлелді есепке алып отыру; эмоцияға емес, себепке негізделу. 2. *Сыңаржақтылықтың болмауы:* болжамды көзқарастар мен мүмкіндіктердің барлығын қарастыру; баламалы интерпретацияларға ашық болуға ұмтылу. 3. *Пайым:* дәлелдердің деңгейі мен маңызын мойындау; балама жорамалдар мен мүмкіндіктердің орынды екендігін немесе артықшылығын мойындау. 4. *Тәртіп:* тиянақты, нақты және жан-жақты болу. 5. *Өзіндік сана-сезім:* оқушы өзінің эмоциясы мен көзқарасын, сенімі мен болжамдарының субъективті екенін сезіну. Жалпы сыни тұрғыдан ойлайтын оқушылар белсенді болады, олар сұрақ қойып, дәлелдерді талдайды, мағынаны анықтау үшін саналы түрде стратегиялар қолданады; ауызша, жазбаша, көзбен шолу дәлелдеріне

сенімсіздікпен қарай отырып, өзіндік пікірін білдіреді. Мұндай адамдар жаңашыл идеялар мен келешекке ашық болады.

Қ4 – психологиялық тұрақтылық құзыретінің болуы. Білім алушы өзін-өзі басқаруы немесе эмоционалды реттеуі, өзін-өзі ынталандыру қабілетінің, эмоционалды сананың болуы, толеранттылық, күйзелісті басқару және психологиялық төзімділік, психикалық икемділік пен жоспарлау қабілетінің болуы және болашақты болжай білуі мен шешім қабылдай білуі керек.

Қ5 – экологиялық құзыретінің болуы. Экологиялық құзыреттілік дегеніміз – жеке тұлғаның «адам – қоғам – табиғат» жүйесіндегі экологиялық біліміне, дағдыларына, сенімдеріне, уәждеріне, құндылықтар идеяларына сәйкес келетін экологиялық маңызды жеке қасиеттері мен экологиялық қызметтің практикалық тәжірибесін анықтайтын интегративті сапасы [9]. Экологиялық құзыреттің негізгі көрсеткіштері:

– экологиялық білім мен дағдының болуы;

– табиғатты қорғау дағдысының болуы;

– өз бетінше экологиялық мәселені анықтай білуі;

– экологиялық жобаларға қатысып, шешім шығара білуі керек.

Қ6 – өз бетімен жұмыс істей білуі. Мектеп оқушыларының өз бетінше жұмыстарын ұйымдастырудың басты формасы – берілген жұмысты орындау, ептілік, іскерлік, шеберлік дағдысын дамыту. Бұл үшін төмендегідей тиісті талаптарды орындауға тура келеді:

– өз бетінше істелетін кез келген жұмыстың нақты мақсаты болуы керек. Әрбір оқушы жұмыстың орындалу тәртібін жетік білуі керек.

– өз бетінше жұмыс оқушылардың бойындағы танымдық қабілетін, шығармашылық ойлау жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

– жұмыстың мазмұны оқушының қызығуын, талпынысын оята білуі тиіс, яғни оның ынтасы жұмыстың соңына дейін бәсеңдемейтіндей болуы керек.

– өз бетінше жұмысты оқушылар еңбек дағдылары мен әдістерін жетік игеріп түсетіндей етіп ұйымдастыру қажет.

Қ7 – зерттеушілік дағдысының болуы. Білім алушының адамзаттық мәдениеттің қай саласында болмасын, өз бетімен шығармашылық жаңа іс-әрекет тәсілдерін игеруге дайындығы мен қабілеті – зерттеушілікке үйретудің негізгі мақсаты. Оқушының зерттеушілік әрекетінде:

– оқушыларды өз бетінше әрекет етуге үйрету;

– баланың ұсынысына көңіл аудару;

– талқылау кезінде баға беруге асықпау;

– өз пікірін қорықпай жеткізуге дағдыландыру;

– оқушыны өз идеяларын ұсынуға, қате пікірінен бас тартуға және шыдамдылық танытуға үйрету сияқты ережелер сақталуы керек.

Қ8 – салауатты өмір салтын ұстануы. Оқушы денсаулығын сақтау мен қалыптастырудың басты мақсаты – тұлғаның психологиялық, дене қимыл әрекеттерінің мүмкіндіктері мен жас ерекшеліктерін ескере отырып, гигиеналық ұғымдарды, салауатты өмір салтының қағидалары мен жеке бас тазалығын жете түсіндіру. Оқушылардың мінез-құлқында белгілі гигиеналық тұрақтылықты қалыптастыру, өзіне-өзі қызмет ету, денсаулығын сақтау, нығайту, мәдени гигиеналық мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру керек. Мектептерде салауатты өмір салтын қалыптастыру:

– оқушылардың денсаулығын нығайту;

– гигиеналық сауаттылықты арттыру;

– денсаулықты сақтау әдістері мен қағидаларын қалыптастыру;

– салауатты өмір салтының негіздері мен түрлерін танып білу;

– психопрофилактика және психогигиенаның әдістерін қолдану;

– өз денсаулығын сақтауға жауапкершілікті арттыру;

– оқушылардың дене қимылдары белсенділігін күшейту;

– түрлі жұқпалы және тәндік созылмалы аурулардың пайда болуынан сақтандыру;

– темекі тартуға, алкоголь, есірткі заттарды пайдалануға жиіркенішпен қарауға үйрету секілді мүмкіндіктерді тудырады.

Орта білімді аяқтаған білім алушының моделінде оқытылатын пәндердің саны мен сапасы да маңызды орын алады, себебі орта білімді аяқтаған білім алушының құзыреттіліктері оқытылатын пән мазмұны арқылы да қалыптасады. Мәселен, география, биология пәндерін оқып үйрену арқылы түлектің экологиялық сауаттылық құзыреттілігі қалыптасып дамиды. Ал тілдерді үйреніп, тіл ұстарту арқылы белсенділік дағдысы қалыптасып, сыни ойлау мен зерттеушілік қабілеттері жақсарады да, түлектің зияткерлік сапасы артады. Қазақстан тарихы, дүниежүзі тарихы, әдебиет, құқық негіздері пәндерінің мазмұнын меңгерту негізінде түлектің қоғамдағы жағдайларға өзіндік көзқарасы қалыптасады. Бұл да жалпы орта мектеп түлегі моделінің бір құзыреттілігі болып табылады. Осындай құзыреттіліктерді өлшеп, бағалап, оның көрсеткіштерін түлектің алғашқы кіріс формасында тіркей отырып, тұлға дамуының қазіргі күйі анықталады. 1–11 сыныптар арасында оқытылған пәндер мен ұйымдастырылған тәрбиелік іс-шаралар арқылы тұлғаның мінсіз дамуына, яғни қоғамдық тапсырыстың орындалуына қол жеткіземіз.

Қорытынды

Ақпараттық технология дамыған қазіргі заманда әрбір түлектің білімі туралы деректер Kundelik. kz, Ұлттық білім беру деректер қорының (ҰББДҚ), оқушының үлгерім табелі т.б. құжаттардан табылады. Яғни деректер жинақталған форма бар, ал оқушының тәрбиесі мен алған білімін өмірде

қолдана алу дағдылары жайында деректер жинақталған форма немесе дереккөз жоқтың қасы. Тұлғаның өмірге, заман талабына сай дамығанын сипаттайтын, қажет болса, бағалайтын өлшемшарттар да анықталмаған. Қазіргі заманда оқушының, оған білім беретін ұстаздың білімі мен білігін, оны қолдана білу дағдыларын бағалау аса қажет. «Тәрбие мен білім егіз» деп айта жүріп, осы күнге дейін тәрбиені бағалауды қолға алмағанымыз, аса ден қоймағанымыз рас. 12 жылдық білім беру жүйесіне ену үшін, ең алдымен, осы мәселені кеңінен зерттеп, дұрыс ұйымдастыруымыз керек. Түлектің кіріс кестесі мен шығыс кестесі көрсеткіштерін нақты жинақтайтын форманы соған сәйкес ақпараттық дереккөзді, ұстаздың оқушы тәртібін бақылайтын және бағалайтын жұмыс алгоритмі нақты жазылып, ұсыныстар мен құжат түрлері белгіленіп берілуі керек. Аталған жұмыс түрін ауқымды да, терең зерттеу қажет болғандықтан, нақты қаржылай қамтамасыз етуді талап етеді. Сондықтан алдағы жоспарымызда бұл мәселенің әлемдік білім беру жүйесінде, халықаралық зерттеулерде қалай зерделенгенін қарастыра отырып, өз білім беру саламызда тәрбиені бағалау және бала тәрбиесінің ізгіленуі көрсеткіштері жинақталған форманы қалыптастыруды мақсат етеміз.

Осыған байланысты тұлғаның білім, білік және өмірде қолдану дағдысын көтеру және түлектің білім, тәрбие және дағды сапасын квалиметриялық бағалау мәселесі де өзекті. Бүгінгі күні дұрыс шешім қабылдап, үздіксіз білім беру жүйесінің білім беру деңгейлері бойынша білім алушы тұлғаның құзыреттілік өлшемін жаңаша модельдейтін болсақ, біз Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған бағдарламасында белгіленген нысаналы индикаторға қол жеткізе аламыз [10]. Осы ретте Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін жақсарту және білім сапасын арттыру үшін әр деңгейді аяқтаған түлектің тұлғалық сапаларын және бағалау критерийлері нақты анықталуы керек. Сондықтан:

– білім алушы тұлғаның психометриялық келбеті;

– білім алушылардың тұлғалық сапалары және бағалау критерийлері тақырыптарында педагогикалық квалиметрия орталығының жұмысы жалғасады. Сондықтан да зерттеу жүргізілген құзыреттілік моделін қалыптастырып дамыту бойынша ғалымдар мен педагогтерден ұсыныстар мен пікір күтеміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Селевко, Г. К.** Педагогические компетенции и компетентность // Сельская школа: рос. пед. журн. –2004. – № 3. – С. 29–32.

2 **Мирошниченко, А. А.** Этапы квалиметрической подготовки будущих педагогов / А. А. Мирошниченко // Инновационные технологии обучения

физико-математическим и профессионально-техническим дисциплинам. Материалы IX Международной научно-практической интернет-конференции. – Мозырь, 2017. – С. 232–233.

3 **Коробейникова, Е. В.** Квалиметрическая подготовка будущих учителей: дис.канд. пед. наук. – Челябинск, 2007. – 173 с.

4 **Мальцев, А. В.** Формирование квалиметрической компетентности педагогических работников // Известия Уральского государственного университета. – 2009. – № 4 (68). – С. 7–16.

5 **Примеров, Д. А.** Формирование оценочной компетенции студентов педагогического вуза: дис.канд. пед. наук. – Челябинск, 2012. – 193 с.

6 **Фомина, Н. Б.** Формирование квалиметрической компетентности руководителя общеобразовательного учреждения в системе повышения квалификации: дис.канд. пед. наук. – Ижевск, 2010. – 195 с.

7 **Кожевникова, Э. Э.** Формирование квалиметрической компетентности руководителя общеобразовательного учреждения в системе повышения квалификации: дис.канд. пед. наук. – Ижевск, 2010. -195 с.

8 **Юшкова, В. В.** Формирование квалиметрической компетенции будущих бакалавров технологического образования: дис. канд. пед. наук. – Ижевск, 2012. – 210 с.

9 **Байжұманова, Н. С.** Кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыру ерекшеліктері // Қарағанды университетінің хабаршысы. – 2009 жыл // https://articlekz.com/

10 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016 жыл // https://adilet.zan.kz/

REFERENCES

1 **Selevko, G. K.** Pedagogicheskie kompetensii i kompetentnost //Selskaya shkola: ros. ped. jurn. [Pedagogical competencies and competence //Rural school: Russian pedagogical journal] – 2004. – № 3. – P. 29–32.

2 **Miroshnichenko, A. A.** Etapy kvalimetricheskoi podgotovki budushih pedagogov / A. A. Miroshnichenko // Innovasionnye tehnologii obuchenia fiziko-matematicheskim i professionalno-tehnicheskim disiplinam. Materialy IX Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi internet-konferensii. [Stages of qualimetric training of future teachers / A. A. Miroshnichenko // Innovative technologies for teaching physical and mathematical and vocational disciplines. Materials of the IX International Scientific and Practical Internet Conference] – Mozyr, 2017. – P. 232–233.

3 **Korobeinikova, E. V.** Kvalimetricheskaia podgotovka budushih uchitelei: dis. kand. ped. nauk. [Qualimetric training of future teachers: dis. candidate of pedagogical Sciences.] – Chelyabinsk, 2007. – 173 p.

4 **Malsev, A. V.** Formirovanie kvalimetricheskoi kompetentnosti pedagogicheskih rabotnikov // Izvestia Uralskogo gosudarstvennogo universiteta [Formation of qualimetric competence of teaching staff // Bulletin of the Ural State University] – 2009. – № 4 (68). – P. 7–16.

5 Primerov, D.A. Formirovanie otsenochnoi kompetensii studentov pedagogicheskogo vuza: dis.kand. ped. nauk. [Formation of the evaluation competence of students of a pedagogical university: dis. candidate of pedagogical Sciences] – Chelyabinsk, 2012. – 193 p.

6 **Fomina, N. B.** Formirovanie kvalimetricheskoi kompetentnosti rukovoditela obsheobrazovatelnogo uchrejdenia v sisteme povyshenia kvalifikasii: dis.kand. ped. nauk. [Formation of the qualimetric competence of the head of a general education institution in the system of advanced training: dis. candidate of pedagogical Sciences] – Izhevsk, 2010. – 195 p.

7 **Kozhevnikova, E. E.** Razvitie otsenochnoi kompetentnosti uchitela pri povyshenii kvalifikasii kak faktor sohranenia zdorova shkolnikov: dis.kand. ped. nauk. [Formation of the qualimetric competence of the head of a general education institution in the system of advanced training: dis. candidate of pedagogical sciences.] – Novokuznetsk, 2012. – 239 p.

8 **Yushkova, V. V.** Formirovanie kvalimetricheskoi kompetensii budushih bakalavrov tehnologicheskogo obrazovania: dis. kand. ped. nauk. [Formation of the qualimetric competence of future bachelors of technological education: dis. candidate of pedagogical Sciences.] – Izhevsk, 2012. – 210 p.

9 **Baijūmanova, N. S.** Käsıbi qūzyrettılıkterdı qalyptastyru erekşelıkterı // Qarağandy universitetiniñ habarşysy. [Features of the formation of professional competencies // Bulletin of Karaganda University] – 2009 // https://articlekz.com/

10 Kazakhstan Respublikasynda bilim berudi jane gylymdy damytudyn 2016-2019 jyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasy. [The state program of development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019] – Astana, 2016 // https://adilet.zan.kz/

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**Б. Б. Динаева[1], Г. Ж. Убайдуллаева[2], И. У. Сагиндиков[3]*
[1]Astana IT University,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан;
[2,3]Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ «БІЛІМДАР ҰРПАҚ»

В научной статье детально рассматриваются подходы к развитию компетентностной модели современного образования. Четко определяются компетенции, необходимые для совершенствования системы образования. Авторы подчеркивают необходимость оценки результата усвоения знаний и уточняют, следует ли возвращаться к содержанию образования или деятельности учителя, если результат не является удовлетворительным. В статье на основании результатов анкетирования по определению качества личности, проведенных в Методических центрах Республики, подробно описываются те компетенции, которые необходимо найти у поколения, мотивированного к образованию. Для того, чтобы обучающиеся развивали свои знания, умения, навыки и обладали необходимыми компетенциями было выявлено, с помощью какого предмета, содержания, и деятельности формируется каждая компетентность и навык личности. Для повышения качества образования авторы статьи проанализировали детализированные личностные качества и критерии оценивания выпускника начальной школы и средней школы. В научной статье авторы с целью улучшения качества современного образования анализируют критерии оценки уточненных личностных качеств и знаний выпускника, окончившего среднюю школу. Посвящение исследовательской работы проблемам педагогической квалиметрии в Казахстане обуславливает ее научную значимость, практическую значимость для определения критериев оценки компетентностной модели выпускника средней школы.

Ключевые слова: білімдар ұрпақ (поколение, мотивированное к образованию); личность, компетентность, компетентностная модель, содержание образования, качество образования, оценка, социальный заказ, модель начальной школы, модель средней школы.

**B. B. Dinayeva[1], G. Zh. Ubaydullayeva[2], I. U. Sagindikov[3]*
[1]Astana IT University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;
[2,3]Y. Altynsarin National Academy of Education,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.09.22.

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE COMPETENCE MODEL OF BILIMDAR URPAK

In this scientific article considers in depth the approaches to the development of the competence model of modern bilimdar urpak. The competencies necessary for improving the education system are given clearly. The authors emphasize the need to evaluate the result of learning knowledge and specify whether to return to the content of education or to the activity of a teacher if the result is not satisfactory. Based on the results of a questionnaire conducted by methodological centers of the Republic, the competencies need to be found in a generation motivated to education. are described in detail. In order to develop students knowledge, skills, abilities and the necessary competencies the subject, content, activity that forms each competence or skill were determined. In order to improve the quality of education the authors analysed the personal qualities and evaluation criteria of a graduate of primary school and secondary school. In order to improve the quality of modern education the authors analyze the criteria for assessing the specified personal qualities and knowledge of a secondary school graduate. Dedication of research work to the problems of pedagogical qualimetry in Kazakhstan determines its scientific significance, practical significance for determining the criteria for assessing the competence model of a secondary school graduate.

Keywords: bilimdar urpak (generation motivated to education); personality, competence, competence model, content of education, quality of education, assessment, social order, model of primary school, model of secondary school.

ИДЕОЛОГИЯ И ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

SRSTI 14.35.05

https://doi.org/10.48081/KVKZ7976

E. F. Gerfanova[1], E. M. Nemtchinova[2]
[1]Astana IT University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;
[2]Seattle Pacific University,
USA, Seattle

EXPLORING PERCEPTIONS OF INTERCULTURAL CITIZENSHIP AMONG KAZAKHSTANI UNIVERSITY STUDENTS

In recent years, the concept of intercultural citizenship in language education has been recognized worldwide. The goal is to prepare students for effective interaction in intercultural settings across diverse communities. Despite many reviews in the literature that address the importance of incorporating intercultural citizenship into language education, very few studies have discussed it from student perspectives. This study aims at exploring perceptions of intercultural citizenship held by university students. Employing a questionnaire, quantitative data were collected from 407 students of both English and non-English majors. The aim of the questionnaire survey was to identify whether the participants are familiar with the concept of intercultural citizenship and what core qualities, responsibilities, and skills they think an intercultural citizen should have. The findings revealed that students' attitudes to the idea of intercultural citizenship are generally favorable, the participants give prominence to such components as knowledge of languages, cultural awareness, acceptance of diversity, tolerance, respect for other cultures, patriotism. At the same time, the results indicate that students have developed superficial understandings of the concept, since the responses were limited to just some core components of intercultural citizenship.

Keywords: intercultural citizenship, intercultural competence, perceptions, students, education, culture, language.

Introduction

In recent years, there has been considerable interest in Intercultural Citizenship education, which is predetermined by the increase in the prominence given to the intercultural dimension of education. The theory of Intercultural Citizenship proposed by M.Byram has become widely recognized and implemented in the EFL classroom [1].

As stated by F.Fang and W.Baker, the concept of intercultural citizenship encompasses components of intercultural communicative competence (ICC) intertwined with a sense of global connectivity and responsibility [2]. Despite many reviews in the literature that address the importance of incorporating intercultural citizenship into language education, very few studies have discussed it from student perspectives. This is a significant gap, since it becomes important to reveal whether foreign language education in its current state provides students with a sense of being a part of global community. Thus, the study focuses on FL students' familiarity with the concept of intercultural citizenship and their perceptions in regards to it.

Materials and Methods

The notion of intercultural citizenship has risen due to the development of intercultural communicative competence which is seen as a learning goal in the FL education. Some researches in Kazakhstan have previously investigated teachers' and students' perceptions as well as teachers' practices in regards to intercultural dimension of FL education. K. Smakova conducted a research which aimed to investigate 108 EFL teachers' understanding of ICC, the challenges they encounter in developing learners' ICC and examine the extent to which teachers integrate ICC into their EFL classrooms [3]. The findings showed that teachers are aware of the concept and understand the significance of developing learners' ICC, however, practising ICC in the EFL classroom is still challenging for them. The following problematic aspects were identified as a result of the survey: lack of a real environment for students, inappropriate content of the coursebooks and the necessity to elaborate additional ICC-oriented materials as well as lack of knowledge on how to promote ICC, how to assess its components and how to balance language and intercultural teaching. M.Kassymbekova and A. Tchaklikova explored 44 EFL teachers and 167 students' views on ICC through conducting a questionnaire survey [4]. The results showed that the EFL teachers see intercultural language learning as reasonable and emphasize the role of a teacher in promoting ICC through the task design and assessment strategies. In the same study, 167 students' perceptions of ICC were explored. The data obtained demonstrated that, on the whole, students engage learning about the interculturality and use language appropriately in the intercultural setting. However, the survey diagnosed some

gaps: students do not learn the «dos and don'ts» of the culture being studied, know little about the body language rules and experience difficulties in using politeness strategies in their speech. In a study investigating students' perceptions of ICC, Z. Duisembekova found that students lack intercultural knowledge, since a larger amount of time in the FL classroom was dedicated to language teaching rather than culture teaching [5]. Thus, exploring perceptions and attitudes, either those of teachers' or students', to a certain issue relevant for the FL classroom aims to identify and understand gaps which might be helpful in enhancing effectiveness of the intercultural teaching/learning process.

Intercultural communicative competence refers to the ability to communicate effectively with individuals belonging to different linguocultural communities [6]. G. Chen and W. Starosta perceive it as «the ability to acknowledge, respect, tolerate, and integrate cultural differences that qualifies one for enlightened global citizenship» [7, p. 367]. In this sense, intercultural communicative competence runs in parallel with the notion of intercultural citizenship.

According to Byram, the definition of intercultural citizenship includes:

1 Causing/facilitating intercultural citizenship experience, and analysis and reflection on it and on the possibility of further social and/or political activity, i.e., activity that involves working with others to achieve an agreed end;

2 Creating learning/change in the individual: cognitive, attitudinal, behavioural change; change in self-perception; change in relationships with Others (i.e., people of a different social group); change that is based in the particular but is related to the universal [1, p. 187].

This approach to intercultural citizenship highlights changes in the individual, his/her personal growth, development of an intercultural mindset and producing activity which goes beyond the local to the international. D. Killick holds the same point of view stating that intercultural citizenship encompasses extension of citizenship, recognition of social relations on the global scale and awareness of responsibilities to the local and global communities [8]. Using the example of Kazakhstan, R. Abazov made a number of important observations on the issue of intercultural citizenship integration into HEI's educational programs [9]. One of them is that global (or intercultural) citizenship education is an important tool in promoting cultural diversity in the learning/ teaching context. Another observation is the need to understand the sensitivity of the unique national culture. Furthermore, when integrating intercultural citizenship component into educational programs it is important to consider specificities of the national educational system, perceptions of the teaching staff and institutional regulations of the educational process. Finally, the research indicated that Kazakhstani researchers and educators hold three approaches to intercultural citizenship education: a full acceptance of

globalization and internationalization, a full exclusion of the mentioned processes and perseverance of national values and traditions, and incorporation of both the national concept of citizenship and the global one into the curriculum. Furthermore, social competence and intercultural competence are conceived by Kazakhstani researchers and educators as important ones in preparing students to function effectively in the globalized world.

Intercultural citizenship is set out as a new conceptualization of language education which goes beyond purely the linguistic/ communicative/ instrumental toward intercultural citizenship education which «connects the FL classroom with the community, whether local, national, regional, and/or global [10, p. 490]. Byram identifies three dimensions of intercultural citizenship education, namely, the relational, the critical, and the civic [11] (Figure 1). According to the researcher, the relational dimension presupposes getting involved with others, understanding and comparing linguistic and non-linguistic aspects of communication. The critical one means analyzing one's own behavior and comparing it to the behavior of people from different linguistic and cultural backgrounds, and taking into account the national basis of one's own values and beliefs. Finally, the civic dimension means undertaking actions not only in the classroom, school, etc. but beyond these.

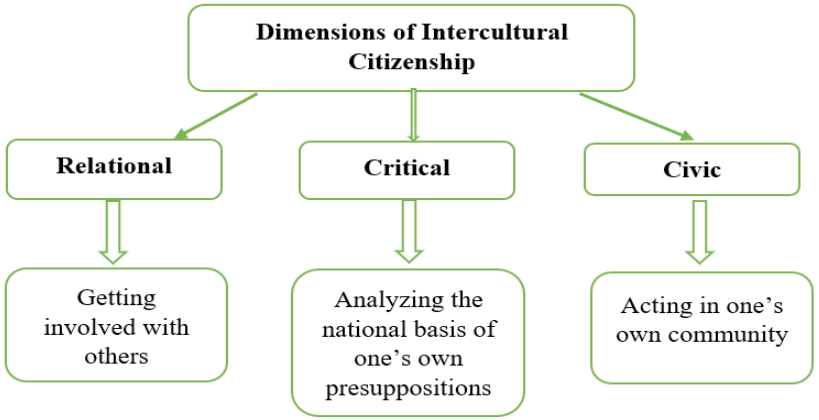

Figure 1 – IC Dimensions

Educators and researchers worldwide have considered the issue of integrating intercultural citizenship in the dimension of FL education. For example, in the book «Global Citizenship in the English language teaching» published by British Council, intercultural citizenship is explored with regard to the development of

curricula and materials, teachers' and students' attitudes, teaching methods and activities [12]. The chapter by M. Porto in the book «Intercultural Citizenship in the Language classroom» describes the combination of language teaching and citizenship education as a significant potential to develop the global community [10]. A. Barili and M. Byram evaluated language students' perceptions of their own language learning during their work as active citizens [13]. The study analyzed students' blogs and diaries on a thematical basis, and the data demonstrated that the integration of the component of intercultural citizenship in the foreign language curriculum increased students' intercultural competence development as well as their critical evaluation of perspectives and practices in their native culture and those of others.

The analysis of research literature suggests that there is not enough detailed work on the understanding of students' perceptions of intercultural citizenship in Kazakhstani educational context, and the present study aims at addressing this specific gap.

The study intended to investigate FL students' perceptions of the concept of intercultural citizenship. For this intent, the quantitative research method was used. The following research questions are central to the empirical part:

RQ 1. What does «citizen» mean to Kazakhstani university students?

RQ 2. Are Kazakhstani university students familiar with the concept of intercultural citizenship?

RQ 3. What qualities, responsibilities, duties, obligations, skills Kazakhstani university students think an intercultural citizen should have?

The study was conducted by analyzing data collected through an online questionnaire which was partially adopted from H. Han [14]. The questionnaire in English contained close-ended and open-ended items and was divided into two main sections: 1) a section on background overview; 2) a section on students' responses associated with their perceptions of the concepts of citizenship and intercultural citizenship.

The participants of the present study were 407 students and included both English majors and non-English majors. Twenty-six studied abroad in the framework of external academic mobility program, and the rest were interested to participate in international programs which provide an opportunity to study abroad. The majority were males with 64 %, and 36 % were females. Their age ranged from 18 to 21.

Discussion and results

RQ 1. What does «citizen» mean to Kazakhstani university students?

The first research question aimed at finding out how students perceive the concept of a citizen. These were open-ended questions which asked students to

provide at least three items for core qualities, responsibilities and obligations of a citizen. It should be noted that not all the participants provided three items as was required, limiting their responses to 1-2 items. The answers were analyzed and distributed thematically. Table 1 presents the frequency of these themes:

Table 1 – Students' perception of the concept «citizen» (qualities, responsibilities and obligations)

Themes	Frequency	Percentage
Patriotism	328	80 %
Rights	297	73 %
Active social position	254	62 %
Knowledge of laws and abiding them	212	52 %
Tolerance	163	40 %
Personal qualities	141	34 %

As seen from Table 1, patriotism goes first which reveals that patriotic values constitute the core of the culture of the young people. The respondents associate patriotism with the sense of pride for the country, with being loyal to its people, respectful of its history, as well as they understand the importance of knowing its language and culture. Items referring to the rights of a citizen rank second which is quite understandable, since having a citizenship means having the rights and respecting the rights of others. For the respondents, citizenship also implies an active participation in the life of the community. As stated by M. Tsekoura, «Young people have been reconfigured as «citizens in the making» and, similarly to older generations, are expected now to become volunteers, take part in deliberation processes, vote (when eligible), become members of committees, be partners in the delivery of services, consume services, participate in educational programs and self-regulate» [15, p. 118]. The fourth thematic group Knowledge of laws shows that the young people realize the importance of laws and regulations and have a sense of law-abiding awareness. The next goes Tolerance, which shows that the young people living in a multicultural and multiethnic community understand the importance of being tolerant to other people and accepting views, beliefs, attitudes that may be different from their own. Personal qualities were also mentioned, among which are honesty, kindness, morality, conscientiousness, respectfulness, and responsibility.

RQ 2. Are Kazakhstani university students familiar with the concept of intercultural citizenship?

The aim of the second research question was to find out whether students are familiar with the term «intercultural citizenship» and whether they identify

themselves with being intercultural citizens. The results are presented in Figures 2, 3 and 4 below.

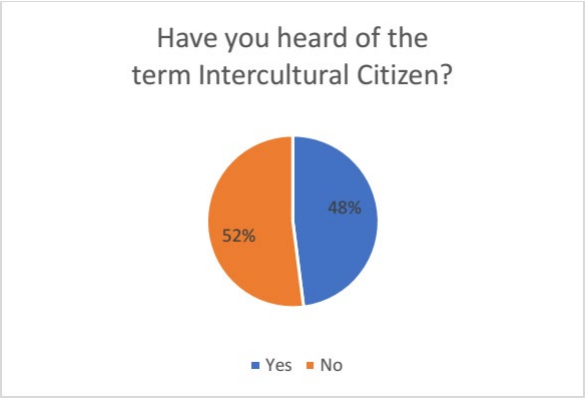

Figure 2 – Students' familiarity with the term «intercultural citizenship»

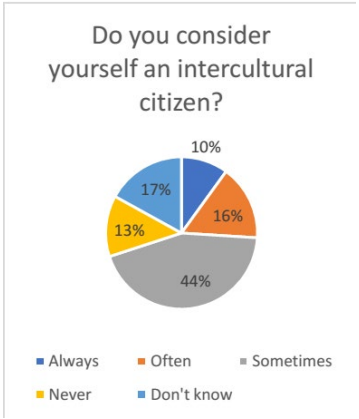

Figure 3

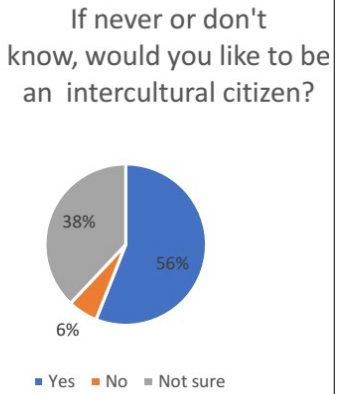

Figure 4

As seen from Figure 2, the responses to the question *Have you heard of the term Intercultural Citizen* have distributed approximately evenly, with 48 % of positive and 52 % negative answers. The terms «intercultural communication» and «interculturalism» are wide-spread nowadays, and the large percentage of familiarity with the term «intercultural citizenship» is quite obvious.

Figure 3 demonstrates that 44 % of the participants identify themselves as intercultural citizens. As seen from Figure 4, 56 % of those who have never had a sense of being an intercultural citizen expressed a desire to become such, and 38% expressed uncertainty which may be explained by unfamiliarity with the term.

RQ 3. What qualities, responsibilities, duties, obligations, skills Kazakhstani university students think an intercultural citizen should have?

The participants were asked to provide at least three items to show their perceptions of the core qualities, duties, obligations of an intercultural citizen. As in case with the first research question, not all the participant provided the required three items and limited their responses to 1–2 items, or gave the «don't know» answer. The responses in this section were distributed thematically. The results are presented in Tables 2 and 3.

Table 2 – Students' perception of the concept «intercultural citizen» (core qualities)

Themes	Frequency	Percentage
Familiarity with other cultures	295	72 %
Knowledge of languages	251	61 %
Respect for people from other cultures, their beliefs and values	176	43 %
Skills of communication	162	42 %
Open-mindedness	107	39 %
Tolerance	103	25 %
Adaptation to a different cultural environment, flexibility	43	11 %
Personal qualities (kindness, honesty)	26	6 %
Others	9	2 %

As can be seen from Table 2, knowledge of culture ranks first among the participants which shows that students understand the importance of cultural awareness in situations of intercultural communication as well as the knowledge of languages which goes second. In addition to this, respect for people that have a different cultural background is deemed important, since respect for a communication partner builds effective and healthy relationship. Next goes communicative competence, which shows that students understand the importance of developing communication skills to be able to function effectively in an intercultural setting. Students also give prominence to such qualities as open-mindedness, tolerance, flexibility, and kindness which also make the basis for effective intercultural communication.

Table 3 – Students' perception of the concept «intercultural citizen» (responsibilities and skills)

	Themes	Frequency	Percentage
Responsibilities	Accepting cultural diversity	234	57 %
	Respecting one's own culture and other cultures	167	
	Having a desire to learn about other cultures, other traditions, beliefs, taboos	153	41 %
	Bridging cultures	121	29 %
	Promoting peace	110	27 %
	Patriotism	98	24 %
	Understanding global issues and taking active participation in solving them	72	17 %
	Observing laws	54	13 %
	Others	17	4 %
Skills/ abilities	Communication skills	305	74 %
	Foreign language skills	278	68 %
	Understanding different cultures	212	52 %
	Adaptation skills	187	45 %

Regarding the responsibilities of an intercultural citizen, accepting diversity ranks first followed by such close items as respecting other cultures, having a desire to learn about other cultures, and bridging cultures. This result can be interpreted by students' understanding of the importance of being able to communicate on the intercultural level and to bring cultures together. Promoting peace was also mentioned as one of the main responsibilities of an intercultural citizen, which goes in line with the universal goal of making the world a peaceful and harmonious place. It is also noticeable that students give prominence to the awareness of global issues and participation in solving them: global issues awareness is raised across disciplines and curricula, and it is a good sign that in students' minds paying attention to issues of global significance makes a part of intercultural citizenship. Other responsibilities include patriotism and observing laws both of one's own country and the country you are travelling to.

As for skills, the majority of students believe that communication skills, foreign language skills, understanding cultures are essential, which is quite understandable: ability to communicate in foreign languages, intercultural awareness make the core of successful communication on the intercultural level. It is also noticeable that students' link intercultural citizenship to adaptation skills, which is really important, since the ability to adjust to new cultural surroundings and change one's own communicative behavior help to avoid misunderstanding between interactants.

Funding

The author disclosed receipt of the following financial support for the research, authorship, and/ or publication of this article: This work under IRN AP13268744 has been funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

The research investigated students' familiarity with the concept of intercultural citizenship and their perceptions in regards to core qualities, responsibilities and skills an intercultural citizen should have. The findings demonstrate that intercultural citizenship attitudes are generally favorable and that its key components are important to the participants, including: knowledge of languages, cultural awareness, acceptance of diversity, tolerance, respect for other cultures. At the same time, the results indicate that students have developed superficial understandings of intercultural citizenship, since the responses were limited to just some core components of intercultural citizenship. Furthermore, the participants experienced confusion when providing qualities and responsibilities of an intercultural citizen which may be explained by their unfamiliarity with the concept itself. This implies that a better attention should be given to systematic intercultural education and integration of its components into the curriculum which will help students to develop a sense of being intercultural citizens.

Limitations of the study and suggestions for future research

The main limitation of this study is seen in the use of quantitative method, future research may want to refer to the qualitative method through interviewing students. The study focused on students' perceptions, but recognizes that there is also a need to explore how teachers may perceive intercultural citizenship in their teaching, what practices they employ to develop their students as intercultural citizens.

REFERENCES

1 **Byram, M.** From foreign language education to education for intercultural citizenship: Essays and reflections. - Clevedon : Multilingual Matters, 2008

2 **Fang, F., Baker, W.** A more inclusive mind towards the world: English language teaching and study abroad in China from intercultural citizenship and English as a lingua franca perspectives.// Language Teaching Research. – 2017. – № 22(5). – P. 608-624

3 **Smakova, K., Paulsrud, B.** Intercultural communicative competence in English language teaching in Kazakhstan. // Issues in Educational Research. – 2020. – № 30 (2). – P. 691–708.

4 **Kassymbekova, M., Tchaklikova, A.** The cognitive – communicative audit technology to diagnose the problems affecting intercultural communicative competence emergence in foreign language acquisition // Espacios. – 2017. – № 38 (43). – P. 27–40.

5 **Duisembekova, Z. M.** Exploring ELT Student Teachers' Beliefs About ICC: Insights from Teacher Education Programs in Turkey // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2021. – № 4 (122). – P. 107–119.

6 **Baker, W., Fang, F.** From English language learners to intercultural citizens: Chinese student sojourners' development of intercultural citizenship in ELT and EMI programmes. – British Council, 2019. – 40 p.

7 **Chen, G. M., Starosta, W. J.** Intercultural Communication Competence: a Synthesis. In B. R. Burleson (Ed.), Communication Yearbook, 1996. – P. 353–384.

8 **Killick, D.** Seeing-Ourselves-in-the-World: Developing Global Citizenship Through International Mobility and Campus Community. // Journal of Studies in International Education. – 2012. – № 16(4). – P. 372–389.

9 **Abazov, R.** Redefining Global Citizenship Education: A Case Study Of Kazakhstan. // Al-Farabi Kazakh National University. – 2021. – № 1 (75). – P. 90–99.

10 **Porto, M.** Intercultural Citizenship Education in the Language Classroom. – Palgrave Macmillan, London, 2018. – P. 489–506.

11 **Byram, M.** Intercultural competence in foreign languages. The intercultural speaker and the pedagogy of foreign language education. //In D. Deardorff (Ed.), The SAGE handbook of intercultural competence. – California : Sage, 2009. – P. 321–332.

12 **Gimenez, T., Sheehan, S.** Global Citizenship in the English language teaching. – British Council, 2008. – 54 p.

13 **Barili, A., Byram, M**. Teaching intercultural citizenship through intercultural service learning in world language education.// Foreign Language Annals. – 2021. – № 54. – P. 776–799.

14 **Han, H., Li, S., Hongtao, J., Yuqin, Zh.** Exploring perceptions of intercultural citizenship among English learners in Chinese universities. // From Principles to Practice in Education for Intercultural Citizenship. – Multilingual Matters, 2017. – 247 p.

15 **Tsekoura, M.** Debates on youth participation: from citizens in preparation to active social agents// Revista Katálysis. – 2016. – № 19 (1). – P. 118–125.

Material received on 14.09.22.

**Э. Ф. Герфанова[1], Е. М. Немчинова[2]*
[1]Astana IT University,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан;
[2]Сиэтл Тыныкмұхит университеті,
АҚШ, Сиэтл.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ АЗАМАТТЫҚ КОНЦЕПТ ТУРАЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАБЫЛДАУЫН ЗЕРТТЕУ

Соңғы жылдары тілдік білім берудегі мәдениетаралық азаматтық тұжырымдамасы дүние жүзінде мойындалды. Мәдениет аралық азаматтыққа үйретудің мақсаты – оқушыларды әртүрлі қауымдастықтардағы мәдениетаралық жағдайларда тиімді өзара әрекеттесуге дайындау. Тілдік білім беруде мәдениетаралық азаматтықты қамтудың маңыздылығы туралы көптеген зерттеулерге қарамастан, студенттердің мәдениетаралық азаматтық ұғымын түсіну мәселесіне жеткілікті көңіл бөлінбейді.

Бұл зерттеу қазақстандық жоғары оқу орындары студенттерінің мәдениетаралық азаматтықты қабылдауын зерттеуге бағытталған. Сауалнаманың көмегімен сандық деректер жиналды, сауалнамаға ағылшын тілді және ағылшын тілінде сөйлемейтін мамандықтардың 407 студенті қатысты. Сауалнаманың мақсаты қатысушылардың мәдениетаралық азаматтық ұғымымен таныс немесе таныс еместігін біліп, «мәдениетаралық азаматта» қандай негізгі қасиеттер, жауапкершіліктер мен дағдылар болуы керек деп санайтынын анықтау болды. Нәтижелер студенттердің мәдениетаралық азаматтық идеясына қатынасы жалпы оң екенін көрсетті, қатысушылар мәдениетаралық азаматтықтың - тілдерді білу, мәдени сана, әртүрлілікті қабылдау, толеранттылық, басқа мәдениеттерге құрмет, патриотизм сияқты құрамдас бөліктерін маңызды деп есептейді. Сонымен қатар, нәтижелер студенттердің мәдениетаралық азаматтықтың не екенін және «мәдениетаралық азаматтың» қандай қасиеттерге ие болуы керектігін үстірт түсінетінін көрсетеді, өйткені жауаптар мәдениетаралық азаматтықтың кейбір негізгі құрамдас бөліктерімен ғана шектелді.

Кілтті сөздер: мәдениетаралық азаматтық, түсініктер, студенттер, білім, мәдениет, тіл.

**Э. Ф. Герфанова[1], Е. М. Немчинова[2]*
[1]Astana IT University,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан;
[2]Тихоокеанский университет Сиэтла,
США, Сиэтл.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ИЗУЧЕНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ СТУДЕНТОВ О КОНЦЕПТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ГРАЖДАНСТВА

В последние годы в образовании активно развивается концепция межкультурного гражданства. Сущность данной концепции заключается в том, что образование должно быть направлено на формирование и развитие у обучающихся межкультурной компетенции, на развитие их понимания важности активного участия в жизни общества и на их гражданское воспитание в межкультурном аспекте. Данное исследование направлено на изучение представлений студентов казахстанских вузов о концепте межкультурного гражданства. Через проведение онлайн анкетирования были собраны количественные данные, в анкете приняли участие 407 студентов как языковых, так и неязыковых специальностей. Цель анкетирования заключалась в том, чтобы определить, знакомы ли респонденты с концепцией межкультурного гражданства и какими основными качествами, обязанностями и навыками, по их мнению, должен обладать «межкультурный гражданин». Результаты показали, что отношение студентов к концепции межкультурного гражданства, в целом, положительное, участники анкетирования считают важными такие компоненты межкультурного гражданства как знание языков, культурная осведомленность, принятие разнообразия, толерантность, уважение к другим культурам, патриотизм. В то же время результаты показывают, что у студентов сложилось поверхностное представление о том, что такое межкультурное гражданство, и какими качествами должен обладать «межкультурный гражданин», поскольку ответы были ограничены лишь некоторыми основными компонентами межкультурного гражданства.

Ключевые слова: межкультурное гражданство, межкультурная компетенция, представления, студенты, образование, культура, язык.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПРОЦЕССА ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

SRSTI 03.81.37

https://doi.org/10.48081/TILN2286

A. A. Kaskabasova[1], G. E. Otepova[2], Zh. D. Kabidenova[3], A. A. Akishev[4]
[1,3,4]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[2]Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar

SOURCE-BASED COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS

The article presents the results of theoretical and methodological research on the need for the formation of professional competencies of graduates of pedagogical educational programs. The authors have developed a model of the methodology for the formation of the source-based competence of future history teachers. Based on the generalization of the available research, the authors formed the concept of «source-based competence» in the context of the educational program, the structural elements of the model, and their content was identified and the evaluation criteria for the effectiveness of the model were determined methods of forming the source-based competence of future history teachers.

Historical written sources are the fundamental basis for the study of history in the academic environment and have the extensive potential for the formation of research skills, to argue their judgments and prove them with the help of primary sources, to critically comprehend information flows in modern conditions and on its basis to form their own evaluative and critical position. Systematic use of historical sources in the structure of the training of future history teachers within the framework of the developed methodological model of the formation of source-based competence will improve the qualification level of teachers.

Keywords: Historical sources, source-based competence, model of methodologies, historical sources.

Introduction

Currently, in the Republic of Kazakhstan the training system of pedagogical personnel is becoming particularly relevant. Kazakhstan, in the context of the introduction of the professional standard of the Republic of Kazakhstan «Teacher» in 2017 [1]; the state mandatory standards of education at all levels of education in 2018 [2]; the implementation of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 [3], taking into account previous programs in the educational sphere. One of the criteria for updated training is the implementation of competency-based-oriented education [4]. In the standard «Teacher» of the Republic of Kazakhstan «personal and professional competencies», «knowledge», «skills and abilities» are highlighted as an indicator of the teacher's qualifications [1].

In the system of training future history teachers, it is necessary to determine the methodology for the formation of complex source knowledge, skills, and practical skills with primary sources necessary for future professional and pedagogical activity. We have identified the concept of «source-based competence», identified its components and developed a model of its formation, which will allow to increase the effectiveness of the training of historical personnel by the competence paradigm of modern higher education.

Materials and methods

In the course of the study, general theoretical research methods were applied, such as analysis and generalization of source studies, regulatory, theoretical and methodological, scientific, and methodological literature. In the scientific work, the following methods were used: modeling methods, structuring methods for the formation of source-based competence; methods for predicting educational goals and results; the structuring method was used to develop the methodological and content component of the model; methods of criterion evaluation following the goals and objectives were applied to the evaluation of the effective diagnostic component of the model.

In the 90s, research began on the introduction of a competency-based approach concerning professional and pedagogical activities. For example, Markova A. K. identified the following components of pedagogical competence: professional (objectively necessary) psychological and pedagogical knowledge; professional (objectively necessary) pedagogical skills; professional psychological positions, attitudes of a teacher required by his profession; personal features that ensure the mastery of the teacher professional knowledge and skills [5, p. 7–8]. Summarizing

the works of Khutorsky A. V. [6], [7], Zimnaya I. A. [8], A. K. Markova [5], Pakharenko N. V., Zolnikova I. N. [9], Eliseeva I. N. [10], Andrienko A. S. [11] and other researchers, we identified the following important, in our opinion, elements of competence, such as personality-motivated, psychological readiness for professional activity; consistency, the integrity of knowledge, skills, and abilities, their practice-oriented nature; mobile, flexible thinking; solving non-standard situations in real conditions; the productive, integrative, productive nature of the professional activity.

S. L. Troyanskaya, summarizing the theoretical works of researchers of the conceptual approach in education, notes, «Competence is a theoretical and practical ability, the potential for solving various kinds of tasks, readiness to carry out any activity. Competence is an integrative personal quality (a property of personality according to Kuzmina N. V.), which can be tested only in activity. This is the ability to work, competence in real activity» [12, p. 24].

In the scientific and methodological literature, much attention is paid to the structure, content, criteria, and assessment of the levels of competence formation. Eliseev I. N. identifies three main components: cognitive, related to knowledge and ways of obtaining it; integrative activity, which determines the process of formation of skills based on the acquired knowledge and ways of implementing these skills; personal, which represents the properties, motives, and value attitudes of the individual, manifested in the process of implementing competence [10, p. 80]. Pakharenko N. V., Zolnikova I. N. distinguish the following components in the competence structure of future bachelors: motivational component; cognitive component; personal component [9]. S. L. Troyanskaya defined cognitive, activity, motivational, and value components as part of competence [12, p. 51]. Thus, many researchers single out its elements, similar in meaning, as system-forming components of professional competence. In our opinion, motivational training and awareness of the value attitude according to the profile of training as part of the competence should be generalized, since both motivation and values are mutually dependent, system-forming elements in the field of professional and pedagogical activity.

Less developed in methodological terms are the issues of criteria and methods for assessing the level of competence formation. Eliseev I. N. points out, «it is advisable to distribute diagnostic tools for assessing the level of competence proficiency by its structure into three modules: cognitive, personal, integrative-activity» [10, p. 82]. Pakharenko N. V., Zolnikova I. N. propose to use as an indicator of the degree of competence formation «for the cognitive and activity components – the graduate's competence model; a passport of competencies; a program for the formation of competencies; for personal and motivational – a professionogram, and are also considered at the personal level of the student» [9].

In the scientific works of Glotova Zh. V. [13] (formation of professional foreign language competence among law students), Petrukhina I. V. [14] (formation of environmental competence of the future teacher of physical culture and life safety), Piskunova E. N. [15] (formation of linguistic competence of students), Mineeva O. A., Krasikova O. G. [16] (formation of professional and foreign-language communicative competence of future engineers at the university), Ualieva N. T. [17] (psychological and pedagogical conditions for the organization of independent work of students based on a competency-based approach), Lukashina Yu. V. [18] (formation of health-saving competence among students of a pedagogical university), Russkih T. I. [19] (formation of graphic competence of future bachelors of engineering and technology) theoretical and methodological aspects are revealed special professional competencies, certain models of their implementation and evaluation of their effectiveness in the course of experimental research have been developed.

Thus, in the scientific, methodological, and pedagogical literature, the problem of implementing the competence approach is covered quite widely, since it is relevant in the training system of modern society. It should be noted that there are different interpretations of the concept of «competence, «competency», which leads to further difficulties in identifying and analyzing the structural components of competence, and methods of evaluating its effectiveness. Nevertheless, theoretical and practical research on the problems of formation of special professional competencies in the areas of personnel training can be used as a methodological basis for our research on the formation of the source-based competence of future history teachers.

Results and discussion

Currently, domestic historians have identified and a large amount of source material on a new period of the history of Kazakhstan has been published, the systematic use of which in the educational process in the system of secondary and higher education will allow to form a cognitive interest in the historical past, expand creative historical thinking, develop critical thinking of students and lay the skills of their research activities. Within the framework of the study, we identified the concept of «source-based competence» as an important component in the training of future history teachers. Source studies competence, in our understanding, is a personality-integrative characteristic of a future history teacher, including the integrity of theoretical and methodological source knowledge, skills, and abilities in the field of critical, objective study, selection, analysis, evaluation, and practical application of source material for future professional and pedagogical activities using modern teaching methods and technologies.

The methodological model of the source-based competence is presented in Figure 1.

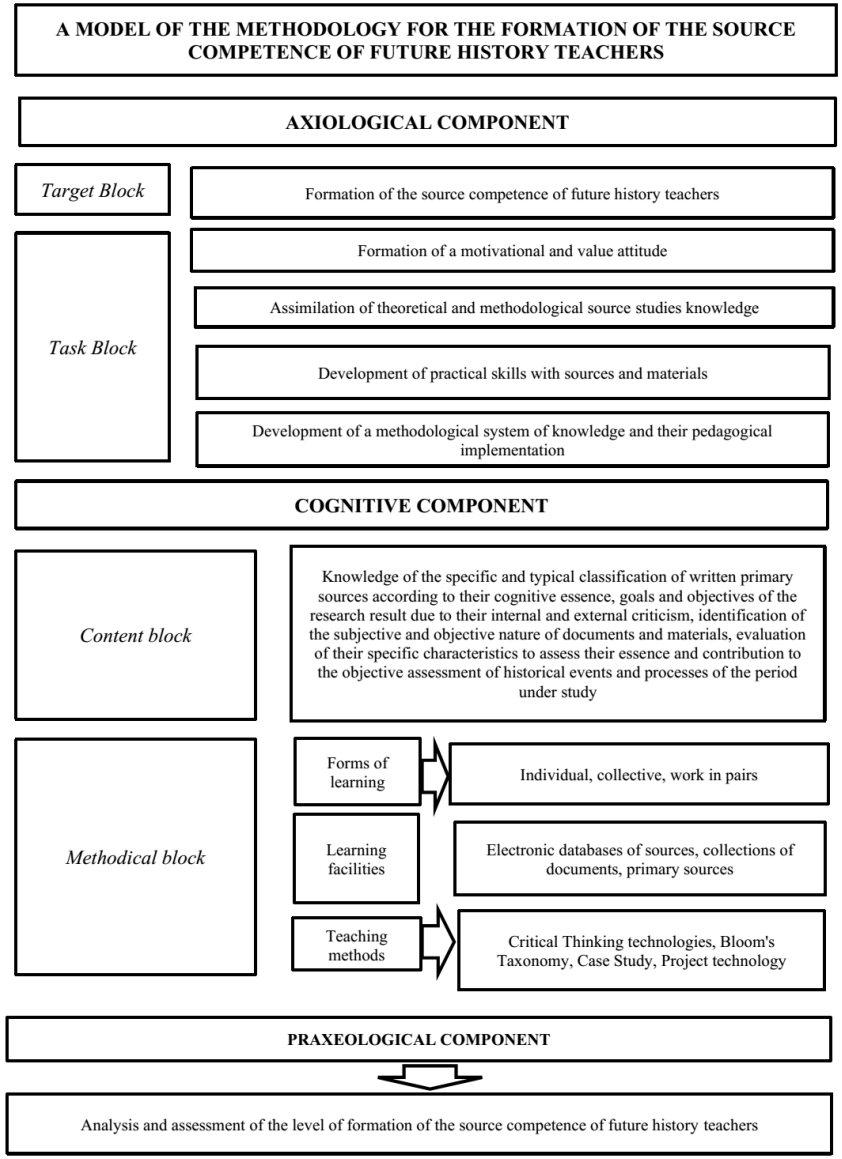

Figure 1 – Model of the methodology for the formation of the source-based competence of future history teachers (developed by the authors of this study)

By the formulation of the concept of «source-based competence» in its structure, it is necessary to distinguish three system-forming components: axiological (value-motivational component), cognitive (theoretical-methodological, methodological system of knowledge and skills), praxiological (professional-activity, evaluative-productive component).

The axiological component presupposes future teachers' awareness of the source-based, scientific-oriented, methodological-practical, creative and motivational-cognitive value of the importance of using primary sources in the process of teaching history, as well as their psychological and pedagogical readiness, motivation for their use in professional activities.

Theoretical, methodological, and practical-analytical (analytical, generalizing, evaluating) knowledge in the field of source studies and the history of Kazakhstan during the period of the Russian Empire constitute a cognitive component of the source-based competency and are based on methodological knowledge based on the works of national and foreign specialists of source studies, revealing the essence of objective study and introduction into the educational process is the use of primary sources from the perspective of their modern understanding in Russian history.

As part of the praxiological component, future history teachers should be able to use source material to implement practical research, methodological, and pedagogical skills in the field of professional activity.

The methodological model developed by us contains several interdependent components aimed at the formation of the source-based competence of future history teachers (target, meaningful, methodical, effective, and diagnostic components).

As the fundamental tasks for the implementation of the target component for the formation of source-based competence, we have identified the following: the formation of motivational and value attitudes; the assimilation of theoretical and methodological source knowledge; the development of practical(research) skills and skills of studying sources and materials in the academic environment; development of a methodological system of knowledge on the effective use of primary sources, assimilation criteria for their evaluation, their pedagogical implementation in professional activity.

To implement the designated goals and objectives for the formation of source-based competence, we have developed a content block necessary for the formation of the source-based competence of future history teachers and conditioned with the designated goals and objectives of the methodological model developed by us.

The content block of the methodological model includes the following areas necessary to achieve the above goals and objectives: theoretical and methodological aspects use of materials and documents of the Russian Empire in the course of

studying the history of Kazakhstan; the specifics of the source materials on the new history of Kazakhstan, the concept of classification and systematization of written sources of the new period, the features of the subjective and objective nature of the source material on the new history of Kazakhstan by the specifics of the documents; practical analysis skills source material: external criticism of the source; analysis of the content of the source; critical assessment of the source, identification, and evaluation of the practical significance of the source; the methodological aspect is represented by the use of modern pedagogical technologies aimed at the formation of criterion-measurable learning outcomes.

The most important element of the formation of source-based competence is the methodological tools, which are reflected in our model of methodology by forms, means, and methods of teaching.

The main means of teaching on the formation of the source-based competence of future history teachers should be noted in thematic collections of documents published by modern national researchers [20]. From a large number of published materials, it is desirable to use documents containing contradictory, debatable facts, the study and analysis of which will allow them to critically comprehend and objectively assess their source potential for the study of the new history of Kazakhstan. It is necessary to use the material that is freely available in national and foreign internet sites and portals (http://www.vostlit.info/, https://drevlit.ru/, http://library.kz/kz/, http://kazneb.kz/, http://rmebrk.kz and others).

Among the methods and teaching, we have identified modern, innovative technologies aimed at activating the educational process, awakening cognitive interest in the problem being studied.

Interesting for teaching history from documents and materials, the formation of initial practical skills of working with sources is the technology of developing critical thinking through reading and writing, case studies, project technology, tasks compiled according to «Bloom's taxonomy», and others. With their help, you can implement an independent, with the skills of scientific-research activities, creative historical thinking of students, future history teachers who will be able to realize their source-based competence in their professional activities.

Modern educational technologies require the formation of a competency-based approach to teaching, which means the practical application of theoretical knowledge in practice or everyday life, and professional activity. For history lessons in general education institutions, in the field of training future history teachers, a competency-based approach is impossible to implement without organizing research work with primary sources. For the effective work of future history teachers with primary sources for a critical, objective knowledge of the history of Kazakhstan during the period of the Russian Empire, it is necessary

to form their value attitude to primary sources and develop their source study competencies, which they must implement within the framework of modern approaches in the education system.

At the stage of the effective diagnostic component of the methodological model, it is necessary to identify the level of its formation through the performance of activities, aimed at solving several historical and cognitive problems of a problematic nature using source material. Important for the generalization of pedagogical and experimental work, we have identified the following learning outcomes to determine the level of formation of source-based competence following the tasks.

Learning outcomes at the stage of formation of motivational-value attitudes (axiological component): knowledge historiography problems of publishing source material of the pre-revolutionary, Soviet and modern periods understanding of the value of using source material for an objective understanding of the specifics of the studied period and documentary material; awareness of psychological and pedagogical readiness to use source material in professional activities.

Learning outcomes at the stage of mastering theoretical and methodological knowledge of source studies (a cognitive component of source-based competence): knowledge of historical events and processes of the history of Kazakhstan during the period of the Russian Empire; knowledge of the main types, groups of written sources the studied period, their characteristic features and potential in the coverage of historical events and processes; understanding of the objectivity of the origin of documents and materials on the new history of Kazakhstan; the ability to argue historical processes and events with written primary sources.

Results of training at the stage of development of practical (research) skills and skills of studying sources and materials in the academic environment (praxiological component): the ability of external and internal critical analysis of historical documents; knowledge of the criteria for the selection of written materials and documents for research activities; the ability to identify the source material necessary for the subject of research; the skills of analyzing historical processes and events based on the variety of documents; the ability to analyze, compare, supplement, generalize the source material; the ability to comprehend the main historical events and processes of the studied period based on written sources; highlight the subjective and objective nature of the studied sources; possess the skills critical assessment of the source nature of the studied Sources.

The learning outcomes we have highlighted allow us to realize the designated goals and objectives at the axiological, cognitive, and praxiological levels of the model for the formation of the source-based competence of future history teachers. During the diagnosis of the final results, we distinguish three levels of proficiency

in source competence: low, medium, and high, which will reveal the degree of its formation in the course of pedagogical experimental work.

Conclusions

Thus, the need for the formation of source-based competence is due to the modern paradigm of the higher education system, aimed at the requirements of employers in the modern conditions of the information society. Future history teachers should flexibly respond to the conceptual transformations of the modern education system based on the formation of cognitive interest through the use of source material, the development of critical thinking to information sources, research skills and abilities, and the formation of their value judgment of historical events based on primary sources. The methodological model makes it possible to create conditions for the formation of source-based competence, which is a fundamental direction in the field of training future history teachers since it allows for implementation at the motivational and personal level of practice-oriented knowledge, skills, and abilities acquired during systematic methodological training aimed at its professional effectiveness, using innovative technologies for studying historical facts, events, phenomena and processes of the studied period.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Профессиональный стандарт «Педагог». Приложение к приказу Председателя Правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» № 133 от 8 июня 2017 года

2 Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604.

3 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988

4 Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 ноября 2018 года № 17669.

5 **Маркова, А. К.** Психология труда учителя: Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1993. — 192 с.

6 **Хуторской, А. В.** Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов. Концепции в образовании:

опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. С. 12-20

7 **Хуторской, А. В.** Педагогические основания диагностики и оценки компетентностных результатов обучения// Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013. – № 5 (80). – С. 7–15// https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20273246

8 **Зимняя, И. А.** Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Эксперимент и инновации в школе. — 2009. — № 2. - С. 7-14.

9 **Пахаренко, Н. В., Зольникова, И. Н.** Модель определения уровня сформированности общекультурных и профессиональных компетенций // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 6.; [Электронный ресурс] URL: http://science-education.ru/ru/article/view?id=7502 (дата обращения: 15.03.2021).

10 **Елисеев, И. Н.** Методология оценки уровня компетенций студента // Информатика и образование. 2012. № 4 (233). С. 80-85. ; Елисеев И. Н. Методы, алгоритмы и программные комплексы для расчета характеристик диагностических средств независимой оценки качества образования: монография. 2 изд., перераб. и доп. —Новочеркасск : «Лик», 2013. —285 с.

11 **Андриенко, А. С.** Компетентностно-ориентированный подход в системе высшего образования: история, современное состояние и перспективы развития : монография / А. С. Андриенко. – Чебоксары : ИД «Среда», 2018. – 92 с.

12 **Троянская, С. Л.** Основы компетентностного подхода в высшем образовании: учебное пособие. – Ижевс к: Издательский центр «Удмуртский университет», 2016. – 176 с.

13 **Глотова, Ж. В.** Формирование профессиональной иноязычной компетентности у студентов-юристов в процессе обучения : Автореферат дисс... канд. пед. наук : 13.00.08. – Калининград, 2006. – 28 с.

14 **Петрухина, И. В.** Формирование экологической компетентности будущего учителя физической культуры и безопасности жизнедеятельности . Автореферат дисс... канд. пед. наук : 13.00.08. – Челябинск, 2006. – 24 с.

15 **Пискунова, Е. Н.** Формирование лингвистической компетентности студентов. Автореферат дисс... канд. пед. наук : 13.00.01. – Ульяновск, 2010. – 26 с.

16 **Минеева, О. А., Красикова О. Г.** Формирование профессионально-иноязычной коммуникативной компетентности будущих инженеров в вузе. Монография. – Н. Новгород : ВГИПУ, 2011. – 196 с.

17 **Уалиева, Н. Т.** Психолого-педагогические условия организации самостоятельной работы студентов на основе компетентностного подхода.

Дисс. на соискание степени доктора философии PhD : Алматы : КазНПУ, 2016. – 196 с.

18 **Лукашин, Ю. В.** Формирование здоровьесберегающей компетенции у студентов педагогического вуза. Автореферат дисс... канд. пед. наук : 13.00.08 Пенза, 2010. – 24 с.

19 **Русских, Т. И.** Формирование графической компетенции у будущих бакалавров техники и технологий. автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08. – Киров, 2010. – 21 с.

20 История Букеевского ханства. 1801-1852 гг. : Сборник документов и материалов / Сост. : Б. Т. Жанаев, В. А. Иночкин, С. Х. Сагнаева. — Алматы : Дайк-Пресс, 2002. – 1119 с.; История Казахстана (XVIII - начало XX вв.) : Сборник документов и материалов / С. К. Жакыпбек, М. А. Кадыртаева, А. А. Бельбаева, З. Т. Садвокасова. — Алматы : Казак университеті, 2001. – 308 с.; Ерофеева, И. В. Эпистолярное наследие казахской правящей элиты. В 2 т. Т. I. Письма казахских правителей. 1675–1780 гг. – 696 с.; Т. II. Письма казахских правителей. 1738–1821 гг. – 1032 с. – Алматы : АО «АБДИ Компани», 2014; История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. В 10 томах (ред. И.Н. Тасмагамбетов). Алматы : Дайк-Пресс, 2005-2008; Аграрная история Казахстана (конец XIX – начало XX в.) : Сборник документов и материалов /Автор – составитель С. Н. Малтусынов/. – Алматы : «Дайк– Пресс», 2006. –1240 с.

REFERENCES

1 Professional'nyj standart «Pedagog». Prilozhenie k prikazu Predsedatelya Pravleniya Nacional'noj palaty predprinimatelej Respubliki Kazahstan «Atameken» № 133 ot 8 iyunya 2017 g. [Professional standard «Teacher». Appendix to the Order of the Chairman of the Board of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken» No. 133 dated June 8, 2017]

2 Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshcheobyazatel'nyh standartov obrazovaniya vsekh urovnej obrazovaniya. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2018 g. № 604. [On the approval of the state mandatory standards of education at all levels of education. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604].

3 On the approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988. [On

the approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988]

4 Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshcheobyazatel'nyh standartov obrazovaniya vsekh urovnej obrazovaniya. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2018 goda № 604. Zaregistrirovan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 1 noyabrya 2018 g. № 17669. [On the approval of the state mandatory standards of education at all levels of education. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on November 1, 2018 No. 17669]

5 **Markova, A. K.** Psihologiya truda uchitelya: Kn. dlya uchitelya [Psychology of teacher's work: A book for a teacher]. – M. : Prosveshchenie, 1993. – 192 s.

6 **Hutorskoj, A. V.** Opredelenie obshchepredmetnogo soderzhaniya i klyuchevyh kompetencij kak harakteristika novogo podhoda k konstruirovaniyu obrazovatel'nyh standartov. Koncepcii v obrazovanii: opyt proektirovaniya: sb. nauch. tr. [Definition of general subject content and key competencies as a characteristic of a new approach to the design of educational standards. Concepts in education: design experience: collection of scientific papers] / pod red. A. V. Hutorskogo. – M. : Nauchno-vnedrencheskoe predpriyatie «INEK», 2007. S. 12-20

7 **Hutorskoj, A. V.** Pedagogicheskie osnovaniya diagnostiki i ocenki kompetentnostnyh rezul'tatov obucheniya [Pedagogical bases of diagnostics and assessment of competence-based learning outcomes] // Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2013. – № 5 (80). – P. 7–15. – [Electronic recourse]. – https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20273246

8 **Zimnyaya, I. A.** Klyuchevye kompetencii - novaya paradigma rezul'tata obrazovaniya [Key competencies - a new paradigm of educational outcomes] // Eksperiment i innovacii v shkole. – 2009. – № 2. – P. 7–14.

9 **Paharenko, N. V., Zol'nikova, I. N.** Model' opredeleniya urovnya sformirovannosti obshchekul'turnyh i professional'nyh kompetencij [A model for determining the level of formation of general cultural and professional competencies] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2012. – № 6. [Electronic recourse]. - URL: http://science-education.ru/ru/article/view?id=7502

10 **Eliseev I. N.** Metodologiya ocenki urovnya kompetencij studenta [Methodology for evaluating the student's competence level] // Informatika i obrazovanie. 2012. № 4 (233). S. 80-85; Eliseev I. N. Metody, algoritmy i programmnye kompleksy dlya rascheta harakteristik diagnosticheskih sredstv nezavisimoj ocenki kachestva obrazovaniya: monografiya. [Methods, algorithms and program complexes for calculating the characteristics of diagnostic tools for

independent evaluation of the quality of education: monograph]. 2 izd., pererab. i dop. – Novocherkassk: «Lik», 2013. –285 p.

11 **Andrienko, A. S.** Kompetentnostno-orientirovannyj podhod v sisteme vysshego obrazovaniya: istoriya, sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: monografiya [Competence-oriented approach in the system of higher education: history, current state and prospects of development: monograph] / A. S. Andrienko. – Cheboksary: ID «Sreda», 2018. – 92 p.

12 **Troyanskaya, S. L.** Osnovy kompetentnostnogo podhoda v vysshem obrazovanii: uchebnoe posobie. [Fundamentals of the competence approach in higher education] – Izhevs k: Izdatel'skij centr «Udmurtskij universitet», 2016. – 176 p.

13 **Glotova, Zh. V.** Formirovanie professional'noj inoyazychnoj kompetentnosti u studentov-yuristov v processe obucheniya [Formation of professional foreign language competence among law students in the learning process]: Avtoreferat diss... kand. ped. nauk: 13.00.08. – Kaliningrad, 2006. – 28 p.

14 **Petruhina, I. V.** Formirovanie ekologicheskoj kompetentnosti budushchego uchitelya fizicheskoj kul'tury i bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti. [Formation of ecological competence of the future teacher of physical culture and life safety]: Avtoreferat diss... kand. ped. nauk: 13.00.08. – Chelyabinsk, 2006. – 24 p.

15 Piskunova, E. N. Formirovanie lingvisticheskoj kompetentnosti studentov [Formation of linguistic competence of students]. Avtoreferat diss... kand. ped. nauk: 13.00.01. – Ul'yanovsk, 2010. – 26 p.

16 **Mineeva, O. A., Krasikova O. G.** Formirovanie professional'no-inoyazychnoj kommunikativnoj kompetentnosti budushchih inzhenerov v vuze. [Formation of professional and foreign-language communicative competence of future engineers at the university]. Monografiya. – N. Novgorod: VGIPU, 2011. – 196 p.

17 **Ualieva, N. T.** Psihologo-pedagogicheskie usloviya organizacii samostoyatel'noj raboty studentov na osnove kompetentnostnogo podhoda. [Psychological and pedagogical conditions for the organization of independent work of students based on the competence approach]. Diss. na soiskanie stepeni doktora filosofii PhD: Almaty: KazNPU, 2016. – 196 p.

18 **Lukashin, Yu. V.** Formirovanie zdorov'esberegayushchej kompetencii u studentov pedagogicheskogo vuza. [Formation of health-saving competence among students of a pedagogical university]. Avtoreferat diss... kand. ped. nauk: 13.00.08 Penza, 2010. – 24 p.

19 **Russkih, T. I.** Formirovanie graficheskoj kompetencii u budushchih bakalavrov tekhniki i tekhnologij. [Formation of graphic competence of

future bachelors of engineering and technology]. Avtoreferat dis. ... kandidata pedagogicheskih nauk: 13.00.08. – Kirov, 2010. – 21 p.

20 Istoriya Bukeevskogo hanstva. 1801-1852 gg.: Sbornik dokumentov i materialov [The history of the Bukeev Khanate. 1801-1852: Collection of documents and materials] / Sost.: B. T. Zhanaev, V. A. Inochkin, S. H. Sagnaeva. — Almaty: Dajk-Press, 2002. – 1119 s.; Istoriya Kazahstana (XVIII - nachalo XX vv.): Sbornik dokumentov i materialov [History of Kazakhstan (XVIII - early XX centuries): Collection of documents and materials] / S. K. Zhakypbek, M. A. Kadyrtaeva, A. A. Bel'baeva, Z. T. Sadvokasova. – Almaty: Kazak universiteti, 2001. – 308 s.; Erofeeva, I. V. Epistolyarnoe nasledie kazahskoj pravyashchej elity [Epistolary heritage of the Kazakh ruling elite]. V 2 t. T. I. Pis'ma kazahskih pravitelej. 1675–1780 gg. [Letters of the Kazakh rulers] – 696 s.; T. II. Pis'ma kazahskih pravitelej. 1738–1821 gg. [Letters of the Kazakh rulers] — 1032 s. – Almaty: AO «ABDI Kompani», 2014; Istoriya Kazahstana v russkih istochnikah XVI-XX vekov. V 10 tomah (red. I.N. Tasmagambetov) [The history of Kazakhstan in Russian sources of the XVI-XX centuries. In 10 volumes (edited by I.N. Tasmagambetov).]. Almaty: Dajk-Press, 2005-2008; Agrarnaya istoriya Kazahstana (konec HIH – nachalo HH v.): Sbornik dokumentov i materialov [Agrarian history of Kazakhstan (late XIX – early XX century): Collection of documents and materials] /Avtor – sostavitel' S. N. Maltusynov/. – Almaty: «Dajk– Press», 2006. –1240 p.

Material received on 14.09.22.

**А. А. Каскабасова[1], Г. Е. Отепова[2], Ж. Д. Кабиденова[3], А. А. Акишев[4]*
[1,3,4]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[2]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ БОЛАШАҚ ТАРИХ МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Мақалада педагогикалық білім беру бағдарламалары түлектерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігі туралы теориялық-әдіснамалық зерттеулердің нәтижелері келтірілген. Авторлар болашақ тарих мұғалімдерінің деректанулық құзыретін қалыптастыру әдістемесінің моделін әзірледі. Қолда бар зерттеулерді жалпылау негізінде авторлар білім беру бағдарламасы контекстінде «деректанулық құзыреттілік» ұғымын қалыптастырды, модельдің құрылымдық элементтері, олардың мазмұны анықталды және болашақ тарих мұғалімдерінің деректанулық құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі моделінің нәтижелілігінің бағалау критерийлері анықталды.

Тарихи жазбаша дереккөздер академиялық ортадағы тарихты зерттеудің негізі болып табылады және ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру, өз пікірлерін дәлелдеу және оны бастапқы дереккөздердің көмегімен дәлелдеу, қазіргі жағдайда ақпараттық ағындарды сыни тұрғыдан түсіну және оның негізінде өзінің бағалау және сыни ұстанымын қалыптастыру үшін үлкен әлеуетке ие. Деректанулық құзыреттілікті қалыптастырудың әзірленген әдістемелік моделі шеңберінде болашақ тарих мұғалімдерін даярлау құрылымында тарихи дереккөздерді жүйелі пайдалану педагогтердің біліктілік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. «Тарих» білім беру бағдарламасының педагогикалық жоғары оқу орындарының түлектері ғылыми мектеп жобаларын, олимпиадаларды дайындау, тақырыптық зерттеулер жүргізу, оларды ғылыми жарияланымдар түрінде жинақтау дағдыларына ие болады, сондай-ақ ғылыми-зерттеу жұмыстарын одан әрі жетілдіру, магистратура мен докторантурада оқу үшін әлеует болады.

Кілтті сөздер: тарихи деректер, деректанулық құзыреттілік, әдістемелік модель, тарихшыларды даярлау

**А. А. Каскабасова[1], Г. Е. Отепова[2], Ж. Д. Кабиденова[3], А. А. Акишев[4]*
[1,3,4]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[2]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ В СТРУКТУРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ

В статье приведены результаты теоретико-методологического исследования о необходимости формирования профессиональных компетенций выпускников педагогических образовательных программ. Авторами разработана модель методики формирования источниковедческой компетенции будущих учителей истории. На основании обобщения имеющихся исследований авторы сформировали понятие «источниковедческая компетенция» в контексте образовательной программы, были выделены структурные элементы модели, их содержание и определены оценочные критерии результативности модели методики формирования источниковедческой компетенции будущих учителей истории.

Исторические письменные источники являются основообразующей базой для изучения истории в академической среде и имеют обширный потенциал для формирования навыков научно-исследовательской деятельности, аргументировать собственные суждения и доказывать ее с помощью первоисточников, критически осмысливать информационные потоки в современных условиях и на ее основе формировать собственную оценочно-критическую позицию. Системное использование исторических источников в структуре подготовки будущих учителей истории в рамках разработанной методической модели формирования источниковедческой компетенции позволит повысить квалификационный уровень педагогов. Выпускники педагогических вузов образовательной программы «История» получат навыки подготовки научных школьных проектов, олимпиад, проведения тематических исследований, их обобщения в виде научных публикаций, а также будут потенциалом для дальнейшего совершенствования научно-исследовательской, обучения в магистратуре и докторантуре.

Ключевые слова: исторические источники, источниковедческая компетенция, модель методики, подготовка историков.

SRSTI 4.35.05

https://doi.org/10.48081/AOLV1530

R. Zh. Tulkina[1], A. Zh. Aplashova[2], A. E. Mukhametkarimov[3]
[1]Toraighyrov University,
Kazakhstan Republic, Pavlodar;
[2,3]Pavlodar Pedagogical Univrsity,
Kazakhstan Republic, Pavlodar

THEORETICAL ISSUES OF FUTURE TEACHERS' SOFT SKILLS DEVELOPMENT

In the given article the importance of future teachers' soft skills development is considered. The importance of soft skills is considered through the prism of future teachers preparation.

The system of future teachers' soft skills is structured in four groups: basic communication, foresight management, effective thinking skills, self-management. Also the practical implementation of mentioned soft skills in future teacher's work is analyzed. The role of «flexible» skills is reviewed.

The main aim of the article is to analyze the role of soft skills development in terms of future teachers education, also to strengthen the focus on soft skills which will be the most prominent in future teachers' works.

The modern labor market requires the development of soft skills among the core competencies of students. In the process of developing «flexible» technologies, many scientists single out self-actualization as the leading factor in achieving the heights of professionalism, including the categories of inspiration, motivation «from within», participation, which in turn are also necessary in the process of developing soft skills.

Keywords: soft skills, future teachers, development, teacher' education, basic communication, foresight management, effective thinking skills, self-management.

Introduction

One of the urgent tasks of modern society can be defined as increasing the country's competitiveness through the development of professional specialists. In connection with the development of innovative technologies, methods of organizing the educational process, the modern labor market requires highly

qualified employees who differ from the rest not only in the level of professional competencies, but also in developed personal qualities.

The main goals and objectives of educational institutions are to ensure high-quality training of students as future specialists in a highly competitive environment. In the modern labor market, universal graduates are in demand, developed in different fields of activity, capable of quick adaptation, able to switch from one type of activity to another [1, 3].

The problem of developing soft skills over the past few years has been widely covered by a number of scientists, including N. V. Zhadko, M. A. Churkina, D. Tataurshchikova, E. Gaiduchenko, A. Marushev, O. L. Chulanova, V. Shipilov, T. A. Yarkova, O. Abashkina, I. Kanardov, Y. Portland and others.

D. Tataurshchikova believes that soft skills are personal qualities, skills, abilities of a person that contribute to increasing his interaction with other people, the effectiveness of labor activity. Another definition is given by O. Sosnitskaya, believing that soft skills are skills and abilities not in the field of certain professions, but universal human qualities. T. A. Yarkova emphasizes the need for creative, enterprising, active and creative people who are able to overcome boundaries. And among the main soft skills, he distinguishes activity, the ability to process information, the desire to improve himself, etc.

I. Milevsky considers self-improvement and individual development to be the main factors of a person's success, without which the chance of success is close to zero. The author O. Abashkina is of the same opinion, believing that without the development of «flexible» skills even the best professional cannot achieve a good result... [4].

Now they note the importance of developing soft skills to achieve the competitiveness of students in the labor market, defining these skills as one of the new tracks in a dynamically changing world. Among the main necessary competencies of graduates, the following skills can be distinguished: quickly find a solution to non-standard issues, easily adapt to the path of new teaching technologies, quickly master the conditions of the educational space, harmoniously interact with the subjects of the educational process, be organized and motivated for active learning activities.

Currently, the profession of a teacher is gaining popularity in the labor market. Society needs specialists in the educational field, who require a large set of professional skills and a developed system of soft skills. These are the requirements of modern employers, where pedagogical universities, in turn, need to solve the problem of forming these competencies in students.

Material and methods

Soft skills are a wide range of non-specialized cross-professional skills necessary for the formation of students' competitiveness through the development of such processes as productivity and participation of the individual in educational or work activities. In other words, this is a wide range of skills that are not related to a specific subject area or specific specializations. A distinctive feature of soft skills is the focus on the development of universal competencies, the manifestation of which cannot be clearly demonstrated.

Currently, graduates of pedagogical universities are faced with the so-called objectivity barrier, i.e. fear of making mistakes in the performance of their duties due to the low practical orientation of educational institutions. There is a gap between educational practice and the requirements of employers. In this connection, the emphasis on the development of «flexible» skills among students becomes the most relevant. According to Y. M. Davletshina and A. I. Ivonina, the presence of developed «flexible» skills causes «close attention of employers when hiring and in the formation of a model of competence for specific positions».

Universities should be focused on the implementation of project activities, teaching students to predict, analyze and educate themselves. The development of soft skills among students is a fundamental factor in promoting their individual trajectory of professional development. O. V. Barinova focuses on the fact that the development of soft skills is an opportunity for an additional connection between the employer and the university.

Universities should be focused on the implementation of project activities, teaching students to predict, analyze and educate themselves. The development of soft skills among students is a fundamental factor in promoting their individual trajectory of professional development. O. V. Barinova focuses on the fact that the development of soft skills is an opportunity for an additional connection between the employer and the university.

For the most part, the professional success of students depends on the development of soft skills. A study by O. L. Chulanova shows that the requirements of employers for a person to have «flexible» skills increase to 93%. The most in demand are students with developed critical thinking, creativity, the ability to solve complex non-standard problems and see opportunities.

Among the important competencies, employers considering students in pedagogical areas also highlight management skills, which include planning and organizing various events, delegation, moderator skills, task setting, knowledge of human nature, adequate perception of criticism, stress resistance, constructive attitude and ethics. Information skills that are part of soft skills are the skills

of possession, rational use, competent application, storage and transmission of information, computer skills and digital educational technologies [3].

The system of soft skills can be divided into 4 main groups: basic communication, foresight management, effective thinking skills, self-management. Communicative literacy is developed through teamwork, public speaking and contributes to the formation of the skill of effective work with people, competent behavior in critical situations, the ability to establish relationships in a team. Management skills include motivation, planning, change and project management. Effective thinking is expressed in creative, logical, critical thinking, is responsible for managing the processes in the head. Self-management skills are the ability to manage stress, emotions, personal development, control one's condition, as well as the ability to reflect.

Directions for the implementation of soft skills are directly related to the formation and development of students' practical skills. Among the main areas of work with «flexible» skills in the formation of students' competitiveness, the following can be distinguished: the creation of various student associations, the use of interactive technologies in the educational process, as well as the formation of primary practical work experience by mastering the material of educational disciplines.

Directions for the implementation of soft skills are directly related to the formation and development of students' practical skills. Among the main areas of work with «flexible» skills in the formation of students' competitiveness, the following can be distinguished: the creation of various student associations, the use of interactive technologies in the educational process, as well as the formation of primary practical work experience by mastering the material of educational disciplines. These directions can be implemented by the following methods: creating special classes, background trainings; networking and learning from the experience of others; application of the project and case method to classes; self-learning; search for feedback; application of training involving work with a mentor; application of electronic lectures.

Background trainings involve independent work, where the basis is the psychological component. Exercises are performed in parallel with other activities, i.e. in the background. The purpose of this method is the development and education of personal competencies with the minimization of bad habits. Mentor-based learning involves studying and analyzing the behavior of a highly qualified person, while networking is based on the activity of creating business relationships. The implementation of this method makes it possible to solve problems and emerging issues more quickly and efficiently, increases personal self-esteem, gives self-confidence, a sense of usefulness, develops communication

and oratory skills thanks to public speaking. Networking can be implemented by participating in various events, for example, seminars, conferences through the use of Internet resources in the educational process when creating electronic lectures, teleconferences, online portals; by developing and organizing various project activities; participation in conferences.

The next method for implementing soft skills is the case method, i.e. development of problem tasks based on real situations in order to find the optimal solution for the issue by students. The case method allows not only to enrich the theoretical knowledge of students, but also to develop practical skills and abilities: the ability to work comfortably in a team, a sense of responsibility and temporary space, critical thinking. Future teachers can consider and work through problem situations that arise during the educational process at seminars at the university, using immersion in reality.

The self-learning method is a fundamental area of soft skills, characterized by effective planning and self-organization. It consists in self-study of educational material, for example, listening and watching electronic lectures, videos, trainings and various webinars. The feedback search method is associated with receiving feedback, comments from the subjects of the educational process on the quality of the student's work, the success of behavior, the level of development of skills [9].

«Flexible» skills are reflected in a number of practice-oriented technologies. The «training firm» technology is considered to be the fundamental and most effective in terms of the formation of students' competitiveness, since it is based on the simulation of real situations. This technology is one form of organization of the educational process, built in the mode of imitation, reproduction of a real-life institution, enterprise. This technology is most in demand among students of economic areas, however, the «training firm» is also used in the preparation of students in pedagogical areas. In this case, it is not the company that is taken as the basis, but the construction of an imitation of an educational institution: a university, a school, a technical school. In the mode of activation of cognitive activity, future teachers are given the opportunity to develop the following qualities: initiative, critical thinking, willingness to help, a sense of responsibility for decisions made.

Results and discussion

Thus, the competitiveness of students is directly related to the presence of practical and «flexible» skills. The technology of «learning through the deployment of storylines based on binary thematic oppositions» involves the study of material by presenting it in the form of a story or story, where the definition of emotional and personal significance takes place.

The high competitiveness of future teachers is built on the basis of career-oriented programs. The modern labor market requires the development of soft skills

among the core competencies of students. In the process of developing «flexible» technologies, many scientists single out self-actualization as the leading factor in achieving the heights of professionalism, including the categories of inspiration, motivation «from within», participation, which in turn are also necessary in the process of developing soft skills.

Conclusion

Updating the role of soft skills involves establishing the degree of their understanding and mastering by students, as well as determining the main directions of formation both in the educational process, including changing the structure of curricula, and in extracurricular activities. Being a competitive graduate means meeting the current professional requirements, being in demand for job seekers, and meeting the employer's values and motives. The requirements of modern employers are not limited to the presence of a large amount of theoretical knowledge. The labor market requires universal teachers with developed «flexible» skills, which include: critical thinking, versatility, responsibility, communication skills, managerial abilities.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Бацунов, С. Н, Дереча, И. И., Кунгурова, И. М., Слизкова, Е. В.** Современные детерминанты развития softskills // Научно-методический электронный журнал «Концепт» [Текст].– 2018. – No 4. – С. 198–207.

2 **Быстрова, Н. В., Хижная, А. В., Емелина, А. В., Сундеева, М. О.** Основные принципы функционирования и развития воспитательной системы общеобразовательной организации // Карельский научный журнал [Текст]. – 2017. – Том 6. – No 4 (21). – С. 25–28.

3 **Ветошкина, Т. А., Полянок, О. В.** Роль «жестких» (hardskills) и «мягких» (softskills) компетенций в профессиональной деятельности // Агропродовольственная политика России [Текст]. – 2017. – No 12 (72). – С. 58–62.

4 **Волкова, М. Э.** Формирование soft-skills у студентов педагогических специальностей: теоретический анализ // Студенческая наука и XXI век [Текст]. – 2017. – No 15. – С. 224–226.

5 **Ивонина, А. И., Чуланова, О. Л., Давлетшина, Ю. М.** Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft-skills и hardskills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников // Интернет-журнал Науковедение [Текст]. – 2017. – Том 9. – No 1. – 90 с.

6 **Маркова, С. М., Наркозиев, А. К.** Методика исследования содержания профессионального образования // Вестник Мининского университета [Текст]. – 2019. – Том 7. – No 1 (26). – 2 с.

7 **Перевощикова, Е. Н.** Рейтинг-план как механизм оценивания степени сформированности компетенций // Вестник Мининского университета [Текст]. – 2018. – Том 6. – No 2 (23). – 9 с.

8 **Филатова, О. Н., Крупа, В. В., Быстрова, Н. В.** Сквозное профессиональное образование в стратегии развития цифровых технологий // Проблемы современного педагогического образования [Текст]. – 2018. – No 61. – С. 200–202.

9 **Цыплакова, С. А., Быстрова, Н. В., Тюмина, Н. С., Сергеева, Д. С.** Проектирование учебной деятельности студентов вуза // Школа будущего [Текст]. – 2018. – No 1. – С. 97–103.

REFERENCES

1 **Batsunov, S. N., Derecha, I. I., Kungurova, I. M., Slizkova, E. V.** Modern determinants of softskills development // Scientific and methodological electronic journal «Concept» [Text]. – 2018. – No 4. – P. 198–207.

2 **Bystrova, N. V., Khizhnaya, A. V., Emelina, A. V., Sundeeva, M. O.** Basic principles of functioning and development of the educational system of a general educational organization // Karelian scientific journal [Text]. – 2017. – Vol. 6. – No 4 (21). – P. 25–28.

3 **Vetoshkina, T. A., Polyanok, O. V.** The role of «hard» (hard skills) and «soft» (soft skills) competencies in professional activities // Agro-food policy of Russia [Text]. – 2017. – No 12 (72). – P. 58–62.

4 **Volkova, M. E.** Formation of soft-skills among students of pedagogical specialties: theoretical analysis // Student science and XXI century [Text]. – 2017. – No 15. – P. 224–226.

5 **Ivonina, A. I., Chulanova, O. L., Davletshina, Y. M.** Modern directions of theoretical and methodological developments in the field of management: the role of soft-skills and hardskills in the professional and career development of employees // Naukovedenie Internet Journal [Text]. – 2017. – Volume 9. – No 1. – 90 p.

6 **Markova, S. M., Narkoziev A. K.** Methodology for the study of the content of vocational education // Bulletin of the Minin University [Text]. – 2019. – Vol. 7. – No 1 (26). – 2 p.

7 **Perevoshchikova, E. N.** Rating-plan as a mechanism for evaluating the degree of formation of competencies // Bulletin of Minin University [Text]. – 2018. – V. 6. – No 2 (23). – 9 p.

8 **Filatova O. N., Krupa V. V., Bystrova N. V.** End-to-end vocational education in the strategy of digital technology development // Problems of modern pedagogical education [Text]. – 2018. – No 61. – P. 200–202.

9 **Tsyplakova, S. A., Bystrova N. V., Tyumina N. S., Sergeeva D. S.** Designing educational activities of university students // School of the future [Text]. – 2018. – No 1. – P. 97–103.

Material received on 14.09.22.

**Р. Ж. Тулкина[1], А. Ж. Аплашова[2], А. Е. Мухаметкаиров[3]*
[1]Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[2,3]Павлодар педагогикалық университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ SOFT SKILLS ДАМЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада болашақ мұғалімдер үшін soft skills дамытудың маңыздылығы қарастырылады. Жұмсақ дағдылардың маңыздылығы болашақ мұғалімдерді даярлау призмасы арқылы қарастырылады.

Болашақ мұғалімдердің жұмсақ дағдылар жүйесі төрт топқа бөлінеді: негізгі коммуникация, алдын ала болжауды басқару, тиімді ойлау дағдылары, өзін-өзі басқару. Сондай-ақ, аталған жұмсақ дағдыларды болашақ мұғалімнің жұмысына тәжірибелік енгізу талданады.

Мақаланың негізгі мақсаты – болашақ мұғалімдерді даярлауда soft skills-тің даму рөлін талдау, сонымен қатар болашақ мұғалімдердің жұмысында ең елеулі орын алатын soft skills-ке назар аударуды күшейту қажет. Қазіргі заманғы еңбек нарығы студенттердің негізгі құзыреттері арасында soft skills-ті дамытуды талап етеді.

«Икемді» технологияларды әзірлеу үдерісінде көптеген ғалымдар кәсібиліктің шыңына жетудің жетекші факторы ретінде өзін-өзі белсендіретін, оның ішінде шабыт категорияларын, «ішінен» ынталандыруды қосады, бұл өз кезегінде жұмсақ дағдыларды дамыту процесіне де қажет.

Кілтті сөздер: жұмсақ дағдылар, болашақ мұғалімдер, даму, мұғалімдерді даярлау, коммуникация негіздері, алдын ала болжауды басқару, тиімді ойлау дағдылары, өзін-өзі басқару.

**Р. Ж. Тулкина[1], А. Ж. Аплашова[2], А. Е. Мухаметкаиров[3]*
[1]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, Павлодар;
[2,3]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ SOFT SKILLS У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В данной статье рассматривается важность развития soft skills у будущих учителей. Важность мягких навыков рассматривается через призму подготовки будущих учителей.

Система мягких навыков будущих учителей структурирована по четырем группам: базовая коммуникация, управление предвидением, навыки эффективного мышления, самоуправление. Также анализируется практическое внедрение упомянутых мягких навыков в работу будущего учителя.

Основная цель статьи – проанализировать роль развития soft skills в подготовке будущих учителей, а также усилить акцент на soft skills, которые будут наиболее заметными в работе будущих учителей. Современный рынок труда требует развития soft skills среди основных компетенций студентов.

В процессе разработки «гибких» технологий многие ученые выделяют в качестве ведущего фактора достижения вершин профессионализма самоактуализацию, включающую в себя категории вдохновения, мотивации «изнутри», участия, которые, в свою очередь, также необходимы в процесс развития мягких навыков.

Ключевые слова: мягкие навыки, будущие учителя, развитие, подготовка учителей, основы коммуникации, управление предвидением, навыки эффективного мышления, самоуправление.

МРНТИ 14.15.01

https://doi.org/10.48081/RJCM6958

***А. А. Аженов[1], Э. С. Пшембаева[2], К. О. Казиев[3]**
[1,2]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[3]Атырауский университет имени Х. Досмухамедова,
Республика Казахстан, г. Атырау

МОДЕЛИ КАРЬЕРНОГО РАЗВИТИЯ: ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И КОНСУЛЬТАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ

В данной статье представлены основные модели карьерного развития и варианты карьерного роста личности. В рамках приведенных моделей карьерный рост – это непрерывный процесс развития, который длится всю жизнь и фокусируется на поиске, получении и обработке информации о себе, профессиональных и образовательных альтернативах, образе жизни и вариантах ролей. Иными словами, развитие карьеры – это процесс, посредством которого люди начинают понимать себя, свое отношение к миру профессий и свое место в нем, процесс формирования профессиональной идентичность личности. В длительном процессе получения образования развитие карьеры дает человеку, часто обучающемуся, возможность сосредоточиться на выборе будущей профессиональной деятельности, сферу с которой он планирует связать будущее. В большинстве стран мира в организациях образования работают консультанты по вопросам карьеры (карьерные коучи, консультанты), они помогают обучающимся в их личностном, образовательном и профессиональном развитии.

В представленных моделях карьерного развития обосновывается важность карьерного консультирования для будущего как отдельной личности, так и всего общества. Влияние и результаты карьерного развития являются одним из аспектов социализации как части более широкого процесса человеческого развития. Теории и исследования, описывающие профессиональное поведение личности в данной статье, обеспечивают «концептуальную связь», а также описывают, где, когда и с какой целью должны быть реализованы консультации по вопросам карьеры, карьерное обучение, профессиональная ориентация и другие виды вмешательств. В настоящей статье основное внимание уделено различным теориям, связанным с развитием карьеры, их месту и влиянию на образовательный процесс.

Ключевые слова: карьерное развитие, карьера, профориентация, модели карьерного развития, обучающиеся.

Введение

В настоящее время люди в большей части земли находятся в более выгодном положении, чем в прошлых веках во многих аспектах своей жизни, включая принятие карьерных решений. Важно понять природу и сущность карьеры, профессиональной деятельности, прежде чем разбираться в теориях развития карьеры. Карьера может быть определена как «образец опыта работы, охватывающий всю жизнь человека и который обычно рассматривается в отношении ряда фаз или стадий, отражающих переход от одной стадии жизни к другой» (Weinert, 2001).

Super (1957) определяет карьеру как «последовательность основных должностей, занимаемых человеком на протяжении всей его предпрофессиональной, профессиональной и постпрофессиональной жизни; включает связанные с работой роли, такие как роли обучающегося, работника и пенсионера, вместе с дополнительными профессиональными, семейными и гражданскими ролями». Arthur, Hall и Lawrence (1989) определяют карьеру как «развивающуюся последовательность трудового опыта человека на протяжении жизни». Collin (1998) утверждает, что ориентация на конкретную карьеру возникает в результате взаимодействия между человеком и различными организациями и обществом. Это означает, что карьера является функцией как внутренней направленности человека, так и внешних факторов. Savickas (2009) утверждает, что нынешнее представление о карьере может быть выражено в таких терминах как временный, случайный, контрактный, штатный, внештатный, неполный, внешний, нетипичный, самозанятый. Две общие черты, вытекающие из этих терминов, заключаются, во-первых, в том, что ответственность за управление карьерой теперь ложится на человека. Во-вторых, все эти термины описывают климат постоянных изменений. Термин «карьера» представляет собой последовательность взаимодействия личности с обществом, организациями и процессом получения образования на протяжении всей жизни. Однако необходимо подчеркнуть, что теперь большая часть ответственности за свой карьерный рост лежит на самом человеке, что требует устойчивых и развитых способностей к трудоустройству.

Parsons (1909) использовал в своих работах термины «карьера», «призвание» и «профессия» как синонимы. Термин «карьера» подвергался критике за его ориентированность на западный средний класс и неприменимость в разных культурах и менее развитых странах. Совсем недавно термин «работа» стал применяться к этой области человеческого поведения, чтобы обеспечить более инклюзивное и менее концептуальное понимание. Слова, которые имеют общепринятое понимание в психологии карьеры, включают «work», которое обычно относится к сфере жизни, в которой люди предоставляют труд для получения результата услуги или товара. «Job» относится к конкретной должности, которая может быть постоянной с полной или частичной занятостью и выполнять определенную роль. «Career» относится к последовательности или совокупности должностей, занимаемых человеком в течение жизни, хотя в западных обществах она традиционно концептуализировалась как линейная последовательность «должностей», которая имеет вертикальную траекторию, «связанную с продвижением по службе». Психология карьеры занимается взаимодействием между людьми и окружающей средой и пытается описать природу моделей занимаемых должностей и полученного опыта в течение жизни человека. Эта поддисциплина фокусируется на предоставлении моделей и объяснении организационной деятельности, связанной с карьерой, такой как: происхождение и измерение индивидуальных способностей личности, интересов и карьерных ориентаций, мотивов и ценностей, как индивидуальные, социальные, случайные и средовые факторы формируют образование и обучение, опыт, возможность трудоустройства сотрудников, карьерная вовлеченность и мобильность, опыт карьерного благополучия, удовлетворенность работой и карьерой, ранний опыт работы, выбор профессии, организационный/выбор работы и карьерные движения после вступления в организацию, проблемы работы или семьи, карьерные плато и планирование выхода на пенсию. Развитие карьеры – это процесс развития убеждений, ценностей, взглядов, навыков и знаний личности о мире труда на протяжении всей жизни. Чтобы иметь связь между образованием и развитием карьеры, есть три предположения, общие для многих теорий развития карьеры. Во-первых, развитие карьеры является неотъемлемой частью профессионального развития, второе предположение состоит в том, что планирование карьеры и планирование жизни являются взаимосвязанными процессами, а третье предположение заключается в том, что образовательный опыт на уровне начальной и средней школы играет решающую роль в процессе развития карьеры.

Материалы и методы

Профориентация и карьерное консультирование в западном мире разработали комплексную систему теорий и стратегий вмешательства за свою более чем вековую историю. В эпоху экономической глобализации на всех людей влияет множество проблем, связанных с работой, некоторые из этих проблем уникальны для определенных культур, а другие являются общими для многих культурных групп. Поиск жизненных целей и смыслов, путь к самореализации через различные жизненные и рабочие роли, а также усилия стран по решению проблем занятости и безработицы – вот примеры универсальных проблем, которые, по-видимому, затрагивают многих людей из разных культур. В рамках темы развития карьеры есть опыт, проблемы и вопросы, которыми мы могли бы поделиться, изучить и обсудить на глобальном уровне. Вопросы, связанные с профессиональной деятельностью и карьерой, актуальны для разных культур и национальностей. Превращение профориентации и развития в глобальную дисциплину требует набора теоретических основ с универсальной валидностью и приложениями, а также культурно-специфических моделей, которые можно использовать для объяснения карьеры, вопросов и явлений развития на местном уровне. Вот некоторые из важных разделов теорий развития:

1 Теории содержания: содержание относится к влиянию на развитие карьеры, которое либо присуще самому человеку, либо исходит из контекста, в котором живет человек. В целом индивидуальному влиянию в теории карьеры уделялось больше внимания, чем влиянию контекста. Основные теории, фокусирующиеся на «содержании» развития карьеры, включают психологические подходы теории черт и факторов (Holland, 1973; Parsons, 1909) и психодинамическую теорию Бордина (1990).

2 Теории процессов: процесс относится к взаимодействию и изменениям с течением времени и изображается в некоторых теориях как серия стадий, через которые проходят люди. В эту категорию попадают теории стадии или развития Гинзберга и его коллег (1951), Супера (1953).

3 Смешанные теории. Совсем недавно была признана необходимость в теории учитывать как содержание (характеристики индивидуума и контекста), так и процесс (их развитие и взаимодействие между ними). Теоретические модели, основанные на теории социального обучения, концептуализированной как социальная когнитивная теория Бандуры (1986), включают теорию обучения Митчелла и Крамбольца (1990, 1996).

Теория Джона Холланда (1959) основана на модальности личностной ориентации или процессе развития, установленном посредством наследственности и индивидуального жизненного цикла реакции на

требования окружающей среды. Проще говоря, людей привлекает определенная профессия, которая отвечает их личным потребностям и приносит им удовлетворение. Теория Холланда основана на четырех предположениях:

а) категоризация личности на основе профессиональной направленности: реалистичные (R – физическая деятельность, вещи), исследовательские (I – мышление, решение проблем, научная деятельность), артистичные (A – свободные, неструктурированные, творческие занятия), социальные (S – обучающие, помогающие роли.), предприимчивый (E – убеждать, управлять людьми для достижения целей) или традиционные (C – упорядоченные, систематические условия, которыми управляют другие лица, наделенные властью.);

б) существует шесть модальных сред: реалистичная, исследовательская, художественная, социальная, предприимчивая и традиционная;

в) люди ищут среду, которая позволит им реализовать свои навыки и способности, выражать свое отношение и ценности, брать на себя посильные проблемы и роли;

г) поведение определяется взаимодействием личности и среды.

Holland утверждает, что личность постоянна, и ранний жизненный опыт, самовосприятие и ценности влияют на развитие поведения или личности. Но его теория личности подчеркивает, что людей тянет к определенным профессиям в результате их личностных предпочтений. Holland утверждает, что карьера является расширением и выражением личности в контексте мира труда и последующей идентификацией с определенными профессиональными стереотипами. Когда люди сравнивают себя со своим собственным восприятием профессиональной деятельности и либо принимают, либо отвергают их на основе психологической и социологической значимости той или иной деятельности для них. Если бы можно было оценить степень сходства человека с шестью профессиональными типами личности и интересов, то можно было бы сгенерировать трехбуквенный код (например, SIA, RIA) для обозначения и обобщения карьерного интереса человека. Первая буква кода – это тип основного интереса человека, который, вероятно, сыграет важную роль в выборе карьеры и удовлетворенности им. Второе и третье являются темами второстепенного интереса, и они, вероятно, будут играть меньшую, но все же значимую роль в процессе выбора карьеры. Holland постулировал, что профессиональные среды могут быть объединены в аналогичные типологии. В процессе выбора карьеры и развития люди ищут среду, которая позволила бы им реализовать свои навыки и способности, а также выразить свое отношение и ценности. В любой данной профессиональной

среде существует тенденция формировать ее состав таким образом, чтобы ее характеристики были подобны доминирующим в ней лицам, а те, кто не похож на доминирующие типы, скорее всего, будут чувствовать себя неудовлетворенными и неудовлетворенными. Понятие «конгруэнтность» используется Holland для обозначения статуса взаимодействия человека и среды. Высокая степень соответствия между типами личности и интересов человека и доминирующими типами рабочей среды (конгруэнтность) может привести к профессиональной неудовлетворенности и нестабильности. Понятие согласованности используется как «мера внутренней гармонии или согласованности показателей индивидуального типа». Помимо конгруэнтности и непротиворечивости, еще одним важным понятием в теории Holland является дифференциация. Дифференциация относится к тому, четко ли различаются типы высокого и низкого интереса в профиле интересов человека. Профиль интереса с низкой дифференциацией напоминает относительно плоскую линию, в которой типы с высоким и низким интересом не различаются. Напротив, дифференцированный профиль интересов имеет явно высокие и низкие баллы, что позволяет предположить, что могла произойти кристаллизация интереса и готовность к спецификации и реализации выбора карьеры.

Super (1969) предположил, что выбор карьеры и развитие – это, по сути, процесс развития и реализации Я-концепции человека. Согласно Super, Я-концепция является продуктом сложных взаимодействий ряда факторов, включая физическое и умственное развитие, личный опыт, а также характеристики окружающей среды и стимуляцию. Теория Super призывает уделять больше внимания влиянию социального контекста и взаимному влиянию между человеком и окружающей средой. В позднем подростковом возрасте должна сформироваться относительно стабильная самооценка, которая послужит ориентиром при выборе карьеры и адаптации. Однако Я-концепция не является статичной сущностью, и она будет продолжать развиваться по мере того, как человек сталкивается с новым опытом и проходит через этапы развития. Удовлетворенность жизнью и работой – это непрерывный процесс реализации, развивающейся Я-концепции через работу и другие жизненные роли. Super (1990) предложил схему развития жизненных стадий: рост, исследование, установление, поддержание (или управление) и разъединение. На каждом этапе необходимо успешно справляться с задачами профессионального развития, которые социально ожидаются от лиц в данном хронологическом возрастном диапазоне. Например, на этапе исследования (возраст от 15 до 24 лет) молодому человеку приходится справляться с задачами профессионального развития, кристаллизации

(познавательный процесс, предполагающий понимание своих интересов, навыков и ценностей, а также стремление к карьере, цели, соответствующие этому пониманию), конкретизация (предварительный и конкретный выбор карьеры) и реализация (принятие мер для реализации выбора карьеры путем участия в обучении и началу трудовой деятельности). Super (1990) постулировал, что мини-цикл, состоящий из одних и тех же стадий от роста до разъединения, скорее всего, будет происходить внутри каждой из стадий, особенно когда человек переходит от одной стадии к другой. Кроме того, люди будут проходить через мини-цикл этапов всякий раз, когда им приходится делать ожидаемые и неожиданные изменения карьеры, такие как потеря работы или смена профессиональной сферы из-за личных или социально-экономических обстоятельств. Donald Super разработал теорию выбора профессии на протяжении всей жизни, в которой есть шесть этапов развития жизни и карьеры:

1) стадия кристаллизации (14–18 лет);
2) стадия уточнения (18–21 год);
3) стадия реализации (21–24 года);
4) стадия стабилизации (24–35 лет);
5) консолидация (35 лет);
6) готовность к выходу на пенсию (55 лет).

Помимо карьерной зрелости, существуют и другие аспекты теории Super, которые необходимо изучить в разных культурах. Например, Я-концепция является важной чертой теории Super, а реализация своих интересов, ценностей и навыков в рабочей роли способствует профессиональному развитию и удовлетворению. Тем не менее, существуют культурные различия в важности себя в принятии решений, и в некоторых культурах важные жизненные решения, такие как выбор карьеры, также зависят от соображений, которые носят семейный и коллективный характер. Чтобы максимизировать самореализацию и социальное одобрение, нужно вести переговоры с окружающей средой, чтобы найти наиболее приемлемый вариант решения.

Следовательно, выбор карьеры и развитие – это нелинейный процесс реализации Я-концепции, а процесс переговоров и компромиссов, в которых необходимо консультироваться как с самим собой, так и со своим окружением. Концепция жизненной роли также может быть полезна для понимания культурной динамики, связанной с процессом выбора карьеры. Такие ценности, как почтение родителей, семейная гармония и лояльность, могут влиять на то, как строится личное «Я», а также на значимость и

важность различных жизненных и рабочих ролей, а также на их динамическое взаимодействие.

Контекстуальный акцент теории Super (1990) наиболее ясно показан через его постулирование жизненных ролей и жизненного пространства. Жизнь в любой момент представляет собой совокупность ролей, которые человек принимает на себя, таких как ребенок, обучающийся, бездельник, гражданин, рабочий, родитель или домохозяйка. Значение различных жизненных ролей меняется по мере прохождения жизненных стадий, но в каждый отдельный момент две или три роли могут занимать центральное место, в то время как другие роли остаются на периферии. Жизненное пространство – это совокупность различных жизненных ролей, которые человек играет в данное время в различных контекстах или культурных «театрах», включая дом, общество, школу и рабочее место. Ролевые конфликты, ролевые помехи и смешение ролей, вероятно, происходят, когда люди ограничены в своей способности справляться с требованиями, связанными с их многочисленными ролями.

Многие аспекты теории Super привлекательны для международных специалистов по профориентации и ученых, включая такие понятия, как задачи профессионального развития, этапы развития, карьерная зрелость и жизненные роли. Он предлагает всеобъемлющую основу для описания и объяснения процесса профессионального развития, который может направлять карьерные вмешательства и исследования. Недавнее закрепление теории контекстуализма развития принимает во внимание взаимное влияние между человеком и его/ее социальной экологией, включая культуру. Точно так же концептуализация выбора карьеры и развития как процесса построения личности и карьеры признает влияние субъективных культурных ценностей и убеждений на формирование профессиональных представлений о себе и предпочтений. Теория Super будет продолжать играть важную роль в международной практике развития карьеры.

Franc Parsons часто называют отцом-основателем современной психологии карьеры и психологии профессиональной деятельности. Исходя из логического позитивистского мировоззрения, теория черт и факторов, он опирается на измерения и объективные данные, которые интерпретируются экспертом и на этой основе чего делаются прогнозы о пригодности человека для будущей профессиональной деятельности Три основных элемента его теории развития карьеры, которые помогают в выборе будущей профессии:

– четкое понимание себя, своих склонностей, способностей, интересов, ресурсов, ограничений и других качеств;

– знание требований и условий успеха, преимуществ и недостатков, вознаграждения, возможностей и перспектив в различных сферах деятельности;

– понимание результатов отношениях этих двух групп фактов.

Каждый из этих трех элементов представляет собой крупный вклад в теорию и практику карьеры, которые, по мнению Parsons, представляют собой неразрывную смесь, что само по себе важно, учитывая дебаты о связях между теорией и практикой. Его первый элемент очень важен в его теории и согласуется с современными подходами к оценке и выбору карьеры. Parsons признавал, что люди различаются по своим интересам, способностям, ценностям, личностным предпочтениям и навыкам. Parsons предположил, что собеседование по профориентации занимает в среднем пятнадцать минут, что по современным стандартам консультирования кажется очень коротким. Он также разработал первую форму самооценки, в которой клиенты заполняли исчерпывающую анкету, содержащую более ста вопросов, до собеседования по вопросам карьеры. Его оценка и процесс собеседования установили формат для карьерного консультирования. Таким образом, в то время как Parsons представил концепцию оценки карьеры, только с развитием психометрического движения были предоставлены инструменты, необходимые для эффективного расширения самопознания и обеспечения связи с миром работы. Второй элемент Parsons относится к знаниям о мире работы, концепция, которую он считал жизненно важной для всестороннего планирования и развития карьеры, и которая всегда считалась критически важной в работе по развитию карьеры. Можно провести параллели между источниками информации, рекомендуемыми для использования Парсонсом, и теми, которые используются современными консультантами по вопросам карьеры, они включают списки и классификации отраслей, информацию об обучении и курсах, а также общую отраслевую информацию. Разработка систем предоставления информации о карьере, столь необходимых для современной профориентации, также берет свое начало в работе Парсонса. Концепция Parsons об «истинном мышлении» остается и по сей день его «самым устойчивым вкладом» в эту область. Он считал когнитивные процессы и аналитические способности фундаментальными для истинного мышления и выбора карьеры. Это отражает дальновидный характер его работы и еще раз подчеркивает ее актуальность для современной профессиональной ориентации. Parsons придавал большое значение роли внутриличностных и межличностных факторов в принятии карьерных решений.

Теория выбора карьеры Gottfredson, ограничений и компромиссов является недавно разработанная теория развития карьеры. Gottfredson (2005) предположил, что выбор профессии – это процесс, требующий высокого уровня когнитивных способностей. Способность ребенка синтезировать и систематизировать сложную профессиональную информацию зависит как от хронологического возраста, так и от общего интеллекта. Когнитивный рост и развитие играют важную роль в развитии когнитивной карты занятий и представлений о себе, которые используются для оценки уместности различных профессиональных альтернатив. В отличии от устоявшегося представления о том, что выбор – это процесс отбора Gottfredsons (2005) предположил, что выбор карьеры и развитие можно рассматривать как процесс устранения или ограничения, в котором человек постепенно исключает определенные профессиональные альтернативы из дальнейшего рассмотрения. Ограничение направляется существенными аспектами Я-концепции, возникающими на разных стадиях развития. Gottfredson утверждал, что на карьерные устремления детей больше влияет общественность (например, пол, социальный класс), чем частные аспекты их самооценки (например, навыки, интересы).

Была предложена модель развития, состоящая из четырех стадий развития. Первый называется «ориентация на размер и силу» (3–5 лет) ребенок воспринимает занятия как роли, которые играют большие люди (взрослые). Второй этап называется «ориентация на экс-роли» (6–8 лет), и на этом этапе выступают полоролевые нормы и установки как определяющая сторона Я-концепции ребенка. Ребенок оценивает занятия в зависимости от того, соответствуют ли они своему полу, и исключает из дальнейшего рассмотрения альтернативы, которые воспринимаются как несоответствующие полу (например, неправильный половой тип). Третий этап называется «ориентация на социальную оценку» (возраст 9–13 лет), когда социальный класс и статус становятся важными для развивающейся самооценки ребенка. Соответственно, формирующийся подросток исключает из дальнейшего рассмотрения профессии со слишком низким статусом. Четвертый этап называется «ориентация на внутреннее, уникальное «Я» (возраст 14 лет и старше), на котором выделяются внутренние и частные аспекты Я-концепции подростка, такие как личность, интересы, навыки и ценности. Подросток рассматривает профессии из оставшегося пула приемлемых профессий в зависимости от их пригодности или степени соответствия своему внутреннему «Я».

Другой процесс развития карьеры – компромисс. В ответ на внешние реалии и ограничения, такие как изменения в структуре экономической

депрессии, несправедливой практике найма и семейных обязательств, люди должны приспосабливаться к своим профессиональным предпочтениям, чтобы их конечный выбор был достижим в реальном мире. Компромисс – это сложный процесс, в котором совместимость с чьими-либо интересами часто ставится под угрозу в первую очередь, чтобы сохранить большую степень соответствия предпочтениям в отношении престижа и пола. Теория Готфредсона предлагает уникальные перспективы специалистам по профориентации на международном уровне. Например, во многих культурах жизненные достижения измеряются успехами в образовании и государственных экзаменах, а также достижением карьерных должностей, имеющих высокий социальный статус и влияние. Точно так же гендерные стереотипы являются частью многих культур, и людей поощряют заниматься профессиями, которые считаются совместимыми с их полом. Следовательно, теория Готтфредсона предлагает основу, в которой влияние престижа и пола может быть понято в различных культурных контекстах. Между тем, по мере того, как вмешательства по профориентации становятся все более важными в начальных и средних школах по всему миру (Gysbers, 2000), теория Готтфредсона может быть использована в качестве концептуального руководства по разработке программ. Готтфредсон (2005) описал модель мер по профориентации, направленных на снижение риска и улучшение развития, поощрение позитивной адаптации в отношении когнитивного роста, самосоздания, ограничения и компромисса. Модель состояла из стратегий и инструментов консультанта, которые можно было бы использовать для оптимизации (а) обучения и использования сложной профессиональной информации, (б) опыта и действий, которые позволяют детям и подросткам понять свои личные качества, связанные с карьерой, (в) самоанализа – понимание построения и осмысления будущей карьеры, которая является реалистичной и выполнимой, и (г) мудрость в самоинвестировании, чтобы повысить шансы на успешную реализацию предпочтительных вариантов карьеры. Эти общие стратегии применимы к разнообразным культурным контекстам, в которых существуют возможности для карьерного вмешательства в подростковом возрасте.

Информация о финансировании

Данная статья является теоретическим введением в проект конкурса на грантовое финансирование молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2022-2024 годы: ИРН № AP13268772 «Психолого-педагогическое сопровождение развития метакогнитивных способностей обучающихся как основной фактор успешности обучения в условиях обновленного образования».

Результаты и обсуждение

Большинство теорий развития карьеры были разработаны на Западе и в большей степени в США и служат руководством для практики профориентации и исследований на международном уровне. Они до сих пор концептуально и эмпирически привязаны к социальному и профессиональному контексту США, и исследователи должны быть осторожны, чтобы не перенести эти теории в свои собственные контексты без культурной адаптации и модификаций. Обзор концептуальной литературы по развитию карьеры показал, что очень мало теорий развития карьеры появилось в регионах за пределами США. Чтобы продвигать дисциплину профориентации во всем мире, должно быть больше «местных» усилий по разработке теорий и практики, которые отвечали бы своеобразным потребностям в различных географических регионах. «Коренизация» или по-другому развитие теорий и практик профориениации и карьеры, отвечающим интересам обучающихся Казахстана, должна быть направлена на выявление универсалий, а также уникального опыта, конструкций и практики, характерных для казахстанских культурных групп. Концептуализация коренизации Энрикеса (1993) может быть использована в качестве руководства для коренизации теорий развития карьеры. Индигенизация дисциплины профориентации может пойти по пути коренизации изнутри и коренизации извне. Есть три действительных момента и шага, которые необходимо помнить в контексте коренизации теорий развития карьеры. Эти шаги могут быть определены как шаги, которые должны быть предприняты для того, чтобы внедрить теории карьерного роста:

– во-первых, международные ученые в области профориентации должны изучить, как культура может вмешиваться, модерировать или опосредовать предполагаемый процесс развития карьеры и выбора;

– во-вторых, специалисты по профориентации должны разработать инструменты и меры, которые будут надежными и действительными для различных культур;

– в-третьих, следующий шаг к местным теориям карьеры изнутри – это разработка основанных на теории вмешательств по профориентации в межкультурных условиях, включая культурные адаптации, основанные на местных социальных, культурных и профессиональных особенностях.

Выводы

В данной статье нами было предложено несколько теорий развития карьеры. Каждая теория подчеркивает одну точку зрения и, таким образом, не объясняет сложный процесс в его совокупности. Для профессиональных консультантов по вопросам карьеры различные теории развития карьеры

являются полезными отправными точками. Поскольку клиенты происходят из разных культур и придерживаются разных взглядов, ни одна теория не может удовлетворительно объяснить сложный процесс выбора карьеры и профессии. Существует острая необходимость сформулировать теории народов развивающихся стран, чтобы они имели кросс-культурную валидность, что, в свою очередь, поможет в разработке психологических тестов для профессионального и карьерного выбора. В Казахстане выбор карьеры часто основывается на выборе родителей, а не на индивидуальном выборе, поэтому необходимо информировать учителей и родителей о важности принятия карьерных решений на основе личных интересов, что не только даст чувство удовлетворенности и мастерство, а в долгосрочной перспективе поспособствует улучшению социально-экономического капитала страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Athanasou, J. A.,** R. Van Esbroeck International Handbook of Career Guidance [Text]. – Springer Science + Business Media B. V., 2008. – 114 p.

2 **Edbroeck, R. V., Vianen, A. E. M.** Life designing : A paradigm for career construction in the 21st century [Text] // Journal of Vocational Behavior. – 2009. – V. 75 (3). – P. 239–250.

3 **Enriquez, V. G.** Developing a Filipino psychology (In U. Kim & J. W. Berry (Eds.), Indigenous psychologies : Research and experience in cultural context) [Text]. – Newbury Park, CA : Sage, 1993. – P. 152–169.

4 **Gladding, S. T.** Counseling a Comprehensive Profession (3rd Edition) [Text]. – Eaglewood Cliffs : Prentice Hall, Inc, 1992. – 523 p.

5 **Gottfredson, L. S.** Circumscription and compromise : A developmental theory of occupational aspirations : monograph [Text] // Journal of Counseling Psychology. – 1981. – V. 28. – P. 545–579.

6 **Gottfredson, L. S.** Gottfredson's theory of circumscription, compromise, and self-creation [Text] // In D. Brown & Associate (Eds.), Career choice and development (4th ed.). – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2002. – P. 85–148.

7 **Gottfredson, L. S.** Applying Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counseling [Text] // In S. D. Brown & R. T. Lent (Eds.), Career development and counseling : Putting theory and research to work. – Hoboken, NJ : Wiley, 2005. – P. 71–100.

8 **Gysbers, N. C.** Implementing a whole school approach to guidance through a comprehensive guidance system [Text] // Asian Journal of Counseling. – 2000. – V. 7. – P. 5–17.

9 **Patton, W., McMahon, M.** Career Development and Systems Theory Connecting Theory and Practice (3rd edition) [Text]. – Sense Publishers : Boston, 2014. – 385 p.

10 **Savickas, M., Lent, R.** Convergence in Career Development Theories [Text]. – Palo Alto, California, 1994. – P. 149–205.

11 **Super, D. E.** The psychology of careers : An introduction to vocational development [Text]. – New York : Harper & Row, 1957. – 362 p.

12 **Weinert, A. B.** Psychology of career development [Text] // International Encyclopaedia of the Social & Behavioral Sciences, Elsevier Science. – 2001. – P. 1471–1475.

13 **Zunker, V. G.** Career Counseling : A holistic approach [Text]. – Belmont, C. A. : Thomson Books/Cole, 2006. – 512 p.

REFERENCES

1 **Athanasou, J. A.,** R. Van Esbroeck International Handbook of Career Guidance [Text]. – Springer Science + Business Media B. V., 2008. – 114 p.

2 **Edbroeck, R. V., Vianen, A. E. M.** Life designing : A paradigm for career construction in the 21st century [Text] // Journal of Vocational Behavior. – 2009. – V. 75 (3). – P. 239–250.

3 **Enriquez, V. G.** Developing a Filipino psychology (In U. Kim & J. W. Berry (Eds.), Indigenous psychologies : Research and experience in cultural context) [Text]. – Newbury Park, CA : Sage, 1993. – P. 152–169.

4 **Gladding, S. T.** Counseling a Comprehensive Profession (3rd Edition) [Text]. – Eaglewood Cliffs : Prentice Hall, Inc, 1992. – 523 p.

5 **Gottfredson, L. S.** Circumscription and compromise : A developmental theory of occupational aspirations : monograph [Text] // Journal of Counseling Psychology. – 1981. – V. 28. P. 545–579.

6 **Gottfredson, L. S.** Gottfredson's theory of circumscription, compromise, and self-creation [Text] // In D. Brown & Associate (Eds.), Career choice and development (4th ed.). – San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2002. – P. 85–148.

7 **Gottfredson, L. S.** Applying Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counseling [Text] // In S. D. Brown & R. T. Lent (Eds.), Career development and counseling : Putting theory and research to work. – Hoboken, NJ : Wiley, 2005. – P. 71–100.

8 **Gysbers, N. C.** Implementing a whole school approach to guidance through a comprehensive guidance system [Text] // Asian Journal of Counseling. – 2000. – V. 7. – P. 5–17.

9 **Patton, W., McMahon, M.** Career Development and Systems Theory Connecting Theory and Practice (3rd edition) [Text]. – Sense Publishers : Boston, 2014. – 385 p.

10 **Savickas, M., Lent, R.** Convergence in Career Development Theories [Text]. – Palo Alto, California, 1994. – P. 149–205.

11 **Super, D. E.** The psychology of careers : An introduction to vocational development [Text]. – New York : Harper & Row, 1957. – 362 p.

12 **Weinert, A. B.** Psychology of career development [Text] // International Encyclopaedia of the Social & Behavioral Sciences, Elsevier Science. – 2001. – P. 1471–1475.

13 **Zunker, V. G.** Career Counseling : A holistic approach [Text]. – Belmont, C. A. : Thomson Books/Cole, 2006. – 512 p.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**А. А. Аженов[1], Э. С. Пшембаева[2], К. О. Казиев[3]*
[1,2]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[3]Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Қазақстан Республикасы, Атырау қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

МАНСАПТЫҚ ДАМУ МОДЕЛЬДЕРІ: КӘСІБИ ЖӘНЕ КЕҢЕС БЕРУ НЕГІЗДЕРІ

Бұл мақалада мансаптық дамудың негізгі модельдері және жеке тұлғаның мансаптық өсу нұсқалары берілген. Берілген модельдер аясында мансаптық өсу – бұл өмір бойы жалғасатын, өзі туралы ақпаратты табуға, алуға және өңдеуге, кәсіби және білім беру баламаларына, өмір салты мен рөлдердің нұсқаларына бағытталған үздіксіз даму процесі. Басқаша айтқанда, мансапты дамыту – бұл адамдар өздерін, кәсіптер әлеміне деген көзқарасын және ондағы орнын, жеке тұлғаның кәсіби сәйкестігін қалыптастыру процесін түсіне бастайтын процесс. Білім алудың ұзақ процесінде мансапты дамыту көбінесе оқитын адамға болашақты байланыстыруды жоспарлап отырған болашақ кәсіби қызметті таңдауға көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Әлемнің көптеген елдерінде білім беру ұйымдарында мансап мәселелері жөніндегі кеңес берушілер (мансаптық коучтер, кеңес берушілер) жұмыс істейді, олар білім алушыларға олардың жеке, білім беру және кәсіби дамуына көмектеседі.

Ұсынылған модельдерде мансаптық кеңес берудің маңыздылығы болашақ жеке тұлға үшін де, бүкіл қоғам үшін де негізделген. Мансаптық дамудың әсері мен нәтижелері адам дамуының кең процесінің бөлігі ретінде әлеуметтенудің бір аспектісі болып табылады. Осы мақалада адамның кәсіби мінез-құлқын сипаттайтын теориялар мен зерттеулер «тұжырымдамалық байланысты» қамтамасыз етеді, сонымен қатар мансап, мансаптық оқыту, кәсіптік бағдарлау және басқа да араласулар бойынша кеңестер қайда, қашан және қандай мақсатта жүргізілуі керек екенін сипаттайды. Бұл мақалада мансапты дамытуға, олардың маңыздылығына және оқу процесіне әсер етуге байланысты әртүрлі теорияларға назар аударылады.

Кілтті сөздер: мансаптық даму, мансап, кәсіптік бағдар, мансаптық даму модельдері, білім алушылар.

**A. A. Azhenov[1], E. S. Pshembayeva[2], K. O. Kaziyev[3]*
[1,2]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[3]Kh. Dosmukhamedov Atyrau University,
Republic of Kazakhstan, Atyrau.
Material received on 14.09.22.

CAREER DEVELOPMENT MODELS: PROFESSIONAL AND CONSULTATIONAL BASIS

This article presents the main models of career development and career options for the individual. Within these models, career growth is a continuous developmental process that lasts a lifetime and focuses on the search, acquisition and processing of information about oneself, professional and educational alternatives, lifestyle and role options. In other words, career development is a process by which people begin to understand themselves, their attitude to the world of professions and their place in it, the process of forming a professional identity of an individual. In the long process of obtaining an education, career development gives a person who is often trained the opportunity to focus on choosing a future professional activity, the area with which he plans to connect the future. In most countries of the world, career consultants (career coaches,

consultants) work in educational organizations, they help students in their personal, educational and professional development.

The presented models of career development substantiate the importance of career counseling for the future of both the individual and the whole society. The impact and outcomes of career development are one aspect of socialization as part of the broader process of human development. The theories and studies that describe the professional behavior of the individual in this article provide a «conceptual link» as well as describe where, when and for what purpose career counseling, career training, vocational guidance and other types of interventions should be implemented. This article focuses on various theories related to career development, their place and impact on the educational process.

Keywords: career development, career, professional orientation, career development models, students.

МРНТИ 14.35.09

https://doi.org/10.48081/JZNI8618

С. С. Аубакирова[1], П. О. Быков[2], Р. Б. Муканов[3], Г. Т. Артыкбаева[4], З. С. Искакова[5]

[1,2,3,4,5]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ И МАГИСТРАНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НА ПРИМЕРЕ НАО «ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»

Статья выполнена в рамках грантового финансирования по заказу Министерство образования и науки РК (грант AP09058294)

Статья посвящена трансформации и дальнейшему развитию проектного обучения студентов и магистрантов инженерных образовательных программ на примере образовательной программы «Транспорт, транспортная техника и технологии» НАО «Торайгыров университет».

В рамках финансируемого Комитетом науки МОН РК проекта «Предпринимательский университет как способ трансформации высшего образованияв РК: проблемы перехода» проведен анализ реализации интегрированного проектного обучения студентов и магистрантов данной образовательной программы по дисциплине бакалавриата «Проект» и дисциплины магистратуры «Управление проектом» с целью формирования специальных и предпринимательских компетенций у обучающихся.

Для реализации обучения использован опыт и инструменты зарубежных вузов в модернизации инженерного образования, а именно всемирная Инициатива CDIO (Conceive – Design – Implement – Operate), сутью которой является предоставление студентам образования, которое подчеркивает инженерные основы, изложенные в контексте жизненного цикла реальных систем, процессов и продуктов «Задумай – Спроектируй – Реализуй – Управляй».

Определено достижение результатов обучения у студентов и магистрантов образовательной программы «Транспорт,

транспортная техника и технологии» НАО «Торайгыров университет» требованиям Национальной рамки квалификаций на 6 и 7 уровнях.

Ключевые слова: высшее образование, предпринимательский университет, Павлодарская область, проектное обучение, тройная спираль, власть – бизнес – наука, университет.

Введение

Перед высшим образованием Республики Казахстан стоят глобальные задачи трансформации и дальнейшего развития. Экспертами утверждается, что в настоящее время университетам необходимо развивать междисциплинарный и трансдисциплинарный подход в получении новых знаний, важность развития тройной спирали «Власть – бизнес – наука (университет)» и ее реализации в экономике собственного региона [1–6].

Результаты анкетирование работодателей также показывают, что выпускникам университетов важно иметь ряд компетенций, включающие как специальные знания по направлению подготовки, так и умения инициировать, экономически обосновывать и реализовывать собственные проекты, в том числе искать варианты финансирования проектов и организовывать работу трудового коллектива.

Таким образом, узкая специализация выпускников инженерных образовательных программ, которая была присуща университетам ранее не отвечает современным требованиям, т.к. не формирует у выпускников навыки проектного управления ориентированных на дальнейшую коммерциализацию разрабатываемых научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок (НИОКР).

В практике зарубежных вузов инструментом модернизации инженерного образования выступила всемирная Инициатива CDIO (Conceive – Design – Implement – Operate). Инициатива CDIO представляет собой образовательную модель подготовки инжинеров будущего Данная образовательная модель направлена на предоставление студентам образования, с упором на основы инженерии, изложенные в контексте жизненного цикла реальных систем, «Задумай – Спроектируй – Реализуй – Управляй» процессов и продуктов [7–8].

Данная образовательная модель, с учетом собственного опыта НАО «Торайгыров университет» в коммерциализации научных исследований была внедрена при реализации проектного обучения студентов и магистрантов по образовательным программам 6В07103 «Транспорт, транспортная техника и технологии» и 7М07104 «Транспорт, транспортная техника и технологии» [9, 10].

Материалы и методы

Как известно, стандарты CDIO – это комплексный подход к инженерному образованию: набор общих принципов создания учебных программ, их материально-технического обеспечения, подбора и обучения преподавателей [7–8].

Данные стандарты требуют:

– разработки учебного плана из взаимосвязанных дисциплин и должен включать четкий план по интеграции личностных и межличностных навыков, а также навыков создания продуктов, процессов и систем;

– наличия вводного курса, создающего основу для инженерной практики при создании продуктов, процессов и систем и формирования основных личностных и межличностных навыков;

– наличия в учебном плане двух или более проектов, предусматривающих получение опыта проектно-внедренческой деятельности, один на базовом уровне и один на продвинутом уровне;

– наличия рабочего пространства для инженерной деятельности и лабораторий;

– активных методов обучения и т.д.

Требования к знаниям, умениям и навыкам, личностным и профессиональным компетенциям изложены в Национальной рамке квалификации (таблица 1).

Таблица 1 – Требования к знаниям, умениям и навыкам, личностным и профессиональным компетенциям 6 и 7 уровня Национальной рамке квалификации (НРК)

Уровень НРК	Знания	Умения и навыки	Личностные и профессиональные компетенции	Пути достижения
6	Широкий диапазон теоретических и практических знаний в профессиональной области	Самостоятельная разработка и выдвижение различных вариантов решения профессиональных задач с применением теоретических и практических знаний	Самостоятельное управление и контроль за процессами трудовой и учебной деятельности в рамках стратегии, политики и целей организации, обсуждение проблемы, аргументирование выводов и грамотное оперирование информацией	бакалавриат

7	Концептуальные знания в области науки и профессиональной деятельности, Создание новых прикладных знаний в профессиональной области	Самостоятельное определение цели профессиональной деятельности и выбирать адекватные методы и средства их достижения. Осуществление научной, инновационной деятельности по получению новых знаний	Определение стратегии, деятельности подразделения или организации. Принятие решений и ответственность на уровне подразделений	Магистратура

Как видно из таблицы, в основе личностных и профессиональных компетенций для бакалавров должны быть сформированы результаты обучения по самостоятельному управлению и контролю за процессами трудовой деятельности в рамках существующей и уже реализуемой стратегиии целей предприятия, аргументированное и грамотное оперирование информацией.

У магистров, согласно 7 уровня НРК, личностные и профессиональные компетенции обеспечивают возможность самостоятельно определять стратегию, планирование дальнейшей деятельности предприятия, самостоятельное принятие решений и готовность нестиответственность за их результат.

Если говорить о специалистах в области транспортной техники, то в разрезе уровней образования они решают следующие задачи:

– бакалавры занимаются решением конкретных конструкторских задач на уровне отдельных узлов и агрегатов транспортных средств, технологической подготовкой производства отдельных узлов и механизмов, обеспечивают выполнение отдельных задач по реализации стартап-проектов;

– магистры в свою очередь разрабатывают основную концепцию проекта, разбивают проект на этапы реализации, формируют команду из числа бакалавров для решения конструкторских и технологических задач, самостоятельно планируют и реализуют основные этапы реализации стартап-проекта.

Результаты и обсуждение

На основе вышеприведенных подходов преподавателями кафедр «Социальные науки, журналистика и информация» (СНЖиИ) и «Транспортная техника и логистика» (ТТиЛ) НАО «Торайгыров университет» в рамках финансируемого Комитетом науки МОН РК проекта «Предпринимательский университет как способ трансформации высшего образованияв РК: проблемы перехода» с целью развития специальных и предпринимательских компетенций было реализовано интегрированное проектное обучение студентов и магистрантов образовательных программ 6В07103 «Транспорт,

транспортная техника и технологии» и 7М07104«Транспорт, транспортная техника и технологии».

Обучение осуществлялось в рамках дисциплины бакалариата «Проект» и дисциплины магистратуры «Управление проектами», в рамках которых были сформированы единые проектные команды из числа магистрантов и бакалавров.

Принцип реализации проектного обучения можно расмотреть на примере проекта «Разработка конструкции и организация производства электробаги» (рисунок 1).

Рисунок 1 – Этапы работы и общий вид Электробаги

В рамках дисциплины бакалавриата «Проект» студенты под руководством магистрантов реализовали проект «Конструкторская и технологическая подготовка производства электробаги», его основной целью было создание конструкторских чертежей электробаги и технологии ее изготовления. Данный проект был частью более крупного проекта магистрантов.

Магистранты в рамках дисциплины «Управление проектом» обосновали создание нового бизнес-проекта «Организация производства и продажи электробаги» с привлечением к работе в команде студентов бакалавриата.

Проектное обучение в рамках дисциплин реализовывалось на основе подходов изложенных в работе Евстратовой Л. А., т.е. проект «Организация производства и продажи электробаги» соответствовал следующим требованиям [11]:

1 Проектирование от проблемы, востребованности и актуальности;

2 Реализация полного жизненного цикла проекта;

3 Оригинальность решения;

4 Включенность в профессиональное сообщество;

5 Самостоятельность / Учет ограниченности ресурсов / Осознаность в выборе ресурсов;

Согласно рекомендаций изложенных в работе [11], к работе над проектом были вовлечены следующие целевые группы:

– команда проекта (студенты и магистранты);

– наставник проекта (руководитель проекта от кафедры «ТТиЛ») – Муканов Р. Б.;

– тьютор (заместитель декана факультета инженерии по науке) – Маздубай А. В.;

– преподаватели специальных дициплин кафедры «ТТиЛ»;

– лаборант кафедры ТТиЛ – Зарипов Р. Ю.;

– эксперт – стейкхолдеры и заказчики проекта (преподаватели кафедры СНЖиИ, инженеры ТОО «Альтенсур Инжиниринг» и ТОО «TechCom Group»).

Роли в реализации проекта перед целевыми группами распределялись следующим образом [11]:

– наставник – ключевой руководитель проекта, обеспечивающий возможность осуществления проекта, являясь координатором команды студентов и магистрантов сам не выполняет проект вместе с командой, а мотивирует обучающихся;

– тьютор – педагогический наставник студентов и магистрантов, который помогает участникам выделять и осмысливать полученный опыт, развивает личные компетенции обучающихся;

– преподаватели – никак не участвуют в реализации проекта, осуществляют преподавание дисциплин, передающие знания и навыки для реализации проекта;

– лаборант – обеспечивает работу оборудования лаборатории и технику безопасности при выполнении работ студентами и магистрантами;

– эксперты – профессионалы, которые привлекаются для экспертизы или помощи проектной команде.

Выводы

В результате реализации интегрированного проекта «Организация производства и продажи электробаги» студенты и магистранты изготовили прототип Электробаги и обосновали дальнейшее масштабирование проекта.

Реализация проектного обучения позволила на практике достичь наиболее сложных результатов обучения у студентов и магистрантовобразовательной программы «Транспорт, транспортная техника и технологии», изложенных в Национальной рамке кваллификации:

– 6 уровень (бакалавриат): самостоятельная разработка и выдвижение различных вариантов решения профессиональных задач с применением теоретических и практических знаний; самостоятельное управление и контроль за процессами трудовой и учебной деятельности в рамках стратегии, политики и целей организации, обсуждение проблемы, аргументирование выводов и грамотное оперирование информацией;

– 7 уровень (магистратура): самостоятельное определение цели профессиональной деятельности и выбирать адекватные методы и средства их достижения. Осуществление научной, инновационной деятельности по получению новых знаний; определение стратегии, деятельности подразделения или организации; принятие решений и ответственность на уровне подразделений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Указ Президента Республики Казахстан от 9 февраля 2018 года № 633 «О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 10 января 2018 года «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции».

2 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реальности: время действий».

3 **Barnett, R.** The Ecological University: A Feasible Utopia. – NewYork : Routledge, 2018. – 214 p.

4 **Сагинтаева, А.** Разработка образовательных программ: локальные ответы на глобальные вызовы высшего образования. Монография / А. Сагинтаева, А. Мусина, А. Сулейменова, Р. Каратабанов, К. Куракбаев, Д. Пристли. – Нур-Султан : Высшая школа образования Назарбаев Университета, 2021. – 236 с.

5 Стратегия развития Павлодара до 2050 года [Электронный ресурс]. // https://oblmaslihat.pavlodar.gov.kz/blog/view/1/1555?lang=ru.

6 **Etzkowitz, H., Leydesdorff, L.** The Triple Helix – University –Industry – Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development // EASST Review, Vol. 14, # 1, PP. 14 – 19. – 1995.

7 **Гутман, В. А.** Сущность всемирной инициативы CDIO и опыт её применения в системе образования // Современные проблемы науки и образования. – 2013. [Электронный ресурс]. – URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=10149.

8 Всемирная инициатива CDIO. Стандарты: информационно-методическое издание / Пер. с анг. и ред. А. И. Чучалина, Т. С. Петровской, Е. С. Кулюкиной; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2011. – 17 с.

9 **Арынгазин, К. Ш., Алдунгарова, А. К., Быков, П. О., Тлеулесов, А. К., Богомолов, А. В.** Коммерциализация научных исследований на примере ТОО «ЭкостройНИИ-ПВ» // Предпринимательский ВУЗ – наука, инновации, образование и бизнес : сборник научных трудов. – Павлодар : ToraighyrovUniversity, 2019. – С. 31–44.

10 **Садыков, Е. Т., Быков, П. О.** Перспективы развития высшего образования в Республике Казахстан // Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия, 2021. – № 4. – С. 494–501.

11 **Евстратова, Е. А., Исаева, Н. В., Лешуков, О. В.** Проектное обучение. Практики внедрения в университетах. – М. : НИУ ВШЭ, 2018. – 152 с.

REFERENCES

1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 9 fevralja 2018 goda № 633 «O merah po realizacii Poslanija Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 10 janvarja 2018 goda «Novye vozmozhnosti razvitija v uslovijah chetvertoj promyshlennoj revoljucii» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2018 No. 633 «On measures to implement the Address of the Head of State to the People of Kazakhstan dated January 10, 2018 «New development opportunities in the conditions of the Fourth Industrial Revolution»].

2 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2020 g. «Kazahstan v novoj real'nosti: vremja dejstvij» [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the People of Kazakhstan dated September 1, 2020 «Kazakhstan in a new reality: time for action»].

3 **Barnett, R.** The Ecological University: A Feasible Utopia. – NewYork : Routledge, 2018. – 214 p.

4 **Sagintaeva, A.** Razrabotka obrazovatel'nyh programm: lokal'nye otvety na global'nye vyzovy vysshego obrazovanija. Monografija [Development of educational programs: local responses to global challenges of higher education. Monograph] / A. Sagintaeva, A. Musina, A. Sulejmenova, R. Karatabanov, K. Kurakbaev, D. Pristli. – Nur-Sultan: Vysshaja shkola obrazovanija Nazarbaev Universiteta, 2021. – 236 p.

5 Strategija razvitija Pavlodara do 2050 goda [Development strategy of Pavlodar until 2050]. [Electronic resource]. – https://oblmaslihat.pavlodar.gov.kz/blog/view/1/1555?lang=ru.

6 **Etzkowitz H., Leydesdorff, L.** The Triple Helix – University –Industry – Government Relations : A Laboratory for Knowledge Based Economic Development // EASST Review. – Vol. 14. – № 1. – 1995. – P. 14–19.

7 **Gutman, V. A.** Sushhnost' vsemirnoj iniciativy CDIO i opyt ejo primenenija v sisteme obrazovanija [The essence of the CDIO global initiative and the experience of its application in the education system] // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. – 2013. [Electronic resource]. – URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=10149.

8 Vsemirnaja iniciativa CDIO. Standarty : informacionno-metodicheskoe izdanie [The CDIO Global Initiative. Standards: information and methodological publication] / Translated from English and edited by A.I. Chuchalin, T. S. Petrovskaya, E.S. Kulyukina; Tomsk Polytechnic University. – Tomsk : Publishing House of Tomsk Polytechnic University, 2011. – 17 p.

9 **Aryngazin, K. Sh., Aldungarova, A. K., Bykov, P. O., Tleulesov, A. K., Bogomolov, A. V.** Kommercializacija nauchnyh issledovanij na primere TOO «JekostrojNII-PV» [Commercialization of scientific research on the example of EcostroiNII-PV LLP] // Entrepreneurial University – science, innovation, education and business : a collection of scientific papers. – Pavlodar : Toraighyrov University, 2019. – P. 31–44.

10 **Sadykov, E. T., Bykov, P. O.** Perspektivy razvitija vysshego obrazovanija v Respublike Kazahstan [Prospects for the development of higher education in the Republic of Kazakhstan] // Bulletin of Toraigyrov University. Pedagogical Series, 2021. – No. 4. – pp. 494–501.

11 **Evstratova, E. A., Isaeva, N. V., Leshukov, O. V.** Proektnoe obuchenie. Praktiki vnedrenija v universitetah [Project training. Implementation practices at universities]. – Moscow : HSE, 2018. – 152 p.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**С. С. Аубакирова[1], П. О. Быков[2], Р. Б. Муканов[3], Г. Т. Артыкбаева[4], З. С. Искакова[5]*

[1,2,3,4,5]Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

«ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ МЫСАЛЫНДА ИНЖЕНЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРІ МЕН МАГИСТРАНТТАРЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Мақала «Торайғыров университеті» КеАҚ «Көлік, көлік техникасы және технологиялары» білім беру бағдарламасы мысалында инженерлік білім беру бағдарламаларының студенттері мен магистранттарын жобалық оқытуды трансформациялауға және одан әрі дамытуға арналған.

ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландыратын «Кәсіпкерлік университет ҚР-дағы жоғары білімді трансформациялау тәсілі ретінде: көшу мәселелері» жобасы аясында білім алушылардың арнайы және Кәсіпкерлік құзыреттерін қалыптастыру мақсатында осы білім беру бағдарламасының студенттері мен магистранттарын «Жоба» бакалавриат пәні бойынша және «Жобаны басқару» магистратурасы пәні бойынша интеграцияланған жобалық оқытуды іске асыруға талдау жүргізілді.

Оқытуды жүзеге асыру үшін инженерлік білім беруді модернизациялауда шетелдік университеттердің тәжірибесі мен құралдары, атап айтқанда дүниежүзілік CDIO (Conceive – Design – Implement – Operate) бастамасы қолданылды, оның мәні студенттерге нақты жүйелер, процестер мен өнімдердің өмірлік циклі контекстінде көрсетілген инженерлік негіздерді баса көрсететін білім беру болып табылады.».

«Торайғыров университеті» КЕАҚ «Көлік, көлік техникасы және технологиялары» білім беру бағдарламасының студенттері мен магистранттарының ұлттық біліктілік шеңберінің талаптарына 6 және 7 деңгейлерде оқу нәтижелеріне қол жеткізуі анықталды.

Кілтті сөздер: жоғары білім, кәсіпкерлік университет, Павлодар облысы, жобалық оқыту, үштік спираль, билік–бизнес–ғылым, университет.

**S. S. Aubakirova[1], P. O. Bykov[2], R. B. Mukanov[3], G. T. Artykbaeva[4], Z. S. Iskakova[5]*
[1,2,3,4,5]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

EXPERIENCE IN THE FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCIES OF STUDENTS AND UNDERGRADUATES OF ENGINEERING EDUCATIONAL PROGRAMS ON THE EXAMPLE OF NCJSC «TORAIGHYROV UNIVERSITY»

The article is devoted to the transformation and further development of project-based training of students and undergraduates of engineering educational programs on the example of the educational program «Transport, transport equipment and technologies» of NCJSC «Toraigyrov University».

Within the framework of the project «Entrepreneurial University as a Way to Transform Higher Education in the Republic of Kazakhstan: Problems of Transition» funded by the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, an analysis of the implementation of integrated project training for students and undergraduates of this educational program in the bachelor's degree discipline «Project» and the master's degree discipline «Project Management» was conducted in order to form special and entrepreneurial competencies among students.

To implement the training, the experience and tools of foreign universities in the modernization of engineering education were used, namely the CDIO (Conceive – Design – Implement – Operate) global initiative, the essence of which is to provide students with an education that emphasizes the engineering foundations set out in the context of the life cycle of real systems, processes and products «Conceive – Design – Implement – Manage».

The achievement of learning outcomes for students and undergraduates of the educational program «Transport, transport equipment and technologies» of the NCJSC «Toraighyrov University» to the requirements of the National Qualifications Framework at levels 6 and 7 is determined.

Keywords: higher education, entrepreneurial university, Pavlodar region, project training, triple helix, power–business science, university.

МРНТИ 14.25.07

https://doi.org/10.48081/ZIAV6505

Е. Ю. Варлакова[1], Н. П. Корогод[2], А. К. Шарипова[3], Ш. Ж. Арынова[4], И. Ю. Чидунчи[5]

[1,2]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[3,4,5]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ОЦЕНКА ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИМИ НАВЫКАМИ УЧАЩИХСЯ И ИХ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬЮ НА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ КОНКУРСАХ

В данной статье представлены результаты исследования взаимосвязи между степенью развития исследовательских навыков и результативностью участников олимпиад по предметам естественно-математического цикла. В исследовании приняло участие 60 школьников в возрасте от 13 до 17 лет из разных учебных заведений Казахстана. В ходе эксперимента были сформированы две группы: опытная и контрольная. Для проверки уровня исследовательских навыков использовались задания, разработанные в рамках системы Research Skills Development Framework. Исследование не выявило взаимосвязи между степенью развития исследовательских навыков и полом или возрастом учащихся. Анализ результатов выявил взаимосвязь между степенью развития исследовательских навыков и результативностью учеников на олимпиадах разного уровня: чем выше масштаб интеллектуального конкурса (школа, город, область, республика), тем выше средний балл данного ученика по исследовательским навыкам. Уровень значимости по критерию Т-Стьюдента для независимых переменных составил 0,015. Данные результаты совпадают с наблюдениями учителей, занимающихся подготовкой учащихся к олимпиадам. Авторы исследования утверждают, что при подготовке к олимпиадам важно уделять внимание не только формированию знаний, но и развитию исследовательских навыков.

Ключевые слова: исследовательские навыки, критическое мышление, критическое оценивание, интеллектуальное развитие, результативность.

Введение

Новые требования к системе образования диктует сегодня современный мир. Необходимость вооружить учеников определенным количеством знаний перестала быть основной задачей школы, ведь в наше время информация доступна, как никогда ранее. Легкий доступ к информации является одной из тенденций современного мира, которая оказывает значительное влияние на образование в целом [1]. Проблема состоит в том, что именно легкий доступ к знаниям не гарантирует наличие у учеников навыков работы с этой информацией и умения применить ее на практике. Поэтому особое место в современной системе образования должно отводиться приобретению исследовательских навыков, которые хорошо проявляются в различных конкурсах.

В декабре 2021 года было проведено исследование, которое ставило перед собой цель изучить опыт учителей Казахстана по подготовке детей к интеллектуальным конкурсам и олимпиадам. Исследование, в котором приняло участие 38 педагогов естественно-математического цикла, фокусировалось на определении умений и навыков, помогающим ученикам добиваться более высоких результатов и успешно справляться с возникающими трудностями. По результатам опроса 75 % учителей считают основным необходимым условием умение самостоятельно находить и изучать информацию. На втором месте стоит навык критического мышления (73,7 % опрошенных). Кроме того, 89,5 % учителей видят большой риск в том, что составители заданий и ученики могут использовать различные источники литературы, и 60,5 % уверены, что риск можно снизить, обучая детей использовать достоверные источники и защищать свою точку зрения [2, с. 1–5].

Исходя из полученных данных, была выдвинута гипотеза, что ученики, обладающие лучшими исследовательскими навыками, будут иметь лучшие результаты на олимпиадах. Впервые исследовательские умения и навыки студентов были включены в структуру профессионально-педагогических умений А. И. Щербаковым и Н. В. Кузьминой. С тех пор появилось множество классификаций исследовательских умений [3–10].

Например, согласно классификации К. П. Кортнева и Н. Н. Шушариной, к исследовательским относятся следующие умения: умение охватывать всю проблему в целом; умение корректно ставить исследовательскую задачу;

умение оценивать методы решения поставленной задачи; умение планировать исследовательскую деятельность; умение искать оптимальное решение поставленной задачи; умение реализовывать выбранную исследовательскую методику; умение оценивать ее информативность и точность с помощью прикладных (лабораторно-практических) занятий [10, с.4].

Материалы и методы

В рамках данного исследования, цель которого было определить взаимосвязь наличия исследовательских навыков и таких параметров, как пол, возраст и результативность учеников во время участия в олимпиадах по школьным предметам, была использована классификация, разработанная центром обучения и профессионального развития университета Аделаиды (Австралия). Данная классификация подтвердила свою эффективность во многих учебных заведениях: как в школах, так и в университетах [11–13]. Согласно этой классификации, к исследовательским умениям относятся:

1 Умение ставить цели и определять ключевые идеи исследования.

2 Умение находить необходимую информацию.

3 Умение оценивать полученную информацию.

4 Умение систематизировать данные и управлять ходом исследования.

5. Умение анализировать и синтезировать полученные данные.

6 Умение доносить результаты исследования публике.

Предметом исследования в данной работе стали исследовательские интересы школьников, которые учащиеся могут сформировывать во время проведения интеллектуальных конкурсов.

Для эксперимента были сформированы 2 группы учащихся: опытная группа – ученики, занимающиеся подготовкой к олимпиадам, и контрольная группа – ученики, не принимающие участие в олимпиадах. Опытную группу составили 29 учеников, качественная характеристика представлена в таблице 1.

Таблица 1 – Состав опытной группы

Категория группы	возраст	пол муж / жен	Срок подготовки к олимпиадам	Результативность на олимпиадах
опытная	13 лет – 5 14 лет – 10 15 лет – 6 16 лет – 5 17 лет – 3	13 / 16	- < 1 года – 12; . - 1-3 года – 11; - > 3 лет – 6.	без результата – 8 чел; школьный ур. – 7 чел.; городской ур. – 8 чел.; республикан. ур. – 6 чел.

Контрольная группа состояла из 31 ученика. Группа также различалась по своему составу. Все участники эксперимента были из различных

учебных заведений: НИШ г. Павлодар, школы-гимназии и лицеи, общеобразовательные школы.

Для тестирования уровня развития исследовательских навыков была выбрана система, предложенная разработчиками «Research skills development framework», включающая в себя два небольших научных текста и ряд заданий к данным текстам [11, с. 13–16].

Преимущества выбора используемого вида диагностики заключаются в том, что задания небольшие по объему, но при этом охватывают большую группу умений.

Участник тестирования может обладать каждым из шести умений на одном из двух уровней автономности. Если участник владеет умением на 1 уровне автономности, это значит, что он способен применять это умение только в закрытых исследованиях под детальным руководством учителя. Второй уровень автономности предполагает меньшую вовлеченность учителя. В изначальной структуре развития исследовательских навыков выделяют 5 уровней автономности, но для данного исследования были использованы только два уровня. На выполнение всего задания участникам отводилось 30 минут. Образец разработанного задания представлен в таблице 2.

Таблица 2 – Задания для определения уровня развития исследовательских навыков

Прочитайте ТЕКСТ 1 и ТЕКСТ 2. Выполните задания
ТЕКСТ 1 От избыточного веса и ожирения страдают около 23 % австралийских детей и подростков, причем 6% из них страдают ожирением в тяжелой форме. И это весьма консервативные оценки, поскольку систематический мониторинг распространенности избыточного веса и ожирения у австралийских детей и подростков не проводился в Австралии с 1995 года. Однако за предыдущее десятилетие, распространенность детей с избыточным весом почти удвоилась, а распространенность детей с ожирением увеличилась более чем в три раза. Избыточный вес и ожирение ведут за собой проблемы со здоровьем и ухудшают отношения со сверстниками. Избыточный вес и ожирение детей в значительной степени зависят от происхождения и уровня образования матерей. Хотя национальные данные ограничены, объединенные данные по Новому Южному Уэльсу, Виктории и Национальные наборы данных не выявили разницы в питании между сельской и городской местностью, Тем не менее, эпидемиологические данные штата Виктория показывают статистически значимо более высокую долю мальчиков с избыточным весом и ожирением среди мальчиков в столичных районах, но эта разница не была обнаружена для девочек. Последствия избыточного веса и ожирения для здоровья существенны. Проблемы социального признания, спортивной, социальной приемлемости, спортивной компетентности и внешнего вида хорошо известны для детей с ожирением, и влияют на их чувство социального и психологическое благополучие. Дети с ожирением, у которых снижается самооценка, чаще курят и употребляют алкоголь по сравнению с теми, чья самооценка повышается или остается на прежнем уровне. Дети и подростки с ожирением также могут иметь целый ряд медицинских заболеваний, включая гипертонию, дислипидемию и даже диабет второго типа. Другие проблемы, такие как дискомфорт опорно-двигательного аппарата, обструктивное апноэ сна, непереносимость тепла, астма и одышка, сильно влияют на их образ жизни. Главной причиной эпидемии ожирения является энергетический дисбаланс – относительное увеличение потребления энергии (потребление пищи) наряду со снижением энергозатрат (снижение физической активность и увеличение сидячего образа жизни). Определение наиболее важных прогностических детерминант каждого из этих видов поведения, а также наиболее эффективных и наиболее эффективных и устойчивых стратегий исправления, является сложным и включает в себя работу в следующих сферах: образование и занятость родителей; улучшение жилищных условий, предоставление возможности для активных игр, отдыха и физической активности детей; продовольствие и питание; доступный активный транспорт; и благоприятная для ребенка физическая и социальная среда.
1 Определите 3-4 ключевые идеи ТЕКСТА 1
2 Основываясь на ключевые идеи, озаглавьте ТЕКСТ 1.

ТЕКСТ 2. Избыточный вес и ожирение почти всегда фокусировались на изменении поведения отдельных людей, и этот подход оказался крайне неэффективным, о чем свидетельствуют растущие показатели обоих заболеваний. Учитывая многие аспекты американской культуры, которые способствуют ожирению: от распространения точек быстрого питания до почти повсеместной зависимости от автомобилей, обращение вспять текущих тенденции потребует многогранного подхода к политике общественного здравоохранения, а также значительного финансирования. Необходимо национальное руководство, чтобы обеспечить участие представителей здравоохранения и исследователей, педагогов и законодателей, транспортных экспертов и градостроителей, а также бизнеса и некоммерческих групп в разработке кампании по охране здоровья населения, имеющей большие шансы на успех. Авторы излагают широкий спектр политических рекомендаций и предлагают, чтобы кампания по профилактике ожирения может частично финансироваться за счет доходов от небольших налогов на отдельные продукты, которые содержат «пустые» калории – например, безалкогольные напитки - или которые снижают физическую активность – например, автомобили. В заключение они говорят: «Мы не претендуем на то, что эти предложения сами по себе устранят ожирение американского общества, но они будут ценными, если помогут добиться хотя бы небольшого снижения уровня ожирения, поскольку даже скромное снижение веса дает значительные преимущества для здоровья и экономические выгоды. Без такой национальной приверженности и эффективных новых подходов к тому, чтобы сделать окружающую среду более благоприятной для поддержания здорового веса, мы сомневаемся, что нынешние тенденции могут быть обратимыми.
3 Определите 3-4 ключевые идеи ТЕКСТА 2.
4 Основываясь на ключевые идеи, озаглавьте ТЕКСТ 2.
5 Создайте список ваших заметок об избыточном весе и ожирении, так чтобы они кратко охватывали всю информацию, которую вы можете извлечь из данных текстов. Пронумеруйте свои заметки. Под каждой заметкой укажите источник информации. ПРИМЕР, 1. Ожирение и избыточный вес опасны для здоровья. (ТЕКСТ 1) 2. ....

Результаты и обсуждение

Максимальный балл (13) из 16 возможных был получен в опытной группе, в контрольной группе он составил 12 баллов. Результаты участников эксперимента представлены в таблице 3.

Анализ исследования, приведенный на рисунке 1, показал, что не более 30 % задания в контрольной группе выполнили 32 %, в опытной группе такие же результаты получили 24 % участников.

Таблица 3 – Результаты участников эксперимента

Группа	Результаты	Средний балл
Опытная группа	2,3,3,4,5,5,5,6,7,7,7,7,7,7,8,8,8,8,8,8,9,9,10,10,10,11,11,12,13	7,5
Контрольная группа	2,2,3,3,3,4,4,4,5,5,6,6,6,6,6,6,7,7,7,7,7,8,8,8,8,8,8,9,10,11,12	6,3

От 30 до 60 % заданий в опытной группе выполнили 62 % участников, а контрольной группе – 61 %. Более 60 % заданий в опытной группе выполнили 14 % участников, соответственно в контрольной группе – 6 %. Средний балл в опытной группе составил 7,5, т.е. участники данной группы выполнили 47 % задания. В контрольной группе он составил 6,3, что соответствует 39 % выполнения задания.

Таким образом, в опытной группе, большая часть участников справились с более 60 % заданий в сравнении с контрольной группой.

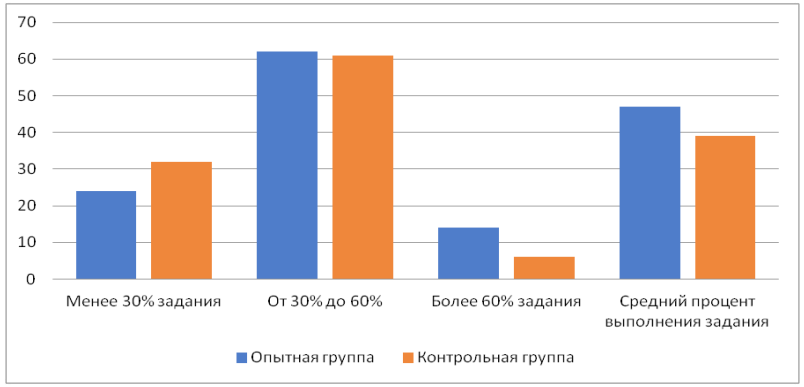

Рисунок 1 – Мониторинг выполнения заданий

При исследовании наличия зависимости между качеством выполнения заданий и другими параметрами, такими как пол и возраст, было выявлено:

• в опытной группе мальчики в среднем выполнили 46 % заданий, девочки – 48 %; в контрольной группе соответственно 40 % и 39 %. Следовательно, зависимости между исследовательскими навыками и полом участников нет;

• средний процент выполнения заданий в опытной группе у 13-летних школьников оказался выше, чем у 14 и 15-летних; в контрольной группе наилучший результат показали 14-летние участники, тогда как хуже всего справились 16 и 17-летние. Таким образом, исследование не показало наличия взаимосвязи между исследовательскими навыками и возрастом участников, рисунок 2.

Согласно выдвинутой гипотезе, чем развитее исследовательские навыки, тем выше результаты на олимпиадах. Чем выше уровень олимпиады, тем сложнее отбор и выше конкуренция среди участников.

Для подтверждения гипотезы были проанализированы результаты работы опытной группы. Призеры республиканских и международных конкурсов выполнили в среднем 63 % заданий, городских и областных олимпиад – 53 %, школьных – 44 % и ученики, не занявшие призовых мест, выполнили в среднем 37 % заданий.

Рисунок 2 – Распределение процента выполнения задания в зависимости от возраста участников

Критерий Т-Стьюдента для независимых выборок при сравнении результатов у исследуемых групп показал уровень значимости 0,015, что может говорить о существовании зависимости между развитием исследовательских навыков и результативностью учеников на олимпиадах.

Также было установлено, что длительность подготовки к олимпиадам повышает результативность учеников при выполнении заданий, рисунок 3.

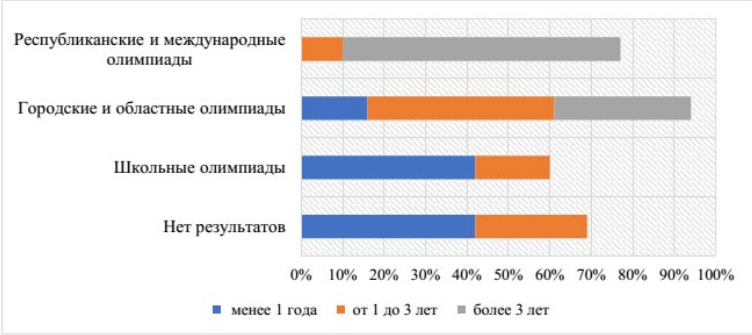

Рисунок 3 – Результаты учеников на олимпиадах в зависимости от длительности подготовки

Исследование показывает, что группа учащихся, занимавших призовые места на городских и областных олимпиадах, является самой многочисленной (45 %). Лучшие результаты у тех, кто занимался подготовкой к олимпиадам более 3 лет, имеют победы на международных и республиканских конкурсах (67 %). Таким образом лучшие результаты показали более опытные участники.

Кроме того, исследование показало, что не все исследовательские навыки развиты у участников в равной степени. В опытной группе наиболее развитым оказалось умение находить информацию, 68 % участников достигли второго уровня автономности. Менее всего развито умение критически оценивать информацию: 45 % участников набрали 0 баллов по этому критерию. В контрольной группе также умение находить информацию оказалось наиболее развитым: 50 % достигли первого уровня и 17 % достигли второго уровня автономности. Наименее развитым оказалось умение ставить цели исследования и определять ключевые идеи исследования: во второй группе никто не набрал баллов по данному критерию.

В целом, можно сказать, что развитие исследовательских умений в двух группах оказалось на низком уровне. В опытной группе в среднем было выполнено 47 % задания, в контрольной – 39 %. При этом, как уже говорилось выше, целью эксперимента было проверить наличие у участников исследовательских навыков 1-2 уровней автономности из 5 существующих, где 5 уровень – это способность проводить самостоятельные открытые исследования. Задание было изначально упрощено. Но даже в упрощенном виде 27 % участников первой группы и 50 % участников второй группы не достигли второго уровня автономности ни по одному из умений.

Проведенное исследование может стать материалом для размышления, ведь всё больше авторов указывают, что исследовательские навыки становятся необходимыми не только научным работникам, но и работникам других сфер: бизнесменам, телеведущим, актерам и т.д. [14]. Необходимость исследовательских навыков проявляется даже при принятии решений в повседневной жизни [15]. Поэтому, авторы считают, что формирование системы развития исследовательских навыков является одним из основных в современном школьном образовании.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 OECD, Trends Shaping Education 2022, OECD Publishing, Paris, 2022. – URL: https://doi.org/10.1787/6ae8771a-en

2 **Варлакова, Е., Корогод, Н.** Изучение опыта учителей естественно-математического направления по подготовке учеников к интеллектуальных конкурсам и олимпиадам [Текст] // В сб.: Онлайн-конференция «Системные аспекты организации науки и образования» – М., 2021. – С. 1–5.

3 **Середенко, П. В.** Развитие исследовательских умений и навыков младших школьников в условиях перехода к образовательным стандартам нового поколения: монография [Текст]. – Южно-Сахалинск : Изд-во СахГУ, 2014. – 207 с.

4 Педагогический энциклопедический словарь [Текст]. / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

5 **Олейникова, М. А.** Формирование исследовательских умений у будущих учителей начальных классов : дисс. на соискание степени канд. пед. наук [Текст]. – М., 2002. – 224 с.

6 **Середенко, П. В.** Формирование исследовательских умений у младших школьников [Текст] // Педагогическая наука. – 2007. – № 3. – С. 210–213.

7 **Татьяченко, Д. В.** Программа общеучебных умений младших школьников [Текст] // Завуч начальной школы. – 2002. – № 1. – С. 20–25.

8 **Семенова, Н. А.** Исследовательская деятельность учащихся [Текст] // Начальная школа. – 2006. – № 2. – С. 45–49.

9 **Савенков, А. И.** Психологические основы исследовательского подхода к обучению [Текст]. – М. : Ось, 2006. – 295 с.

10 **Зуева, С. В.** Исследовательские умения учащихся, сущность и классификация умений, критерии и уровни форсированности [Текст] // Научный электронный архив. – 2016. – С. 4–8. – URL: http://econf.rae.ru/article/10187

11 **Willison, J., Peirce E.** Handbook for research skill development and assessment in the curriculum [Text]. – University of Adelaide, 2009. – С. 13–16.

12 **Home, J.** Multidisciplinary approach to MELT use from Grade 5 to Year 12 [Text] // International Conference on Models of Engaged Learning and Teaching, Adelaide, 2018. – С. 14–21.

13 **Janif, S.** Research Skills Development at the University of the South Pacific [Text] // International Conference on Models of Engaged Learning and Teaching, Adelaide, 2018. – С. 5–11.

14 **Lean Z.** 7 reason why research is important// Academe, 2020. – С. 1–3. [Electronic resource]. – URL: https://owlcation.com/academia/Why-Research-is-Important-Within-and-Beyond-the-Academe#:~:text=It%20allows%20us%20to%20disprove,and%20exercise%20for%20the%20mind., 2020.

15 **Allison, B., Hilton A., O`Sulian, T.** Research skill for students [Text] // Taylor and Francis, 2016. – С. 42–45.

REFERENCES

1 OECD, Trends Shaping Education 2022, OECD Publishing, Paris, 2022. – URL: https: /doi.org/10.1787/6ae8771a-en.

2 **Varlakova, E., Korogod, N.** Izuchenie opyta uchitelej estestvenno-matematicheskogo napravleniya po podgotovke uchenikov k intellektual'nyh konkursam i olimpiadam [Studying the experience of science and mathematics teachers in preparing pupils for intellectual competitions and olympiads]. – V sb.: Onlajn-konferenciya «Sistemnye aspekty organizacii nauki i obrazovaniya». – M., 2021. – P. 1–5.

3 **Seredenko, P. V.** Razvitie issledovatel'skih umenij i navykov mladshih shkol'nikov v usloviyah perekhoda k obrazovatel'nym standartam novogo pokoleniya: monografiya [Developing Research Skills in Young Students in the Transition to the New Generation of Educational Standards : [Monograph] [Tekst]. – Yuzhno-Sahalinsk : Izd-vo SahGU, 2014. – 207 p.

3 Pedagogicheskij enciklopedicheskij slovar' [Pedagogical encyclopaedic dictionary] [Tekst]. – gl. red. B. M. Bim-Bad. – Moscow : Bol'shaya rossijskaya enciklopediya, 2003. – 528 p.: il.

4 **Olejnikova, M. A.** Formirovanie issledovatel'skih umenij u budushchih uchitelej nachal'nyh klassov: diss. na soiskanie stepeni kand. ped. nauk [The formation of research skills in future primary school teachers: Candidate of Pedagogical Sciences thesis][Text]. – Moscow, 2002. – 224 p.

5 **Seredenko, P. V.** Formirovanie issledovatel'skih umenij u mladshih shkol'nikov [Developing research skills in primary pupils][Text]. – Pedagogicheskaya nauka. – 2007. – № 3. – P. 210–213.

6 **Tat'yachenko, D. V.** Programma obshcheuchebnyh umenij mladshih shkol'nikov [A programme of general learning skills for primary pupils] [Text] – Zavuch nachal'noj shkoly. – 2002. – № 1. – P. 20–25.

7 **Semenova, N. A.** Issledovatel'skaya deyatel'nost' uchashchihsya [Students' research activities][Text]. – Nachal'naya shkola. – 2006. – № 2. – P. 45–49.

8 **Savenkov, A. I.** Psihologicheskie osnovy issledovatel'skogo podhoda k obucheniyu [Psychological foundations of an exploratory approach to learning] [Text]. – Moscow : Os', 2006. – 295 p.

9 **Zueva, S. V.** Issledovatel'skie umeniya uchashchihsya, sushchnost' i klassifikaciya umenij, kriterii i urovni forsirovannosti [Students' research skills, essence and classification of skills, criteria and levels of forcing][Text]. – Nauchnyj elektronnyj arhiv. – 2016. – P. 4–8. [Electronic resource]. – URL: http://econf.rae.ru/article/10187

10 **Willison, J., Peirce E.** Handbook for research skill development and assessment in the curriculum [Text]. – University of Adelaide, 2009. – P. 13–16.

11 **Home, J.** Multidisciplinary approach to MELT use from Grade 5 to Year 12 [Text]. – International Conference on Models of Engaged Learning and Teaching, Adelaide, 2018. – P. 14–21.

12 **Janif, S.** Research Skills Development at the University of the South Pacific [Text]. – International Conference on Models of Engaged Learning and Teaching, Adelaide, 2018. – P. 5–11.

13 Lean Zarah 7 reason why research is important - Academe, 2020. – P. 1–3 [Electronic resource]. – URL: https://owlcation.com/academia/Why-Research-is-Important-Within-and-Beyond-the-Academe#:~:text=It%20allows%20us%20to%20disprove,and%20exercise%20for%20the%20mind, 2020

14 **Allison, B., Hilton A., O`Sulian, T.** Research skill for students [Text] // Taylor and Francis, 2016 – P. 42–45.

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**Е. Ю. Варлакова[1], Н. П. Корогод[2], А. К. Шарипова[3], Ш. Ж. Арынова[4], И. Ю. Чидунчи[5]*
[1,2]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[3,4,5]Торайгыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ БІЛІКТІЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ЖАРЫСТАРДАҒЫ ТИІМДІЛІК АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТЫҒЫН БАҒАЛАУ

Бұл мақалада жаратылыстану-математикалық цикл пәндері бойынша олимпиадаға қатысушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларының даму дәрежесі мен көрсеткіштері арасындағы байланысты зерттеу нәтижелері берілген. Зерттеуге Қазақстанның әртүрлі оқу орындарында оқитын 13 пен 17 жас аралығындағы 60 адам қатысты. Эксперимент барысында екі топ құрылды: эксперименттік және бақылау. Зерттеу дағдыларының деңгейін тексеру үшін Research Skills Development Framework шеңбері аясында әзірленген тапсырмалар пайдаланылды. Зерттеу барысында зерттеу

дағдыларының даму дәрежесі мен оқушылардың жынысы мен жасы арасында ешқандай байланыс анықталмады.

Нәтижелерді талдау оқушылардың әртүрлі деңгейдегі олимпиадалардағы ғылыми-зерттеу дағдыларының даму дәрежесі мен көрсеткіштері арасындағы байланысты анықтады: зияткерлік сайыстың дәрежесі неғұрлым жоғары болса (мектеп, қала, облыс, республика), соғұрлым оқушының зерттеушілік қабілеті бойынша орташа балы жоғары болады. Тәуелсіз айнымалылар үшін Т-Студент тестіне сәйкес маңыздылық деңгейі 0,015 болды. Бұл нәтижелер оқушыларды олимпиадаға дайындауға қатысқан мұғалімдердің бақылауларымен сәйкес келеді. Зерттеу авторлары олимпиадаға дайындық кезінде тек білімді қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар, зерттеушілік дағдыларды дамытуға да көңіл бөлу керектігін алға тартады.

Кілтті сөздер: зерттеу дағдылары, сыни тұрғыдан ойлау, сыни бағалау, интеллектуалдық даму, тиімділік.

**E. Yu. Varlakova[1], N. P. Korogod[2], A. K. Sharipova[3], Sh. Zh. Arynova[4], I. Yu. Chidunchi[5]*
[1,2]Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[3,4,5]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS' RESEARCH SKILLS AND THEIR PERFORMANCE IN INTELLECTUAL COMPETITIONS

This paper presents the results of the study of the relationship between the degree of research skills development and the performance of participants in the olympiads in the subjects of a natural and mathematical cycle. The study involved 60 schoolchildren aged 13 to 17 years from different educational institutions in Kazakhstan. During the experiment, two groups were formed: experimental and control. The tasks developed within the Research Skills Development Framework were used to test the level of research skills. The study found no correlation between the degree of research skills development and the gender or age of the students. The analysis of the results revealed a correlation between the degree of

research skills development and the students' performance at olympiads of different levels: the higher the scale of the intellectual competition (school, city, region, republic), the higher the average score of a given student in research skills. The significance level according to the T-Student test for independent variables was 0.015. These results coincide with the observations of the teachers engaged in the preparation of students for the olympiads. The authors of the study argue that when preparing for the olympiads it is important to pay attention not only to the formation of knowledge but also to the development of research skills.

Keywords: research skills, critical thinking, critical appraisal, intellectual development, performance.

FTAMP 14.35.07

https://doi.org/10.48081/ZAWB2435

***Г. А. Жакпарова**
Шәкәрім атындағы университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ ТАБЫСТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Мақалада педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығына зерттеу жүргізілген. Ең алдымен, оқу-танымдық іс-әрекетті зерттеудің өзектілігі анықталған. Оқу-танымдық іс-әрекетке қатысты отандық және шетелдік ғалымдар Н. А. Курдюкованың, С. Д. Смирновтың, М. Р. Шабалинаның, Н. В. Калининаның, Ш. Т. Таубаеваның, А. Қ. Рысбаеваның, Н. А. Кулмышеваның, Д. А. Жансерикованың еңбектеріне талдау жасалынды. Осы тақырып аясында жүргізілген зерттеулерге талдау жасалынып, тақырыптың қарама-қайшылықтары, мақсат, міндеттері анықталды. «Оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық» ұғымының мағынасын түсіну үшін «табыстылық», «іс-әрекет табыстылығы», «оқу әрекетінің табыстылығы», «танымдық әрекет табыстылығы» категорияларына бөліп қарастырып, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық аспектіде талданды. «Оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық» ұғымының мәнін ашу үшін, Г. Асқарованың, Г. К. Ордабаеваның, Е. Ж. Рысбаевтың, М. И. Махмутовтың, Г. М. Мадиярованың, А. Усенованың, А. Қ. Рысбаеваның, М. В. Францеваның еңбектеріне сүйене отырып, контент-талдау жасалынды. Студенттердің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын анықтау мақсатында А. К. Усенованың «Табысқа жетудің оң және теріс факторлары» сауалнамасын, Т. Элерстің «Тұлғаның табысқа жетудегі түрткісін диагностикалау» әдістемесін қолданып, зерттеу жүргізіліп, нәтижелері шығарылды.

Кілтті сөздер: табыстылық, оқу-танымдық табыстылық, студент, педагогикалық оқу орны, оқу іс-әрекеті, танымдық іс-әрекет.

Кіріспе

Болашақ педагогтарды кәсіби құзіреттілігін қалыптастырып, жан-жақты дамыған, заманауи қарқынмен бірге жүре алатындай етіп тәрбиелеуде студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын дамытудың маңызы зор. Өйткені, біз осы студент бойында оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамыту арқылы оған табысты өмір сүруіне жол ашамыз. Ал, оқу-танымдық іс-әрекеті дамыған студент – ол белсенді, ұшқыр ойлы, ізденімпаз, бәсекеге қабілетті болып келеді.

Психология мен педагогика саласындағы ғалымдардың, мамандардың назарын аударып отырған мәселелердің бірі – жастардың жеке тұлғасының дамуы. Жеке тұлғаның дамуына студенттердің оқу-танымдық белсенділігін арттыру, қазіргі заман талабына сай оны оқу үрдісінде жетілдіру болып есептеледі. Студенттер алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана алуы керек және олардың танымдық іс-әрекеттер ұстанымдарына негізделіп қалыптасқаны жөн. Танымдық іс-әрекеттер оқыту үрдісінде қалыптасып, тұлғалардың бірлесе жұмыс жасау нәтижесінде одан әрі дамиды.

Оқу-таным теориясы туралы ежелгі ойшылдар Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель өздерінің даналық сөздерінде тілге тиек етеді. Іс-әрекет табыстылығын дамытудың маңызы туралы тарихи тұлғалардың, ұлы ғұламалардың еңбектерінен көруге болады. Әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашқари еңбектерінде, білімді болу деген – жаңалық ашуға қабілетті болу, білім кімде сол білікті болады, ақыл адамның серігі екендігі және т.б. өздерінің білдірген ойларының астары бүгінгі күндегі оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамытудың қажет екендігін дәлелдей түседі [1].

Бұл тақырып аясында отандық және шетелдік ғалымдар зерттеулер жүргізген. Атап айтар болсақ, оқу іс-әрекетінің табыстылығын бағалауды Н. А. Курдюкова [2], университет студенттерінің табысты оқуының психологиялық факторларын С. Д. Смирнов [3], студенттердің академиялық табыстылығын арттыруды М. Р. Шабалина [4], оқушыға әлеуметтік табысқа жету жолдарын Н. В. Калинина [5], оқу процесінде табысқа жетудегі әдістемелік көмекті Ш. Т. Таубаева [6], қызметтің табыстылығын дамытуды педщагогикалық категория ретінде А. Қ. Рысбаева [7], ЖОО студенттерінің оқу-танымдық табыстылығын қалыптастыруды Н. А. Кулмышева [8], студенттердің танымдық іс-әрекеті мотивациясына жалпы мағыналық қор құру мен жаңсақ нанымдардың әсер етуін зерттеуді Д. А. Жансерикова [9] және т.б.қарастырады.

Дегенмен, ғалымдар еңбектеріне жасалған талдау педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әреткет табыстылығын дамыту мәселесінің арнайы зерттеу нысаны болмағандығын көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі заманғы рухани жаңғыру жағдайында педагогикалық оқу орын студентттерінің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамытуда:

– педагогикалық оқу орындарында жоғары сапалы маман даярлау жүйесінде оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығының ғылыми-теориялық және практикалық негіздерінің жеткілікті деңгейде қарастырылмауы арасындағы;

– тұлғаның әрекет түрлерінде жетістіктерге жетуді қажетсінуі мен педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекеті табысты етуге даярлау әдістемесінің жеткіліксіздігі арасында қарама-қайшылықтар туындап отыр.

Осы бөліп қарастырылған қарама-қайшылықтардың шешімін іздестіру, біздің мәселемізді айқындауға және зерттеу жұмысымыздың өзектілігін анықтап береді.

Зерттеу мақсаты: жоғары оқу орны студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын қалыптастырудың педагогикалық жолдары теориялық тұрғыдан негіздеп, педагогикалық-тәжірибелік жұмыс арқылы қамтамасыз ету.

Осы мақаладағы зерттеу міндеттерін төмендегідей бөліп көрсетуге болады:

1) «оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық» ұғымының мәнін ашу;

2) студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығының даму деңгейін эксперименттен өткізу;

3) педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылығын дамытуға ұсыныстар беру.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу тақырыбы бойынша философиялық, әлеуметтанушылық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге теориялық *талдау, жүйелеу, жалпылау, сауалнама, тест және статистикалық (зерттеу нәтижелерін математикалық-статистикалық өңдеу)* зерттеу әдістері қолданылды.

«Оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық» ұғымының мағынасын түсіну үшін оны келесідей категорияларға бөліп қарастыруға болады. Олар: «табыстылық», «іс-әрекет табыстылығы», «оқу әрекетінің табыстылығы», «танымдық әрекет табыстылығы». «Табыстылық» ұғымын түсіну үшін «табыс» ұғымына тоқталған жөн. Қазіргі таңда ғылыми әдебиеттерде «табыс» ұғымын әртүрлі аспектілерде қарастырады:

Психологиялық аспектіде: «табыс» дегеніміз қуаныш жағдайын сезіну, жеке басының күткен үмітпен, үміттерге талап деңгейіне сәйкес келетін нәтиже немесе оның асып түскен нәтижесінен қанағаттану;

Әлеуметтік-психологиялық аспектіде: «табыс» басқалардың үміттері, тұлға және іс-әрекет нәтижесі арасындағы оңтайлы ара қатынасы ретінде қарастырылады, егер адамның үміттері басқа адамдар күтуіне сәйкес келетін болса, адам үшін ең маңыздысы, табысқа жету туралы айтуға болады;

Педагогикалық аспектіде: «табыс» білім беру мен оқыту процесінде табысқа қол жеткізген адамға тән қасиет деп қарастырылады. Бұл баланың мектептегі жетістігі және мұғалімнің оқушыларды тәрбиелеудегі жетістіктері және ата-аналардың балаларды тәрбиелеудегі табысы болуы мүмкін.

Осылайша, «табыс» ұғымы тар және кең мағынада қарастырылуы мүмкін. Тар мағынасы адам үшін маңызы бар іс-әрекеттің нақты нәтижесін бағалауы болса, ал кең мағынада, табысқа жету адам өміріндегі жетістікке жетіп, өзінің шығармашылық әлеуетін іске асыруға ұмтылу арқылы жетістікке жетуі.

Отандық ғалым Н. Кулмышева өз зерттеулерінде: «Оқу-танымдық іс-әрекет – студенттердің ақыл-ой белсенділігі және оның өздігімен ізденіп оқуға мүмкіндік беретін әрекеті» - деп қарастырған [8].

М. Қ. Бапаева өзінің «Студенттердің психологиялық білім мен дағдыларды игеруі және танымдық іс-әрекет» атты мақаласында, «Оқу іс-әрекетінің табыстылығы – студенттердің білімі мен дағдылары, негізінен танымдық іс-әрекеттері арқылы қалыптасады. Оқыту әрекетінде студенттердің қызығушылығы, қабілеттері, мотивтері ниеттері, темпераменті мен мінезі тағы басқа да психикалық қырларынан көрінеді. Сондықтан оқытушылар негізгі мақсатқа жету – қандай психикалық процестер, жағдайлар мен қасиеттерге байланысты екенін ажырата білуі керек. Оқу материалдарын қалай ұтымды пайдалану, теориялық және практикалық даярлығы бар болашақ мамандарды жан-жақты дамытуға қажетті оқыту жағдайларын да білуі қажет» – деп атап көрсетеді [10].

Г. Асқарова «Танымдық іс-әрекетті қалыптастыру» атты мақаласында «Танымдық іс-әрекет – оқу үрдісінің құрамына кіретін, арнаулы оқу орындарында қалыптасатын күрделі психологиялық білім» – деген түсініктеме береді [11].

Таным теориясы оқу әрекетіне тікелей қатысты екені бәрімізге мәлім. Білім игеру әрқашан таныммен байланысты келеді. Сондықтан оқу және таным әрекеттері бір-бірімен тығыз байланысты, сол үшін оларды бірге қарастырып, келесідей контент-талдау жүргізгенді жөн көрдік (1-кесте).

Кесте 1 – «Оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық» ұғымына контент-талдау

Анықтамалар	Авторлар
Танымдық іс-әрекет – оқу үрдісінің құрамына кіретін, арнаулы оқу орындарында қалыптасатын күрделі психологиялық білім.	Г. Асқарова [11]
Студенттердің танымдық іс-әрекеті – жеке тұлғаның танымдық қызығушылығы мен қажеттілігін, белсенділігі мен іздемпаздылығын көрсететін танымдық, еріктік, сезімталдық үрдістер мен мотивтері тұтастығы нәтижесінде студенттердің интеллектуалды, жеке қасиеттерін және кәсіби маңызды біліктілігін дамытатын, оқу материалдарының мазмұны мен көлемін меңгеруге бағытталған оқу іс-әрекеті.	Г. К. Ордабаева [12]
Оқу-танымдық іс-әрекет – бұл арнайы оқушының өзі ұйымдастырған және адамзат баласы жинақтаған мәдени байлықты игеру мақсатында сыртқай тану.	Е. Ж. Рысбаев [13]
Оқу-танымдық іс-әрекет – шәкірттің ақыл-ой белсенділігі және оның өздігінен ізденіп оқуына мүмкіндік беретін әрекеті.	М. И. Махмутов [14]
Табыстылық – жеке тұлғаның әлеуметтік өлшемі, адамның әлеуметтік мәртебесінің ерекше көрсеткіші, жауапкершілікті сезіну, мақсатқа жетуді сезіну немесе қоғам алдындағы жетістіктерге жету қажеттілігі.	А. Усенова [15]
Іс-әрекет табыстылығы – тиімді оқыту мен тәрбиенің маңызды ішкі өлшемі.	А. Қ. Рысбаева [7]
Іс-әрекет табыстылығы – студенттің белсенділігінің дамуына ынталандырушы әсер ететін педагогиканың категориясы	Н. А. Курдюкова [2]
Студенттердің оқу-кәсіби іс-әрекетінің табыстылығы – адамның білім деңгейіне және кәсіптік даярлық деңгейіне қанағаттануының психологиялық жай-күйін білдіреді, ол шағымдар мен өзін-өзі бағалаудың тұрақтылығынан көрінеді, сондай-ақ студенттің білім беру және кәсіптік өсуі мен академиялық белсенділігінің жағымды перспективасын сақтайды.	М. В. Францева [16]

А. Қ. Рысбаеваның зерттеулерінде педагогика ғылымында «іс-әрекеттің табыстылығы» ертеден қалыптасқан категория екендігі және оның білім беру, оқыту, тәрбие, әлеуметтендіру т.б. негізгі категориялармен тығыз байланыстылығын ашып көрсетеді. Ғалым педагог «іс-әрекеттің табыстылығы табысты оқыту мен тәрбиенің маңызды ішкі өлшемі, табыстылық XXI ғасырдағы педагогика ғылымының басты категориясы болып табылады» – деп тұжырымдайды [7].

Ғалымдардың берген анықтамалары мен ой-пікірлерін талдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады, «Оқу-танымдық іс-әрекетіндегі табыстылық – оқу және таным үрдісін жетілдіру арқылы жеткен жетістік».

Студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын қалыптастыруда өзінің оқу үдерісінің жекеленген кезеңдерінде мақсат қою ептілігі болмаса, мотивтің қатысуы жеткіліксіз болады.

Бұл педагогтарды ынталандыру жұмыстары студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын арттыруға мүмкіндіктер береді.

Сонымен қатар, студенттердің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын анықтау мақсатында келесі әдістемелер қолданылды:

1) «Табысқа жетудің оң және теріс факторлары» сауалнамасы (А. К. Усенова) [15];

2) «Тұлғаның табысқа жетудегі түрткісін диагностикалау» әдістемесі (Т. Элерс) [17].

Нәтижелер мен талқылау

Педагогикалық оқу орын студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетінің табыстылығын зерттеу тәжірибелік-эксперименттік жұмысымызды бастауға септігін тигізді. Эксперимент психологиялық-педагогикалық пәндерді жүргізу барысында Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті және Ә. Бөкейханов университетінде өтті.

Екінші курс студенттері жыл сайын эксперименталды және бақылау топтарының мынадай қатысымдық санына байланысты ұйымдастырылды: 48 студент эксперимент тобына (ЭТ), 50 студент – бақылау тобы (БТ), барлығы – 98 студент. Педагогикалық-тәжірибелік жұмыс 2021 жылдан бастап қолға алынды, біз тәжірибеден алынған нәтиженің уақытын 2021–2022 жж. шектеп отырған себебіміз, эксперименттің басындағы 2–3 курс студенттері аталмыш жылдары соңғы бітіруші түлектер ретінде қорытынды нәтижені байқатты.

А. М. Усенованың «Табысқа жетудің оң және теріс факторлары» сауалнамасы жүргізілді. Сауалнама нәтижесі бойынша бақылау тобында табысқа жетудегі оң факторлар: ыңғайлы сабақ кестесі 25 %, жұмысты орындаудағы қызығушылық 21 %, жеке жұмыс тәжірибемнің болуы 14 %, шығармашыл оқытушылардың болуы 40 %, ал табысқа жетудегі теріс факторларға: сабақ кестесі ыңғайсыз 22 %, қолдан келмейтін немесе қызығушылық тудырмайтын тапсырмалардың берілуі 34 %, басқа жұмыстардың кедергі болуы 18 %, іс-шараларды атқаруға уақыттың жетіспеушілігі 26 % көрсетті.

Эксперимент тобының жауаптары, табысқа жетудегі оң факторлар: ыңғайлы сабақ кестесі 18 %, ұйымдағы қолайлы ахуал 13 %, тұрақты бақылаудың болуы 21 %, студенттердің тұлғалық өсуіне мән беретін мұғалімдердің болуы 28 %, шығармашылық іс-шаралардың жүйелі өткізіліп тұруы 20 % көрсетсе, ал табысқа жетудегі теріс факторлар: тым тығыз жұмыс

жоспары 31 %, ұйымдағы қолайсыз ахуал 9 %, қоғамдық іс-шаралардың жүйесіз өткізілуі 14 %, мұғалімдердің біліксіздігі 12 %, қолдан келмейтін немесе қызығушылық тудырмайтын жұмыстардың тапсырылуы 34 % көрсетті (2-кесте).

Кесте 2 – «Табысқа жетудің оң және теріс факторлары» сауалнамасының көрсеткіштері (А. К. Усенова сауалнамасы негізінде)

	Табысқа жетудегі оң факторлар	Пайыздық үлеспен (%)	Табысқа жетудегі теріс факторлар	Пайыздық үлеспен (%)
Бақылау тобы (50 студент)	Ыңғайлы сабақ кестесі	25 %	Сабақ кестесі ыңғайсыз	22 %
	Жұмысты орындаудағы қызығушылық	21 %	Қолдан келмейтін немесе қызығушылық тудырмайтын тапсырмалардың берілуі	34 %
	Жеке жұмыс тәжірибемнің болуы	14 %	Басқа жұмыстардың кедергі болуы	18 %
	Шығармашыл оқытушылардың болуы	40 %	Іс-шараларды атқаруға уақыттың жетіспеушілігі	26 %
Эксперимент тобы (48 студент)	Ыңғайлы сабақ кестесі	18 %	Тым тығыз жұмыс жоспары	31 %
	Ұйымдағы қолайлы ахуал	13 %	Ұйымдағы қолайсыз ахуал	9%
	Тұрақты бақылаудың болуы	21 %	Қоғамдық іс-шаралардың жүйесіз өткізілуі	14 %
	Студенттердің тұлғалық өсуіне мән беретін мұғалімдердің болуы	28 %	Мұғалімдердің біліксіздігі	12 %
	Шығармашылық іс-шаралардың жүйелі өткізіліп тұруы	20 %	Қолдан келмейтін немесе қызығушылық тудырмайтын жұмыстардың тапсырылуы	34 %

Келесі кезекте, «Тұлғаның табысқа жетудегі түрткісін диагностикалау» әдістемесі жүргізіліп, келесідей көрсеткіштерге ие болды: бақылау тобында табысқа жетуге деген мотивацияның төменгі деңгейі 38 % болса, ал эксперимент тобында 48 %-ды құрады. мотивацияның орташа деңгейі

бақылау деңгейінде 50 % көрсетсе, ал эксперимент тобында 46 %-ды көрсетті, мотивацияның жоғары деңгейі бақылау тобында 8 % көрсетсе, ал эксперимент тобында 4 % көрсетті, табысқа жету мотивациясы өте жоғары бақылау тобында 4 % көрсетсе, ал эксперимент тобында 2 % көрсетті (3-кесте).

Кесте 3 – «Тұлғаның табысқа жетудегі түрткісін диагностикалау» әдістемесінің көрсеткіштері

Деңгейлері	Бақылау тобы (50 студент)		Эксперимент тобы (48 студент)	
	Сандық үлеспен	Пайыздық үлеспен (%)	Сандық үлеспен	Пайыздық үлеспен (%)
Табысқа жетуге деген мотивацияның төменгі деңгейі	19	38	23	48
Мотивацияның орташа деңгейі	25	50	22	46
Мотивацияның жоғары деңгейі	4	8	2	4
Табысқа жету мотивациясы өте жоғары	2	4	1	2

Зерттеу нәтижелерін жүргізе келе, педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамытудың бастапқы диагностикасы оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамытудың тиімділігін анықтауға және осы бағыттағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарының келесі кезеңдерін іске асыруға мүмкіндіктер береді. Сонымен диагностиканың негізгі мақсаты әртүрлі салалардағы әрекеттер факторларының мазмұнын ашу, педагогикалық жұмыстардың әдіснамасы мен әдістемесінің жасаудың ғылыми негіздерін құру болып табылады.

Қорытынды

Зерттеу барысында жасалған теориялық талдаулар барысы мен алынған тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар негізінде төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

– студенттердің, әсіресе педагогикалық оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамыту және анықтау бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Өйткені табысты студент – ол табысты маман. Табысты маман – еліміздің жарқын болашағы;

– зертеу барысында, «оқу әректі», «оқу-танымдық іс-әрекет», «табыс», табыстылық», «оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығы» ұғымдарына берілген анықтамаларды саралай келе, оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығы дегеніміз – студенттердің білімі мен дағдылары, негізінен танымдық іс-

әрекеттері арқылы қалыптасады, яғни оқу әрекетін табысты қылу ол тікелей таным әрекетіне байланысты деген тұжырым жасауға болады.

Зерттеу нәтижелерін саралай келе, педагогикалық жоғары оқу орнының студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамыту мақсатында төмендегідей ұсыныстар берілді:

– ЖОО-ның университет көлемінде студенттердің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамыту мәселесі төңірегінде оқытушыларға арналған семинарлар мен дәрістер циклы ұйымдастырылса және т.б.

Зерттеу жұмысымызда осы мәселелер толық шешімін тапты деуге болмайды. Келешекте зерттеу мәселесі техникалық жоғары оқу орындарындағы студенттердің оқу-танымдық іс-әрекет табыстылығын дамытуды қарастыру болып отыр.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Бержанов, Қ., Мусин, С.** Педагогика тарихы [мәтін]. 1-ші бас., өнд. – Алматы : Мектеп, 1984. – 226 б.

2 **Курдюкова, Н. А.** Оценивание успешности учебной деятельности как психолого-педагогическая проблема [текст]: дисс. к.псх.н. – СПб, 1997. – 159 с.

3 **Смирнов, С. Д.** Психологические факторы успешной учебы студентов вуза [текст] // Вестник Московского университета Серия 20: Педагогические образование. – 2004. – № 1. – 10–35 с.

4 **Шабалина, М. Р.** Педагогические условия повышения академической успешности студентов [текст] : дисс... кандидата педагогических наук : М., 2010. – 215 с.

5 **Калинина, Н. В.** Психологическая помощь учащимся в достижении социальной успешности [текст] // Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденция развития. – 2010. – № 3. – 15–21 с.

6 **Таубаева, Ш. Т.** Научно-педагогическое исследование: методология и методика [текст] : учебное пособие. – Алматы, 2010. – 238 с.

7 **Рысбаева, А. К.** Методология развития успешности деятельности как категории педагогики [текст] : автореф. … д.п.н.: 13.00.01 – Алматы : Каз.Гос. ЖенПИ, 2004. – 53 с.

8 **Кулмышева, Н. А.** Жоғары оқу орын студенттерінің оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары [мәтін] // п.ғ.к. дисс... авторефераты. – Алматы, 2010. – 30 б.

9 **Жансерикова, Д. А.** Студенттердің танымдық іс-әрекеті мотивациясына жалпы мағыналық қор құру мен жаңсақ нанымдардың әсер етуін зерттеу [мәтін]

: психология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация авторефераты. – Алматы, 2010. – 25 б.

10 **Бапаева, М. Қ.** Студенттердің психологиялық білім мен дағдыларды игеруі және танымдық іс-әрекет [мәтін] // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы. – 2010. – № 3. – 29–36 б.

11 **Асқарова, Г.** Танымдық іс-әрекетті қалыптастыру [мәтін] // Қазақстан мектебі. – 2007. – № 2. – 23–25 б.

12 **Ордабаева, Г. К.** Студенттерде танымдық іс-әрекетті қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздері [электронды нұсқа] // http://izdenister.kaznau.kz

13 **Рысбаев, Е. Ж.** Қазіргі ауыл мектептерінде оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру [мәтін] : педагогика ғыл.канд. ғыл.дәр.алу үшін дай. дисс. авторефераты. – Түркістан, 2008. – 25 б.

14 **Махмутов, М. И.** Проблемное обучение : основные вопросы теории [текст]. – М. : Педагогика, 1975. – 368 с.

15 **Усенова, А. М.** Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің әлеуметтік табыстылығын дамыту [мәтін] : философия докторы (PhD) дисс... – Алматы, 2016. – 197 б.

16 **Францева, М. В.** Успешность учебно-профессиональной деятельности студентов медицинского вуза как следствие развития их языковой способности [текст] // Научно-теоретический журнал «Научные проблемы гуманитарных исследований». – Пятигорск, 2008. – 85–94 с.

17 **Райгородский, Д. Я.** Практическая психодиагностика. Методики и тесты [текст] / Д. Я. Райгородский – М. : Изд-во Бахрах-М, 2006. – 480 с.

REFERENCES

1 **Berjanov, Q., Mýsın, S.** Pedagogıka tarıhy [History of pedagogy] [mátin]. 1-shi bas., ónd. – Almaty : Mektep, 1984. – 226 p.

2 **Kýrdıýkova, N. A.** Otsenıvanıe ýspeshnostı ýchebnoı deıatelnostı kak psıhologo-pedagogıcheskaıa problema [Evaluation of the success of educational activity as a psychological and pedagogical problem] [tekst]: dıss. k.psh.n., SPb, 1997. – 159 p.

3 **Smırnov, S. D.** Psıhologıcheskıe faktory ýspeshnoı ýcheby stýdentov výza [Psychological factors of successful students' university] [tekst] // Vestnık Moskovskogo ýnıversıteta Serıa 20: Pedagogıcheskıe obrazovanıe. – 2004. – № 1. – 10–35 p.

4 **Shabalına, M. R.** Pedagogıcheskıe ýslovıa povyshenıa akademıchesko ýspeshnostı stýdentov [Pedagogical conditions for increasing the academic success of students] [tekst] : dıss... kandıdata pedagogıcheskıh naýk. Moscow, 2010. – 215 p.

5 **Kalınına, N. V.** Psıhologıcheskaıa pomo ýchaımsıa v dostıjenıı sotsıalnoı ýspeshnostı [Psychological help to students in achieving social success] [Text] // Pedagogıcheskaıa naýka: ıstorııa, teorııa, praktıka, tendentsııa razvıtııa. – 2010. – № 3. – 15–21 p.

6 **Taýbaeva, Sh. T.** Naýchno-pedagogıcheskoe ıssledovanıe: metodologııa ı metodıka [Scientific and pedagogical study: methodology and methodology] [Text] : ýchebnoe posobıe. – Almaty, 2010. – 238 p.

7 **Rysbaeva, A. K.** Metodologııa razvıtııa ýspeshnostı deıatelnostı kak kategorıı pedagogıkı [Methodology of development of successful activity as a category of pedagogy] [tekst] : avtoref. … d.p.n.: 13.00.01 – Almaty : Kaz.Gos.JenPI, 2004. – 53 p.

8 **Kýlmysheva, N. A.** Joǵary oqý oryn stýdentteriniń oqý-tanymdyq is-áreketi tabystylyǵyn qalyptastyrýdyń pedagogıkalyq sharttary [Pedagogical conditions for the formation of the success of educational and cognitive activity of students of a higher educational institution] [mátin] // p.ǵ.k. dıss... avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 30 p.

9 **Janserıkova, D. A.** Stýdentterdiń tanymdyq is-áreketi motıvatsııasyna jalpy maǵynalyq qor qurý men jańsaq nanymdardyń áser etýin zertteý [Study of the influence of general meaning foundation and false beliefs on the motivation of students' cognitive activity] [mátin] : psıhologııa ǵylymdarynyń kandıdaty ǵylymı dárejesin alý úshin daıyndaǵan dıssertatsııa avtoreferaty. – Almaty, 2010. – 25 p.

10 **Bapaeva, M. Q.** Stýdentterdiń psıhologıalyq bilim men daǵdylardy ıgerýi jáne tanymdyq is-áreket [Students' acquisition of psychological knowledge and skills and cognitive activity] [mátin] // QazUÝ habarshysy. Psıhologııa jáne sotsıologııa serıasy. – 2010. – № 3. – P. 29–36.

11 **Asqarova, G.** Tanymdyq is-áreketti qalyptastyrý [Formation of cognitive activity] [mátin] // Qazaqstan mektebi. – 2007. – № 2. – 23–25 p.

12 **Ordabaeva, G. K.** Stýdentterde tanymdyq is-áreketti qalyptastyrýdyń psıhologııalyq-pedagogıkalyq negizderi [Psychological-pedagogical foundations of formation of cognitive activity in students] [Electronic resource]. – http://izdenister.kaznau.kz

13 **Rysbaev, E. J.** Qazirgi aýyl mektepterinde oqýshylardyń oqý-tanymdyq is-áreketin belsendirý [Activation of educational and cognitive activities of students in modern rural schools] [mátin] : pedagogıka ǵyl.kand. ǵyl.dár.alý úshin daı. dıss. avtoreferaty. – Túrkistan, 2008. – 25 p.

14 **Mahmýtov, M. I.** Problemnoe obýchenıe [Problem-based learning: basic questions theory]: osnovnye voprosy teorıı [tekst]. – Moscow : Pedagogıka, 1975. – 368 p.

15 **Ýsenova, A. M.** Bolashaq bastaýysh synyp muǵalimderiniń áleýmettik tabystylyǵyn damytý [Development of social success of future primary school teachers] [mátin] : fılosofııa doktory (PhD) dıss... – Almaty, 2016. – 197 p.

16 **Frantseva, M. V.** Ýspeshnost ýchebno-professıonalnoı deıatelnostı stýdentov medıtsınskogo výza kak sledstvıe razvıtııa ıh ıazykovoı sposobnostı [The success of the educational and professional activity of students of the medical university as a consequence of the development of their language ability] [tekst] // Naýchno-teoretıcheskıı jýrnal «Naýchnye problemy gýmanıtarnyh ıssledovanıı», Pıatıgorsk, 2008. – 85-94 p.

17 **Raıgorodskıı, D. Ia.** Praktıcheskaıa psıhodıagnostıka. Metodıkı ı testy [Practical psychodiagnosis. Methodology and test] [tekst] / D. Ia. Raıgorodskıı – Moscow : Izd-vo Bahrah-M, 2006. – 480 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**Г. А. Жакпарова*
Университет имени Шакарима,
Республика Казахстан, г. Семей.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ИССЛЕДОВАНИЕ УСПЕШНОСТИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

В статье проведено исследование успешности учебно-познавательной деятельности студентов педагогического вуза. Прежде всего, определена актуальность изучения учебно-познавательной деятельности. Проведен анализ трудов отечественных и зарубежных ученых Курдюковой Н. А., Смирнова С. Д., Шабалиной М. Р., Калининой Н. В., Таубаевой Ш. Т., Рысбаевой А. К., Кулмышевой Н. А., Жансериковой Д. А. В рамках данной темы проводился анализ проведенных исследований, определяются противоречия, цели, задачи темы. Для понимания смысла понятия «успешность в учебно-познавательной деятельности» анализируется в психологическом, социально-психологическом, педагогическом аспектах с разбивкой на категории «успешность», «успешность деятельности», «успешность учебной деятельности», «успешность познавательной деятельности». Для раскрытия сущности понятия «успешность в учебно-познавательной деятельности» был проведен контент-анализ, основанный на работах Аскаровой Г., Ордабаевой Г. К., Рысбаева Е. Ж., Махмутова М. И., Мадияровой Г. М., Усеновой А., Рысбаевой А. К., Кожабековой А. Д., Францевой М. В. С целью определения успешности учебно-познавательной деятельности

студентов было проведено исследование с использованием опросника Усеновой А. К. «Положительные и отрицательные факторы успеха», методики Элерса Т. «Диагностика личностной мотивации успеха» и определены результаты.

Ключевые слова: успешность, учебно-познавательная успешность, студент, педагогическое учебное заведение, учебная деятельность, познавательная деятельность.

**G. A. Jakparova*
Shakarim University of Semey,
Republic of Kazakhstan, Semey.
Material received on 14.09.22.

RESEARCH ON THE SUCCESS OF EDUCATIONAL-COGNITIVE RESPONSIBILITY OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY

In the article, a study of the success of educational and cognitive activities of students of a pedagogical university was carried out. First of all, the relevance of learning educational activity is determined. An analysis of the works of domestic and foreign scientists Kurdyukova N. A., Smirnova S. D., Shabalina M. R., Kalinina N. V., Taubaeva Sh. T., Rysbaeva A. K., Kulmysheva N. A., Zhanserikova D. A. was carried out. Within the framework of this topic, an analysis of the conducted studies was carried out, contradictions, goals, and objectives of the topic were determined. To understand the meaning of the concept of «success in educational and cognitive activity» it is analyzed in psychological, social-psychological, pedagogical aspects with a breakdown into categories «success», «success in activity», «success in educational activity», «success in cognitive activity». To reveal the essence of the concept of «success in educational and cognitive activity», a content analysis was conducted based on the works of Askarova G., Ordabaeva G. K., Rysbaeva E. J., Makhmutova M. I., Madiyarova G. M., Usenova A., Rysbaeva A. K., Kojabekova A. D., Frantseva M. V. In order to determine the success of educational and cognitive activities of students, a study was conducted using A. Usenova's questionnaire «Positive and negative factors of success», T. Elers' methodology «Diagnostics of personal motivation of success» and the results were determined.

Keywords: success, educational and cognitive success, student, pedagogical educational institution, educational activity, cognitive activity.

ҒТМАР 14.35.07

https://doi.org/10.48081/XJSB4939

М. Н. Койшибаев[1], Ж. М. Майгельдиева[2], М. Ш. Жұмағұлова[3], Р. К. Диуанова[4], *С. А. Нургалиева[5]
[1,2,3,4]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ.;
[5]С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ КӘСІБИ-ЭТИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ

Мақала жоғары мектеп жағдайында болашақ мұғалімдерді кәсіби-этикалық даярлаудың өзекті мәселесіне арналған. Авторлар кәсіби-этикалық даярлықтың мазмұнын ашады, оның студенттердің болашақ кәсіби қызметіндегі рөлі мен орнын белгілейді. «Кәсіби педагогикалық этика» пәнінің жұмыс бағдарламасы нақтыланды және «қолданбалы этика» элективті курсының мазмұны әзірленді; қосымша шығармашылық тапсырмалары бар стандартталған тестілерді қамтитын мына пәндер бойынша: дискурстар – оқытудың және өзін өзі оқытудың коммуникативтік жүйесінде ақпаратты беру тетігі ретінде, фреймдер – дискурстық педагогиканың құралы ретінде, тестілер мен тренингтер (пәннің жетілдірілген жұмыс бағдарламасына сәйкес) және «кәсіби оқыту педагогі» біліктілігі бойынша білім алушылардың білімін бағалаудың рейтингтік жүйесін қамтитын практикалық сабақтарды әдістемелік қамтамасыз ету жүйесі әзірленді. Әзірленген тренингтер кешені жоғары мектеп жағдайында болашақ мұғалімдерді кәсіби-этикалық даярлауға бағытталған. Қорытынды бақылаудың модульдік сапа жүйесін қолдану нәтижелерін талдай отырып, біз студенттердің білім алу қызметін бағалаудың екі бағытын курстың барлық модульдерін игерудің жалпы бағасына біріктіріп, яғни курсты оқу нәтижелері бойынша дәстүрлі тест тапсырудың орнына қорытынды баға қоямыз. Біз жүргізген теориялық зерттеу, сондай-ақ білім беру практикасының талдауы және эксперимент барысында алынған нәтижелер зерттеу мақсатына жету туралы қорытынды жасауға барлық негіз береді: жоғары мектептегі кәсіби білім берудің болашақ

мұғалімінің кәсіби-этикалық даярлығының әдістері мен нысандары белгіленді және эксперименталды түрде тексерілді.

Кілтті сөздер: этика, педагогикалық этика, кәсіби даярлық, болашақ мұғалім, жоғары мектеп.

Кіріспе

Әлеуметтік-педагогикалық зерттеулердің талдауы көрсеткендей, кәсіптік-педагогикалық білім беру жүйесінің сауалнамаға қатысқан түлектерінің көпшілігі этика саласында жеткілікті білім мен дағдыға ие емес, бұл олардың кәсіби қызметін қиындатады: респонденттердің 37%-дан астамы өздерінің кәсіптік-білім беру қызметінде даулы жағдайларды еңсере алмайтындықтарын айтады; шамамен алғанда 38%-ы әлеуметтік проблемалар туындаған жағдайда студенттердің моральдық және моральдық сипаттағы күрделі мәселелерді шешу технологияларын білмейді [1].

Сондай-ақ сауалнама нәтижелері мыналарды көрсетті: көптеген мұғалімдер үшін этика саласындағы ең бастысы – тұлғааралық қарым-қатынас психологиясын білу (78,7 %), білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетін қолдау (57 %), ал 15 %-дан азы бұл мәселе бойынша ойланбағандарын және осы проблема бойынша нақты ұстанымы жоқ деп жауап берді [2].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі қарама-қайшылықтар анықталды: бір жағынан, қоғамда және еңбек нарығында болашақ кәсіби оқыту саласында мұғалімінің кәсіби-этикалық даярлығы деңгейін арттыру қажеттілігі қалыптасты, ал екінші жағынан, болашақ маманның әлеуметтік-жеке құзыреттері қалыптасуының жүйе құрушы негізі ретінде этика саласындағы теориялық білімі мен практикалық дағдыларының басымдылығы толық анықталмады [3–4]. Анықталған қарама-қайшылық болашақ жоғары білім беру мұғалімінің кәсіби-этикалық даярлығының әдістері мен формалары қандай болуы керек жөніндегі зерттеу мәселесін тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Болашақ маманның кәсіби-этикалық даярлығының негізгі компоненттерінің жіктеуін, оның – кәсіби білім беру мұғалімінің кәсіби және жеке құзыреттілігін (Е. В. Бондаревская, И. А. Зимняя, Л. С. Гребнев, С. Елканов, В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров, Халаж, А. В. Хуторская және т.б.). мазмұны бойынша (бейімдеу-өркениеттік, әлеуметтік-ұйымдастырушылық, әлеуметтік-еңбек; коммуникативтік, құндылық-мағыналық) және мамандығы ескерілген мақсаты бойынша (ұйымдастырушылық-басқарушылық, оқу-

тәрбиелік, әдістемелік және т.б.), сондай-ақ жеке тұлғаның даму процесінде атқаратын рөлі бойынша біз ғылыми зерттеу негізінде белгіледік [5-6].

Олардың негізгілерін бөліп көрсетейік және анықтамаларын нақтылайық (1-сурет):

Сурет 1 – Болашақ мұғалімнің кәсіби-этикалық даярлығының негізгі құрамдастары

Осылайша, мына компоненттер: әлеуметтік өзара әрекеттесу мен тұлғаның зияткерлік бастамасының мәдени-құндылық және жеке бағдарлануы, коммуникативті қабілеттердің қалыптасуы, денсаулық сақтау және өзін-өзі жетілдіру; жеке қасиеттерді: дербестікті, жауапкершілікті, ұйымдастырушылықты, мақсаттылықты, сондай-ақ мотивациялық және құндылық бағдарды, гуманистік көзқарасты және кәсіби және әлеуметтік шындықты, сонымен қатар командада жұмыс істеу мүмкіндігін дамыту болашақ ұстазды кәсіби оқытудың жоғары мектебінде кәсіби-этикалық даярлаудың мәні мен мазмұны болып табылады [7–8].

Нәтижелер мен талқылаулар

Жоғары мектеп жағдайында болашақ мұғалімдердің кәсіби-этикалық даярлығын зерттеу шеңберінде біз «Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті» КЕАҚ гуманитарлық-педагогикалық институтының студенттері арасында эксперимент жүргіздік. Іріктеме 144 адамды құрады, оған 2, 3 және 4-курстардың бакалавр студенттері қатысты. Респонденттерге жалпы тақырыппен біріктірілген мұғалімнің кәсіби-педагогикалық этикасы мен мәдениеті бойынша сұрақтар ұсынылды. Студенттердің өзін өзі бағалауы бойынша жалпы мәдениеттің төмен деңгейі жоқ. Олардың кәсіби-педагогикалық мәдениетінің дамуына кімнің үлкен ықпал еткені туралы сұраққа жауаптар келесі түрде бөлінді: сұралғандардың 22 %-ы

анасын (ата-анасы); 32 %-ы мектеп мұғалімдерін (бастауыш сынып мұғалімі, пән мұғалімі, директор); студенттердің 46 %-ы ЖОО оқытушыларын (бұл ретте респонденттердің 93 %-ы ЖОО оқытушыларының мәдениет деңгейін жоғары, ал 7 %-ы орта деңгейден жоғары деп бағалады) атады. Жоғарыда келтірілген статистикалық есептеу деректері біздің ұстанымымызды қолдайды: болашақ мұғалімдердің педагогикалық этикасының дамуына университеттегі студенттер үшін мақсатты түрде жасалған жағдайлар (психологиялық, кадрлық, ақпараттық) айтарлықтай әсер етеді, бұл олардың кәсіби этикалық нормаларды игеруін қамтамасыз етеді.

Жұмыстың келесі кезеңінде біз «Кәсіби-педагогикалық этика» пәні аясында этика саласында практикалық оқытудың ұйымдастырушылық нысандарын, құралдары мен әдістерін әзірледік. Практикалық сабақтарда студенттердің шығармашылық жұмысын келесі өзара байланысты деңгейлер түрінде ұсынуға болады:

1) тақырыппен және тақырып бойынша оқу-әдістемелік материалмен танысу (дереккөздер: ұсынылатын анықтамалық-ақпараттық модуль, жеке іздеу және ұжымдық іздеу қызметі, лекция материалдары және т.т.);

2) рефераттар тезистерін талқылау, экспромт-диспуттар, экспресс тақырыптар, пікірталастар, жаңа ұғымдық бағыттарды қалыптастыратын және қолда бар ақпаратты өзектендіретін білім алмасудың басқа да нысандары;

3) ұсынылған материалды жинақтау және ұсынылған тақырыпты әзірлеумен жұмыстың неғұрлым күрделі кезеңінің басталуы [9–10].

Сабақтарда біз топтың барлық студенттерінің әртүрлі экспресс-әлеуметтік оқиғаларды және қоғамдағы басқа да маңызды іс-шараларды талқылауға және салыстыруға белсенді қатысуын қалыптастыру мақсатында креативті педагогика жүйесінің элементтерін, тұлғаға бағытталған экспресс-пікірталастарды, диспуттарды және қарым-қатынасты қарқындатудың және студенттердің практикалық ойлау дағдыларын дамытудың басқа да нысандарын әзірлеу бағытында сындарлы педагогика теориясын қолдана отырып, педагогикалық технологиялар кешенін пайдаландық [11].

«Қолданбалы этика» элективті курсы бойынша практикалық сабақтар үшін «креативті практикалық сабақтың» неғұрлым өнімді құрылымын және біздің ойымызша, олардың тақырыптары бойынша арнайы таңдалған проблемалық модульдер мен студенттердің белгіленген тақырыптарының қызығушылығы мен сәтті түсінуіне мүмкіндік беретін ерекше тапсырмаларды бөліп көрсетеміз [12].

Қорытынды бақылаудың модульдік сапа жүйесін қолдану нәтижелерін талдай отырып, біз студенттердің білім алу қызметін бағалаудың екі бағытын курстың барлық модульдерін игерудің жалпы бағасына біріктіріп, яғни курсты

оқу нәтижелері бойынша дәстүрлі тест тапсырудың орнына қорытынды баға қоямыз.

Студенттер өз бетінше шығармашылық жұмысты - кәсіби қызметте жеке этика кодексін әзірлеу, қазіргі Қазақстанның басым ұлттық жобаларын шешуде өз кәсібінің әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын түсіну тапсырмаларын орындайды.

Кәсіптік оқытудың жоғары мектептегі болашақ педагогін кәсіби-этикалық дайындау кезіндегі практикалық сабақтар мазмұнының проблемалылығын біз бірлескен шығармашылық жобалар тақырыптарын (жобада екі-үш студент) іріктеу басымдылығымен, пікірталас тақырыптарының өзектілігі мамандықтың кәсіби бағдарымен белгіленетін сабақтардың инновациялық мазмұнымен айқындадық.

Сондықтан біз әр модульдің ойын технологиясының модельдерін жасадық, тәжірибе сұраныстарын белгілейтін қиын жағдайларды, этикалық сипаттағы күрделі практикалық мәселелерді әзірледік.

2-суретте эксперименттік топтардың «Кәсіби-педагогикалық этика» пәні бойынша теориялық білім мен практикалық дағдыларды игерудің ағымдағы нәтижелері көрсетілген.

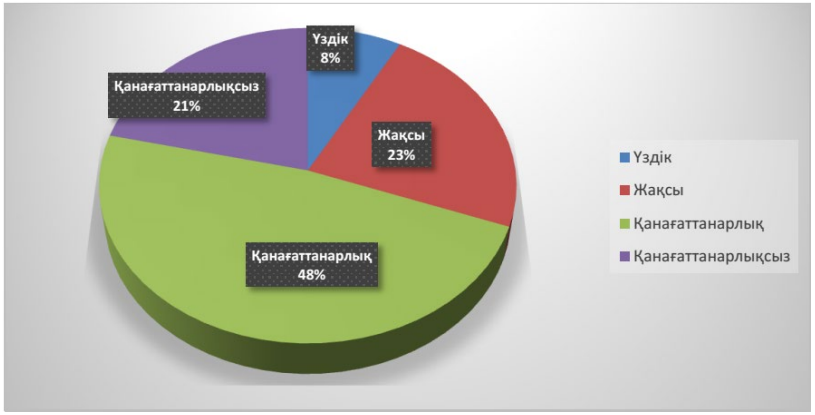

Сурет 2 – «Кәсіби-педагогикалық этика» пәні бойынша теориялық білімдерді және практикалық дағдыларды игеру нәтижелері

Біздің зерттеуіміздің нәтижелері кәсіби және этикалық даярлықты қалыптастыру процесі ұзақ деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жұмыста қарастырылған әдістер арқылы кәсіби этиканың қалыптасу деңгейін өлшеу, біріншіден, кәсіби этика саласындағы кәсіби даярлық

бойынша студенттермен кері байланыс орнатуға мүмкіндік береді, екіншіден, студенттердің университеттің жағдайында маманның кәсіби этикасын қалыптастыру бойынша өз еңбегін бағалауға деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектеседі.

Қорытынды

Біз жүргізген теориялық зерттеу, сондай-ақ білім беру практика-сының талдауы және эксперимент барысында алынған нәтижелер зерттеу мақсатына жету туралы қорытынды жасауға барлық негіз береді: жоғары мектептегі кәсіби білім берудің болашақ мұғалімінің кәсіби-этикалық даярлығының әдістері мен нысандары белгіленді және эксперименталды түрде тексерілді.

Сонымен бірге, зерттеу ЖОО жағдайында маманның кәсіби этикасын қалыптастырудың күрделі және көп мәнді проблемасының көптеген аспектілерін ашпайды және осы зерттеу пәні бойынша толық ұсынылуға талаптанбайды, керісінше перспективалы бағыттарды айқындауға және ЖОО-да студенттердің этикалық даярлық жүйесін енгізуді әзірлеу жұмысын ұсынуға мүмкіндік береді, оған келесі кезеңдер кіреді: диагностикалық, болжамдық, өзіндік ұйымдастырушылық, практикалық, жинақтау және енгізу кезеңдері.

Біздің ойымызша, алдағы уақытта болашақ мұғалімнің кәсіби-этикалық даярлығы мәселесін тек кәсіби этика тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар салыстырмалы педагогика аясында халық-аралық әдеп шеңберіндегі этикалық қатынастар проблемасының ауқымын ұлғайта отырып, кеңірек қарау керек.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Бисембаева, Н., Сарсенбаева, Б., Махметова, Н., Рахимжанова, А., Кошкимбаева, Р.** «Профессионально-этическая подготовка будущих педагогов в высшей школе» [Текст] // Сборник научных трудов ΛΌГОΣ. – 2021. – № 3. – С. 18–22.

2 **Неретина, Т., Исаева, И.** Педагогическая этика будущих учителей как компонент профессиональной характеристики [Текст] // Гуманитарно-педагогические исследования. – 2018. – № 1. – С. 6–11.

3 **Елисеева, Ю.** Принципы и ценности этики в педагогической деятельности [Текст] // Молодой ученый. – 2016. – № 3. – С. 14–18.

4 **Әбдікәрімұлы, Б.** Кредиттік оқыту жүйесіндегі студенттің өздік жұмысын ұйымдастырудың үлгісі және педагогикалық шарттары [Мәтін] // Қазақстан жоғарғы мектебі. – 2006. – № 3. – Б. 5–11.

5 **Беркімбаев, К.** Болашақ экология мамандарын кәсіби даярлаудағы информатикалық пәндерді оқыту үдерісінің педагогикалық жүйесі: дисс... пед. ғыл. докторы: 13.00.08 [Текст] – Түркістан, 2007. – 239 б.

6 **Жетписбаева, Б., Жилбаев, Ж., Байдельдинова, Г.** Студенттерінің жеке дағдыларының қалыптасуы [Мәтін] // Хабаршы. Қарағанды университеті. «Педагогика» сериясы. –2017. – № 2 (86). – Б. 11.

7 **Боранбаева, А., Беркимбаев, К., Арымбаева, К.** Болашақ мұғалімдердің өздігінен білім алуын ұйымдастырудың мазмұндық сипаты [Мәтін] // К. Қ. Құнантаеваның 85 жылдығына арналған «Қазақстан Республикасының әлемдік кеңістіктегі білім мен ғылымның даму тарихы және заманауи тенденциялары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – 2016. – Б. 377–339.

8 **Беркимбаев К., Арымбаева К., Боранбаева А**. Жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің өздігінен білім алу үрдісінің мәні мен құрылымы [Мәтін] // Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті Қаз ҰУ Хабаршы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2016. – № 2 (48). – Б. 46–54.

9 **Бичева, И., Варивода, В.** Структура и содержание профессиональной этики будущего педагога: теоретико-образовательный контекст [Текст] // Вестник Мининского университета. – 2016. – № 3 (16). – С 6–13.

10 **Кондрашова, Л.** Этико-профессиональный аспект подготовки будущих специалистов к исследовательской деятельности [Текст] // Общество. Коммуникация. Образование. – 2013. – № 172. – С. 101–107.

11 **Дубовицкий, И., Уварова, Н., Сорокопуд, Ю.** Структура и содержание кодекса профессиональной этики педагога в контексте практической реализации гуманистических идей в образовательной практике [Текст] // МНКО. – 2017. – № 4 (65). – С. 159–161.

12 **Әбдікәрім, Т.** Магистранттарға қазақ тілін жобалай оқыту технологиясының әдістемелік негізі [Мәтін] // ЕҰУ Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2012. – № 3(88). – Б. 63–66.

REFERENCES

1 **Bisembaeva, N., Sarsenbaeva, B., Makhmetova, N., Rakhimzhanova, A., oshkimbaeva, R.** «Professionalno-eticheskaia podgotovka budushchikh pedagogov v vysshei shkole» [Professional and ethical training of future teachers in higher education] [Text]. Sbornik nauchnykh trudov ΛΌГОΣ. – 2021. – № 3. – P. 18–22.

2 **Neretina, T., Isaeva, I.** Pedagogicheskaia etika budushchikh uchitelei kak komponent professionalnoi kharakteristiki [Pedagogical ethics of future teachers as a component of professional characteristics] [Text]. Gumanitarno-pedagogicheskie issledovaniia. – 2018. – № 1. – P. 6–-11.

3 **Eliseeva, Iu.** Printsipy i tsennosti etiki v pedagogicheskoi deiatelnosti [Principles and values of ethics in pedagogical activity] [Text]. Molodoi uchenyi. – 2016. – № 3. – P. 14–18.

4 Әbdikәrimұly, B. Kredittik oқytu zhүiesindegi studenttің өzdik zhұmysyn ұiymdastyrudың үlgisi zhәne pedagogikalық sharttary [Model and pedagogical conditions for the organization of independent work of students in the system of credit education] [Text]. Qazaqstan joғarғy mektebi. – 2006. – № 3. – P. 5–11.

5 **Berkimbaev, K.** Bolashaқ ekologiia mamandaryn kәsibi daiarlaudaғy informatikalық pәnderdi oқytu үderisinің pedagogikalық zhүiesi [Pedagogical system of the process of teaching computer science in the professional training of future ecologists: dissertation ... ped. science Doctor: 13.00.08] [Text] – Tүrkistan, 2007. – 239 p.

6 **Zhetpisbaeva, B., Zhilbaev, Zh., Bajdel'dinova, G.** Studentterinің zheke daғdylarynың қalyptasuy [Formation of individual skills of students] [Text]. Xabarshy. Қaraғandy universiteti. «Pedagogika» seriyasy. – 2017. – № 2 (86). – P. 11.

7 **Berkimbaev K., Arymbaeva K., Boranbaeva A.** Zhoғary oқu oryndarynda bolashaқ mұғalimderdің өzdiginen bilim alu үrdisinің mәni men құrylymy [The content of the organization of self-education of future teachers] [Text] – K. Қ. Құnantaevanың 85 zhyldyғyna arnalғan «Қazaқstan Respublikasynың әlemdik keңistiktegi bilim men ғylymnың damu tarixy zhәne zamanaui tendenciyalary» atty xalyқaralyқ ғylymi-praktikalyқ konferenciya materialdary, 2016. – P. 377–339.

8 **Berkimbaev K., Arymbaeva K., Boranbaeva A.** Zhoғary oқu oryndarynda bolashaқ mұғalimderdің өzdiginen bilim alu үrdisinің mәni men құrylymy [The essence and structure of the process of self-education of future teachers in higher education] [Text]. Әl-Farabi atyndaғy қazaқ ұlttyқ universiteti Қaz ҰU Xabarshy. «Pedagogikalyқ ғylymdar» seriyasy. – 2016. – № 2 (48). – P. 46–54.

9 **Bicheva, I., Varivoda, V.** Struktura i soderzhanie professional'noj e'tiki budushhego pedagoga: teoretiko-obrazovatel'nyj kontekst [Structure and content of professional ethics of the future teacher: theoretical and educational context] [Text]. Vestnik Mininskogo universiteta. – 2016. – № 3 (16). – P.6–13.

10 **Kondrashova, L.** E'tiko-professional'nyj aspekt podgotovki budushhix specialistov k issledovatel'skoj deyatel'nosti [Ethical and professional aspect of preparing future specialists for research activities] [Text]. Obschestvo. Kommýnıkatsıa. Obrazovanıe. – 2013. – № 172. – P. 101–107.

11 **Dubovickij, I., Uvarova, N., Sorokopud, Yu.** Struktura i soderzhanie kodeksa professional'noj e'tiki pedagoga v kontekste prakticheskoj realizacii gumanisticheskix idej v obrazovatel'noj praktike [The structure and content of the teacher's code of professional ethics in the context of the practical implementation of humanistic ideas in educational practice] [Text]. MNKO. – 2017. – № 4 (65). – P. 159–161.

12 **Әbdikәrim, T.** Magistranttarғa қazaқ tilin zhobalaj oқytu texnologiyasynың әdistemelik negizi [Methodological basis of the technology of project-based teaching of the Kazakh language to undergraduates] [Text]. EҰU Xabarshysy. Gumanitarlyқ ғylymdar seriyasy. – 2012. – № 3 (88). – P. 63–66.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

*М. Н. Койшибаев[1], Ж. М. Майгельдиева[2], М. Ш. Джумагулова[3], Р. К. Диуанова[4], *С. А. Нургалиева[5]*
[1,2,3,4]Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
Республика Казахстан, г. Кызылорда;
[5]Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В настоящей работе раскрываются вопросы профессионально-этической подготовки будущих учителей, которые считаются важным направлением профессиональной подготовки студентов на основе фундаментальных принципов морали, этики, гуманистических идеалов и принципов, характерных для педагогической профессии. Авторы уточняют и дополняют содержание профессионально-этической подготовки, определяют ее положение и миссию в будущей профессиональной деятельности специалистов. В статье показано, что профессиональная этики учителя признана научной областью, изучающая проявление нравственности и принципов профессиональной деятельности, модели поведения и отношения в диаде «преподаватель» – «студент как будущий учитель», выраженные в виде этических кодексов. Уточнена и дополнена программа с учетом требований по обновленному содержанию образования и разработано содержание разработанного элективного курса; разработано и внедрено методическое обеспечение практических занятий по данным дисциплинам, состоящий из тестов с дополнительными творческими заданиями, рассуждения – как условие передачи информации в коммуникативной среде обучения и самореализации будущих учителей,

методов и приемов дискурсивной педагогики для формирования компетенции в области профессиональной этики у будущих учителей, в которых отражены инновации с требованиями образовательного стандарта для будущих учителей.

Ключевые слова: этика, педагогическая этика, профессиональная подготовка, будущий учитель, высшая школа.

*M. N. Koishibaev[1], Zh. M. Maigeldiyeva[2], M. Sh. Jumagulova[3], R. K. Diuanova[4], *S. A. Nurgaliyeva[5]*
[1,2,3,4]Korkyt Ata Kyzylorda University,
Republic of Kazakhstan, Kyzylorda;
[5]EKU S. Amanzholova,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk.
Material received on 14.09.22.

PROFESSIONAL AND ETHICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the actual problem of professional and ethical training of future teachers of higher education. The authors clarify and supplement the content of professional and ethical training, determine its position and mission in the future professional activity of specialists. This problem is filled by a holistic approach to the professional and ethical training of a future teacher in a higher school, accredited in the form of a model with didactic components, including: goals, approaches, principles, innovative orientation, program content, results, and defines the target and operational (methodological, research, creative, etc.) functions of a teacher's professional activity. The program has been clarified and supplemented taking into account the requirements for the updated content of education and the content of the elective course has been developed; the methodological support of practical classes in these disciplines has been developed, consisting of tests with additional creative tasks, reasoning as a condition for transmitting information in the communicative learning environment and self-realization of future teachers, methods and techniques of discursive pedagogy for the formation of discursive competence of future teachers, trainings in accordance with the improved work program of the discipline for future teachers.

Keywords: ethics, pedagogical ethics, professional training, future teacher, higher school.

МРНТИ 14.25.01

https://doi.org/10.48081/QYAA3626

А. А. Кудышева[1], Е. П. Щербакова[2], А. Ю. Хаймулдина[3], К. К. Жумадирова[4]
[1,2,3,4]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ РАННЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

В статье представлен теоретический обзор психолого-педагогического сопровождения раннего профессионального самоопределения обучающихся в системе основного среднего образования. Авторами проведен анализ современного состояния данного процесса, выявлены психолого-педагогические особенности раннего профессионального самоопределения обучающихся в системе основного среднего образования. Обучающиеся быстрее становятся профессионалами, если успешно пройдена первая стадия профессионального пути – стадия раннего профессионального самоопределения, а это приходится как раз на 7–9 классы и поэтому особенно важна работа в рамках психолого-педагогического сопровождения в этот период.

Теоретический анализ литературных источников показал, что психолого-педагогическое сопровождение раннего профессионального самоопределения рассматривается как целостный и непрерывный процесс изучения личности обучающегося, ее формирования, создания условий для самореализации во всех сферах деятельности, адаптации в социуме на всех возрастных этапах обучения в школе, осуществляемый всеми субъектами воспитательно-образовательного процесса в ситуациях взаимодействия.

Прежде всего, психолого-педагогическое сопровождение предполагает создание ориентационного поля профессионального развития личности, укрепление профессионального Я, поддержание адекватной самооценки, оперативную помощь и поддержку, саморегуляцию жизнедеятельности, освоение технологий

профессионального самосохранения, включения обучающихся в практическую деятельность.

Ключевые слова: обучающиеся, самоопределение, система основного среднего образования, психолого-педагогическое сопровождение, система основного среднего образования.

Введение

Одним из основных условий мирового образовательного пространства является модернизация системы образования. Получение достойного образования – одна из приоритетных ценностей общества. На основании этого возникает главная задача системы основного среднего образования – раннее профессиональное самоопределение, его психолого-педагогическое сопровождение.

Глобализация, 4-я промышленная революция, пандемия Covid-19 и ее последствия стимулировали изменения в характеристике труда и занятости населения, в частности, уходит в прошлое деление работников на узких специалистов и работников широкого профиля. Работники, необходимые для развития экономики в новых реалиях, должны обладать глубокими знаниями (hard skills), постоянно адаптироваться (soft skills), учиться и находить свое место в быстро меняющемся мире (self skills).

Как следствие этого, меняются подходы к системе образования и требования к обучающимся, оканчивающим школы, для их лучшей подготовки к рынку труда. Анализ продольных выборок данных на уровне Европейских стран показывает, что лучшие, чем ожидается, результаты занятости взрослых, как правило, ассоциируются с тем, как подростки-школьники представляют себе свою карьеру в будущем, имеют ли они возможность ознакомиться с возможной работой и проходят ли они практику на потенциальном рабочем месте.

Как показывает статистика, деятельность 60 % трудоспособного населения нашей страны не связана с их специальностью. Причина заключается в том, что в 80 % случаев родители оказывают воздействие на школьников в процессе выбора будущей профессии. При этом 75 % родителей не имеют достоверных данных об актуальных профессиях современного рынка труда и не представляют, каковы интересы, способности и склонности у их детей.

Эффективные системы образования должны будут выйти за рамки традиционных методов обучения, чтобы предоставить обучающимся знания, относящиеся к будущей занятости, и им также необходимо будет развивать способность обучающихся эффективно применять эти знания в меняющихся

ситуациях путем развития трансверсальных навыков и определенных социально-эмоциональных навыков.

Существующая система раннего профессионального самоопределения не в полной мере способна удовлетворить потребности обучающихся в информационном поле, обеспечить сознательный выбор профессионального направления. Актуальным становится вопрос психолого-педагогического сопровождения раннего профессионального самоопределения, который будет способствовать сознательному профессиональному выбору, сформированности к профессиональному самоопределению и готовности к обучению на протяжении всей жизни.

Следовательно, высокий и качественный уровень профессионального образования зачастую зависит от успешного раннего профессионального самоопределения обучающихся, поскольку от правильно выбранной профессии возрастает мотивированность к обучению, и в дальнейшем проявляется в его профессиональных компетенциях.

Материалы и методы

В докладе Европейского фонда обучения за 2020 год обозначена одна из последних тенденций в профессиональной ориентации – это вопрос неформального профессионального ориентирования, т.е. важность сотрудничества и механизмов координации между ключевыми заинтересованными сторонами и роль родителей в выборе карьеры для молодых людей. Вопрос профессиональной ориентации не должен курироваться только государственными структурами, это должна быть взаимосвязанная работа стейкхолдеров. В докладе отмечается, что в Казахстане данная работа характеризуется децентрализацией и имеется мало практических реализаций.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод о необходимости переосмысления и изменения существующих подходов в профессиональной ориентации обучающихся среднего образования.

Профессиональная ориентация – ряд мероприятий, которые позволяют гражданам любого возраста и в любой момент их жизни определять свои способности, компетенции и интересы; принимать осмысленные решения в области образования, обучения и профессиональной деятельности; управлять своим индивидуальным жизненным путем в обучении, работе и других установках, в которых эти способности и умения приобретаются и / или используются [1].

Профессиональная ориентация обучающихся в системе общего среднего образования тесно связана с понятием профессиональное самоопределение обучающихся [2].

Согласно Е. А. Климову, профессиональное самоопределение – это «не создание пределов развитию человека, не впадение в профессиональную ограниченность, а поиск возможностей беспредельного развития. Это не однократное действие, а длительный, многолетний процесс, который на разных возрастных этапах связан с разными целями и имеет разное содержание»[3].

Исследования доказывают, что многие обучающиеся общеобразовательных школ испытывают трудности в вопросах профессионального самоопределения [4–8].

В казахстанской науке профессиональное самоопределение школьников рассматривается с разных сторон [9–12].

В европейских исследованиях вопросу самоопределения уделяется большое внимание. Наибольший интерес, по нашему мнению, представляют работы Эдварда Л. Деси и Ричарда М. Райна по теории самоопределения, поскольку их теория показала множество положительных результатов на разных уровнях образования с учетом культурного контекста [13]. Теория основывается на принятии того, что люди активны, нацелены на развитие, склонны организовывать и направлять свою деятельность, жаждут знаний.

В большинстве европейских стран подготовка обучающихся к профессиональному самоопределению в рамках профориентационной работы начинается с программы начальной школы и продолжается до окончания старшей школы.

В Англии действует положение «Карьерная стратегия», в котором в систему профессиональной ориентации включены все возрасты и уровни образования. Обучающимся школ в возрасте от 11 до 18 лет предоставляются профессионально ориентированные услуги, для этого в школах предусмотрена должность «карьерный лидер» [14]. Общее же развитие обучающегося в профориентационной сфере направлено на повышение его самостоятельности при принятии решений о выборе профессии, на выработку навыка самостоятельного и осознанного конструирования переходных шагов по продвижению к карьерной цели.

В Канаде действует многоуровневая система профессионального самоопределения обучающихся. Профориентация начинается в раннем подростковом возрасте, и основная задача состоит в поддержке обучающихся в формировании идентичности в начальной школе и содействии их карьерному планированию в средней школе, оказании помощи в понимании полезности изучаемых предметов.

В Гонконге профессиональная ориентация обучающихся является неотъемлемой частью школьной программы. В школах развиваются

внутренние службы профориентации, карьерным консультированием и направлением занимаются все учителя, а не отдельный специалист по консультированию (Yuen et al., 2017). Согласно программе профессионального ориентирования обучающихся направляют на развитие их профессиональных компетенций в соответствии с их интересами, способностями и ориентациями. На основе теорий и моделей западных стран по карьерному вмешательству была создана собственная уникальная модель, адаптированная к специфике локальной культуры, для которой характерно следующее: уважение к авторитетам и конформизм, личностное, индивидуальное развитие и достижения уступают коллективистским ценностям, а индивид и его достижения оцениваются в контексте группы (семьи, сообщества), а не индивидуально.

Для представленных моделей профессиональной ориентации обучающихся характерны две особенности – ранняя профессиональная ориентация, когда обучающихся начинают знакомить с миром профессий с начальной школы, и вторая особенность касается непосредственно профессионального самоопределения обучающихся, т.е. установка на развитие личностных качеств, определение собственных способностей и интересов и выработку навыков самостоятельного и осознанного конструирования своих шагов в выборе будущей профессии и карьерных целей.

Результаты и обсуждение

В Республике Казахстан работа по профессиональной ориентации обучающихся среднего образования осуществляется вузами, но, в основном, суть данной работы заключается в том, чтобы заинтересовать обучающихся образовательными программами своего вуза с целью последующего поступления в данные вузы. Кроме того, работа по профессиональной ориентации обучающихся, проводимая вузами, мало связана с деятельностью школ в данном направлении.

В системе общего среднего образования работа по профессиональной ориентации обучающихся также не отвечает интересам и запросам подростков, в основном направлена на выявление академических успехов у обучающихся по дисциплинам и подбор на этой основе образовательных программ для дальнейшего обучения.

В данное время в Казахстане обозначились определенные тенденции в актуализации работы в направлении профессиональной ориентации обучающихся среднего образования. На аппаратном совещании, проведенном МОН РК 17 ноября 2021 года, было предложено рассмотреть вопрос о введении в школах штатной единицы по профессиональной ориентации

школьников, в качестве которой могут выступать заместитель директора по профориентации, психолог-профориентатор, педагог-профориентатор и другие. В связи с этим вузам было рекомендовано разработать и внедрить образовательную программу «Психолог-профориентатор». На уровне нормативно-правовых актов были приняты следующие решения:

– в 2016 году Министерство труда и социальной защиты разработало «Правила проведения социальной профориентации», данный документ предусматривает сотрудничество между различными заинтересованными сторонами, ответственными за профессиональную ориентацию;

– в Концепции развития образования Республики Казахстан до 2025 года была обозначена совместная работа с НПП «Атамекен» в рамках разработки новых подходов к профессиональной ориентации обучающихся среднего образования: «… Содержание среднего образования необходимо переориентировать на раннее формирование профессиональных навыков и компетенций, а в старших классах уделить внимание профильной подготовке»;

– в законе Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.07.2022 г.) подчеркивается, что профессиональная ориентация – это предоставление информации и консультационной помощи обучающемуся в реализации его прав в области образовательных и профессиональных возможностей, свободном и осознанном выборе профессии и места учебы в соответствии с профессиональными интересами, индивидуальными способностями и психофизиологическими особенностями;

– внесены изменения и дополнения в приказ № 692 «Методические рекомендации по проведению диагностики и определению профессиональной ориентации обучающихся в организациях среднего образования Республики Казахстан» (№ 545 от 02.11.21).

НАО «Торайгыров университет» на основе обозначенных тенденций ведет планомерную работу в рамках профессиональной ориентации обучающихся среднего образования.

Кафедра «Личностное развитие и образование» совместно с факультетом Foundation разрабатывают мероприятия в рамках профессиональной ориентации школьников, где происходит переход от разъяснения существующих профессий и агитации поступления в НАО «Торайгыров университет» к профессиональному самоопределению обучающихся, так как профессиональная ориентация обучающихся должна способствовать успешной реализации внутреннего потенциала личности, самопознанию и самостоятельному построению подростками траектории развития.

С 2022–2023 учебного года кафедра «Личностное развитие и образование», используя дуальную форму подготовки специалистов, в рамках образовательной программы 6В03103 – Психология планирует расширить траекторию «Психолог-консультант» и начать подготовку психологов для работы в роли карьерных консультантов (профессиональных ориентаторов) в организациях образования. Планирование карьеры – это социальный процесс, осуществляемый во взаимодействии с людьми, которые могут оказать эмоциональную и практическую поддержку.

Информация о финансировании

Данная статья написана в рамках проекта грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2022–2024 годы (МОН РК): ИРН № AP14869606 «Психолого-педагогическое сопровождение раннего профессионального самоопределения обучающихся в системе основного среднего образования».

Выводы

Резюмируя вышесказанное, можно отметить актуальность работы по психолого-педагогическому сопровождению раннего профессионального самоопределения обучающихся, поскольку от этого зависит социально-экономическое развитие страны, развитие рынка труда, занятость населения и общее повышение уровня жизни населения.

Раннее профессиональное самоопределение тесно взаимосвязано с психолого-педагогическим сопровождением, представляющим комплексную работу с обучающимися в системе основного среднего образования, направленного на их мотивированность, профессиональное самоопределение личности и дальнейшее трудоустройство в будущем.

Несмотря на огромный опыт ее осуществления в прошлом, сейчас данное направление испытывает серьезные сложности. Поэтому важно учитывать имеющиеся положительные результаты мирового опыта в этой области, проецируя лучшие ее варианты на отечественную почву с учетом национальных особенностей казахстанского общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Council of the European Union, 2008. URL: http://www.ereport.ru/en/articles/ecunions/eu.htm?ysclid=l82t34isdp375035532.

2 **Хмель, Н. Д., Сарсенбаева, Б. Г.** Теория профессионального самоопределения личности [Текст] // Вестник Омского университета. – 2003. – № 4. – С. 156–157.[Electronic resource]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-professionalnogo-samoopredeleniya-lichnosti.

3 **Климов, Е. А.** Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст]. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.

4 **Gati, I., Saka, N.** High school students' career-related decision-making difficulties [Text] // Journal of Counseling & Development. – 2001. – 79(3). – P. 331–340. [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2001.tb01978.x.

5 **Albion, M. J., Fogarty, G. J.** Factors influencing career decision making in adolescents and adults [Text] // Journal of Career Assessment. – 2002. – 10(1). – P. 91–126. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1177%2F1069072702010001006.

6 **Amir, T., Gati, I.** Facets of career decision-making difficulties [Text] // British Journal of Guidance & Counselling. – 2006. – 34(4). P. 483–503. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1080/03069880600942608.

7 **Ye, Y.** Role of career decision-making self-efficacy and risk of career options on career decision-making of Chinese graduates [Text] // Psychological reports. – 2014. – 114(2). – P. 625–634. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.2466/01.17.PR0.114k20w9.

8 **Gu, X., Tang, M., Chen, S., Montgomery, M. L.** Effects of a Career Course on Chinese High School Students' Career Decision-Making Readiness [Text] // The Career Development Quarterly. – 2020. – 68(3). – P. 222–237. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1002/cdq.12233.

9 **Семенова, Ю. М., Битебаева, Д. М., Байльдинова, К. Ж., Лепесова, С. Ж., Даулетьярова, М. А.** Профессиональное медицинское самоопределение выпускников общеобразовательных школ Республики Казахстан [Текст] // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2015. – 23(6). – С. 49–53. [Electronic resource]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-meditsinskoe-samoopredelenie-vypusknikov-obscheobrazovatelnyh-shkol-respubliki-kazahstan.

10 **Алхатова, Т. С., Лепешев, Д. В., Алина, А. Б.** Современные проблемы молодежи в профессиональном самоопределении [Текст] // Наука и реальность/Science & Reality. – 2020. – № 1. – С. 54–56. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-problemy-molodezhi-v-professionalnom-samoopredelenii.

11 **Егоров, В. В., Утемуратова, Б. К.** Профессиональное самоопределение старшеклассников в условиях непрерывного образования [Текст] // Профессиональное образование и рынок труда. – 2014. – № 3. – С. 22–24. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-samoopredelenie-starsheklassnikov-v-usloviyah-nepreryvnogo-obrazovaniya.

12 **Реутская, Е. А.** Организация профильно-ориентированной направленности процесса обучения в начальных классах [Текст] // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2009. – № 7. – С. 368.–370. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-profilno-orientirovannoy-napravlennosti-protsessa-obucheniya-v-nachalnyh-klassah.

13 **Ryan, R. M., Deci, E. L.** Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions [Text] // Contemporary Educational Psychology. – 2020. – № 61 (101860). [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860.

14 Careers strategy: making the most of everyone's skills and talents. [Electronic resource]. – URL : https://www.gov.uk/government/publications/careers-strategy-making-the-most-of-everyones-skills-and-talents.

REFERENCES

1 Council of the European Union, 2008. [Electronic resource]. – URL: http://www.ereport.ru/en/articles/ecunions/eu.htm?ysclid=l82t34isdp375035532.

2 **Hmel, N. D., Sarsenbayeva, B. G.** Teoriya professional'nogo samoopredeleniya lichnosti [Text] // Vestnik Omskogo universiteta. – 2003. – (4). – P. 156–157. [Electronic resource]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-professionalnogo-samoopredeleniya-lichnosti.

3 **Klimov, E. A.** Psihologiya professional'nogo samoopredeleniya : ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Text]. – M. : Izdatel'skij centr «Akademiya», 2004. – 304 p.

4 **Gati, I., Saka, N.** High school students' career-related decision-making difficulties [Text] // Journal of Counseling & Development. – 2001. – 79(3). – P. 331–340. [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2001.tb01978.x.

5 **Albion, M. J., Fogarty, G. J.** Factors influencing career decision making in adolescents and adults [Text] // Journal of Career Assessment. – 2002. – 10(1). – P. 91–126. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1177%2F1069072702010001006.

6 **Amir, T., Gati, I.** Facets of career decision-making difficulties [Text] // British Journal of Guidance & Counselling. – 2006. – 34(4). P. 483–503. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1080/03069880600942608.

7 **Ye, Y.** Role of career decision-making self-efficacy and risk of career options on career decision-making of Chinese graduates [Text] // Psychological

reports. – 2014. – 114(2). – P. 625–634. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.2466/01.17.PR0.114k20w9.

8 **Gu, X., Tang, M., Chen, S., Montgomery, M. L.** Effects of a Career Course on Chinese High School Students' Career Decision-Making Readiness [Text] // The Career Development Quarterly. – 2020. – 68(3). – P. 222–237. [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1002/cdq.12233.

9 **Semenova, YU. M., Bitebayeva, D. M., Bajl'dinova, K. Zh., Lepesova, S. Zh., Daulet'yarova, M. A.** Professional'noe medicinskoe samoopredelenie vypusknikov obshcheobrazovatel'nyh shkol Respubliki Kazahstan [Text] // Problemy social'noj gigieny, zdravoohraneniya i istorii mediciny. – 2015. – 23(6). – P. 49–53. [Electronic resource]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-meditsinskoe-samoopredelenie-vypusknikov-obscheobrazovatelnyh-shkol-respubliki-kazahstan.

10 **Alhatova, T. S., Lepeshev, D. V., Alina, A. B.** Sovremennye problemy molodezhi v professional'nom samoopredelenii [Text] // Nauka i real'nost'/Science & Reality. – 2020. – № 1. – P. 54–56. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-problemy-molodezhi-v-professionalnom-samoopredelenii.

11 **Egorov, V. V., Utemuratova, B. K.** Professional'noe samoopredelenie starsheklassnikov v usloviyah nepreryvnogo obrazovaniya [Text] // Professional'noe obrazovanie i rynok truda. – 2014. – № 3. – P. 22–24. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-samoopredelenie-starsheklassnikov-v-usloviyah-nepreryvnogo-obrazovaniya.

12 **Reutskaya, E. A.** Organizaciya profil'no-orientirovannoj napravlennosti processa obucheniya v nachal'nyh klassah [Text] // Obrazovanie cherez vsyu zhizn': nepreryvnoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitiya. – 2009. – № 7. – P. 368.–370. [Electronic resource]. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-profilno-orientirovannoy-napravlennosti-protsessa-obucheniya-v-nachalnyh-klassah.

13 **Ryan, R. M., Deci, E. L.** Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions [Text] // Contemporary Educational Psychology. – 2020. – № 61 (101860). [Electronic resource]. – URL : https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860.

14 Careers strategy: making the most of everyone's skills and talents. [Electronic resource]. – URL : https://www.gov.uk/government/publications/careers-strategy-making-the-most-of-everyones-skills-and-talents

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**А. А. Кудышева[1], Е. П. Щербакова[2], А. Ю. Хаймулдина[3], К. К. Жумадирова[4]*
[1,2,3,4]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЕРТЕ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУГЕ ТЕОРИЯЛЫҚ ШОЛУ

Мақалада негізгі орта білім беру жүйесінде оқушылардың ерте кәсіби өзін-өзі анықтауын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге теориялық шолу берілген. Авторлар осы процестің қазіргі жағдайына талдау жүргізді, негізгі орта білім беру жүйесінде оқушылардың ерте кәсіби өзін-өзі анықтауының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін анықтады. Егер кәсіби жолдың бірінші кезеңі – ерте кәсіби өзін-өзі анықтау кезеңі сәтті өтсе, студенттер тезірек Кәсіби болады, және бұл тек 7–9 сыныптарға келеді, сондықтан осы кезеңде психологиялық-педагогикалық қолдау шеңберіндегі жұмыс өте маңызды.

Әдеби дереккөздердің теориялық талдауы көрсеткендей, ерте кәсіби өзін-өзі анықтауға психологиялық-педагогикалық қолдау оқушының жеке басын зерттеудің, оны қалыптастырудың, қызметтің барлық салаларында өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдай жасаудың, оқуға бейімделудің тұтас және үздіксіз процесі ретінде қарастырылады.

Ең алдымен, психологиялық-педагогикалық қолдау жеке тұлғаның кәсіби дамуының бағдарлы өрісін құруды, кәсіби өзін-өзі ныгайтуды, өзін-өзі бағалауды, жедел көмек пен қолдауды, өзін-өзі реттеуді, кәсіби өзін-өзі сақтау технологияларын дамытуды, студенттерді практикалық қызметке қосуды қамтиды

Кілтті сөздер: білім алушылар, өзін-өзі анықтау, негізгі орта білім беру жүйесі, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу,негізгі орта білім беру жүйесі.

**A. A. Kudysheva[1], Ye. P. Chsherbakova[2], A. Y. Khaimuldina[3], K. K. Zhumadirova[4]*
[1,2,3,4]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

THEORETICAL REVIEW OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF EARLY PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENTS

The article presents a theoretical overview of the psychological and pedagogical support of early professional self-determination of students in the system of basic secondary education. The authors analyzed the current state of this process, identified the psychological and pedagogical features of early professional self-determination of students in the system of basic secondary education. Students become professionals faster if the first stage of the professional path has been successfully completed – the stage of early professional self-determination, and this falls just on grades 7–9, and therefore work within the framework of psychological and pedagogical support during this period is especially important.

Theoretical analysis of literary sources has shown that psychological and pedagogical support of early professional self-determination is considered as an integral and continuous process of studying the student's personality, its formation, creating conditions for self-realization in all spheres of activity, adaptation in.

First of all, psychological and pedagogical support involves the creation of an orientation field for the professional development of the individual, strengthening the professional self, maintaining adequate self-esteem, prompt assistance and support, self-regulation of life, mastering the technologies of professional self-preservation, and involving students in practical activities.

Keywords: students, self-determination, the system of basic secondary education, psychological and pedagogical support,the system of basic secondary education.

ҒТАМР 18.41.07

https://doi.org/10.48081/EOTR8249

К. К. Мукашева[1], Н. Ю. Фоминых[2], А. Е. Беисова[3]
[1,3]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[2]Г. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті,
Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМИ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ

Музыкалық қабілетті дамыту – бұл студенттің табиғи бейімділікке негізделген шығармашылық деңгейінен өркендету үдерісі. Студенттердің музыкалық білімдерін өздігізіп тереңдету траекториясын оқытушы-профессор аудиторияда өткізіп кредиттік технологиялық нұсқаулығын негізге алып, оны іске асыру үрдістері қамтылған. Бұл мақалада музыкалық мәдениеттің негіздерін, шығармашылық белсенділікті қарапайым формалардан күрделіге дейін қалыптастыру процесі ескерілді. Музыкалық даму – күрделі және көп құрамды құбылыс. Музыкалық-ырғақтық қабілет, яғни музыкалық ырғақ, адамның музыканы әуезділіктің қабылдауы-біліктілік негізіне тәуелді. Адам тыңдаудан бастап әртүрлі музыкалық әрекеттердегі әуезділіктің сарынын мазмұнын түсінетіні анықталған. Кез-келген қабілет, оның ішінде музыкалық қабілет бейімділікке негізделген. Қабілеттер – бұл дамуға бейімділік, ал даму дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан нақты бейімділіктің шекарасын анықтау өте қиын екені айтпаса да түсінікті. Бейімділік дамып келе жатқан қабілеттің белгісі болуы мүмкін немесе көбінесе сырттан қалыптасады, содан кейін адам ең оңтайлы қабілеттер жиынтығымен ерекшеліктері ашылған. Әр адамның жеке музыкалық қабілеттері ерекше үйлесімде. Олардың арасындағы байланыс өтемақы қағидаты бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Дарындылық пен талант туралы айтуға мүмкіндік беретін музыкалық қабілеттердің дамуының жоғары деңгейі ақыл-ой қабілеттерінің жоғары деңгейін қамтитын кешенді нысаны.

Кілтті сөздер: музыкалық қабілет, бейімділік, музыкалық қабылдау, шығармашылық қабілет, түзілім, модуль, блок, технология.

Кіріспе

Әлемнің белгілі бір бейнесін және адамның дүниетанымын қалыптастыруға қатыса отырып, музыкалық қабілет адамның рухани және интеллектуалдық дамуына өте маңызды әсер етеді. Оның қазіргі әлемдегі маңызы адамның өмір сүру кеңістігін, рухани және экономикалық қызметтің барлық салаларын қамтитын ғылыми-техникалық прогресті сақтауға көмектесетін бейімделу қасиеттерімен де маңызды.

Музыкалық білім беру нысанына әдіснамалық негіз болар ғұлама, данышпан Әбу-Насыр әл-Фарабидің «Музыканың ұлы кітабы» атты еңбегіндегі тұжырымдарды іріктеу барысында төменгі түзілімді саралау көзделді:

1) әуен теориясы; 2) әуеннің орындалымдағы пайда болуы; 3) оның қалыптасуы; 4) әуеннің жүрекке жету герці; 5) әуеннің нотамен қабылдануының перцептивтік қарымы; 6) әуеннің орындалу үдерісіндегі әдіс-тәсілдері.

Әл-Фарабидің келесі музыкалық білімнің әдіснамалық негізі ретінде көмек берер-еңбегінің әуен ғылымының негіздерін іске асыру кезінде нысанаға алар ғылыми тұжырымдары:

1) әуеннің дыбысталу физикалық қасиеттерін саралау;

2) дыбыстың фонологтық артикуляциялық сыртқа таралуын ескеру;

3) орындаушының дауыс биіктігі, төмендігі, өте төмендігі жайлы ғылыми негізді ұтымды пайдалану;

4) сөздің ұғымдардың мелодияға, әуезге бейімделуі;

5) әуездің адам сезіміне, саңылау түйсіктеріне ықпалын алдын-ала анықтау;

6) әуезге сүйемел жасайтын аспаптардың дыбыс шығару ерекшелігін болжау;

7) ауа толқындарының құлаққа тигізер әсерін күні бұрын әзірлеу [1].

Музыкалық білім әдіснамасының негізі ретінде біздер жоғарыдағы түзіліммен ғылымилық бағамына жүгінуді жөн көрдік.

Мақсаты: жоғары оқу орнында студенттердің музыкалық қабілетін дамытудың психологиялық-педагогикалық амалдарын анықтау.

Зерттеудің қайшылықтары: жоғары оқу орнындағы студенттердің музыкалық біліктіліктерін дамыту мен оның әдіснамалық негізінің сәйкес келмеуінің арасындағы; студенттердің музыкалық қабілетін дамытуымен және педагогикалық амалдарының арасындағы қайшылықтар.

Болжамы: егер, жоғары оқу орындағы студенттердің музыкалық білімдерін дамытуда әдіснамалық негіз құрылса, оның психологиялық

және педагогикалық амалдары тиімді қоданым тапса, онда студенттердің музыкалық біліктілігі дамиды.

Міндеттері:

1) студенттердің музыкалық білімдерін дамытудың әдіснамалық негізін анықтау;

2) студенттердің психологиялық ерекшеліктерін анықтап, праграматикалық іскерліктерін ширату.

Студенттердің музыкалық білімдерін шығармашылық деңгейге көтерудің әдіс-тәсілдерін, амалдарын саралау.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша жоғары оқу орындарында музыкалық білім игерту үдерісінде студенттердің перцептивті қабылдауы мен олардың сенсорлы арналарының тек сол әуенге бейімделуі герментевтикалық тәсілдермен жүзеге асырылуы күннен-күнге кезек күттірмейтін көкейкесті мәселеге айналып отыр. «Қазіргі жаңа білім беру мазмұнындағы оқулықтар мен оқу құралдарының қайсысы нәтижеге бағдар жасайды?» – деген салиқалы сұраққа жауап берудің өзі қиындық келтіруде.

Оның басты себебі модернизм кеңістігінде студенттердің білімді инновациалық технологиялармен игерудің қажетсіну уәжін оқытушы-профессор үзіліссіз қамтамассыз етуімен құнды болмақ. Ол үшін әрбір білім игертуші оқытушы-профессор дәріс, семинар, тәжірибелерін модулдік технологиялармен оқытуы – бүгінгі күннің талабы. Бұл орайда, музыкалық аспаппен және әуенмен айтылатын дәстүрлі және басқа жанрмен әуезді өлеңдерді нотаға сай ету мәселелері модульдің бірнеше блоктарға жіктелуімен жүйеленуі көзделеді [2].

Мұнымен бірге әр студенттің ішкі интрепретациясында музыканың қай жанрына бейімділігі бар екенін саралау үдерісі стохастикалық прадигманы іске асыруымен түсіндіріледі. Жоғарыдағы музыкалық педагогикалық-психологиалық білім берудің көкейкестілігінің өткір екендігін айта отырып, біздер төмендегі зерттеу барысында, музыкалық білім берудің зандылықтарын қазіргі заман сұранымына сәйкес келе бермейтіндігі мен оның дәстүрлі оқыту үдерісінің арасындағы қайшылықты көре аламыз.

Мақалада мәселелікті айқындалу үдерісінде алдымен қайшылықты анықтау, оның шешілу үдерісінде феноменің табу, студенттердің музыкалық білімдерін дамытуға қатысты әдіснамасын құруда талдау-жинақтау, саралау, жіктеу түзүлімдеу, тұжырымдау ұқсастығын дәлелдеу, біркелкілікке сыйымды иденфикациялық қасиеттерін сұрыптау және тағы басқа әдіс-тәсілдер қолданылды [3,4].

Бұл әдіс-тәсілдер модулдік, ақпараттық, интеграциялық, интерактивтік және т.б. білімденудің инновациалық технологияларында қолданым тапты.

Нәтижелер және талқылау

Бұл орайда, бұрынғы тоталитарлық оқыту жүйесінде бір ғана бағдарламамен жүргізілетін жұмыс студенттердің сұранымына сәйкес келуі жиі байқалып жүргеніне көз жұма берудің жөнсіздігін атап өткен орынды.

Табиғи өнері бар студенттердің өмірге бейімделу мәселесін шешерлік ғылыми дүниетанымы қоғамның сұрамына сай түйісуіне музыкалық білімнің әдіснамалық негізінің атқарар рөлі зор. Міне, осындай көкейкесті мәселенің бар шешімі прагматикалық іскерліктің музыкалық білім игертудің бір амалы ретінде қолданылмай отырғаны байқалады.

Прагматиқалық іскерліктің негізін қолдаған Дж. Дьюи тәжірибені теориясыз жүзеге асыруға мүлдем қарсы болған. Өзінің жүз жылдық өмірлік еңбегінде зерттеуші педагогика мен психология ілімдерінде ешбір ғылыми дүниетанымға сәйкеспейтін дарабоз тұжырымдары бүгінгі жиырма бірінші ғасыр білім беру кеңістігіне өзекті екендігін мойындайтын кез келді [5].

Американдық мектептерге аталған прагматикалық іскерлік жайлы ғылыми жаңалығы бүгінгі музыкалық білім беру жүйесіне тікелей қатысы бар. Зерттелушінің ұстанымы: ақиқат ол пайдалы білім, өнер, әлеуметтік жағдайларды ескере отырып, жинақталған интериоризацияға айналған доминантты тағылымдық негізі іс-әрекетте қажеттілікке жаратуды басымдықта ұстаған.

Дж. Дьюиден басталған педагогиканың философиялық негізінде прагматикалық бағыттың құр тәжірибемен шектелмейтініне бар ғұмырын арнады десек те қателеспейміз. Әрине, Дж. Дьюи енбектері көбінесе мектеп оқушыларына арналған. Бірақ аталып отырған прагматиқалық іскерлік музыкалық білім беру жоғары оқу орындарындағы студенттердің құр нотамен немесе аудиоқабылдаумен жұмыс жүргізуілері жоғары иерархияға ұмтылдырмайтынын аңғару киын емес [6].

Біздердің назарымызға алатын рухани құндылық: студенттердің жеке тағылымына негізделген:

1) прагматикалық қабілет оның тұлғалық болмысының ерекшілігінде, өзінің табиғи мүмкінділігін толықтай іске асыра алуына жағдай туғызуына қатысты тұжырымдарына;

2) инструменталді педагогикасындағы студенттегі кенеттен туындайтын қажеттену ісі мен қызығушылығының оқытушылары іліп әкетіп одан өркендете алуына;

3) білімалушылардың ойын арқылы тағылымды игеруі мен ондағы еңбек ету шама-шарқының межелері [7].

Жоғарыдағы үш түрлі тұжырымдарынан студентте тағылымдық инструментінің пайда болуы, аталған тағылымды іске асыру дегенді аңғартады. Оқыту нәтижесінде бала өздегінен ойлау іскерлігі, дағдысы ұштала түсуімен ерекшелінеді.

Тағы бір өзекті мәселе – ырғақты дамыту. Ритм – кез-келген қабылданған процестердің уақытша құрылымы. Музыкалық-ырғақтық қабілет, яғни музыкалық ырғақ, адамның музыканы қабылдауы – музыкалықтың негізі. Ритм – уақыт өте келе дыбыстарды бөлуде (ұйымдастыруда) белгілі бір заңдылықты анықтайтын музыканың негізгі элементтерінің бірі. Студенттердің ырғақ сезімін қалыптастыру музыкалық педагогикадағы маңызды міндеттердің бірі және сонымен бірге жалпыға бірдей танылған ең қиын мәселелердің бірі. Төменгі жол табиғатта дамымаған қабілеттер жоқ және өмір сүре алмайды. Осылайша, музыкалық ырғақ сезімі дамиды. Тағы бір сұрақ, оны өздігінен қаншалықты тәрбиелеуге болады, бұл жағдайда тиісті педагогикалық араласудың практикалық тиімділігінің шектері қандай [8]. Музыкадағы ырғақ уақыттың өлшемі ғана емес, сонымен бірге эмоционалды-экспрессивті, бейнелі-поэтикалық, көркемдік-семантикалық категория болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, адам тыңдаудан бастап әртүрлі музыкалық әрекеттердегі музыканың мазмұнын түйсінеді. Қарқынды, терең, ол музыкалық тәжірибенің ең белсенді, шиеленісті формаларын ынталандырып, орындау барысында музыкалық сөйлеудің мағынасына енеді. Орындау барысында музыканттың алдында композитордың шығармашылық ойының басқа күйде қалуы және ашылмауы мүмкін. Оның ашуы көзделді.

Музыканың көркемдік-мазмұндық орындалуы музыканы белсенді сезіну (қозғалыста көрсету) және соның салдарынан музыкалық қозғалыстың уақытша жүрісінің эмоционалды экспрессивтілігін сезіну қабілеті ретінде түсінілетін музыкалық-ырғақты сезімді тәрбиелеу мен дамытудың табиғи алғышарттарын жасайды. Музыкалық ырғақты сезіну – бұл оның екінші ерекшелігі негізіндегі перцептивтік қабілет. Осы күй-жайлардың негізінде ырғақты білім берудің әртүрлі жүйелері салынып, оның сабақтастық қағидасы жүзеге асады.

Төмендегілерді атап өту керек: жақсы реттелген, музыкалық қойылымның жеткілікті сенімді және берік моторикасы ырғақ сезімін дамыту үшін тиісті тірек бола алады. Керісінше, ойындағы тәжірибесіз физикалық әрекеттер кейде деформациялануы мүмкін, музыкалық-ырғақты тәжірибені бұзуы мүмкін, студент – музыкант барлық темп – ритмикалық негізді байқауы тиіс. Ырғақтың эмоционалды мазмұнын айқын көрсете отырып, музыканы, бір жағынан, моторикалық қолдау көрсетеді, музыкалық ырғақ сезімін дамыту және жетілдіру бағытында қысқа жолдар салады. Музыкалық-ырғақты білім

беруде студенттердің ырғақты стилін, осы стильдің ерекшеліктерін түсінуінің дамуы үлкен рөл атқарады [9].

Басқаша айтқанда, әр стиль музыканың мазмұнымен байланысты және қайталанатын ерікті процестердің сипатымен, сондай-ақ осы техникалық құбылыстардың күрделі кешенінде атқаратын рөлімен байланысты ырғақтың өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Мұндай ұстанымды музыкант Х. С. Кушнарев білдірді.

Музыкалық педагогиканың міндеттеріне қатысты қарастырылған мәселе келесідей тексеріледі: музыкант студерттердің білетін, игеретін, эстетикалық тұрғыдан сезінетін әр түрлі ырғақты стильдер неғұрлым көп болса, оның музыкалық – ырғақты тәрбиесінің толықтығы туралы айтуға негіз болады. Ритм сезімін қалыптастыратын және жылдамдық, екпін, уақыт ұзақтығы сияқты категориялармен байланысты үш негізгі құрылымдық элемент бар.

Осылайша, қарқындылықты, екпінді және уақыт қатынасын қабылдау және көбейту бастапқы музыкалық қабілетке біріктіріледі. Шын мәнінде, екі күрделі дыбысты ырғақты ұйымдастырылған салыстырудан бастап, егер ойыншы бірдей уақыт фракцияларының кезектесуінің біркелкілігін сезініп, қалпына келтіре алмаса, мұнда ешқандай ойын әрекеті болмайды [10].

Фортепианолық оқытудың бірінші кезеңінде студенттердің жеткілікті меңгеруімен тең уақыт үлестерінің өлшеу пульсациясын қабылдау және көбейту дағдысы музыкалық-ырғақтық қабілеттің алғашқы компоненттерін – қарқын сезімін дамыту үшін қажетті «материалдық» негіз жасайды. Бұл сезімнің өзі музыканы өлшенген, біркелкі қозғалыста сезіну қабілетінің негізгі көздерінің бірі ретінде қарастырады. «Орындаушылық сөйлеудің» міндетті атрибутының сапасына назар аудара отырып, пианист студент алғашқы сабақтарда іс жүзінде қатысады [11].

Басқаша айтқанда, фортепианода ойнау көп жағдайда музыкалық-ырғақты кешеннің барабар жағына үнемі және қарқынды әсер ететін әр түрлі және жеткілікті рельфтік екпіндерге толы. Ұзақтықтың арақатынасын сезіну – ырғақтық қабілеттің соңғы компоненті. Ұзақтықтың арақатынасын сезіну қалыптасады, содан кейін пианист студенттің алғашқы сабақтарынан бастап қарқынды жаттығуларға қатысады. Ритмикалық құрылымдарда бағдарлау, уақытша «құны» бойынша әр түрлі дыбыстардың арасындағы айырмашылық кез-келген музыкалық және орындаушылық қызметке тән негізгі шеберлік; бұл туралы шешім жоқ, оны айналып өтіп, музыкалық және мағыналы нәтижелерге қол жеткізу мүмкін емес [12].

Сонымен қатар, дарындылық пен талант туралы айтуға мүмкіндік беретін музыкалық қабілеттердің дамуының жоғары деңгейі ақыл-ой қабілеттерінің жоғары деңгейін қамтитын кешенді саралау көзделеді. Гений музыкалық

қабілеттердің ең жоғары дәрежесі ретінде жеке тұлғаны, оның ішінде, жалпы интеллектуалдық ерекшеліктерін қамтитын қасиет болып табылады.

Музыкалық гений әдеттегіден алыс ақыл-ой қабілеттерінің құрылымына ие болуы мүмкін (мысалы, абстрактілі логикалық ойлаудың артта қалуы және кескіннің гипертрофиялық дамуы), бірақ оның жалпы интеллект деңгейі әрқашан жоғары. Көптеген керемет музыканттар өз заманының ең парасты өте жоғары адамдары болды.

Кез-келген қабілет, оның ішінде музыкалық қабілет бейімділікке негізделген. Бейімділіктер тұқым қуалаушылықпен анықталған адамның туа біткен анатомиялық, физиологиялық және нейрофизиологиялық, психологиялық ерекшеліктерін білдіреді. Қабілеттер – бұл дамуға бейімділік, ал даму дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан нақты бейімділіктің шекарасын анықтау өте қиын (оны көбінесе «төбе» деп атайды). Бейімділіктердің өзінде екі компонентті бір-бірінен ажырату қиын: генетикалық, туа біткен (іштей даму ерекшеліктері) [13].

Анатомиялық және физиологиялық бейімділіктерді диагностикалау оңай. Музыкалық іс-әрекетте бұл өншілерге арналған дауыстық аппараттың құрылымы, пианистер мен ішектерге арналған қол құрылымы, тыныс алу аппараты мен бет бұлшықеттерінің ерекшеліктері. Мидың көрінбейтін құрылымдары болып табылатын нейрофизиологиялық бейімділіктің шекараларын анықтау әлдеқайда қиын. Есту қабілеті жоғары дәрежеде дамитыны белгілі, музыкалық-ырғақты және үйлестіру әлдеқайда күрделі дамиды; бірақ табиғатпен белгіленген шекара қай жерде өтетінін нақты айту мүмкін емес, адамның мүмкіндіктері оған кірмейді, бұл қабілеттерге қатысты. Мұнда көп нәрсе қоршаған орта факторына байланысты, оған әдетте адамның даму шарттары, оның қоршаған ортасы, арнайы дайындықтың болуы, сондай-ақ, оның бағыты, қарқындылығы, белгілі бір адамның жеке ерекшеліктеріне сәйкестігі және т.б. амалдар жатады [14].

Бірдей бейімділіктің әртүрлі дамуын байқауға болады. Өмірдің өзі атап өткен тәжірибелер: керемет үйлестіру қабілеті бар және әртүрлі жағдайларда тәрбиеленген үшеуінің бірі жонглер, екіншісі – спорттық қақпашы, үшіншісі – қалта болған жағдай сипатталады. Әр түрлі жағдайда өсетін және егіздер емес, әртүрлі жаттығулар жасайтын студенттері бейімділік шекараларын анықтау қиынырақ.

Бейімділік – бұл адамның белгілі бір қызметпен айналысуға деген амалы, көбінесе оның жетістігін анықтайды. Осы негізде бейімділік қабілетке ұқсас, бірақ оны қабілетпен теңестіру мүмкін емес, өйткені мұндай қабілет көбінесе табиғатпен анықталады және барлық жағдайларда адамға байланысты емес, ал бейімділікте ерікті компонентте студенттің, қалауын анықтау көзделеді.

Психология бұл сұраққа әлі жауап бермейді, олар туа біткен бейімділіктің бөлігі немесе оның дамуының нәтижесі деп дәйектеген. Бейімділік адамды сыртқы жағдайларға қарамастан, (мысалы, П. И. Чайковский) күшті қабілеттер жиынтығы болған әрекетке бағыттайтын көптеген жағдайлар бар екеніне ғаламдар, композиторлар тоқталған.

Жағдайлардың сәтті үйлесімімен бейімділіктің қалай дамығаны немесе, керісінше, қолайсыз жағдайлармен жойылғаны туралы көптеген мысалдар бар. Сондықтан, бейімділік ұғымына бейімділікті қосу дұрыс болмас, бірақ біздің ойымызша, бейімділікті қосу қабілетінің кең ұғымына айналуына себеп. Педагог – музыканттар бұл құбылыспен жақсы таныс, мұнда музыкалық қабілеттердің барлық кешені бойынша дарынды. Мұндай жағдайларда бұл қажеттіліктен туындамайды (ол құрдастарымен салыстырғанда жақсы нәтижеге қол жеткізеді және аз күш жұмсайды), бірақ жаттығуға деген ұмтылыс, осы сабақтан тыс өмір сүру мүмкін еместігі.

Бейімділік дамып келе жатқан қабілеттің белгісі болуы мүмкін немесе көбінесе сырттан қалыптасады (мысалы, ата-аналар), содан кейін адам ең оңтайлы қабілеттер жиынтығымен біліктілік тудырады. Көбінесе туыстары мен достарының әсерінен орташа музыкалық бейімділігі бар студент музыкамен кәсіби түрде айналыса бастайды, осы кәсіпке үйреніп, оған бейім болады. Ол орта деңгейдегі музыкант бола алады және оның туыстарының көз алдында беделді емес іс-әрекетке бейімділігі бар екенін ешкім білмейді (кейінірек олар әртүрлі хобби түрінде көрінуі мүмкін) [15].

Музыкалық қабілеттер әдетте кәсіби және кәсіби емес болып бөлінеді. Кәсіби қабілеттер – бұл әр түрлі элементтер әр түрлі дәрежеде көрінетін кешен, бірақ осы элементтердің әрқайсысы және тұтастай алғанда кешен музыкалық белсенділікті кәсіби деңгейде игеруге мүмкіндік береді. Кәсіби емес музыкалық қабілеттер адамдардың басым көпшілігіне тән (2–3 % қоспағанда) және сізге музыка тыңдауға, оны тануға, сүйікті әуендеріңізді дауыспен ойнатуға, ырғақты қозғалуға мүмкіндік береді. Кәсіби емес қабілеттердің дамуы жоғары деңгейдегі музыканы қабылдау, ән айту, түрлі аспаптарда музыка ойнау, би билеу, импровизация қабілетіне әкеледі. Кәсіби және кәсіби емес қабілеттердің арасында белгілі бір шекара жоқ, өйткені, қабілеттердің қарқынды дамуы оларды біртіндеп кәсіби деңгейге көтере алады. Мұндай ауысу процесінде музыкалық қабілеттердің психологиялық құрылымы өзгереді: музыканттарда ол жеке психикалық функциялар мен қасиеттер, жеке көркемдік стильдің негізі бола алатын осындай байланыстың жеке ерекшеліктері арасындағы неғұрлым нәзік және күрделі қатынастармен сипатталады.

Қорытынды

Әр адамның жеке музыкалық қабілеттері ерекше үйлесімде. Олардың арасындағы байланыс өтемақы қағидаты бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Психологиядағы психикалық функциялардың орнын толтыру адамның басқа да айқын қасиеттерін қолдана отырып, кез-келген ақауларды немесе жеткіліксіз дамыған функцияларды толтыру деп түсініледі. Өтемақының арқасында әртүрлі қабілеттер құрылымы бар адамдар, соның ішінде, бұл қызметпен сәтті айналыса алады. Тіпті ең талантты адамның әрқашан басқа қабілеттермен өтілетін салыстырмалы түрде әлсіз жақтары бар.

Музыкалық қабілеттердің шексіз даралығын, әртүрлі комбинациялары мен деңгейлерін көрсететін тұтас сипаттамасы Нейгаустың сөзімен аяқталуы керек: «Шын мәнінде, талант пен данышпан арасындағы барлық қадамдар мен градациялар толы және қалай толтырылған!».

Біздердің еңбегіміздегі басымдық берер нысана – музықалық білім игерудегі әдіснамалық негіз әл-Фараби еңбегіндегі түзілімдер мен тұжырымдарды саралап алу тұрғысында ұсынылуы.

Студенттердің музыкалық амал-тәсілдерді тиімді пайдалану шеберліктерін шыңдауға бағам жасалды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Ахметова, М., Жұбанов, А., Ерзакович, Б.** Советтік қазақ музыкасы. – Алматы : Ғылым, 1995. – 348 б.

2 **Байділдаев, Ө.** Қанатты өнер. – Алматы : Жазушы, 1973. – 175 б.

3 **Балтабаев, М.** Қазақ халқының музыкасы және студент жастар. – Алматы : Ана тілі, 1991. – 152 б.

4 **Ерзакович, Г., Қоспақов, З.** Қазақ музыка фольклорының тарихнамасы. – Алматы, 1986. – 233 б.

5 **Ананьев, Б., Г.** Задачи психологии искусства // Художественное творчество. – Л., 1982. – 320 б.

6 **Жұмағалиева, Т., Ахметбекова, Д., Ысқақов, Б., Қарамедина, Ә., Қоспақов, З.** «Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы». – Алматы, 1992. – 242 б.

7 **Мясищев, В, Н., Готсдинер, А. Л.** Проблема музыкальных способностей и ее социальное значение –Л. : Музыка,1980. – 153 с.

8 **Старчук, М.** Психология одаренности детей и подростков. Музыкальная одаренность – М. : «Академия», 1996. – С. 43–48.

9 **Дубровина, В. И.** Руководство процессом музыкального воспитания / В. И. Дубровина. – М., 1988. – 49 с.

10 **Гуревич, Е., М., Борисова, М.** Психологическая диагностика. Учебное пособие М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2001. – 368 с.

11 **Жұмабаев, М.** Педагогика. – Алматы, 2018. – 154 б.

12 **Ұзақбаева, С. А.** Қазақтың халықтық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие – Алматы, 1993. – 194 б.

13 **Жұматаева, Е.** Музыкалық педагогика. – Алматы : Эверо, 2018. – 400 б.

14 **Жұматаева, Е.** Жоғары мектепте әдебиетті білімденудің инновациалық технологияларымен оқыту. – Алматы : Эверо, 2016. – 252 б.

15 **Жұматаева, Е.** Орындаушылық өнер. – Алматы : Эверо, 2018. – 231 б.

REFERENCES

1 **Ahmetova, M., Zhubanov, A., Erzakovich, B.** Sovettik kazak muzykasy. Soviet Kazakh music.]. – Almaty : Gylym, 1995. – 348 p.

2 **Bajdildaev, O.** Kanatty oner [Rope art]. – Almaty : Zhazushy, 1973. – 175 p.

3 **Baltabaev, M.** Kazak halkynyn muzykasy zhane student zhastar. [Kazakh folk music and student youth]. – Almaty : Ana tili, 1991. – 152 p.

4 **Erzakovich, G., Kospakov, Z.** Kazak muzyka fol'klorynyn tarihnamasy [Historiography of Cossack folk music]. – Almaty, 1986. – 233 p.

5 **Anan'ev, B. G.** Muzykalyk kabiletter psychologists [Tasks of psychology of art] // tandamaly shygarmalar authors – Leningrad: 1982.-320.

6 **Zhumagalieva, T., Ahmetbekova, D., Yskakov, B., Karamedina, Ә., Қospakov Z.** «Qazah halqinin dastүrli muzykasy» [Traditional music of the Kazakh people] // – Almaty, 192. – 242 p.

7 **Miasishev, V. N., Godsdiner A. L., Danilova E. E.** «Problema muziqalnih sposobnostei I ee socialnoe znachenie». [The problem of musical abilities and its social significance] Music. – 1980. – 153 p.

8 **Starchuq, M.** Psihologia odarennosti detei I podrostqov [Psychology of giftedness of children and adolescents. Musical talent.] – Moscow : Academia, 1996. – 43–48 p.

9 **Dubrovina, V. I.** Muzykalyk kabiletterdin ontogeny [Management of the process of musical education] – Moscow : Pedagogy, 1988. – 49 p.

10 **Gurevich E. M., Borisova M.** Psihologicheskaya diagnostika [Text] [Psychological diagnostics.] / V. I. Dubrovina. – Voronezh, 2001. – 368 p.

11 **Zhumabaev, M.** Pedagogica [Pedagogy] – Almaty, 2018. – 154 p.

12 **Uzakbaeva, C. A.** Kazak folcler pedagogicasi [Aesthetic education in Kazakh folk pedagogy]. – Almaty, 1993. – 194 p.

13 **Zhumatayeva, E.** Muzykalyq pedagogika. [Music pedagogy].– Almaty : Evero, 2018. – 400 p.

14 **Zhumatayeva, E.** Zhogary mektepte adebietti bilimdenudin innovacialyq tekhnologiyalarymen oqytu [Teaching literature in high school with innovative educational technologies] – Almaty : Evero, 2016. – 252 p.

15 **Zhumatayeva, E.** Oryndaushyliq oner. [Performing Arts]. – Almaty : Evero, 2018. – 231 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**К. К. Мукашева[1], Н. Ю. Фоминых[2], А. Е. Беисова[3]*
[1,3]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[2]Российский экономический университет имени Г. Плеханова,
Российская Федарация, г. Москва.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Развитие музыкальных способностей – это развитие творческих способностей студента, основанных на его естественных склонностях. Траектория самоуглубления музыкальных знаний заложена в процессе реализации кредитной техгологической инструкции, проведенной преподавателем-профессором в аудитории. Процесс формирования основ музыкальной культуры, творческой активности от простых форм к сложным. Музыкальное развитие – сложное и многокомпонентное явление. Музыкально-ритмическая способность, то есть музыкальный ритм, восприятие музыки человеком-основа музыкальности. Человек, начиная со слушания, понимает содержание музыки в различных музыкальных действиях. Любая способность, в том числе музыкальная, основана на склонностях. Способности – это склонность к развитию, а степень развития может быть разной, поэтому понятно, что определить границы конкретной предрасположенности очень сложно. Предрасположенность может быть признаком развивающейся способности или часто формируется извне, после чего человек рискует заняться делом с наиболее оптимальным набором способностей. Индивидуальные музыкальные способности каждого человека находятся в особой гармонии. Связь между ними может осуществляться по

принципу компенсации. Высокий уровень развития музыкальных способностей, позволяющий говорить о одаренности и таланте, включает в себя комплекс, включающий высокий уровень умственных способностей

Ключевые слова: музыкальные способности, задатки, музыкальное восприятие, творческие способности, формирование, модуль, блок, технология.

**K. K. Mukasheva[1], N. Y. Fominykh[2], A. E. Beisova[3]*
[1,3]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[2]Plekhanov Russian University of Economics,
Russian Federation, Moscow.
Material received on 14.09.22.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' MUSICAL ABILITIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The development of musical abilities is the development of a student's creative abilities based on his natural inclinations. The trajectory of self-deepening of musical knowledge is laid down in the process of implementing a credit technical instruction conducted by a teacher-professor in the classroom. The process of forming the foundations of musical culture, creative activity from simple to complex forms. Musical development is a complex and multicomponent phenomenon. The musical-rhythmic ability, that is, the musical rhythm, the perception of music by a person is the basis of musicality. A person, starting from listening, understands the content of music in various musical actions. Any ability, including musical ability, is based on inclinations. Abilities are a tendency to develop, and the degree of development can be different, so it is clear that it is very difficult to determine the boundaries of a specific predisposition. Predisposition can be a sign of developing ability or is often formed from the outside, after which a person risks doing business with the most optimal set of abilities. The individual musical abilities of each person are in a special harmony. The connection between them can be carried out on the principle of compensation. The high level of development of musical abilities, which allows us to talk about giftedness and talent, includes a complex that includes a high level of mental abilities

Keywords: musical abilities, inclinations, musical perception, creativity, formation, module, block, technology.

МРНТИ 14.37.27

https://doi.org/10.48081/XULH2445

М. Е. Нургалиева[1], Ж. А. Усина[2], М. К. Бейсембаев[3], Н. А. Кударова[4], Б. Г. Сарсенбаева[5]
[1,3]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[2,5]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[4]Евразийский гуманитарный институт,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

РАЗВИТИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВУЗЕ

В данной статье обобщаются когнитивные исследования мышления в различных дисциплинах и описываются курсы, которые способствуют критическому мышлению в дисциплинах. Статья посвящена использованию теоретических основ критического мышления и его использования в преподаваемых дисциплинах обучающимся вуза. Основными задачами обучения является формирование критического мышления, умения оперировать полученную информацию и применять знания на практике в различных ситуациях, которые позволяют специалисту быть успешным в современном обществе.

В статье описываются теоретические основы развития критического мышления в области современного образования в вузовской практике. Исследования показали, что важным аспектом в развитии критического мышления является академическое развитие и достижения. Именно определенные составляющие, такие как: предметные, метапредметные и процедурные знания; когнитивные и метакогнитивные, социальные и эмоциональные, практические и физические навыки; индивидуальные и общемировые ценности и установки помогают обучающимся выработать определенные компетенции, позволяющие включать более сложные задачи такие как: мобилизация знаний, навыков, взглядов и ценностей через процесс рефлексии, предвосхищения и действия, чтобы сформировать

взаимосвязанные компетенции, необходимые для взаимодействия в образовательной среде.

Ключевые слова: критическое мышление, навыки XXI века, программные курсы, метакогнитивные навыки, обучающиеся, метапредметные знания.

Введение

В современной ситуации критическое мышление, владение метакогнитивными стратегиями, метакогнитивными способностями для обучающихся играет более важную роль, чем простая передача знаний. Глобализация, технологии, миграция, международная конкуренция, меняющиеся рынки и транснациональные экологические и политические вызовы придают новую актуальность развитию навыков и знаний, необходимых обучающимся для достижения успеха в контексте 21-го века [1]. Развитие таких компетенций, как интеллектуальные (использование информации; решение стоящей задачи; создание собственного критического суждения; реализация своего творческого мышления), методологические (разработка эффективных методов работы; использование информационно-коммуникационных технологий), персональные и социальные (структурирование собственной личности; сотрудничество), коммуникативные (соответствующая форма общения) у обучающихся становится обязанностью педагогов. Для преподавателей крайне важно стимулировать развитие фундаментальных знаний в области обучения и осознание обучающимися своего собственного метакогнитивного функционирования в ситуации обучения. Сталкиваясь в реальности с обучающимися, испытывающими трудности в обучении, преподаватели стремятся направить их на наиболее эффективный путь и на этой основе определяют большинство предлагаемых учебных мероприятий, однако не всегда эти мероприятия оказываются достаточно эффективными для развития навыков критического мышления. Большинство университетов стремятся выпускать выпускников, способных мыслить критически, способных выносить суждения в сложных ситуациях на основе веских доводов, адекватных доказательств и сформулированных ценностей. Теоретические и эмпирические исследования интеллектуального развития обучающихся помогают ответить на несколько вопросов: что такое критическое мышление? Как это развивается? Какую роль знания играют в критическом мышлении? Влияют ли образовательные практики на способность критически мыслить? Способствует ли высшее образование критическому мышлению? В современной литературе по критическому мышлению и его развитию в вузе

преобладают три точки зрения: навыки аргументации, когнитивные процессы и интеллектуальное развитие.

Необходимые исследования обучение мышлению, особенно в дисциплинах, является полем, широко открытым для исследований. Необходимы исследования эффективности общих вводных курсов по развитию навыков критического мышления, взаимосвязи между знаниями и способностями к рассуждению, а также учебных и институциональных условий, способствующих критическому исследованию.

Критическое мышление. Исследования критического мышления и поведения представляют собой перспективную область для исследований. Высокоприоритетным направлением является исследование эффективности подготовительных курсов развития навыков критического мышления. Необходимы исследования для оценки воздействия различных подходов на навыки чтения и разумные способности (включая построение и анализ аргументов) и на успеваемость на последующих курсах. Также необходимы исследования взаимосвязи между знаниями и способностями к рассуждению, а также учебных и институциональных условий, которые способствуют критическому исследованию [2].

Материалы и методы

Вводные курсы по критическому мышлению учат обучающихся вузов обнаруживать и избегать ошибочных рассуждений, а также анализировать дедуктивные и индуктивные аргументы. Эти курсы основаны на неформальной логике, отрасли философии. Навыки аргументации незначительно улучшаются по мере обучения в вузе, но образование оказывает лишь незначительное влияние на глубину аргументов студентов по повседневным вопросам. Это может быть связано с тем, что для критического мышления более важны предметные знания, чем общие знания о том, как анализировать аргументы [3].

Когнитивные процессы. Когнитивные психологи изучают организацию знаний в памяти и ее роль в таких задачах, как чтение, письмо и решение задач. С точки зрения познания, критическое мышление – это решение проблем в ситуациях, когда «решения» не могут быть проверены эмпирически. Критическое мышление структурирует представление или ментальную модель ситуации; Модель организована вокруг утверждения или тезиса и поддерживается рассуждениями и доказательствами. При разработке модели взаимодействуют три вида знания:

1) декларативное знание, знание фактов и концепций в дисциплине;

2) процедурное знание, умение рассуждать, исследовать и представлять знания в дисциплине;

3) метапознание, стратегии когнитивного контроля, такие как постановка целей, определение того, когда необходима дополнительная информация, и оценка плодотворности линии исследования. Кроме того, они используют метапознание и процедуры рассуждения своей дисциплины; однако использование ими этих когнитивных процессов происходит настолько автоматически, что они могут не осознавать, навык, лежащий в основе их деятельности.

Обучающиеся приобретают значительные декларативные знания на курсах обучения в вузе. Однако их знания могут быть неэффективно организованы для решения конкретных задач. Более того, процедурные знания преподаются редко (отчасти потому, что для профессоров это неявные знания), а у многих студентов метакогнитивные навыки развиты слабо. В результате обучающиеся могут не использовать в полной мере свои знания, когда их призывают выполнять задания, требующие критического мышления.

Интеллектуальное развитие. В то время как когнитивные исследователи сосредотачиваются на дисциплине обучающихся или даже на конкретных знаниях сложных вопросов, подход, основанный на развитии, прослеживает изменения в представлениях учащихся о природе знания и истины. Главной умственной задачей для студентов вуза является обнаружение и примирение с утратой единственной истины и абсолютного авторитета [4].

Для многих преподавателей истинной целью обучения критическому мышлению является зрелая эпистемология приверженности, а не изолированные аналитические навыки. подтверждая то, чего они уже достигли [5]. Перспектива интеллектуального развития была тщательно исследована и послужила ориентиром и источником вдохновения для многих педагогов [6].

Критическое мышление. В рамках общего сотрудничества руководители университетов часто опрашивают преподавателей, работодателей или выпускников, или проводят официальную оценку навыков мышления, а затем создают форум для обсуждения и интерпретации результатов. После создания курсов или программ администраторы должны признать, что преподаватели, которые экспериментируют с новыми методами обучения и навыками, нуждаются в поддержке в виде ресурсов, времени, обучения и поощрения. Преподаватели часто обнаруживают, что обучение мышлению является важным источником жизнеспособности, обновления и коллегиальности преподавателей [7].

Рекомендации. Для укрепления критического мышления в высшем образовании необходима поддержка исследований, практики

и распространения педагогики критического мышления из различных источников. Сотрудничество между когнитивными исследователями и преподавателями углубит понимание обучения и мышления в каждой дисциплине.

Академизм и профессионализм: организации могут играть важную роль, спонсируя исследовательские и учебные проекты по критическому мышлению и смежным темам, таким как этическое мышление. Критическое мышление является важной способностью граждан в здоровом демократическом обществе, и преподаватели высших учебных заведений обладают уникальной квалификацией для развития этой способности. среди обучающихся. Внимание к критическому мышлению не является образовательной панацеей, и многие другие способности молодых людей и других обучающихся также заслуживают внимания преподавателей. Однако в той мере, в какой критическое мышление способствует созданию более рационального и гуманного общества, его развитие требует значительных затрат коллективного времени, мудрости и усилий преподавателей. Исследования и практика, обобщенные в этой статье, служат отправной точкой, а также поводом надеяться, что работа окажется полезной для тех, кто применяет технологии критического мышления на своих занятиях [8].

Программы для первокурсников могут быть самостоятельными, они могут служить мостом к учебному плану, который сознательно пытается развить критическое мышление и другие способности, ценимые у выпускников вузов. Восемь передаваемых навыков гуманитарного обучения, включая критическое мышление, определяют основную учебную программу. Несколько основных курсов для обучения этим навыкам были разработаны группами преподавателей нашего вуза, которые также контролируют выполнение курсов. Преподаватели по каждой дисциплине разработали «планы роста компетенций», которые связывают основные навыки с дисциплинарным обучением и определяют, как эти навыки будут развиваться в дальнейшем на продвинутых курсах по специальности.

В ходе недавнего опроса преподавателей группа специалистов по критическому мышлению обнаружила, что преподаватели хотят, чтобы курс делал акцент на навыках аргументации, написании аргументированных эссе и чувствительности к дисциплинарным различиям в критическом мышлении. интегрировать свое текущее обучение. Все общеобразовательные курсы знакомят обучающихся с навыками критического мышления, анализа и общения. Эта инструкция дополняется необходимыми «интегративными семинарами», предназначенными для мотивации участия в обучении, стимулирования размышлений об обучении и обучения обучающихся

тому, как интегрировать свое обучение. На семинарах обучающиеся анализируют свои потребности в предупреждении и карьерные возможности, чтобы подготовить почву для работы в вузе. Обучающиеся изучают стратегию анализа основ, найденных в материалах для других курсов. Структурированные журнальные задания учат базовым навыкам и терминологии анализа, таким как наблюдение и обобщение. Обучающиеся также учатся навыкам группового решения проблем [9].

Интегрированное обучение критическому мышлению на уровне учебной программы остается редким явлением. В более крупных учебных заведениях специальные программы предоставляют возможности для развития навыков междисциплинарного мышления. В Национальных вузах факультеты определяют избранные курсы по специальностям, чтобы включить в них задачи критического мышления. В планах развития, разработанных преподавателями, указываются обязательные курсы от первокурсника до старшего уровня и указываются конкретные цели критического мышления, которые будут решаться в них. Обратная связь от встроенных в курс оценивающих и диагностических проектов позволяет обучающимся быть в курсе своих достижений. Встроенная в курс система оценивания последовательных аналитических способностей способствует согласованности учебной программы и помогает учащимся научиться использовать способности критического мышления во многих ситуациях. Для анализа и общения, а также других способностей, преподаватели определили уровни достижений и критерии оценки успеваемости, обучающихся на каждом уровне. Вместо того, чтобы рассматривать критическое мышление как «общую» способность, преподаватели НАО «Торайгыров университет» учат обучающихся осознавать контекст из которых возникает их мышление, и использовать контекстуальную информацию, такую как политические или социальные силы, для понимания конкретных проблем или явлений. Учебная программа также помогает обучающимся понимать и рассуждать в рамках различных рамок, способов общения и методологий обучения. Наконец, учебная программа индивидуализирует обучение, помогая обучающимся научиться оценивать собственное обучение и успеваемость и опираться на них.

В НАО «Торайгыров университет» программа преподавания обучающимся технических специальностей структурирована по трем уровням развития, а не по дисциплинам.

На первом уровне обучающиеся проходят курсы, в которых основное внимание уделяется областям навыков, определенным преподавателями как центральные; рассуждения являются неотъемлемой частью всех этих курсов.

Второй уровень включает вводные дисциплинарные курсы. Чтобы быть включенным в программу, курс должен включать требования к письму и рассуждениям, а также внимание к последствиям для других областей.

На третьем уровне междисциплинарные или кросс-культурные курсы делают упор на рассуждения, письмо и ценности; учащиеся должны заполнить курсовую работу: -Q, которая демонстрирует критическое, интегративное и независимое мышление. Профессорско-преподавательский состав вуза разрабатывает свои собственные показатели роста обучающихся.

Неформальные стратегии зависят от заинтересованности и инициативы преподавателей. Они включают добровольные семинары по повышению квалификации, консорциумы и сети. Семинары могут проходить в форме расширенных учебных групп, часто с упором на разработку и тестирование приложений критического мышления в конкретных дисциплинарных курсах. Многие программы используют семинары по повышению квалификации преподавателей, чтобы стимулировать и дополнять более формальные проекты по разработке учебных программ.

Результаты и обсуждение

Программа под названием «Развитие навыков мышления», является продуктом пятиэтапного процесса наработок преподавателей, заинтересованных в развитии критического мышления. В состав исследовательской группы вошли 7 преподавателей 4-х факультетов, которые на протяжении года вели структурные элементы данного программного курса в рамках своих дисциплин (психология, журналистика, экономика, история, иностранный язык).

На этапе 1 «Исследование и оценка» «основной задачей» было изучение концепций мышления и подходов к обучению мышлению.

На этапе 2 «Сосредоточение внимания и установление направлений», был поставлен вопрос: «Учитывая возможности, что может сделать курс критического мышления, чтобы помочь своим ученикам развить и усовершенствовать свои мыслительные навыки?» Руководящий комитет разработал всеобъемлющий трехлетний институциональный план и определения ключевых терминов, таких как «критическое мышление» и «когнитивные операции». Цели включали предоставление информации и мероприятий по навыкам мышления для студентов и преподавателей, оценку успеваемости студентов и распространение данных для «общих обсуждений, предложений и действий», а также оценку проекта, чтобы узнать, какие действия способствуют развитие студентов и преподавателей. На этапе

3 «Организация и подготовка» руководство вуза запросило мнения преподавателей и наблюдения о потребностях студентов в навыках

мышления, установил управление проектами и приоритеты, разработал демонстрационные мероприятия для нескольких курсов и протестировало инструмент оценки.

На этапе 4 «Внедрение и наблюдение» исследование было официально инициирован на трехлетний период. Результаты первого исследовательского года показали, что обмен исследовательской информацией стимулировал более широкое участие преподавателей, и что участие и признание были результатом его акцента на учебных целях, специфичных для дисциплины, и тщательного использования исследований на всех этапах проекта. «Открытая институциональная поддержка этого процесса позволяет преподавателям легче идти на риск, пробовать новое и необычное и проявлять творческий подход». Институциональная оценка результатов обучения недавно привлекла внимание как способ стимулирования учебную и учебную реформу в целом и может иметь некоторую пользу для результатов критического мышления. Оценка результатов бакалавриата, включая навыки критического мышления, была в центре внимания крупного проекта. Участвующие коллеги использовали систематическую модель для определения желаемых результатов и разработки оценок. Однако участники иногда сталкивались с неожиданной проблемой: «Было очевидно много противоречий и больше, чем небольшое нетерпение, поскольку мы обнаружили, что мы часто сильно расходимся во мнениях о том, что обучающиеся должны знать и чем должны быть заняты.

Университетские программы по развитию навыков критического мышления у обучающихся, имеют ряд общих черт, хотя они не являются однородными по своей истории, структуре или методам. Необходим больший опыт работы с такими программами, чтобы определить необходимые и достаточные условия инноваций, направленных на интеллектуальный рост обучающихся.

Таблица 1 – Особенности и требования к программам по развитию навыков критического мышления

1	Мотивированность преподавателей и добровольное участие в эквилибриуме
2	Эквилибриум с административной поддержкой и руководством
3	Университет. Желательны условия для неформального внеаудиторного общения
4	Сосредоточение на результатах критического мышления в рамках широкой операционной деятельности.
5	Оценка программы. Согласование целей, методов и процедур оценки.

Таким образом, цели обучения четко формулируются в рамках внешней среды, методы обучения являются активными и основанными на участии, поэтому обучающиеся могут практиковать навыки рассуждения, указанные в учебной программе, а оценивание более точно отражает то, что должно быть изучено. Междисциплинарное обсуждение целей и методов обучения как по формальным, так и по неформальным программам.

Основным требованием является достаточно хорошо сформулированный вопрос и стратегия сбора информации о нем. Однако такие исследования могут столкнуться с неожиданными трудностями и неизбежно поставить новые вопросы. Естественные исследования студентов, работающих над реальными классными заданиями, с использованием метода «мысли вслух» или работы в парах дали бы гораздо больше информации. Необходимый баланс с искусственностью многих лабораторных исследований по решению задач, особенно если за студентами наблюдали в течение нескольких недель по мере продвижения их исследований. Расширенное наблюдение могло бы прояснить взаимное влияние чтения, письма и обсуждения при выполнении реальных проектов критического мышления. Многие вопросы возникают сами собой в отношении роли знания, познания и метапознания в критическом мышлении [10]. Анализ природы и структуры знания в дисциплины и исследования того, как это знание приобретается и используется, только начали касаться поверхности этой важной области исследования. Крайне необходимы дисциплинарные исследования роли знаний в мышлении и методов обучения, повышающих понимание, организацию и доступность знаний для критического мышления. Немногие исследования изучают методы обучения стратегическим знаниям, относящимся к конкретным дисциплинам, но именно эти знания теоретически должны быть более явными в обучении.

Выводы

Обучение критическому мышлению, предложенные в этой статье, делают упор на интеграцию содержания и рассуждений в рамках всей учебной программы. Каждый курс должен стать форумом для обсуждения глобальных проблем или вопросов личной идентичности. Однако это предполагает, что преподаватели должны помочь обучающимся найти цель в обучении. Проблема или вопрос, которые пробуждают у обучающихся чувство удивления, могут спровоцировать желание понять предмет более полно и обеспечить мотивацию для продолжительного исследования. Более того, критическое мышление не должно и, вероятно, не должно быть изолированной индивидуальной деятельностью. Мотивация к глубокому мышлению процветает в поддерживающем сообществе обучающихся,

которым руководит преподаватель, который готов большую часть времени уйти со сцены, чтобы позволить обучающимся разобраться во всем самостоятельно. Обучение критическому мышлению не происходит в вакууме, их усилия обеспечивают вдохновение и направление для будущих исследований и практики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Гриффин, П.** «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании. [Электронный ресурс]. – https://hr-portal.ru/article/navyki-xxi-veka-novaya-realnost-v-obrazovanii

2 **Alvcrmann, Donna E., D. R. Dillon, and D. G. O'Brien.** 2007. UsingDiscussion to Promote Reading Comprehension. Newark, Del.: In-ternational Reading Association.

3 American Association of State Colleges and Universities. 2016.Defin-ing and Assessing Baccalaureate Skills: A Report on the AcademicProgram Evaluation Project. Washington, D.C.: Author. ED 293379. – 81 p. – MFS1.07; PC not available EDRS.

4 **Halpern, D.** Psychology of critical thinking. – 2000. – 512 p.

5 **Butenko, A. V., Hodos, E. A.** Critical thinking: method, theory, practice.– Miros, 2002. – 176 p.

6 **Klooster, D.** Critical thinking and new forms of literacy. – 2005. – P. 5–13.

7 **Temple, Ch.** Critical thinking and critical literacy. – 2005. – № 2. – P. 15–20.

8 **Elder, L., Paul. R.** (2017). Critical Thinking Development: A Stage Theory. The Foundation of Critical Thinking. – http://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-developmenta-stage-theory/483 (Accessed on 30.05.2018)

9 **Mosteller, F.** (1989). The «Muddiest Point in the Lecture» as a Feedback Device on Teaching and Learning, 3, 10-21. – Available at: http://bokcenter.harvard.edu/fs/html/icb.topic771890/mosteller.html.

10 **Flavell, J. H.** (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906-911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

REFERENCES

1 **Griffin, P.** «Navyki XXI veka»: novaya real'nost' v obrazovanii [«Skills of the XXI century»: a new reality in education]. [Electronic resource]. – Available at: https://hr-portal.ru/article/navyki-xxi-veka-novaya-realnost-v-obrazovanii

2 **Alvcrmann, Donna E., D.R. Dillon, and D.G. O'Brien.** 2007. UsingDiscussion to Promote Reading Comprehension. Newark, Del.: In-ternational Reading Association.

3 American Association of State Colleges and Universities. Defin-ing and Assessing Baccalaureate Skills: A Report on the AcademicProgram Evaluation Project. Washington, D.C.: Author. ED 293379. – 2016. – 81 p. – MFS1.07; PC not available EDRS.

4 **Halpern, D.** Psychology of critical thinking. – 2000. – 512 p.

5 **Butenko, A. V., Hodos, E. A.** Critical thinking: method, theory, practice. – Miros, 2002. – 176 p.

6 **Klooster, D.** Critical thinking and new forms of literacy. – 2005. – P. 5–13.

7 Temple Ch. Critical thinking and critical literacy. – 2005. – № 2. – P. 15–20.

8 **Elder, L., Paul. R.** (2017). Critical Thinking Development: A Stage Theory. The Foundation of Critical Thinking. – http://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-developmenta-stage-theory/483 (Accessed on 30.05.2018)

9 **Mosteller, F.** (1989). The «Muddiest Point in the Lecture» as a Feedback Device on Teaching and Learning, 3, 10–21. – Available at: http://bokcenter.harvard.edu/fs/html/icb.topic771890/mosteller.html.

10 **Flavell, J. H.** (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906-911. – https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

М. Е. Нургалиева[1], Ж. А. Усина[2], М. К. Бейсембаев[3], Н. А. Кударова[4], Б. Г. Сарсенбаева[5]
[1,3]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[2,5]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[4]Еуразия гуманитарлық институты,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

УНИВЕРСИТЕТТЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНИ ОЙЛАУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН ДАМЫТУ

Бұл мақала пәндер бойынша когнитивті ойлауды зерттеуді қорытындылайды және пәндер бойынша сыни ойлауға ықпал ететін

курстарды сипаттайды. Мақала сыни тұрғыдан ойлаудың теориялық негіздерін пайдалануға және оны университет студенттеріне оқытылатын пәндерде пайдалануға арналған. Оқытудың негізгі міндеттері – сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыру, алынған ақпаратты қолдана білу және алған білімін тәжірибеде әр түрлі жағдайларда қолдана білу, бұл маманның қазіргі қоғамда табысты болуына мүмкіндік береді.

Мақалада ЖОО тәжірибесінде заманауи білім беру саласында сыни тұрғыдан ойлауды дамытудың теориялық негіздері сипатталған. Зерттеулер көрсеткендей, сыни ойлауды дамытудың маңызды аспектісі академиялық даму мен жетістіктер болып табылады. Бұл белгілі бір құрамдас бөліктер, мысалы: пәндік, мета-пәндік және процедуралық білім; когнитивті және метакогнитивті, әлеуметтік және эмоционалдық, практикалық және физикалық дағдылар; жеке және жаһандық құндылықтар мен көзқарастар білім алушыларға күрделірек тапсырмаларды қамтуға мүмкіндік беретін белгілі бір құзыреттерді дамытуға көмектеседі, мысалы: өзара байланысты құзыреттерді қалыптастыру үшін рефлексия, болжау және әрекет процесі арқылы білім, дағдылар, көзқарастар мен құндылықтарды жұмылдыру. білім беру ортасында өзара әрекеттесу үшін қажет.

Кілтті сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, XXI ғасыр дағдылары, бағдарламалық курстар, метатанымдық дағдылар, оқушылар, метапәндік білім.

M. Y. Nurgaliyeva[1], Zh. A. Usina[2], M. K. Beisembayev[3], N. A. Kudarova[4], B. G. Sarsenbayeva[5]
[1,3]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[2,5]Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[4]Eurasian Humanities Institute,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.09.22.

DEVELOPMENT OF THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS AT THE UNIVERSITY

This article summarizes cognitive thinking research across disciplines and describes courses that promote critical thinking across disciplines.

The article is devoted to the use of the theoretical foundations of critical thinking and its use in the disciplines taught to university students. The main objectives of training are the formation of critical thinking, the ability to operate the information received and apply knowledge in practice in various situations that allow a specialist to be successful in modern society.

The article describes the theoretical foundations for the development of critical thinking in the field of modern education in university practice. Research has shown that an important aspect in the development of critical thinking is academic development and achievement. It is certain components, such as: subject, meta-subject and procedural knowledge; cognitive and metacognitive, social and emotional, practical and physical skills; individual and global values and attitudes help learners to develop certain competencies that allow them to include more complex tasks such as: mobilizing knowledge, skills, attitudes and values through a process of reflection, anticipation and action in order to form interconnected competencies necessary for interaction in the educational environment.

Keywords: critical thinking, XXIst century skills, program courses, metacognitive skills, learners, metasubject knowledge.

МРНТИ 14.25.09

https://doi.org/10.48081/EAEE5614

***А. С. Попандопуло[1], Ш. Ж. Алимова[2], А. К. Махадиева[3]**

[1]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г.Павлодар;
[2]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[3]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

РАЗВИТИЕ МЕТАКОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В МЕТА-ОБУЧЕНИИ У ОБУЧАЮЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

В статье описываются метакогнитивные способности обучающихся, а также предрасположенность обучающихся к мета-обучению. Мета-обучение является одним из основных направлений образовательной и социальной политики в Казахстане, направленным на обеспечение профессиональной реализации и социальной целостности личности.

Был проведен опрос 200 обучающихся, 7–8–9 классов общеобразовательных школ города Павлодара: СОШ № 5, № 9, № 16. Собраны данные о наиболее популярных и эффективных формах получения знаний, выполнен сравнительный анализ двух выборок, и были выявлены качества, которые можно было бы считать маркерами ориентации мета-обучение на протяжении всей жизни: высокий уровень метакогнитивных знаний и метакогнитивной активности, рефлексивная компетентность, внутренняя вовлеченность в обучение, направленность на достижение профессионализма и личностного развития, общую самоэффективность, преобладание прогрессивных и творческих мотивов над потребительскими. Сделаны выводы о преимущественной роли метакогниций и личностных детерминант в формировании у обучающихся непрерывной учебной компетенции в условиях обновленного содержания образования. Полученные в исследовании результаты определяют пути психологического и педагогического сопровождения, и воздействия, обеспечивающие формирование компетенций непрерывного обучения у разных категорий обучающихся.

Ключевые слова: мета-обучение, рефлексия, саморазвитие личности, обучающиеся, метакогнитивные способности, метакогниции, критическое мышление, навыки XXI века.

Введение

Подготовка обучающихся к обучению в системе обновленного образования в XXI веке – сложная задача. Глобальные изменения, технологичность, миграция, международная конкуренция, меняющиеся рынки и транснациональные экологические и политические вызовы придают новую актуальность развитию навыков и знаний, необходимых обучающимся для достижения успеха в контексте XXI-го века – «навыки XXI-го века», «навыки мышления высшего порядка», «более глубокие результаты обучения» и «критическое мышление и коммуникативные навыки». Интерес к этим навыкам не является новым, но в условиях обновленного образования требует других подходов [1].

Обновление содержания образования в Республике Казахстан ставит перед собой главную цель: совершенствование педагогического мастерства учителей в контексте обновления образовательной программы и внедрение системы критериального оценивания. Данная программа основана на развитие спиральной формы образования, основанной на когнитивной теории Д. Брунера. Спиральная форма обучения предполагает, что повторное рассмотрение материала, который будет усложняться на протяжении всего школьного обучения, дает большее преимущество в развитии современного обучающегося, нежели традиционные формы обучения.

Целью данного исследования является выявление когнитивных и метакогнитивных аспектов развития образовательных компетенций, а также «мета-обучение на протяжении всей жизни» направленность (предрасположенность обучающихся к непрерывному обучению).

Материалы и методы

В эмпирическом исследовании приняли участие 200 обучающихся 7–8–9 классов общеобразовательных школ города Павлодар (Казахстан): СОШ № 5, № 9, № 16. Возраст респондентов 13–15 лет. Выборка исследования составила 200 респондентов.

Методология сбора данных

Начало исследования рассматривает период 2021–2022 года.

Основным критерием в нашем исследовании стали даты жизни – реальные события в жизни обучающихся, подтверждающие их готовность к сбору

биографических сведений. Мы попросили обучающихся как можно подробнее вспомнить и описать свои занятия за последний год. Обучающиеся заполнили форму, представленную в таблице 1.

Таблица 1 – Анкета-анкета по индивидуальному критерию мета-обучения

форма обучения	предмет исследования	Системность и тайм-менеджмент	Рефлексия (оценка вашего опыта)
Данные образовательной организации	Изучаемые предметы	Время и период обучения	насколько это было полезно

Результаты биографического обзора представлены в виде феноменологических описаний; также были рассчитаны частоты популярных категорий ответов. Анализ реального опыта образовательной деятельности позволил выявить и конкретизировать критерии мета-обучения – ориентированности обучающегося. На этом основании выборка была разделена на две группы: обучающиеся, ориентированные на мета-обучение; обычные обучающиеся, не проявляющие выраженной активности в получении знаний и не имеющие планов дальнейшего обучения.

Что касается выделенных групп, то был проведен сравнительный анализ по ряду количественных показателей (возраст, успеваемость, данные стандартизированных диагностических тестов и анкет):

Таблица 2 – Критерии и показатели

Замеряемые критерии		методики
1	Когнитивные аспекты	сбор данных об академических успехах
2	Общий интеллект	Прогрессивных матриц Равена
3	Самооценка метакогнитивных знаний и метакогнитивной активности	Опросник для самооценки метакогнитивных знаний и метакогнитивной активности (Ю.В.Скворцов,М.М. Кашапов)
4	Рефлексия	«Рефлексивные умения» Е.В.Савченко
5	Интеллект и личностный рост в процессе обучения	Опросник имплицитных теорий является модификацией методов К.Двека, сделанной Т.В.Корнилов, С.Д. Смирнов
6	Мотивационная структура личности	Методика диагностики мотивационной структуры личности В.Е. Мильмана
7	Убеждения, устойчивая личностная характеристика	Шкала общей самоэффективности Р. Шварцер, М. Ерусалем

Все диагностические средства имеют подтвержденную валидность и надежность, стандартизированы на репрезентативных выборках. Они опубликованы в открытых источниках и рекомендованы к использованию в научных целях.

При обработке данных использовался статистический пакет SPSS для Windows (версия 22.0).

Полученные результаты

Общий анализ учебной деятельности обучающихся

В среднем респонденты указали 5–8 конкретных форм и методов обучения, имевших место в их жизни в течение года (максимальное значение по выборке –15, медиана – 6). Результаты опроса дают общее представление о формах и методах получения знаний, которые обучающиеся используют на разных этапах обучения – таблица 3.

Таблица 3 – Индивидуальные метакогнитивные способности обучающихся в мета-обучении

категории и ответы			
1Формальное обучение	2Неформальное обучение	3Самообучение	4Запланированые будущие образовательные пути

Выборку составляют обучающиеся 7–8–9 общеобразовательных школ, проходящие спецкурс «Эмоциональный интеллект и критическое мышление», следовательно, формальное образование представлено у 100 % опрошенных.

Используя неформальные методы обучения в процессе изучения элективных курсов, обучающиеся изучают иностранные языки, постигают современное искусство, проникают в насущные общегуманитарные проблемы человечества. Обучающиеся предпочитают доступные формы обучения: бесплатные, краткосрочные, со свободной формой доступа и посещения.

Большинство обучающихся отметили, что так или иначе стараются учиться самостоятельно без участия преподавателей (неформальное обучение).

Анализ ответов на вопрос о затратах времени на разные формы обучения показал, что в среднем различные формы учебной деятельности занимают около трети временного ресурса обучающихся.

Среди методов и направлений неформального образования чаще других планируется дополнительное изучение или совершенствование иностранного языка. Но в целом у обучающихся нет четких планов неформального или самостоятельного образования.

Сравнительный анализ выборок и выявление отличительных качеств обучающихся, ориентированных на мета-обучение.

На основании полученных данных мы разделили обучающихся на две выборки по критерию активности обучения. Сравнительный анализ диагностических параметров в выборках позволил выявить качества, которые отличают респондентов с высокой академической компетентностью и могут считаться маркерами ориентированности на активность обучающихся общеобразовательных школ – таблица 4.

Таблица 4 – Сравнительный анализ выборок, обучающихся с высокой и низкой учебной активностью

измеряемые показатели	обычные обучающиеся	обучающиеся ориентированные на активность	Манна-Уитни	значимость уровня различий
возраст обучающихся	20.96 ± 6.10	21.85 ± 5.90	5343.0	0.244
успеваемость	78.75 ± 15.23	83.12 ± 20.3	9522	0.093
Прогрессивные матрицы Раввена	88.56 ± 8.50	92.41 ± 7.55	9641.2	0.125

Примечание: * p≤0,05 подтверждает статистическую значимость различий

Средний показатель успеваемости в выборке обучающихся, ориентированных на получение метакогнитивных способностей, несколько выше, но разница не достигает уровня статистической значимости (p=0,094). Разброс данных по этому показателю очень велик; в обеих группах есть обучающиеся с очень высокими и низкими баллами.

Таблица 5 – Сравнительный анализ выборок, самооценка метакогнитивных знаний и метакогнитивной деятельности

измеряемые показатели	обычные обучающиеся	обучающиеся ориентированные на активность	Манна-Уитни	значимость уровня различий
самооценка метакогнитивных знаний и метакогнитивной деятельности				
метакогнитивное знание	10.77 ± 5.62	12.16 ± 39.1	8166.4	0.001*
метакогнитивная деятельность	7.15 ± 38.2	10.27 ± 4.12	7878.4	0.000*
концентрация	2.10 ± 1.01	2.34 ± 1.50	10092	0.365
способность получать информацию	3.88.± 1.62	5.16 ± 0.75	8830.5	0.010*
выбор ключевых идей метакогнитивных целей	1.97.± 2.10	2.82 ± 0.82	9527.5	0.096*
умение управлять временем	4.01.± .0.90	5.82 ± 1.15	9208.4	0.038*

Также не было выявлено существенных различий между выборками по уровню общего интеллекта, измеренному с помощью матриц

Равена (p=0,127). Все обучающиеся достаточно хорошо справляются с невербальными заданиями, что свидетельствует о развитых познавательных способностях.

Таблица 6 – Сравнительный анализ выборок, рефлексивные навыки

измеряемые показатели	обычные обучающиеся	обучающиеся ориентированные на активность	Манна-Уитни	значимость уровня различий
рефлексивные навыки				
уровень развития рефлексивного опыта	414.0 ± 29.5	451.2 ± 14.5	3382.4	0.000*
когнитивно-рефлексивные навыки	105.5 ± 15.5	112.5 ± 14.8	8765.2	0.007*
метакогнитивные рефлексивные навыки	145.8 ± 22.7	158.2 ± 26.1	4781	0.000*
Индивидуальные рефлексивные навыки	164.2 ± 20.8	181.0 ± 21. 2	4332	0.000*

Сходство групп было обнаружено по шкалам Опросника имплицитных теорий и целей обучения. Обучающиесягрупп с уклоном математических направлений убеждены в возможности развития, «наращивания» своего интеллекта в процессе познавательной деятельности (p=0,466). Самооценка включенности в образовательный процесс выражена в обеих выборках на средне-положительном уровне (p=0,147): в разных ситуациях обучение может доставлять обучающимся удовольствие или вызывать стресс и тревогу. Уровень метакогнитивных проявлений в группах также существенно различается. Подводя итоги, отметим отличительные черты обучающихся, ориентированных на мета-обучение.

Таблица 7 – Сравнительный анализ выборок, анкета имплицитных теорий и целей обучения

измеряемые показатели	обычные обучающиеся	обучающиеся ориентированные на активность	Манна-Уитни	значимость уровня различий
анкета имплицитных теорий и целей обучения				
Стратегия принятия решений	8.15 ± 1.58	8.27 ± 1.32	10235.5	0.455
принятие целей обучения	2.05 ± 1. 62	5.16 ± 0.85	8620.0	0.004*
обучение самооценке	1.24 ± 3.42	8.86 ± 2.28	4887.5	0.000*
общая шкала самоэффективности	5.10 ± 2.11	5.87 ± 2.05	9701	0.145*
анкета имплицитных теорий и целей обучения	27.16 ± 3.15	30 54 ± 2.11	7777.4	0.000*

– Высокая самооценка уровня метакогнитивных знаний (p=0,001): функционирование своих познавательных процессов (внимание, память, мышление), легкость получения новых знаний и их применения в различных ситуациях. Высокая метакогнитивная активность (p=0,000) проявляется прежде всего в самоорганизации познавательной деятельности, развитии навыков саморегуляции и управления своими познавательными процессами. Обучающиеся, ориентированные на мета-обучение, обладают выраженными способностями к получению и хранению информации (p=0,010), умением эффективно организовывать и распределять свое время (p=0,038).

Таблица 8 – Сравнительный анализ выборок, диагностика мотивационной структуры личности

измеряемые показатели	обычные обучающиеся	обучающиеся ориентированные на активность	Манна-Уитни	значимость уровня различий
диагностика мотивационной структуры личности				
мотивация к поддержанию средств к существованию	10.28 ± 2.14	6.40 ± 3.25	487.5	0.000*
мотивация комфорта и безопасности	10.77 ± 1.60	7.35 ± 2.39	9701	0.000*
мотивация престижа и статуса	8.39 ± 2.30	8.77 ± 2.45	7777.5	0.581*
мотивация к общению	12.60 ± 2.75	11.77 ± 2.30	5661	0.248*
мотивация к общей деятельности	7.58 ± 3.12	8.42 ± 2.35	5840	0.036*
мотивация к творческой деятельности	12.11 ± 2.75	13.45 ± 3.20	10366	0.067
мотивация принести общественную пользу	10.56 ± 2.47	13.89 ± 2.21	9909	0.000*
прогрессивный мотивационный профиль	29.44 ± 5.14	22.52 ± 4.81	4325	0.000*
Регрессивный мотивационный профил	30.32 ± 5.05	36.76 ± 5.15	4915	0.000*

Способность выбирать метакогнитивные цели (основные идеи) в этой группе несколько выше, но разница не достигает уровня статистической значимости (p=0,096). Скорее всего, эта метакогнитивная способность находится в процессе развития. В процессе формального и неформального обучения обучающиеся приобретают навыки самостоятельного выявления важной для дальнейшего изучения информации.

Сравнительный анализ показал, что различия в учебной деятельности и направленности мета-обучения связаны не столько с успеваемостью

и познавательными способностями, сколько с метакогнитивными характеристиками и личностными качествами обучающихся в условиях обновленного содержания образования.

Результаты и обсуждение

Исследование содержит подробный статистический анализ форм обучения, используемых обучающимися на разных этапах обучения. Эти данные необходимы для построения целостной образовательной политики и практической организации эффективного обучения обучающихся на принципах мета-обучения. В Казахстане такие исследования только начинают проводиться. Их реализация осложняется отсутствием единой методики измерения, которая позволяла бы сопоставлять полученные результаты и отслеживать их динамику, а также отсутствием общепринятых критериев формирования компетенций мета-обучения. Данные об учебной деятельности обучающихся 7–8–9 классов публикуются впервые; важно продолжать изучать и детализировать эти тенденции.

Обращает на себя внимание динамика обучения. Интерес к дополнительному формальному и неформальному образованию растет вместе с возрастом и образовательным опытом обучающихся. Мы понимаем, что обучающиеся образовательных школ – это активно обучающаяся социальная группа; специально организованное обучение является основным видом их деятельности, в ходе которого формируется личностная и будущая профессиональная идентичность.

В ходе опроса был выявлен важный факт: обучающиеся образовательных школ заранее не планируют свой образовательный путь. Обучение вне школы развивается стихийно и достаточно хаотично. Кроме того, большинство обучающихся демонстрируют низкий уровень отражения своей познавательной деятельности – они не понимают, какой вклад в их развитие вносят разные виды обучения, не осознают своих познавательных потребностей, не могут определить свой познавательный стиль и выбрать тип подходящей им учебной нагрузки. Основным механизмом формирования личности в этой модели является саморефлексия; наше исследование подтвердило фундаментальное значение этой метакогнитивной способности.

Как показали результаты, когнитивный, метакогнитивный, личностный и поведенческий аспекты в мета-обучении тесно взаимосвязаны и влияют друг на друга.

Определение и описание учебной компетенции, данное Европейской комиссией, дает нам полное право отнести ее к метакогнитивным явлениям. Учебная компетентность направлена на понимание и совершенствование собственных когнитивных функций (глобальное осознание, креативность,

аналитическое и критическое мышление, ответственное принятие решений, решение проблем, навыки автономного обучения). Человек должен знать сильные и слабые стороны своей квалификации, уметь критически осмысливать цели и задачи обучения, искать доступные возможности обучения, а также понимать, какие формы и методы обучения для него наиболее предпочтительны.

В науке давно теоретически обосновано и эмпирически подтверждено, что метакогниции являются приобретенным качеством, поэтому их можно целенаправленно развивать. Наша работа позволяет уточнить особенности развития различных метакогнитивных явлений у обучающихся общеобразовательных школ в условиях обновленного содержания образования.

Наши результаты показывают, что опыт дополнительного образования в неформальных и формальных формах тесно связан с метакогнитивной и рефлексивной компетентностью обучающихся. Есть все основания полагать, что именно здесь формируются и совершенствуются навыки анализа и регулирования собственных познавательных процессов. Выборка обучающихся с высокой учебной активностью продемонстрировала достаточно критическую оценку своей учебной эффективности. Исследование подтверждает высокий уровень самоэффективности обучающихся, ориентированных на мета-обучение.

Информация о финансировании

Данная статья написана в рамках проекта конкурса на грантовое финансирование молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2022–2024 годы: ИРН № AP13268772 «Психолого-педагогическое сопровождение развития метакогнитивных способностей обучающихся как основной фактор успешности обучения в условиях обновленного образования».

Выводы

Ориентация обучающихся на мета-обучение определяется рядом критериев, в первую очередь, систематическим использованием различных методов формального, неформального и самостоятельного обучения, направленных на расширение и совершенствование своих профессиональных и жизненных компетенций.

Обучающиеся с высокой учебной активностью имеют ряд характерных отличий, которые можно считать маркерами направленности метакогнитивных способностей: высокий уровень метакогнитивных знаний и метакогнитивной деятельности, рефлексивную компетентность, внутреннюю вовлеченность в учебную деятельность, направленность на приобретение профессионализма и личностного развития, общую

самоэффективность, преобладание прогрессивных и творческих мотивов над потребительскими. Анализ показал, что ориентация на мета-обучение связана не столько с успеваемостью и общими когнитивными способностями, сколько с метакогнитивными характеристиками и личностными качествами обучающихся.

Учебная компетенция является метакогнитивным феноменом. Это важное психологическое образование, которое формируется в процессе активной и разнообразной учебной деятельности, соответствующей мотивационной направленности обучающихся. В процессе обучения в школе обучающиеся детализируют свои познавательные потребности, повышают общую познавательную активность и повышают избирательность в способах получения знаний.

В процессе обучения в образовательных организациях обучающиеся нуждаются в грамотном внешнем руководстве и целенаправленных педагогических воздействиях, развивающих метакогнитивные компетенции (искусность в выборе различных форм обучения, анализе и оценке их влияния на свои когнитивные функции), которые, в свою очередь, обеспечивают успешное развитие компетенций мета-обучения.

Все сказанное подчеркивает важность организации психолого-педагогического сопровождения развития метакогнитивных способностей обучающихся как основного фактора успешности обучения в условиях обновленного образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Гриффин, П.** «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании. [Электроный ресурс]. – https://hr-portal.ru/article/navyki-xxi-veka-novaya-realnost-v-obrazovanii

2 **Lengrand, P.** (1970). An Introduction to Lifelong Education. Paris: UNESCO. [Электроный ресурс]. – https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000150113

3 **Kautz, T., Heckman, J. J., Diris, R., Weel, B., & Borghans, L.** (2014). Fostering and Measuring Skills: Improving Cognitive and Non-cognitive Skills to Promote Lifetime Success, OECD Education Working Papers, No. 110, OECD Publishing, Paris. [Электроный ресурс]. – https://doi.org/10.1787/5jxsr7vr78f7-en.

4 **Delors, J.** (1996). Learning: the treasure within (report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century). Paris: UNESCO Publishing. [Электроный ресурс]. – https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590

5 **Schuller, T., Preston, J., Hammond, C., Bassett-Grundy, A., & Bynner, J.** (2004). The Benefits of Learning: the impacts of formal and informal education on social capital, health and family life. London and New York: Routledge Falmer. [Электроный ресурс]. – https://doi.org/10.4324/9780203390818

6 **Popovic, G., Erić, O., Stanić, S., & Krajisnik, M.** (2019). Education, technological changes and economic development of Bosnia and Herzegovina. International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education, 7(2). – P. 77–86. [Электроный ресурс]. – https://doi.org/10.5937/IJCRSEE1902077P

7 Commission of The European Communities. (2000). A Memorandum on Lifelong Learning. Brussels. [Электроный ресурс]. – https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf

8 **Mack, O., Khare, A., Kramer, A., & Burgartz, T.** (Eds.) (2016). Managing in a VUCA World. Cham: Springer International Publishing. [Электроный ресурс]. – https://doi.org/10.1007/978-3-319-16889-0

9 European Commission. (2018). Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning. Brussels. [Электроный ресурс]. – https://eur-lex.europa.eu/legal-

10 **Siarova, H., Sternadel, D., & Mašidlauskaitė, R.** (2017). Assessment practices for 21st century learning: review of evidence: NESET II report. Luxembourg : Publications Office of the European Union. [Электроный ресурс]. – https://doi.org/10.2766/71491

REFERENCES

1 **Griffin, P.** «Navyki XXI veka»: novaya real'nost' v obrazovanii [«Skills of the XXI century»: a new reality in education]. [Electronic resource]. – Available at: https://hr-portal.ru/article/navyki-xxi-veka-novaya-realnost-v-obrazovanii.

2 **Lengrand, P.** (1970). An Introduction to Lifelong Education. Paris: UNESCO. [Electronic resource]. – https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000150113.

3 **Kautz, T., Heckman, J. J., Diris, R., Weel, B., & Borghans, L.** (2014). Fostering and Measuring Skills: Improving Cognitive and Non-cognitive Skills to Promote Lifetime Success, OECD Education Working Papers, No. 110, OECD Publishing, Paris. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1787/5jxsr7vr78f7-en.

4 **Delors, J.** (1996). Learning: the treasure within (report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century). Paris: UNESCO Publishing. [Electronic resource]. – https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590

5 **Schuller, T., Preston, J., Hammond, C., Bassett-Grundy, A., & Bynner, J.** (2004). The Benefits of Learning: the impacts of formal and informal education on social capital, health and family life. London and New York: Routledge Falmer. https://doi.org/10.4324/9780203390818

6 **Popovic, G., Erić, O., Stanić, S., & Krajisnik, M.** (2019). Education, technological changes and economic development of Bosnia and Herzegovina. International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education, 7(2). – P. 77–86. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.5937/IJCRSEE1902077P

7 Commission of The European Communities. (2000). A Memorandum on Lifelong Learning. Brussels. [Electronic resource]. – https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf

8 **Mack, O., Khare, A., Kramer, A., & Burgartz, T.** (Eds.) (2016). Managing in a VUCA World. Cham: Springer International Publishing. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1007/978-3-319-16889-0.

9 European Commission. (2018). Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning. Brussels. [Electronic resource]. – https://eur-lex.europa.eu/legal-

10 **Siarova, H., Sternadel, D., & Mašidlauskaitė, R.** (2017). Assessment practices for 21st century learning: review of evidence: NESET II report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [Electronic resource]. –https://doi.org/10.2766/71491

Материал поступил в редакцию 14.09.22.

**А. С. Попандопуло[1], Ш. Ж. Алимова[2], А. К. Махадиева[3]*
[1]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[2]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[3]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал 14.09.22 баспаға түсті.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДІҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНДА МЕТА-ОҚЫТУДА МЕТАКОГНИТИВТІК ҚАБІЛЕТТЕРДІ ДАМЫТУ

Мақалада студенттердің метатанымдық қабілеттері, сонымен қатар студенттердің мета-оқытуға бейімділігі сипатталған. Мета-оқыту – жеке тұлғаның кәсіби іске асырылуын және әлеуметтік тұтастығын қамтамасыз етуге бағытталған Қазақстандағы білім беру және әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарының бірі. Павлодар қаласындағы жалпы білім беретін мектептердің 7–8–9 сыныптарының 200 оқушысына сауалнама жүргізілді: № 5, № 9, № 16 орта мектептер. Білімді меңгерудің ең танымал және тиімді формалары туралы деректер жиналды, екі үлгінің салыстырмалы талдауы жүргізілді және өмір бойы мета-оқыту бағдарының маркерлері деп санауға болатын қасиеттер анықталды: метатанымдық білімнің жоғары деңгейі және метакогнитивтік. белсенділік, рефлексиялық құзыреттілік, оқытуға ішкі қатысу, кәсібилік пен тұлғалық дамуға қол жеткізуге бағдарлану, жалпы өзіндік тиімділік, тұтынушылық мотивтерден прогрессивті және шығармашылық мотивтердің басым болуы. Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында студенттердің үздіксіз оқу құзіреттілігін қалыптастырудағы метатанымдар мен тұлғалық детерминанттардың басым рөлі туралы қорытындылар жасалады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер оқушылардың әртүрлі санаттарында өмір бойы білім алу құзіреттілігін қалыптастыруды қамтамасыз ететін психологиялық-педагогикалық қолдаудың жолдарын, әсерлерін анықтайды.

Кілтті сөздер: мета-оқыту, рефлексия, тұлғаның өзін-өзі дамытуы, оқушылар, метатанымдық қабілеттер, метатаным, сыни тұрғыдан ойлау, XXI ғасыр дағдылары.

**A. S. Popandopulo[1], Sh. Zh. Alimova[2], A. K. Makhadiyeva[3]*
[1]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[2]Pavlodar pedagogical university,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[3]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 14.09.22.

DEVELOPMENT OF METACOGNITIVE ABILITIES IN META-EDUCATION IN STUDENTS OF COMPREHENSIVE SCHOOLS

The article describes the metacognitive abilities of students, as well as the predisposition of students to meta-learning. Meta-learning is one of the main directions of educational and social policy in Kazakhstan, aimed at ensuring the professional implementation and social integrity of the individual.

A survey was conducted of 200 students, grades 7–8–9 of secondary schools in the city of Pavlodar: secondary school № 5, № 9, № 16. Data were collected on the most popular and effective forms of knowledge acquisition, a comparative analysis of two samples was performed, and qualities were identified that could be considered markers of the orientation of meta-learning throughout life: a high level of metacognitive knowledge and metacognitive activity, reflective competence, internal involvement in training, focus on achieving professionalism and personal development, overall self-efficacy, the predominance of progressive and creative motives over consumer ones. Conclusions are drawn about the predominant role of metacognitions and personal determinants in the formation of continuous learning competence among students in the conditions of the updated content of education. The results obtained in the study determine the ways of psychological and pedagogical support, and influences that ensure the formation of lifelong learning competencies in different categories of students.

Keywords: meta-learning, reflection, personal self-development, learners, metacognitive abilities, metacognition, critical thinking, skills of the XXIst century.

МРНТИ 14.35.07

https://doi.org/10.48081/JJHT7844

Р. Ш. Торпищева[1], *Е. И. Бурдина[2], К. Б. Мукатаева[3], Д. Б. Абыкенова[4]

[1,2,3]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;
[4]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ОҚИТЫН СТУДЕНТ-ЖУРНАЛИСТЕРДЕ СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМЫТУ

Бүгін біз шынайы мен жалған ақпараттың кең көлемде тараганын байқаймыз. Бұл сенімсіздік тудырды және бұқаралық журналистиканың өз аудиториясының көп бөлігін жоғалтты. Сыни тұрғыдан ойлау қажеттілігі бұрынғыдан да айқын болды. Университеттерде оқытылатын Журналистика цифрландырудың қысымына байланысты қарқынды өзгерістерге ұшырайды. Журналистік білім тек технологиялық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар журналистік кәсіптің негізін қалайтын сыни ойлауды дамытуға ықпал ететін құзіреттіліктерді де ескеруі қажет. Мақала жоғары оқу орындарында оқитын журналистердің сыни ойлауды қалыптастыру мәселелеріне назар аударады. Жоғары білім саласындағы болып жатқан өзгерістер аясында сыни ойлаудың мәнін талдауға жүгіну қажеттілігі негізделген, ол студенттерге қазіргі кәсіби қызметке қажетті қасиеттерді қалыптастыруы керек. Сыни ойлаудың ерекшеліктері қарастырылады. Ғылыми әдебиеттерді және осы мәселе бойынша бірнеше ғалымдардың пікірлерін зерттегеннен кейін авторлар «сыни ойлау» ұғымының анықтамасын берді, ол – жаңа сұрақтар қою, дәлелдер әзірлеу, тәуелсіз және ойластырылған шешімдер қабылдау мүмкіндігі. Сыни ойлаудың міндеті – студенттердің пікірі жалғыз нақты және дұрыс болуы мүмкін деген сенімін жеңу қажеттілігі. «Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәнін оқу кезінде сыни ойлауды қалыптастыруға жан-жақты талдау ұсынылған. Сыни ойлауды дамыту технологиясының кезеңдерінің егжей-тегжейлі сипаттамасы берілген.

Кілтті сөздер: сыни ойлау, жоғары мектеп, журналист, студент, рефлексия, пайымдау, қорытынды.

Кіріспе

Мәселені жалпы түрде белгілеу және оның маңызды ғылыми және практикалық міндеттермен байланысы. Білімді жақсартуға бағытталған өзгерістер. Оқытудың ақпараттық-білім жүйесінен дамытушы жүйеге көшу жүзеге асырылды, ол оқытушының рөлін өзгертеді, ол ақпараттық емес, кеңес берушілік көмек болып табылады. Осыған байланысты жоғары мектептерде жаңа мақсаттар мен міндеттер пайда болды. Оларға қол жеткізу процесінде бүгінгі болашақ журналистер өздерінің ерекше қасиеттерін дамытуы керек, онсыз кәсіби қызмет пен жалпы өмірі тұтастай алғанда толық болмайды. Студенттер ұтқыр, дербес, бастамашыл болуы және өз көзқарасын сауатты және дәлелді түрде дәлелдей отырып, көп тапсырма жағдайында әрекет етуі тиіс. Сонымен бірге сыни ойлауды қалыптастырудың рөлі артып келеді.

Сыни тұрғыдан ойлау теріс пікірлерді немесе сынды білдірмейді, бірақ негізделген шешімдер қабылдау тәсілдерінің әртүрлілігін саналы түрде қарастыруды білдіреді. Сыни тұрғыдан ойлауға бағдарлау – білім алушылардың кез-келген ақпаратты тексеру қабілетін дамыту. Оқу процесінде әрбір студент оқу бағдарламасын және болашақ кәсіби қызмет нормаларын меңгеру процесінде өз пікірін әзірлеуі тиіс [1]. Сыни тұрғыдан ойлау барлық дерлік танымдық процестерді қамтиды: зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу. Бастапқыда Д. Халперн және кейін басқа зерттеушілер сыни ойлаудың келесі тоғыз негізгі компонентін анықтады [2]: есте сақтау жұмысы; тіл және байланыс қабілеттері; логикалық операциялар мен пайымдау; дәлелдеу талдауы (пікірлер, ойлар, фактілер) [3; 4]; ғылыми ойлау және гипотезаларды тексеру [5; 6]; статистика және ықтималдық заңдарын түсіну; ақылға қонымды шешімдер қабылдау; проблемаларды шешу дағдыларын дамыту [7]; шығармашылық ойлау. Американдық зерттеуші Р. Пол атап өткендей, сыни ойлаудың міндеті – студенттердің пікірі жалғыз дұрыс және нақты болуы мүмкін деген сенімін жеңу қажеттілігі. Қазірдің өзінде Дж. Дьюи сыни ойлауды рефлексивті деп атады, яғни ойлау, соның арқасында егжей-тегжейлі және ойлау процесінің өзі бақыланады. С. Норрис пен Р. Энтони сыни ойлау туралы рефлексивті және ұтымды деп айтты [8]. Ақылға қонымды, олардың пікірінше, дұрыс және күшті пайымдауларға негізделген, бұл ең жақсы тұжырымдарға әкеледі. Рефлексивті – ойлау процесіне және оны тексеруге бағытталған ойлауды білдіреді. Мұндай ойлау әрқашан мақсатқа сай және сонымен бірге қазіргі өмірде қажет [9]. Бірақ сыни ойлау әрдайым рефлексияға түсе бермейді. К. Роджерс оқыту – бұл

өзінің күмәнін белгілеу, түсініксіз сұрақтарды нақтылау және анықтау және осы жүйе арқылы жаңа тәжірибеге жақындау екенін айтады [10]. Р. Пол үлкен массивтен қажетті ақпаратты таңдау, оны бағалау және түзету қабілетінде сыни ойлауды көреді [11]. Сыни тұрғыдан ойлау туралы қарастырылған ережелерге сүйене отырып, біз жаңа сұрақтар қою, дәлелдер жасау, тәуелсіз және ойластырылған шешімдер қабылдау қабілетін түсінеміз [12].

Материалдар мен әдістер

Жұмыста Д.Халперн, В. Р. Руджеро және Д. Левитин сияқты сыни ойлауды және оны дамыту технологияларын зерттеу саласындағы жетекші мамандардың еңбектері пайдаланылды. Зерттеу әдістемесі теориялық танымның жалпы ғылыми әдістеріне, жүйелік талдау әдістеріне, сыни ойлау саласындағы зерттеулерді салыстыру мен жалпылауға және оның даму негіздеріне негізделген.

Ең алдымен, біздің ойымызша, мотивациялық және этикалық атрибуттарды бөліп көрсету керек, онсыз сыни ойлауды бастау және оны үйрену мүмкін емес. Бір таңқаларлығы, алдымен мұны қалау керек, яғни көзқарастарға ие болу және сыни ойлауға дайын болу керек. Көптеген адамдар жиі қателіктер жібереді, бірақ олар сыни ойлауды білмейтіндіктен емес, бірқатар ішкі және сыртқы факторларға байланысты мұны қаламауларына байланысты.

Мотивациялық және этикалық когнитивтік көзқарастар сыни ойлау процесінің тиімділігі үшін қажетті адамның негізгі эмоционалдық және интеллектуалдық жағдайларын білдіреді. Нәтижесінде сыни тұрғыдан ойлайтын адамға ойлаудың белгілі бір белгілері мен ерекше белгілері тән болуы керек, мысалы: ойлаудың дербестігі, байқау, тұрақты өзін-өзі тану және мета-білімге дайындық, ойлар мен сезімдердің диалектикалық байланысын түсіну (ақыл мен эмоциялар), шыдамдылық пен табандылық және т.б.

Бұл тізім, әрине, сыни ойлаудың тиімділігін қамтамасыз ететін барлық көзқарастарды қамтымайды. Бұл процеске кедергі келтіретін кері (деструктивті) танымдық көзқарастардың немесе қателіктердің бірқатар спектрі бар: конформизм мен стереотиптік ойлауға бейімділік, ақыл-ойды идеализациялау, шамадан тыс жеңілдетуге деген ұмтылыс, асығыс тұжырымдар мен негізсіз болжамдар. Бірақ олардың барлығы белгілі бір дәрежеде жоғарыда қарастырылған параметрлерді көрсетеді немесе толықтырады.

Бұдан басқа, сыни ойлауды жетілдірудің бірқатар канондарын бөліп көрсетуге болады, олар мынадай белгілер болып табылады: анықтық, дәлдік, нақтылық, мұқияттылық, релеванттылық (маңыздылық), келісімділік

(дәйектілік), қисындылық (бірізділік), тереңдік (іргелі), толықтық, маңыздылық, адалдық (мақсатқа қатысты), барабарлық (мақсатқа қатысты) [2; 3; 13].

Танымдық көзқарастар мен канондар сыни ойлаудың мотивациялық, нормативті және этикалық негізін қамтамасыз етеді. Маңызды жағы – нақты проблемаларды шешуге, жағдайларды бағалауға, мәлімдемелердің ақиқатын іздеуге бағытталған сыни ойлаудың негізгі әдістемелік тәсілдері мен әдістерін қамтитын нақты танымдық стратегиялар немесе құралдар. Шетелдік дереккөздерді талдау сыни ойлаудың мазмұнды өзегі мен танымдық көзқарастарына негізделген бірқатар іргелі құралдарды (стратегияларды) бөлуге мүмкіндік береді [11].

1 *Ұқсас жағдайларда идеяларды қолдану тәжірибесі.* Мұндай тәжірибе өзіңіздің жеке идеяларыңызды да, әртүрлі жағдайларды да жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Бұл қолда бар деректер мен жеке тәжірибелерді әртүрлі тәсілдермен қолдануға ықпал етеді, әртүрлі пікірлерді және қарама-қайшылықтарды салыстыруға итермелейді, әртүрлі жағдайларға тұтас көзқарас пен түсінік қалыптастыруға көмектеседі, сонымен қатар жаңа жағдайларды түсінудің тиімді тәсілдерін табуға көмектеседі [14].

2 *Мәселенің өзін және оның семантикалық мазмұнын нақтылау тенденциясы.* Мәселелерді, тұжырымдарды немесе нанымдарды нақты және анық тұжырымдау деп орнату оларды шешу, талдау және шындықты бағалау бойынша жұмысты жеңілдетуге және тиімді етуге мүмкіндік береді [6; 10]. Мәселені дәл тұжырымдаумен қатар, қолданылатын сөздердің мағынасын және таңдалған сөз тіркестерінің мағынасын анық түсіну қажет. Ұғымдарды түсініп, оларды қолданудың мүмкін мән-мәтінін білу маңызды (оларды осы жағдайда қолдану қаншалықты негізделген).

3 *Бағалау критерийлерін әзірлеу және қолдану дағдыларын дамыту.* Бұл дағды хаотикалық ойлауды болдырмауға мүмкіндік береді және қатаң, объективті және негізделген дәлелдеуді қалыптастыруға ықпал етеді. Критерийлерді әзірлеуден басқа, бағалау стандарттарын жетілдіру үшін бағалау алгоритмін анықтау қажет: оның мақсатын, объектісін, бағаланатын құбылыстың функцияларын, әртүрлі көзқарастарды есепке алуын [15; 16].

4 *Ақпарат көздерінің, дәлелдер мен теориялардың дұрыстығын бағалау.* Сыни тұрғыдан ойлайтын адамның негізгі сипаттамаларының бірі - оның қорытындыларды тұжырымдау кезінде тек сенімді ақпарат көздерін пайдалануға нормативтік ұстанымы. Бұл жалған, қарама-қайшылықты, аз белгілі және күмәнді көздерді алып тастау, сүзу мүмкіндігі; балама көздерді салыстыру және оларға деген сенім деңгейін анықтау мүмкіндігі; нақты және объективті ақпаратты табу жолындағы қиындықтарды түсіну. Олар

нақты және барабар ақпаратты жинау үшін ішкі және сыртқы кедергілердің болуын мойындайды [11; 16; 17]. Бұл сипаттама тек дереккөздерді құруға ғана қатысты емес, ол алгоритмді бағалау мен түсінуде аналитиканы қолдану шеберлігін, дәлелдердің дұрыстығын, логика мен ойлау және теориялардың дәйектілігін, адамның психологиялық кедергілерінің жиынтығын (елемеу, жеңілдету, бұрмалау үрдісі) ескере отырып ұсынады.

5 *Жинақтауға орнату және шешімдерді бағалау.* Мәселені шешу үшін объективті салыстыру, аналогия, осы мәселеге қатысты ықтимал нұсқаларды бағалау арқылы оңтайлы шешімді іздеу құралдарының максималды арсеналын пайдалану қажет [7].

6 *Пәнаралық байланыстарды қолдану.* Сыни тұрғыдан ойлайтын адам белгілі бір пәндер арасындағы айырмашылықтардың конвенциясын біледі, бұл оған өз құзыретінен тыс мәселелерді шешу кезінде білімнің басқа салаларынан ұқсас ұғымдарды, идеяларды және дүниетаным әдістерін қолдана отырып, оларды шешу жолдарын табуға мүмкіндік береді.

7 *Сыни оқу мен тыңдауды дамыту.* Оқудың бұл түрі сау скептицизмді, яғни кез-келген идеяны олардың бас тартуына бастапқы (априорлық, аналитикадан бұрын) көзқарассыз тең дәрежеде қабылдауды қамтиды. Бұл біреудің абсолютті мінсіздігінің жоқтығын түсіну. Сыни тұрғыдан оқу метатануды қамтиды және мәтіндегі пайымдаулардың мәнін, мағынасын және жарамдылық дәрежесін түсінуге бағытталған [6; 12; 14]. Сонымен қатар, сыни тұрғыдан ойлайтын адам пассивті (сыни емес) және белсенді тыңдаудың арасындағы айырмашылықты түсінеді, бұл біздің тәжірибемізде тұрақты түсіндіруді білдіреді. Негізгі міндет-қабылданған пікірді ұсынудың семантикалық негізі мен логикасына енуге тырысу. Тиімді тыңдау үшін негізгі, нақтылайтын сұрақтар қою мүмкіндігі өте маңызды. Студенттердің сұрақты сауатты құрастыру дағдысын қалыптастыру тиімді білім беру мен өнімді ойлаудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

8 *Сократтық пікірталас және диалогтық пайымдау дағдыларын пайдалану* [3; 4]. Сократтық майевтика әдісі бүгінде өзектілігін жоғалтқан жоқ. Бұл дағды белсенді тыңдаумен тығыз байланысты және жетекші сұрақтар қою, күмәндану және мәселенің мәнін, оның мазмұнын бөліп көрсету қабілетінен тұрады. Сұрақтар әртүрлі тәсілдермен құрастырылуы мүмкін, олар өздігінен емес, белгілі бір мақсат пен алгоритмге ие. Сыни тұрғыдан ойлаушының өзі сұрақтардан қорықпайды, өйткені ол оларды өз ойларын дамыту үшін қалай қолдануды білетінін айта кету керек.

Диалогтық ойлау әртүрлі көзқарастар мен таным формалары арасындағы кеңейтілген алмасуды білдіреді. Біз әртүрлі пайымдауларды немесе проблемаларды егжей-тегжейлі қарастырып, олардың басқа идеялармен

және проблемалармен байланысын көргенде, біз әрқашан белгілі бір диалог түрінде (ішкі немесе сыртқы) ойланамыз және осы үрдісте абстракция жасай білуіміз керек (метатанымды қосу) және осы диалогта сыни ойлау дағдыларын оның өнімділігі үшін пайдалануға тырысуымыз керек [3; 17].

Диалогтік ойлаудың бір түрі-бұл сократтық сұрақтар. Сонымен қатар, диалогтік ойлаудың бір түрі-қарама-қарсы көзқарастардың артықшылықтары мен кемшіліктерін, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын бағалау үшін жүзеге асырылатын диалектикалық ойлау.

9 *Логика мен дәйектілікке бағдарлау.* Бұл көзқарас сыни ойлаудың іргелі идеалдарының бірі болып табылады және өзінің де, айналасындағылардың да нанымдары мен сенімдеріндегі кез-келген қарама-қайшылықты тануға және шешуге бағытталған. Бұл бір нәрсе туралы барабар, объективті пікір білдіру, сөз бен іс арасындағы сәйкессіздіктерді жою, жанжалдасушы тараптарды объективті бағалаумен қосарланған стандарттардың мәселелерін түсіну әрекеті.

Нәтижелер және талқылау

«Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәнін енгізе отырып, авторлар сыни ойлауды дамыту төмендегілерге ықпал ететіндігін анықтады:

– білім алушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруына (ақпаратпен сауатты жұмыс істеу, онымен жұмыс істеу кезінде заманауи техникалық құралдар мен әдістерді қолдану) [18];

– танымдық мотивацияны дамытуына (пәнге деген қызығушылықты, ақпаратты түсіну және тұжырымдау қабілетін дамыту) [19];

– әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыруына (қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, әңгімелесушімен тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті) [2].

Сыни ойлауды дамыту технологиясы үш кезеңді қамтиды:

– шақыру (алынған ақпаратқа қызығушылықты ояту, материалды зерттеу мақсаттарын анықтау);

– ұғыну (білім алушының мәтінмен тікелей жұмысы, жаңа ақпарат алу, білім алушының қойылған білім беру мақсаттарын түзету) [3];

– ойлану және рефлексия (білім алушылардың оқылған материал бойынша өз пікірін қалыптастыру, қол жеткізілген мақсаттар мен шешілген міндеттер туралы қорытынды жасау, түзету және жаңа мақсаттар қою).

«Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәнін оқу кезінде білім алушылар бірнеше құралдарды пайдалану есебінен барлық үш сатыдан өтеді. Пәнге және оның материалдарына деген қызығушылықты ояту аралас оқыту (дәстүрлі және электронды әдістерді бірлесіп қолдану) арқылы жүзеге асырылады. Күндізгі оқу түріндегі дәріс сабақтарында

оқытушы қажетті ақпаратты хабарлайды және студенттерді электронды платформада орналасқан материалды өз бетінше оқуға жібереді. Торайғыров университетінің оқытушылары dot.tou.edu.kz.сайтын қолданады. Пәнді оқудағы белгілі бір еркіндіктің арқасында студенттер танымдық процесті белсендіреді. Қазіргі студенттер электронды ортада жұмыс істеуге машықтанған және оларға ыңғайлы. Курста пәннің мақсаттары мен міндеттері жазылып, білім алушы оны аяқтағаннан кейін алатын құзыреттері көрсетілген. Білім алушы материалдарға кез келген уақытта жүгіне алады және оқудағы олқылықтардың орнын толтыра алады.

Бұл ретте әрбір білім алушы пәннің мақсаттарына сәйкес өзі қол жеткізгісі келетін өз мақсаттарын қалыптастырады. Жаңа ақпарат қолда бар тәжірибеге салынып жүктеледі. Бұл кезеңдегі оқытушының негізгі міндеті білім алушының пәнді одан әрі оқуға деген қызығушылығын қолдау, жаңа сұрақтар қоюға ынталандыру, жауап іздеу болып табылады.

Енді мақсаттар мен міндеттер қойылғаннан кейін келесі кезеңге өтуге болады (түсіну). Бұл кезеңде студенттер ақпаратты өз бетінше оқиды, шақыру кезеңінде пайда болған өз мақсаттарына сәйкес материалмен танысады. Топтық жұмыс кезінде жеке іздеу және идеялармен алмасу жүреді.

Рефлексия кезеңінде барлық жаңа ақпарат иемденген болып, өз біліміне айналады. Рефлексивтік талдаудың арқасында білім алушылар алынған материалдың мағынасын түсіндіреді, әрі қарай оқу бағытын құрастырады (яғни түсініксіз, қызықты, әрі қарай түсіндіруді қажет етпейтін) [20]. Материалды талқылау және пікір алмасу кезінде студенттер бір процеске бірнеше көзқарас болуы мүмкін екенін түсінеді (мұны зерттеуші Р. Полдың сын тұрғысынан ойлау білім алушыларға олардың пікірі ең дұрыс және ақиқат болуы мүмкін деген сенімді жеңуге мүмкіндік береді) [17]. Бұл кезеңде зерттелген ақпаратты талдау, түсіндіру және шығармашылық өңдеу жүреді.

Тапсырмалардың көптеген нұсқалары болуы мүмкін, олардың мақсаты жалған жаңалықтарға қарсы тұруды дамыту болып табылады және бұл қызметті жүзеге асыру үшін дамыған сыни ойлау тұрғысы қажет.

Іс жүзінде студенттерді жалған журналистикамен таныстыру нақты мысалдар призмасынан, белгілі бір оқиғалардың, фактілердің, құбылыстардың және т.б. шығу табиғатын түсіндіруден басталады, максималды сенімділік пен көрнекілікке ие түсініктемелермен күшейтіледі.

Ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдау дағдыларын одан әрі дамыту әр түрлі БАҚ-та жұмыс істеуге негізделген. Практикалық сабақта студенттер белгілі бір хабарламалардың жалған сипатының дәлелдерін іздейді, анықтайды.

Осылайша, студенттерге ұқсас және ерекше белгілерді анықтау үшін жалған жаңалықтардың әртүрлі түрлері ұсынылады: Фото фэйк [7], бейне фэйк [13], мәтін/breaking news [21]. Бұл ретте, талдау барысында олар бірқатар іс-қимылдарды жүзеге асырып, дереккөздің беделін тексеруі, ресурстар мен фактчекинг сервистерін тарта отырып, жарияланымның мазмұнын тексеруі, басқа да дәлелдемелерді табуы тиіс.

Қорытынды

Студенттер әр түрлі медиа материалдарды өз бетінше бағалай алады (бұл жаңалықтар тақырыптары, мақалалардан, суреттерден, бейнелерден немесе мақалалардан алынған «қиындылар» болуы мүмкін), оларды жалған деп санауға болатын белгілерді көрсетіп, олардың түрін анықтап, өз таңдауын дәлелдей алады.

Жоғарыда аталған оқыту әдістері оқушылардың жаттығуларды орындаудағы, сапасыз журналистикаға қарсы тұру әдістерін игерудегі тиімділігін арттырады.

Шақыру, түсіну және рефлексия кезеңдері бір-бірімен келісілуі керек екенін атап өтеміз. Яғни, сабаққа арналған әдістерді таңдаған кезде педагог белгілі бір дәйектілік пен логиканы сақтауы керек [21]. Яғни, егер шақыру кезеңінде «негізгі терминдер» мен логикалық тізбектер қолданылса, онда рефлексия кезеңінде оларға оралып, ұсынылған оқиғаларды қайталау орынды болар еді [13].

«Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәнін оқытуда сыни ойлауды дамытуға арналған оқыту тәсілдерінің ішінен мыналарды бөліп көрсетеміз:

– материалдарды жүйелеу;
– дұрыс және бұрыс мәлімдемелерді талдау;
– қателерді анықтау және оларды өздігінен жою;
– себеп-салдар байланысын орнату;
– өз және басқа адамдардың жұмыстарына шолу жасау.

Қорытындылар

Сыни ойлауды дамытудың бастапқы нүктесі – автономия, икемділік және ойлау батылдығы, байқау және табандылық, өзін-өзі тануға, мета-білім мен жоспарлауға дайын болу, ақыл-ойдың күшіне деген сенімділік сияқты әмбебап мотивациялық және этикалық танымдық көзқарастар.

Сын тұрғысынан ойлаудың негізгі когнитивті білім беру стратегиялары мен құралдары (дағдылары) ретінде сыни оқу мен тыңдауды дамыту; ақпарат көздерінің, дәлелдер мен теориялардың дұрыстығын бағалау; шешімдерді жинақтауға және бағалауға орнату; сократтық пікірталас пен диалогтық

пайымдау дағдыларын пайдалану; қисындылық пен дәйектілікке бағдарлану әдістемелік тәсілдері мен амалдары әрекет ете алады.

Осылайша, қазіргі білім беруде сыни ойлауды дамытудың тиімді бағдарламалары мен әдістерін құрудың негізі өзара байланысты танымдық компоненттер жүйесін, мотивациялық және этикалық көзқарастарды, стратегиялар мен құралдарды қамтитын сыни ойлаудың тұжырымдамалық негізін түсіну болып табылады.

Біз «Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәні мысалында болашақ журналистердің сыни ойлауын дамытуды қарастырдық. Біз сыни тұрғыдан ойлау пайымдаудың немесе сынның негативтілігін білдірмейді,бірақ негізделген шешімдер қабылдау тәсілдерінің әртүрлілігін саналы түрде қарастыруды білдіреді.

«Фейкньюс, фактчекинг, әдіснама және құралдар» пәні бойынша сабақтарда білім алушылар шығармашылық тапсырмалардың көмегімен сыни ойлауды дамытады. Олар жеке-жеке орындалады, бірақ оларды бүкіл топ немесе кіші топтар талқылайды, өйткені сыни ойлауды дамыту кезінде студенттердің бір мәселе бойынша мүлдем басқа пікірлер алу мүмкіндігін түсінуі өте маңызды.

Осылайша, әдістеме студенттерде фактчекинг және сыни ойлау дағдыларын дамытуда үлкен әлеуетке ие, өйткені ол алдымен ақпарат көздерінің сенімділігі мен шынайылық дәрежесін бағалауды, ұсынылған деректерді салыстыруды, өз бетінше талдауды қаншалықты үйренгендерін тексереді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Ваганова, О. И., Иляшенко, Л. К.** Основные направления реализации технологий студентоцентрированного обучения в вузе // Вестник Мининского университета. – 2018. – Т. 6. – № 3. – С. 2. – DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-3-2

2 **Butler, H. A.** Halpern Critical thinking assessment predicts real-world outcomes of critical thinking. Applied Cognitive Psychology, 2012. – Vol. 26. – Issue 5. – P. 721–729. – DOI: https://doi.org/10.1002/acp.2851

3 **English, A. R.** Dialogic teaching and moral learning: self-critique, narrativity, community and 'Blind Spots'. Journal of Philosophy of Education, 2016. – Vol. 50. – Issue 2. – P. 160–176. – DOI: https://doi.org/10.1111/1467-9752.12198.

4 **Mercier, H., Boudry, M., Paglieri, F., Trouche, E.** Natural-born arguers: Teaching how to make the best of our reasoning abilities. Educational Psychologist,

2017. – Vol. 52. – Issue 1. – P. 1–16. – DOI: https://doi.org/10.1080/00461520.2016.1207537

5 **Forawi, S. A.** Standard-based science education and critical thinking. Thinking Skills and Creativity, 2016. – Vol. 20. – P. 52–62. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.02.005

6 **Schmaltz, R. M., Jansen, E., Wenckowski, N.** Redefining critical thinking: Teaching students to think like scientists. Frontiers in Psychology, 2017. – Vol. 8. – P. 459. – DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00459

7 **Weaver, M. G., Samoshin, A. V., Lewis, R. B., Gainer, M. J.** Developing students' critical thinking, problem solving, and analysis skills in an inquiry-based synthetic organic laboratory course. Journal of Chemical Education, 2016. – Vol. 93. – Issue 5. – P. 847–851. – DOI: https://doi.org/10.1021/acs.jchemed.5b00678

8 **Volkov, E. N.** Learning scientific (critical) thinking skills and visual objectivization of knowledge: Content, practices, tools. Bulletin of Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod. Series: Social Sciences, 2016. – No. 2. – P. 199–203. (In Russian). [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=26815797

9 **Gor'kov, I. A.** Critical thinking and philosophical education in contemporary society. Prepodavatel XXI vek, 2015. – No. 2–1. [Electronic resource]. – P. 41–47. (In Russian) [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=23803881

10 **Dzhioeva, A. R.** About didactic aspect of critical thinking development technology. World of Science, Culture and Education, 2015. – No. 4. – P. 126–128. (In Russian) [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=24107654

11 **Sayfudinova, A. V., Pushkina, V. P.** Critical thinking as perspective technology of training. Modern Education: Contents, Technologies, Quality, 2016. – Vol. 1. – P. 268–270. (In Russian) [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=26530254

12 **Tsukerman, G. A., Mitina, O. V.** Critical thinking diagnostics. Voprosy Psychologii, 2015. – No. 3. – P. 15–30. (In Russian) [Electronic resource]. – URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=25510936

13 **Tan, C. A.** Confucian conception of critical thinking. Journal of Philosophy of Education, 2017. – Vol. 51. – Issue 1. – P. 331–343. – DOI: https://doi.org/10.1111/1467-9752.12228.

14 **Lin, S. S.** Erratum to: Science and non-science undergraduate students' critical thinking and argumentation performance in reading a science news report. International Journal of Science and Mathematics Education, 2016. – Vol. 14. – Issue 5. – P. 997–997. – DOI: https://doi.org/10.1007/s10763- 014-9524-2.

15 **Rapanta, C.** Teaching as abductive reasoning: The role of argumentation. Informal Logic, 2018. – Vol. 38. – No. 2. – P. 293–311. – DOI: https://doi.org/10.22329/il.v38i2.48497.

16 **Zenker, F.** Introduction: reasoning, argumentation, and critical thinking instruction. Topoi, 2018. – Vol. 37. – Issue 1. – P. 91–92. – DOI: https://doi.org/10.1007/s11245-016-9416-x.

17 **Novotny, N. L., Stapleton, S. J., Hardy, E. C.** Enhancing critical thinking in graduate nursing online asynchronous discussions. Journal of Nursing Education, 2016. – Vol. 55. – Issue 9. – P. 514–521. – DOI: https://doi.org/10.3928/01484834-20160816-05

18 **Abrami, P. C., Bernard, R. M., Borokhovski, E., Waddington, D. I., Wade, C. A., Persson, T.** Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis. Review of Educational Research, 2015. – Vol. 85. – Issue 2. – P. 275–314. – DOI: https://doi.org/10.3102/0034654314551063.

19 **Bolger, D. J., Mackey, A. P., Wang, M., Grigorenko, E. L.** The role and sources of individual differences in critical-analytic thinking: a capsule overview. Educational Psychology Review, 2014. – Vol. 26. – Issue 4. – P. 495–518. DOI: https://doi.org/10.1007/s10648-014-9279-x.

20 **Noone, C., Hogan, M. J.** A randomised active-controlled trial to examine the effects of an online mindfulness intervention on executive control, critical thinking and key thinking dispositions in a university student sample. BMC Psychology, 2018. – Vol. 6. – P. 13. – DOI: https://doi.org/10.1186/s40359-018-0226-3.

21 **Song, X.** 'Critical thinking' and pedagogical implications for higher education. East Asia, 2016. – Vol. 33. – Issue 1. – P. 25–40. – DOI: https://doi.org/10.1007/s12140-015-9250-6.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

*Р. Ш. Торпищева[1], *Е. И. Бурдина[2], К. Б. Мукатаева[3], Д. Б. Абыкенова[4]*
[1,2,3]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар;
[4]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ-ЖУРНАЛИСТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Сегодня мы можем наблюдать широкий избыток информации, как правдивой, так и ложной. Это породило недоверие и привело к тому, что массовая журналистика потеряла большую часть своей аудитории. Потребность в критическом мышлении стала более очевидной, чем когда-либо. Журналистика, преподаваемая в университетах претерпевает интенсивные изменения в результате давления, оказываемого цифровизацией. Журналистское образование должно учитывать не только технологические навыки, но и компетенции, способствующие развитию критического мышления, что имеет основополагающее значение в журналистской профессии. Статья посвящена вопросам развития критического мышления у журналистов, обучающихся в вузах. Анализируется сущность критического мышления на фоне изменившихся парадигм в высшем образовании, которое призвано развивать качества для того чтобы быть востребованным профессионалом. Рассматриваются особенности критического мышления. Изучив исследования, авторы определили понятие «критическое мышление» – способность ставить новые вопросы, вырабатывать аргументы, принимать независимые и продуманные решения. Задачей здесь выступает необходимость студентам преодолеть предубеждения о категоричной верности и правильности их решения. Представлен всесторонний анализ развития критического мышления при изучении дисциплины «Фейкньюс, фактчекинг, методология и инструментарий». Описываются этапы развития критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, высшая школа, журналист, студент, рефлексия, суждения, выводы.

*R. Sh. Torpichsheva[1], *Ye. I. Burdina[2], K. B. Mukatayeva[3], D. B. Abykenova[4]*
[1,2,3]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar;
[4]Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

CRITICAL THINKING DEVELOPMENT OF STUDENTS-JOURNALISTS

Today we can observe a wide glut of information, both true and false. This created distrust and led to the fact that mass journalism lost most

of its audience. The need for critical thinking has become more evident than ever. The journalism taught in universities is undergoing intense change as a result of the pressures exerted by digitalization. Journalistic education should take into account not only technological skills, but also competencies that contribute to the development of critical thinking, which is fundamental in the journalistic profession. The article is devoted to the development of critical thinking among journalists studying at universities. The essence of critical thinking is analyzed against the background of changing paradigms in higher education, which is designed to develop qualities in order to be a sought-after professional. The features of critical thinking are considered. After studying the research, the authors defined the concept of «critical thinking» like the ability to raise new questions, develop arguments, make independent and thoughtful decisions. The task here is the need for students to overcome the belief in the categorical fidelity and correctness of their decision. There is a comprehensive analysis of the development of critical thinking in the study of the discipline «Fakenews, fact-checking, methodology and tools». Also there are described the stages of development of critical thinking.

Keywords: critical thinking, higher education, journalist, student, reflection, judgments, conclusions.

ҒТАМР 14.01.45

https://doi.org/10.48081/HPAC3388

М. У. Тусеев[1], Ж. З. Торыбаева[2], В. С. Собкин[3]

[1,2]Қ. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.;

[3]РБА жанындағы Білім беруді Басқару институты, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ.

БІЛІМДІК ОРТАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ – МАҢЫЗДЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Бұл мақалада білімдік ортада салауатты тұлғаны дамытудың негізгі шарттарының бірі болып табылатын - психологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді қарастырады. Білімдік орта мен психологиялық қауіпсіздік ұғымына сипаттама берген ғалымдардың еңбектеріне жан-жақты талдау жасалынып, педагогикадағы білім беру ортасының қауіпсіздігін және оның қорғаныс қызметін арттырудың жолдары үлгіленеді. Педагогикадағы білім беру ортасының қауіпсіздігі, оның балалардың психологиялық саулығын қамтамасыз етуге әсері мен білім беру ортасы жағдайларын жетілдірудің теориялық және практикалық мәселелері талқыланады. Келтірілген негіздемелерді жүйелей келе, мектептің білімдік ортасының негізгі психологиялық параметрі ретінде тұлғаның психикалық саулығы үшін зиянды, психологиялық күш көрсету категориясы арақатынасын белгілей отырып, оның қауіпсіздігінің сипаттамасы ұсынылады. Білім беру қауіпсіздігі - бұл педагогикалық, әлеуметтік және психологиялық жағдайларды арттыру болып саналады. Мектептің білім беру ортасындағы психологиялық қауіпсіздік-психологиялық салауатты тұлға дамуына ықпал ететін шарт болып табылады. Психологиялық білімді мектеп тәжірибесіне қолдану мен психологиялық көмек көрсету жоғары кәсіби дайындықты, білімділікті талап етеді. Мектептің білімдік ортасының психологиялық қауіпсіздігі мәселесіне байланысты бірқатар тұғырларды, педагогикалық-психологиялық технологияларды орынды қолдану «өте күрделі өнімді» - психологиялық сау тұлғаны жасап шығаруға толық негіз бар екендігі баяндалады.

Кілтті сөздер: білімдік орта, қауіпсіздік, денсаулық, оқушылар, психологиялық қауіпсіздік.

Кіріспе

Қоғамның ең бірінші байлығы – адам. Онтогенездің алғашқы сәтінен-ақ адамзаттың дамуына білім саласы көп күш жұмсайды. Осындай өзекті мәселелердің бірінде адамдарды қалай психологиялық жақтан аман сақтап қалу сұрақтары тұр. Білім беру қауіпсіздігі – бұл әлеуметтік және психологиялық жағдайларды арттыру болып саналады.

Психологиялық қауіпсіздік психологиялық салауатты тұлға дамуына ықпал ететін шарт болып табылады. Психологиялық білімді мектеп тәжірибесіне қолдану мен психологиялық көмек көрсету жоғары кәсіби дайындықты, білімділікті талап етеді.

Білімдік ортаның психологиялық сипаттамасы адамның ішкі табиғаты толыққанды ашылуы үшін қажетті шарттар анықталмаған жағдайда толық болмайды. Біз осы шарттардың жиынтығы «психологиялық қауіпсіздік» ұғымымен анықталуы мүмкін деген ойдамыз.

Материалдар мен әдістер

Білім беру ортасының қауіпсіздігі мен балалардың психологиялық саулығына әсері – соңғы онжылдықта білім беру проблемаларын талқылау мен зерттеу кезінде кеңінен қолданып келе жатқан ұғым. Десекте, алғашқы зерттеу кезеңде аталмыш мәселе бойынша материалдар жинақтап, жүйеге келтіру болды.

Сонымен, ғылыми, оқу, әдістемелік еңбектерге жүргізілген талдаулар барысында «орта» айнала ретінде, адамды қоршаған жағдайлар мен ықпалдардың жиынтығы ретінде, сонымен бірге бұл жағдайлармен байланыстырылған адамдар қауымы белгіленеді» [1]. Ал, Уикипедияда болса «адамдар тартылған қоғамдық қарым-қатынастармен тұрақты байланыста болатын олардың қалыптасуы, тіршілік етуі, дамуы және іс-әрекеттерінің қоғамдық (материалдық және рухани) жағдайларын қамтитын адамның қоршаған әлеуметтік әлемі (социум)» [2].

Л. И. Божович ортаны «даму жылдамдығын, жаңа сапалы құрылымдардың пайда болуын қамтитын, дамудың ішкі және сырттай жағдайларының ерекше бірігуі» деп анықтады [3]. Әйгілі психологтың пайымы бойынша ортаға қосылған баланың уайымдарының, оның көзқарасын, ортаға деген қатынасын зерделеу өте маңызды. Кез-келген әлеуметтік-кеңістік шеңберінде жеке тұлғаның даму процесінің іске асырылуы білім беру ортасы болып табылады [3].

«Білім беру ортасын әлеуметтік-мәдени ортаның шағын жүйесі ретінде, тарихи қалыптасқан факторлардың, жағдайлардың, шарттардың жиынтығы ретінде жеке тұлғаны дамытудың арнайы ұйымдастырылған педагогикалық шарттарының тұтастығы ретінде қарастыруға болады»[4]. Қазіргі кездегі

ғылыми әдебиеттерде «білім беру ортасы» ұғымы баланың жетілуін сипаттайтын маңызды педагогикалық-психологиялық категория ретінде қарастырылады, яғни бұл оның мақсат пен міндеттерін және негізгі қызметін анықтайды. Осыған байланысты, «білім беру ортасы оқушы тұлғасын дамуына ықпал ететін шарттар жиынтығы, яғни әлеуметтік-мәдени-кеңістік ортаға тән мүмкіндіктер жүйесі», дейді В. А. Ясвин [5]. Ал, В. В. Рубцов өз зерттеуінде «білім беру ортасы» түсінігін жас ерекшелігіне байланысты қауымдастық ретінде қарастырып, оның құрамдас компоненттеріне: а) баланың ересектермен және басқа балалармен өзара байланысы; б) өзара түсінісу, коммуникациялар, рефлексия процестері; в) тарихи-мәдени компонентін ұсынды [6].

Десекте кез келген жүйенің тұрақтылығы мен дамуының алғышарты ол оның қауіпсіздігі. Яғни, қауіпсіздік мәселесі кілттік, шешуші мәнге ие болады. Сонымен зерделеу барысында аталмыш мәселені әртүрлі тұрғыдан қарастыруға, жүргізілген талдау мәселенің ауқымын анықтауға және тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Тәжірибелік-зерттеу жұмыстарының мақсаты мен қойылған міндеттеріне сәйкес мәселені шешуде мынадай зерттеу әдістерді пайдаландық: бақылау, әңгімелесу, сауалнама жүргізу (болашақ педагог-психологтардың аталмыш мәселе тұрғысынан дайындығының нақты жай-күйін айқындау үшін); тестілеу; педагогикалық модельдеу; эксперимент; тәжірибелік-эксперименттік жұмыс қорытындылары бойынша сараптама жасау, математикалық, статистикалық әдістер.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі уақытта ғылымда қауіпсіздікті түсіндіруге және оны құруға байланысты философиялық, әлеуметтанушылық, психологиялық, құқықтық, кибернетикалық,және т.б. тұғырлар бар. Олардың барлығы үшін ортақ тұжырым: қауіпсіздік- ол әлеуметтік, экономикалық, техникалық, экологиялық және биологиялық жүйелердің қызмет етуі мен дамуы сипаттамалары мен өлшемдерінің бірі екендігі болып табылады.

Мектеп – жан-жақты қамтылған психологиялық қауіпсіздіктің жалпы теориясына негізделе отырып, өзінің жергілікті (жеке) қауіпсіздік жүйесін құра алатын, аталмыш үдеріске тікелей атсалысатын, қоғамда кеңінен таралған әлеуметтік институттардың бірі болып табылады.

«Қауіпсіздік – әлеуетті құрбандар мен олардың қауіптерін қамтитын жүйенің қасиеті. Ол құрбанның төзімділігімен, тұрақтылығымен, өміршеңдігімен және оның келесі әдістерді пайдалануымен қамтамасыз етіледі: қашу, қауіп-қатер көздері мен сын-қатерлерді жою немесе қорғалу. Сондықтан мектептегі білім беру ортасы ең бастысы ол білім алушылардың

өмірлік маңызды қажеттіліктері мен мүдделерін ішкі және сыртқы қатерлерден қорғау, яғни қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады» [7].

Оқушылары тым артық сыныптар, ондағы мақсаттануды сақтау қиындығы және оқушылардың басым көпшілігіне мұғалімнің назар аударуға үлгермеуі; қатаң тәртіп болу кезінде педагогтар қамқорлығының жетіспеуі; қатарластары және (немесе) оқытушылар тарапынан оқушыға деген бөтен пиғылысыз қатынасы мен оқшаулау; тұлғааралық қатынастардағы ширығулық және талаптарға сай келмеу – білім беру ортасының (соның ішінде, оқу орындарының) қауіпсіз болу қабілетін төмендететін сипаттамалар болып табылады. Ал мамыражай атмосфера; оқушылар жұмысынан бөтен ойсыз жоғары нәтижелер күту, оқушыларды бағалаудың бірдей тәсілдері; білім беру ортасы мен оқыту процесіне тартылудың, сондай-ақ ата-аналар тартылуының жоғары деңгейі; өзара іс-қимылдың әлеуметтік дағдыларына оқыту сияқты сипаттамалар білім беру ортасының қауіпсіздігін және оның қорғаныс қызметін арттырады, – деп келтіреді З. М. Балғымбаева, Н. С. Ахтаева [1, б. 10–11].

Қауіпсіз психологиялық шарттар деп нені түсіну қажет? Анықтама сөздіктерде «қауіпсіз» ұғымына мынадай түсініктеме береді: «қауіп төндірмейтін, берік қорғалған, зиян келтірмейтін» [8, б. 79]. Психологиялық зерттеулерде Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтерінде, стресстен қорғайтын және психикалық ауытқулардың алдын алатын қауіпсіздік факторлары жеткіліксіз қарастырылған, сонымен қатар адам тұлғасы дамуындағы психологиялық қорғаныстың рөліне үлкен назар аударылады [9;10].

Оқушының тұлға болып қалыптасуына өзінен үлкендермен (мұғалімдер), өз қатарларымен (сыныптастары), әрекеттің жаңа түрлері (оқу арқылы), ұжымның (бүкіл мектеп, сынып) қарым-қатынасы әсер етеді. Оларда әлеуметтік сезімдер элементтері қоғамдық мінез-құлық (ұжымшылдық, өз әрекетіне жауапкершілік, жолдастық, қамқорлық, т.с.с.) дағдылары қалыптасады.Төменгі сынып оқушыларына адамгершілік саналар мен тұлғаның оң қасиеттерін қалыптастыру мүмкіндігі зор. Оқушылардың тез икемделгіштігі, сезгіштігі, еліктеуге құмарлығын мұғалім беделіне сүйене отырып, жоғары адамгершілікті тұлғаны қалыптастыруға болады. Адами мінез-құлық негізі бастауыш сыныпта қалыптасады,оның тұлғаны әлеуметтендіруде маңызы зор. Дәл осы кезеңде оқушы денсаулығының негізі мен салауатты өмір сүру нормаларының принцптеріне деген сұранысы қалыптасады.

Психологиялық қауіпсіздік орта - бұл білім процесінің субъектілерінің өзара әрекетесуіне түрткі болатын, еркін, жеке-сенімді қарым-қатынас

қажеттілігін қанағаттандыруға ықпал ету арқылы психикалық саулығын арттыратын референттік маңыздылығы бар білім беру ортасы.

Сонымен жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін талдау барысында мектептегі білім беру ортасындағы орын алатын қауіп-қатерлерді айқындауға мүмкіндік берді: оқушылардың негізгі қажеттіліктерінің қанағаттанбауы, психологиялық зорлық-зомбылық, сондай-ақ оқушылар үшін ортаның референттік маңызының болмауы.

Педагогикалық-психологиялық теория мен озат тәжірибені зерделеу барысында жалпы білім беретін мектеп жағдайында психологиялық қауіпсіз ортаның құрудың негізгі шарттары анықталды: білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету технологияларын құру және енгізу; мектептегі психологиялық қауіпсіз ортаны құрудың екінші шарты ретінде: мектептегі білім субъектілер арасындағы қатынастар гуманистік парадигма негізінде болуы тиіс.

Мектеп жағдайындағы білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оған төнетін қауіптерді алдын алу, жою (түзету) бойынша кешенді жұмыстардың ұйымдастырылып жүргізілуі.

Жалпы білім беретін мектепте психологиялық қауіпсіз ортасын қамтамасыз ету мақсатында педагогикалық-психологиялық қолдау қызметін ұйымдастыруды қажет етеді. Ол үшін білім беру мекемесінде педагогикалық-психологиялық қолдау қызметінің мазмұндалған аспектілері айқындалып, кешенді түрде жүзеге асыру жолдары нақтылануы тиіс.

Психологиялық қауіпсіз білім беру ортасын құру-бұл білім беру ортасының барлық субъектілерінің жалпы мақсаты. Олай болса, мектептегі психологиялық қауіпсіздік ортасын қалыптастыру мақсатында ата-аналармен арнайы бағыттыр бойынша жұмыс жүргізу тиіс: психологиялық білімін жетілдіру, психологиялық кеңес беру, алдын алу мен түзету жұмыстары. Осы жұмыстардың барлығына мектептің психологиялық-педагогикалық қызмет басшылық жасайды, көмектеседі, тиісті ұйымдармен бірігіп іске асыруды қамтамасыз етеді.

Бұл жағдайда психологиялық диагностика жеке тұлғаның нормативтік психикалық дамуының ерекшеліктерін ғана емес, сонымен қатар білім беру ортасының барлық субъектілерінің (оқу-тәрбие процесінің) психологиялық қауіпсіздігін анықтауға бағытталуы тиіс.

Педагог-психологтың мектептегі психологиялық қауіпсіз ортаны қалыптастыруда кәсіптік стандартында сәйкес келесі қызметтер атқарады: мектептегі білім беру ортаның жағдайын диагностикалау негізінде жағдайын анықтау; білім беру ортасының жайлылығы мен қауіпсіздігін психологиялық сараптау (бағалау); білім беру субъектілеріне психологиялық кеңес беру;

ата-аналар мен мұғалімдермен психологиялық ағарту және білімін жетілдіру бойынша, сонымен оқушылармен түзетуші-дамытушылық жұмыстарды атқарады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, жалпы білім беретін мектептегі психологиялық қауіпсіз ортасы білім субъектілірінің тұлғалық қажеттіліктеріне сәйкестендіріліп, рухани, дені сау, үйлесімді жеке тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз ететін жүйе ретінде құрылуы тиіс; мектепте психологиялық қауіпсіз ортасын қамтамасыз ету мақсатында педагогикалық-психологиялық қолдау қызметін жүйелік түрде ұйымдастырылуы тиіс деп тұжырымдаймыз.

Зерделенген мәселенің өзектілігі мектеп ортасының психологиялық қауіпсіздігін құруға ықпал ететін және олардың психикалық денсаулығын қамтамасыз ететін білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық сүйемелдеу технологияларын кең қолдану қажет деп санаймыз, яғни кең тәжірибеде әдістемелік қолдау бағыты бойынша жұмыстар жүйелі түрде жүргізілуі тиіс.

Мектептегі ортада психологиялық зорлық-зомбылық жағдайларын, әсіресе оқушылар арасындағы соңғы кезде кең өріс алған буллинг, кибербуллинг, моббингті болдырмау үшін: оқушылар, мұғалімдер мен ата-аналарға арнайы семинар-тренингтер ұйымдастырып жүргізу қажет; мектеп субъектілеріне арналған өзара әрекеттесу ережелерін әзірлеу және талқылау; сол ережелерге сәйкес қарым-қатынастарды үйлестіру; мектеп ұжымында шиеленістерді алдын алу; тұлғалық пен кәсіби «жану», стресті төмендету үшін педагогикалық-психологиялық қолдау қызметін жандандыру қажет деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Балғымбаева, З. М., Ахтаева, Н. С.** Білім берудегі практикалық психология: оқу құралы. – Алматы : Қазақ университеті, 2013. – 250 б.

2 Әлеуметтік орта –Уикипедияю [Электронный ресурс]. – https: // kk.m.wikipedia.org / wiki/%D3%98%D0%BB%D0%B5%D1%83%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%82%D1%96%D0%BA_%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B]

3 **Бекембетова, Л. И., Архабаева, Б. Д.** «Білім беру ортасы» түсінігінің мазмұны. [Электронный ресурс]. – http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Pedagogica/6_162042.doc.htm]

4 **Шерьязданова, Х. Т., Абеуова, И. А., Ныгметова, К. Н.** Психопедагогика здоровья: Учебное пособие. – Алматы : ТОО «Типография Комплекс», 2006. – 280 с.

5 **Ясвин, В. А.** Образовательная среда: от моделирования к проектированию: монография – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

6 **Рубцов, В. В., Улановская, И. М.** Технология оценки образовательной среды школы. Учебно-методическое пособие для школьных психологов. – М. : Психологический ин-т РАО, 2010. – 256 с.

7 **Зайцев, М. С., Мальцев, В. П.** Методологические аспекты образовательной деятельности по основам безопасности жизнедеятельности школьников// Инновационная наука. – Уфа, 2017. – № 2. – С. 172–174.

8 **Старшенбаум, Г. В.** Энциклопедия начинающего психолога. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2016. – 346 с.

9 **Киршбаум, Э. И., Еремеева, А. И.** Психологическая защита. – М. : Генезис, 2000. – 181 с.

10 **Сухов, А. Н.** Социальная психология безопасности: Учебное пособие. – М. : Смысл, 2002. – 256 с.

REFERENCES

1 **Balǵymbaeva, Z. M., Ahtaeva, N. S.** Bilim berýdegi praktıkalyq psıhologıa [Balgimbaeva, Z.M, Akhtaeva, N.S. Practical psychology in education/ a tutorial] – Almaty : «Khazak universiteti». 2013. – 250p.

2 Áleýmettik orta-Ýıkıpedıa /Social environment - Wikipedia/ [Electronic resource]. – https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D3%98%D0%BB%D0%B5%D1%83%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%82%D1%96%D0%BA_%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%0]

3 **Bekembetova, L. I., Arhabaeva, B. D.** «Bilim berý ortasy» túsiniginiń mazmuny [Bekembetova, L. I., Arhabaeva, B. D. The content of the concept of»EducationalCenter»] Electronic resource]. – http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Pedagogica/6_162042.doc.htm]

4 **Sherıazdanova, H. T., Abeýova, I. A., Nyǵmetova, K. N.** Psıhopedagogıka zdorová [Sherıazdanova H. T., Abeýova I. A., Nyǵmetova K. N. Psychopedagogy of health] a tutorial. – Almaty, 2006. – 280 p.

5 **Yasvın, V. A.** Bilim berý ortasy: modeldeýden dızaınǵa deıin [Yasvin, V.A. Educational environment: from modeling to design] monograph. – M. : Maǵynasy, 2001. – 365 p.

6 **Rýbtsov, V. V., Ýlanovskaya, I. M.** Mekteptiń bilim berý ortasyn baǵalaý tehnologıasy [Technology for assessing the school's educational environment : tutorial]. – Moscow : Psıhologıcheskıı ın-t RAO, 2010. – 256 p.

7 **Zaısev, M. S., Malsev, V. P.** Oqýshylardyń tirshilik áreketiniń qaýipsizdik negizderi boıynsha bilim berý qyzmetiniń ádisnamalyq aspektileri [Zaisev, M. S., Malsev, V. P. Methodological aspects of educational activities on the basics of life safety of schoolchildren]. – Inovasıalyq ǵylym. – Ýfa, 2017. – № 2. – P. 172–174.

8 **Starshenbaým, G. V.** Ensiklopedia nashinayushego psikhologa [Starshenbaum, G. B. Encyclopedia of the beginning psychologist] – Rostov-na-Doný : Fenıks, 2016. – 346 p.

9 **Kirshbaum, E. I., Eremeeva, A. I.** Psikhologicheskaya zachita [Kirshbaum, E. I., Eremeeva, A. I. Psychological protection : monograph]. – Moscow : Genezes, 2000. – 181p.

10 **Sýhov, A. N.** Sosialnaya psikhologia bezopasnosti [Sukhov, A.N. Social psychology of security : tutorial]. – Moscow : Maǵynasy, 2002. – 256 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**М. У. Тусеев[1], Дж. З. Торыбаева[2], В. С. Собкин[3]*
[1,2]Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави,
Республика Казахстан, г. Туркестан;
[3]Институт Управления образованием РАО,
Российская Федерация, г. Москва.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ КАК ВАЖНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся обеспечения психологической безопасности как одного из основных условий развития здоровой личности в образовательной среде. Всесторонний анализ работ ученых, описывающих концепции образовательной среды и психологической безопасности, моделирует пути повышения безопасности образовательной среды и ее защитной функции в педагогике. Рассматриваются теоретические и практические вопросы безопасности образовательной среды в педагогике, ее влияние на психологическое здоровье детей и улучшение условий образовательной среды. Систематизируя вышеперечисленные выводы, дается характеристика безопасности человека, устанавливающая соотношение категории психологического насилия, вредного для психического здоровья человека, как основного психологического параметра школьной образовательной среды. Образовательная безопасность - это улучшение педагогических, социальных и психологических условий. Психологическая безопасность в образовательной среде школы – это условие, способствующее развитию психологически здорового человека. Применение психологических знаний в школьной практике и оказание психологической помощи требует высокой профессиональной подготовки и образования. В связи с проблемой психологической безопасности образовательной среды школы констатируется, что правильное использование ряда платформ, педагогических и психологических технологий имеет все основания для создания «очень сложного продукта» – психологически здорового человека.

Ключевые слова: образовательная среда, безопасность, здоровье, учащиеся, психологическая безопасность.

**M. U. Tuseev[1], J. Z. Torybayeva[2], V. S. Sobkin[3]*
[1,2]Khoja Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University,
Republic of Kazakhstan, Turkestan;
[3]Institute of Education Management RAE,
Russian Federation, Moscow.
Material received on 14.09.22.

SAFETY OF THE PSYCHOLOGICAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS AN IMPORTANT PEDAGOGICAL PROBLEM

In this article the author investigates the issues related to provision psychological safety as one of the main conditions for the development of a healthy personality in the educational environment. A comprehensive analysis of the works of scientists describing the concepts of the educational environment and psychological safety, simulates ways to improve the safety of the educational environment and its protective function in pedagogy. The theoretical and practical issues of the safety of the educational environment in pedagogy, its influence on the psychological health of children and the improvement of the conditions of the educational environment are considered. Systematizing the above conclusions, a characteristic of human security is given, which establishes the relationship between the category of psychological violence, harmful to human mental

health, as the main psychological parameter of the school educational environment. Educational security is about improving pedagogical, social and psychological conditions. Psychological safety in the educational environment of a school is a condition that contributes to the development of a psychologically healthy person. The application of psychological knowledge in school practice and the provision of psychological assistance requires high professional training and education. In connection with the problem of the psychological safety of the educational environment of the school, it is stated that the correct use of a number of platforms, pedagogical and psychological technologies has every reason to create a «very complex product» – a psychologically healthy person.

Keywords: educational environment, safety, health, pupils, psychological safety.

ҒТАМР 14.35.01

https://doi.org/10.48081/DLXR3047

***Ж. А. Ширинбекова[1], Г. К. Сланбекова[2], С. К. Ксембаева[3]**
[1,2]Қарағанды Бөкетов университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.;
[3]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ОҚЫТУШЫЛАРЫНДАҒЫ КӘСІБИ СТРЕССТІҢ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада жоғары мектеп оқытушыларындағы кәсіби стресстің көріну ерекшеліктері докторлық диссертацияның тақырыбы аймағындағы эмпирикалық зерттеу нәтижелері ұсынылған. Жоғары мектеп оқытушыларындағы кәсіби жанып кетуін тудыратын негізгі факторлар қарастырылған. Университет оқытушыларының гендерлік ерекшеліктері талданған. Оқытушылардың бойындағы пайда болған кәсіби стресске әлемді жайлаған пандемия ықпалының ерекшеліктері сипатталған. Т. В. Форманюктың оқытушылардың эмоционалды жануға әкелетін факторлары ұсынылған. Конроның стресске реакция типтерінің ерекшеліктері талданып, сипатталған. Эмоциялық стресске осал адамдардың сипаттамалары ұсынылған. Жоғары мектеп оқытушыларының күрделі ұйымдасқан аспектілері сипатталған. З. Есареваның жоғары оқу орын оқытушысына берген анықтамасы ұсынылған. З. Есареваның жоғары мектеп педагогының жұмысындағы баланс орнату теориясы талданған. Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде жүргізілген зерттеме нәтижелері ұсынылған. В. В. Бойконың «Кәсіби жанып кету деңгейін бағалау» әдістемесі нәтижелері талданып, диаграмма түрінде ұсынылған. «Психожарақаттаушы жағдайларды бастан кешіру», «Өзімен қанағаттанбау», «Торға түсу», «Үрей және депрессия», «Қысым», «Адекватты емес таңдамалы эмоционалды реакция», «Эмоционалды-рухани дезориентация», «Эмоцияларды үнемдеу аймағының кеңеюі», «Кәсіби міндеттер редукциясы», «Резистенция», «Эмоционалды дефицит», «Эмоционалды шеттелу», «Тұлғалық шеттелілу», «Психосоматикалық және психовегетативті

бұзылыстар», «Сарқылу» шкалалары бойынша салыстырмалы нәтижелер сипатталған.

Кілтті сөздер: кәсіби жану, кәсіби стресс, эмоциялар, оқытушылар, депрессия, резистенция.

Кіріспе

Осыған дейінгі кәсіби жанып кету мәселесіне арналған зерттеу жұмыстары көбіне педагог еңбектеріне арналған болып келеді. Жоғары мектеп педагогтеріндегі кәсіби жануды тудыратын негізгі факторларға жатады: күнделікті шектен тыс жұмыс салмағы, студенттер үшін жоғарғы жауапкершілік, интелектуалды жұмыс типтерінің араларындағы дисбаланс, моральды жауапкершіліктер, рөлдік жауапкершіліктер және т.б. Оқытушы кәсібі қазіргі таңда көбіне әйел қауымынан тұратындықтан жоғарыда келтірілген мәселелерге үйдегі жұмыстар, бала мен өз отбасына берілетін уақыттың тапшылығы қосылып дағдарысты күшейте түсетіні сөзсіз. Оның үстіне соңғы жылдағы әлемде алып жатқан пандемия өз үлесін қосып жатқаны да белгілі. Өйткені, жоғары мектеп оқытушыларының онсыз да улүлесін салмақ жұмыс аумақтарына қашықтықтан оқытумен байланысты іс-шаралар келіп қосылғаны белгілі.

Т. В. Форманюк оқытушылардың «эмоционалды жануына» әсер ететін үш факторды бөліп көрсетеді. Олар: тұлғалық, рөлдік, ұйымдастырушылық.

Тұлғалық фактор стреске реакция беру тәсілдері мен басқа да индивидуалды ерекшеліктерден тұрады. Мысалы, жұмыс мәнділігінің төмен бағалауы, кәсіби өсумен қанағаттанбау және автономдылықтың жетіспеушілігі «жанудың» дамуын жылдамдатады. К. Конроның пайымдауынша бұл ретте неғұрлым осал адамдар стресске А типіндегі реакция беретін тұлғалар болып келеді. Сонымен қатар, кәсіби жанып кетуге шектен тыс еңбекқор адамдар да жылдам беріледі. Яғни, олар жоғары серпіліспен, жауапкешілікпен жұмысқа кіріседі, алайда бір нәрсе өз ойлағандағыларындай бола қоймаса жылдам сөніп қалатыны да белгілі. Рөлдік фактор қақтығыстық рөлдерімен және рөлдік анықталмағандықпен байланысты ұйымдастырушылық факторға кәсіби сипаттамалар, кәсіби міндеттер, басқару сипаты, жауапкершілік дәрежесі жатады. Жоғары оқу орнындағы оқытушы іс-әрекеті күрделі ұйымдасқан жұмыс түрлеріне жататыны белгілі. Оның ішіне келесі аспектілер кіреді: педагогикалық, ұйымдастырушылық, әдіснамалық, ғылыми, инновациялық, тұлғааралық. Бұл аспектілердің барлығын жүзеге асыру формалары әртүрлі болып келеді, алайда осылардың барлығы бірігіп студентті кәсіби іс-әрекетке дайындайтынын да білеміз.

З. Есарева жоғары оқу орнының оқытушысына келесідей анықтама береді: «Оқытушы – бұл оқыту мен тәрбиелеудің ғылыми әдістерін жақсы игерген, оқытудың техникалық құралдарын шебер қолданатын, өзінің кәсіби біліктіліктерін үнемі жоғарылатып отыратын, ғылыми-зерттеу жұмыстарында белсенді қатысып отыратын ғылыми қызметкер болып табылады». Жоғарғы мектеп оқытушысының жұмысы жайлы айтар кезде ол тек педагогикалық жұмысты атқарып ғана қоймай, сонымен қатар, ғылыми жұмыстарды да қоса алып жүретінін де ұмытпауымыз керек. Оқытушыға осы екі саланың ортасында баланс ұстай білуі өте маңызды болып келеді.

З. Есареваның айтуы бойынша, осы ғылыми және оқытушылық әрекеттерінің араларындағы баланс педагогтың сәтті жұмысының алғышарты болып табылады. Көптеген зерттеулердің көрсетуінше (Самоукина Н., Бойко В және т.б.) жас педагогтар педагогикалық аймақтан алғашқы бес жылдықтан кетеді. Қазіргі таңда көптеген факторлар жоғарғы мектеп педагогтерінің эмоционалды жануына көмектеседі. Олар: қарқынды еңбек, университетте жұмыс істеу престижінің төмендеуі, жалақы төмендігі, бюрократия, психоэмоционалды салмақтың көптігі, үнемі инновациялық әдістемелер мен технологияларды ендіру қажеттілігі және т.б.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу таңдамасы ретінде педагогикалық әрекетпен және ғылыми еңбектермен айналысатын университеттің профессор оқытушылар құрамы болып табылады. Зерттемеде Бойконың «Кәсіби жанып кету деңгейін бағалау» әдістемесі пайдаланылды. Бұл әдістеме кәсіби жану синдромын диагностикалауға арналған сауалнама болып келеді. Бұл әдістеме Бойкомен 1996 жылы құрылған болатын.

Батыс зерттеушілеріне қарағанда В. В. Бойко эмоционалды күйзеліс синдромын кезеңдер бойынша жіктеуді ұсынады, өз кезеңнің өзіне тән белгілері болады деп пайымдайды.

Кәсіби жанып кету – бұл салыстырмалы түрде тұрақты жағдай, оның белгілері жұмысқа деген мотивацияның төмендеуі, жоғары қақтығыстық және орындалған жұмысқа қанағаттанбау, үнемі шаршау, эмоционалды сарқылу, тітіркену және т. б. көріністер болып табылады.

Зерттеу Қарағанды қаласының Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің базасында жүргізілді. Сыналушылар қауымы – 80 сыналушыдан тұрады. Оның 40-ы оқытушылық тәжірибесі 10 жылға дейінгі педагогтер және 40-ы оқытушылық тәжірибесі 10 жылдан асатын педагогтер болып келеді. Математикалық өңдеуде Манна-Уитнидің критерийі қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

В. В. Бойконың «Тұлғаның эмоционалды жанып кетуін диагностикалау» әдістеесі бойынша алынған нәтижелер төменде көрсетілген.

Кесте 1 – Тұлғаның эмоционалды жанып кетуін диагностикалау әдістемесі бойынша алынған нәтижелер

Шкала атауы	Орташа арифметикалық
Психожарақаттаушы жағдайларды бастан кешіру	12,0
Өзімен қанағаттанбау	8,7
Торға түсу	4,6
Үрей және депрессия	9,9
Қысым	33,8
Адекватты емес таңдамалы эмоционалды реакция	17,0
Эмоционалды-рухани дезориентация	14,3
Эмоцияларды үнемдеу аймағының кеңеюі	12,5
Кәсіби міндеттер редукциясы	15,8
Резистенция	55,5
Эмоционалды дефицит	9,7
Эмоционалды шеттелу	10,9
Тұлғалық шеттелілу	9,0
Психосоматикалық және психовегетативті бұзылыстар	9,5
Сарқылу	38,5

Әдістеме, қалыптастыру процесінде респонденттерде бір және екі қалыптаспаған кезеңдер анықталды.

80 адамның 15-інде эмоционалды күйзеліс, шиеленіс анықталды және жоғары эмоционалды күйзеліс тобының орташа мәні 75,9 құрады. Резистенция кезеңі 80 адамның 27-інде қалыптасты, ал топ бойынша орташа көрсеткіш 75,2 адамды құрады. 16 адамда сарқылу кезеңі анықталды, ал топтағы фазаның орташа айқындылығы 78,0 болды.

80 адамның 17-інде стресс кезеңі қалыптасу процесінде, топтың орташа мәні 48,0 құрайды. Резистенция кезеңі 34 адамда қалыптасады, орташа көрсеткіш 48,2 құрайды. Орташа деңгейдің сарқылу кезеңі 19 адамда анықталды, ал топтың орташа мәні 57,8 болды.

48 адамда қысым фазасы пайда болған жоқ, 23 адамда қарсылық фазасы қалыптаспады, ал 49 адамда сарқылу фазасы қалыптасып отырғаны белгілі.

Сыналушыларда травматикалық жағдайларға, еңбек жағдайларына және кәсіби тұлғааралық тәжірибеге байланысты симптоматикалық белгілер травматикалық деп танылатындығын көрсетті. Сонымен қатар, басқа белгілермен бірге келесі симптомдар бұл сыналушыларда мүлдем

көрінбейді деген сөз. Олар: өзіне және оның кәсіби қызметіне қанағаттанбау, «тордағы құлыптау сезімі», жағдайдың үмітсіздігі, бір нәрсені өзгертуге деген ұмтылыс, депрессиялық көңіл-күйдің болмауы.

Тұтасымен алғанда сыналушыларда «Қысым» фазасы қалыптаспаған болып келеді.

Белгілі бір тұрақты қалыптасқан белгілер анықталып отыр. Олар адекватты емес, таңдамалы эмоционалды реакция беру болса, басқалары әлі қалыптасу кезеңінде отырғаны белгілі.

Бұндай жағдай эмоционалды-рухани дезориентацияда, немқұрайлықта, эмоционалды оқшауланду, кәсіби міндеттерді редукциялауда, кәсіби міндеттерді орындауға деген қалаудың жоқтығында байқалып отырады.

«Сарқылу» фазасы бойынша топта эмоционалды оқшаулану симптомының пайда болуы біртіндеп кәсіби коммуникацияларда қорғаныс барьерінің қалыптасуы жайлы айта алады.

Басқа нақты симптомдар нақты қалыптаспаған. Яғни, жеке тұлғалық оқшаулану қалыптаспаған, әріптестер мен студенттерге қатысты цинизм жоқ, психосоматикалық және психовегетативті бұзылыстар жоқ, физикалық өзін жайсыз сезіну мен ұйқы бұзылыстары кездеспейді.

Тұтасымен алғанда осы категориядағы сыналушыларда эмоционалды жанып кету келесі суретте келтірілген.

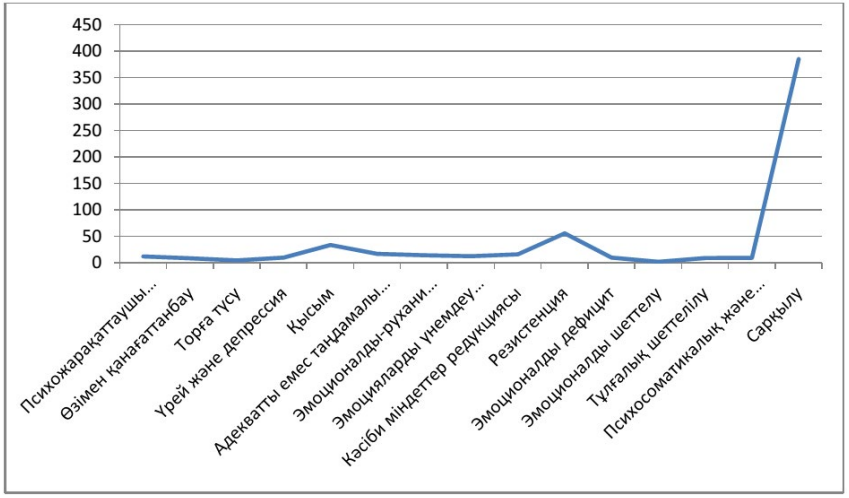

Сурет 1 – В. В. Бойко бойынша «Тұлғаның эмоционалды жанып кетуін диагностикалау» әдісі бойынша нәтижелер

«Травматикалық жағдайды бастан кешіру» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,198, p<0,001). «Өзіне қанағаттанбау» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,162, p<0,001). «Торға түсу» шкала бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,254, p<0,001). «Үрейлену және депрессия» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,224, p<0,001). «Қысым» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,173, p<0,001). «Эмоционалды және рухани дезориентация» көрсеткіші бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,132, p<0,001). «Эмоцияны үнемдеу аймағының кеңеюі» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,177, p<0,001). «Кәсіби жауапкершіліктің төмендеуі» шкаласына сәйкес белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,144, p<0,001). Эмоционалды жетіспеушілік шкаласына сәйкес белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,111,p<0,05). «Эмоционалды шеттелу» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,144, p<0,001). «Тұлғалық шеттетілу» шкаласына сәйкес белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,18, p<0,001). «Психосоматикалық және психовегетативті бұзылулар» көрсеткіші бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (g=0,225, p<0,001). «Сарқылу» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,15, p<0,01). «Эмоционалды шаршау» шкаласы бойынша белгілердің таралуы қалыптыдан өзгеше (G=0,1, p<0,05).

Еңбек өтілі 10 жылға дейін және 10 жылдан асатын сыналушылар топтарының нәтижелері араларындағы өзгешеліктерді анықтау үшін Манна-Уитни критерийі қолданылды. Алайда еңбек өтілі бойынша олардың араларында мәнді өзгешеліктер дәлелденген жоқ.

Қорытынды

Ұсынылған деректерді талдау нәтижелері бойынша келесі мәндер анықталды: «Резистенция» фазасы қалыптасу кезеңінде болып отырса, «Қысым» фазасы және «Сарқылу» фазалары мүлдем қалыптаспаған болып табылды.

Педагогтердің кәсіби жанып кетуі еңбек өтіліне байланысты деген болжамымыз расталмады.

Сондықтан, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, оқытушы мамандығын «өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі реттеуді қажет ететін стрессті» деп жіктеуге болатындығын көреміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Баранов, А. А.** Психология стрессоустойчивости педагога [Текст]. – СПб. : Питер, 2002. – 405 с.

2 **Burke, R. J., Richardsen, A. M.** Стресс, эмоциональное выгорание и здоровье [Текст]. – Лондон : CPC Пресс, 1996. – 326 с.

3 **Caplan, C.** Преодоление стресса: психосоциальные аспекты [Текст] // Журнал психиатрии. – 2016. – № 138. – С. 413–420.

4 **Richman, J. A., Flaherty, J. A.** Стресс, ресурсы преодоления и психические расстройства: альтернативные парадигмы с точки зрения жизненного цикла [Текст] // Комплексная психиатрия. – 2015. – № 26. – С. 456–465.

5 **Митин, Г. В.** Профилактика и коррекция негативных психических состояний педагогов [Текст]. – М. : СГИ, 1999. – 165 с.

6 **Брайт, Д.** Стресс. Теории, исследования, мифы [Текст]. – СПб. : Прайм, 2003. – 352 с.

7 **Митина, Л. М.** Профессиональная деятельность и здоровье педагога [Текст]. – М. : Академия, 2005. – 368 с.

8 **Зеер, Э. Ф.** Психология профессионального развития [Текст]: учеб. пос. для студ. вузов. – М. : Академия, 2006 – 480 с.

9 **Кобозев, И. Ю.** Оценка профессионального стресса и его влияния на копинг-поведение руководителей [Текст] // Вестник психотерапии. – 2011. – № 37 (42). – С. 92–100.

10 **Маркова, А. К.** Психология профессионализма [Текст]. – М. : МГУ, 1996. – 308 с.

11 **Куприянов, Р. В., Кузьмина, Ю. М.** Психодиагностика стресса: практикум [Текст]. - Казань : КНИТУ, 2012. – 212 с.

REFERENCES

1 **Baranov, A. A.** Psihologiya stressoustojchivosti pedagoga [Psychology of stress tolerance of a teacher] [Text]. – SPb. : Piter, 2002. – 405 p.

2 **Burke, R. J., Richardsen, A. M.** Stress, e`mocional`noe vy`goranie i zdorov`e [Stress, burn-out and health] [Text]. – London : CRC Press, 1996. – 326 p.

3 **Caplan, C.** Preodolenie stressa: psixosocial`ny`e aspekty` [Mastery of stress: psychosocial aspects] [Text]. Journal of Psychiatry. – 2016.– Vol. 138. – P. 413–420.

4 **Richman, J. A., Flaherty, J. A.** Stress, resursy` preodoleniya i psixicheskie rasstrojstva: al`ternativny`e paradigmy` s tochki zreniya zhiznennogo cikla [Stress,

coping resources and psychiatric disorders: alternative paradigms from a life cycle perspective] [Text] Comprehensive Psychiatry. – 2015. – Vol. 26. – P. 456–465.

5 **Mitin, G. V.** Profilaktika i korrekciya negativnyh psihicheskih sostoyanij pedagogov [Prevention and correction of negative mental states of teachers] [Text]. – M. : SGI, 1999. – 165 p.

6 **Brajt, D.** Stress. Teorii, issledovaniya, mify [Stress. Theories, research, myths] [Text]. – SPb. : Prajm, 2003. – 352 p.

7 **Mitina, L. M.** Professional'naya deyatel'nost' i zdorov'e pedagoga [Professional activity and health of a teacher] [Text]. – M. : Akademiya, 2005. – 368 p.

8 **Zeer, E. F.** Psihologiya professional'nogo razvitiya [Psychology of professional development] [Text]: ucheb. pos. dlya stud. vuzov. – M. : Akademiya, 2006 – 480 p.

9 **Kobozev, I. Yu.** Ocenka professional'nogo stressa i ego vliyaniya na koping-povedenie rukovoditelej [Assessment of professional stress and its impact on coping behavior of managers] [Text] Vestnik psihoterapii. – 2011. – № 37 (42). – P. 92–100.

10 **Markova, A. K.** Psihologiya professionalizma [Psychology of professionalism] [Text]. – M. : MGU, 1996. – 308 p.

11 Kupriyanov, R.V., Kuz'mina, YU.M. Psihodiagnostika stressa: praktikum [Psychodiagnostics of stress: a practical course] [Text]. – Kazan': KNITU, 2012. – 212 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**Ж. А. Ширинбекова[1], Г. К. Сланбекова[2], С. К. Ксембаева[3]*
[1,2]Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда;
[3]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА У ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В данной статье представлены результаты эмпирического исследования в области темы докторской диссертации особенностей проявления профессионального стресса у преподавателей Высшей школы. Рассмотрены основные факторы, вызывающие профессиональное выгорание у преподавателей Высшей школы. Проанализированы гендерные особенности преподавателей университета. Описаны особенности влияния пандемии на возникающий профессиональный стресс у преподавателей. Представлены факторы, приводящие к эмоциональному выгоранию Т. В. Форманюка. Проанализированы и описаны особенности типов реакции Конро на стресс. Представлены характеристики людей, уязвимых к эмоциональному стрессу. Описаны сложные организованные аспекты деятельности преподавателей Высшей школы. Проанализирована теория установки баланса в работе педагога высшей школы З. Есаревой. Представлены результаты исследования, проведенного в Карагандинском университете им. Е. А. Букетова. Результаты методики В. В. Бойко «Оценка уровня профессионального выгорания» проанализированы и представлены в виде диаграммы. Проанализированы и представлены результаты по шкалам: «Переживание психотравмирующих ситуаций», «неудовлетворенность собой», «тревога и депрессия», «давление», «неадекватная избирательная эмоциональная реакция», эмоционально-духовная дезориентация», «расширение зоны экономии эмоций», «редукция профессиональных обязанностей», «Резистенция». Описаны сравнительные результаты по шкалам «эмоциональный дефицит», «эмоциональная отстраненность», «личностная отстраненность», «психосоматические и психовегетативные расстройства», «истощение».

Ключевые слова: профессиональное выгорание, профессиональный стресс, эмоция, преподаватели, депрессия, резистенция.

**J. A. Shirinbekova[1], G. K. Slanbekova[2], S. K. Ksembaeva[3]*
[1,2]Karaganda Buketov University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda;
[3]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF PROFESSIONAL STRESS AMONG UNIVERSITY TEACHERS

This article presents the results of an empirical study in the field of the topic of the doctoral dissertation of the peculiarities of the manifestation of

professional stress among higher school teachers. The main factors causing professional burnout among Higher school teachers are considered. The gender characteristics of university teachers are analyzed. The features of the impact of the pandemic on the emerging professional stress among teachers are described. The factors leading to T. V. Formanyuk's emotional burnout are presented. The features of the types of Conro reaction to stress are analyzed and described. The characteristics of people vulnerable to emotional stress are presented. The complex organized aspects of the activities of Higher School teachers are described. The theory of the balance setting in the work of a higher school teacher Z. Yesareva is analyzed. The results of a study conducted at the E. A. Buketov Karaganda University are presented. The results of V. V. Boyko's methodology «Assessment of the level of professional burnout» are analyzed and presented in the form of a diagram. The results are analyzed and presented according to the scales: «Experiencing traumatic situations», «dissatisfaction with oneself», «anxiety and depression», «pressure», «inadequate selective emotional reaction», emotional and spiritual disorientation», «expansion of the zone of saving emotions», «reduction of professional responsibilities», «Resistance». Comparative results on the scales «emotional deficit», «emotional detachment», «personal detachment», «psychosomatic and psychovegetative disorders», «exhaustion» are described.

Keywords: professional burnout, professional stress, emotion, teachers, depression, resistance.

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ, ЭТНОПЕДАГОГИКА И СРАВНИТЕЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА

ҒТАМР 14.09.95

https://doi.org/10.48081/NUPK8989

Л. М. Умралиева[1], М. Ж. Тәңірбергенов[2], Ә. Қ. Сабырова[3], С. А. Фейзулдаева[4], Р. Х. Кошкимбаева[5]

[1,2]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.;
[3,4]Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.;
[5]Павлодар педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Б. СИМОВАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІ ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРЛІ ӨНЕРГЕ БАУЛУ

Бұл мақалада қазақ халқының көне дәуірден өшпес мұрасы болып келген, ұрпақтан-ұрпаққа, әкеден балаға мұра болған, көшпенді елімізді әлемге ұлттық ерекшелімен танытқан өнер – қол өнері қарастырылған. Ұлттық дәстүрлі өнер болашақ педагогтарға маман ретінде жоғары кәсіби бағыттылыққа, жоғары деңгейдегі рухани және этнопедагогикалық мәдениеттілікке, қолданбалы өнердің халықтың өміріндегі ролі туралы түсініктерді қалыптастыру. Ата-бабаларымыздың, әжелеріміздің қалдырған мұрасын жеткізуші шебері Бибіажар Симованың жүнді көркем өңдеу шығармашылығының бірқатар дәстүрлі қырлары ашып көрсетілген. Жүннен картина жасау шығармашылығы бойынша екі жақтама жүн, жүнді өңдеп тоқу фактурасын композиция үшін пайдалану әдістері ашып көрсетілген. Картина бетіндегі бейнелерді шынайы өмірдегі көрініс бейне формасына ұқсастырып композиция құрау жолдары қарастырылған. Жүннің ұзындығына, толқынды бағыттарына, түстерінің сипатына қарай, композиция құрамдау жолдары анықталған. Тері бетіндегі туылғаннан жаратылған табиғи бейне пішіндері көріністерінің өмірдегі форма көріністерімен

ұқсастықтарын ұтымды пайдаланып туынды идеясын ашқан. Теріден жасалған паннолардың көркемдік ерекшеліктеріне концептуалдық, нарратологиялық талдаулар жасалған. Бұл іс-әрекеттер суретші-шебер шығармашылығының жоғары деңгейін көрсететін өлшем – заманауи технологиялық жаңашылдық пен ұлттық мәдениет құндылықтары арқылы рухани жаңғыру идеясының бірлігін көрсетеді.

Кілтті сөздер: ұлттық мұра, дәстүрлі өнер, тоқыма өнері, сәндік қол өнері, фактура, түс, ою-өрнектер, сәндік безендіру.

Кіріспе

Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, жөндеуіміз керек» деп бағытымызды айқындап берген болатын. Мәдениетімізде, ата тарихымызда қазақ бейнелеу өнеріндегі шығармашылық туындыларда дәстүрімізді, мәдениетімізді, ұлттық мұраларымызды дәріптейтін бағыттары көп емес пе?! [1].

Ұлттық дәстүрлі қол өнерінің дамуының бір қыры бейнелеудің жаңа технологияларының пайда болуымен байланысты. Сәндік қол өнеріне бір жаңа технология келіп жатса, мұның алдындағы өнерге келген технологиялар дәстүрге айнала береді. Сәндік қол өнерінде дәстүр мен жаңашылдық бірін-бірі қайталап келіп жатады. Шығармашылық қызмет – бейнелеу нәтижесінде жаңашылдық элементтердің міндетті түрде болуымен сипатталатын өнердегі құбылыс [2].

Бибіажар Симованың шығармашылығы өзіндік жаңа сипатымен танылатын өлшем бейнелеудегі жүнді көркем өңдеу, қазіргі кезде суреткер шығармаларының даралығы, тұтастығын бөліп-бөліп қарастырып, тоқу арқылы туындыны станоктық картина деңгейіне көтеру іс-әрекеті, өнер нысаны ретінде зерттелген емес. Бибіажар Симованың шығармашылығындағы басты ерекшелік – суреткердің үнемі белсенді ұлттық нақыштағы ізденісімен сипатталады. Олар дәстүрлі қол өнерінде жаңа шығармашылық технология табуға ұмтылыс, көркем образ сомдауда материал фактурасын композиция ұтымдылығымен біріктіру, клем түстерінің қасиеттерін композиция құрамымен ұштастыру арқылы жүзеге асырылады [3].

Суретші Б. Симова гобелен шығармашылығымен Ұлы дала еліне танымал болғанмен, жүнді көркем өңдеу арқылы оны станоктық картина деңгейіне дейін көтеру еңбегін көпшілік қауым қазіргі кездегі жаңашылдық ретінде біле бермейді. Бұл жағдай автор шығармашылығындағы жүнді көркем өңдеу, композиция мүмкіндіктерімен идеяны ашу, түстік шешім

табу қызметтерін көркем шығарма жасау кезеңдерін зерттеу пәні ретінде қарау қажеттігін көрсетті [4].

Қазақ халқының көне дәуірден өшпес мұрасы болып келген, ұрпақтан-ұрпаққа, әкеден балаға мұра болған, көшпенді елімізді әлемге ұлттық ерекшелімен танытқан өнер – қол өнері.

Халықтық тұрмыс салтымызбен тығыз байланысты және материалдық мүліктерімізбен қатарласып келе жатқан өнер. Қол өнерінің орны биіктен көрінеді, әлеуметтік сана-сезімінің болмыс тіршілігінің жанданып, мәдениетінің өсіп, тұрмыс жағдайларының жақсаруына әсерін тигізеді [5].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мәселесі бойынша философиялық, өнертану, психологиялық, педагогикалық, технологиялық әдебиеттерге теориялық талдау жасалды. Педагогтардың озық тәжірибелеріне талдау, бақылау, сауалнама жүргізу, әңгімелесу; педагогикалық эксперимент, мәліметтерді математикалық тұрғыдан өңдеу жүргізілді.

Б. Симованың шығармашылығы арқылы болашақ педагогтерді ұлттық дәстүрлі өнерге баулу арқылы ұлттық өнер құндылықтарын толыққанды етіп білімгерлерге таныстыруға мүмкіндік беретін педагогикалық іс-әрекет – ол оқыту мен технология әдісі. Бұл әдіс – ұлттық құндылықтар дәстүрлі өнер болып табылатын құнды тарихи жәдігерлеріміз, ғасырлар бойы атадан балаға мұра ретінде берілген қолөнерлердің жасалу әдіс тәсілдерін көрсетуге болатын мүмкіндік қалыптастыру. Зерттеу әдісі барысында 6В01404 – Көркем еңбек және сызу мұғалімін даярлау мамандығының білімгерлеріне бақылау, сауалнама, әңгімелесу әдістері жүргізілді. Нақтылай келе, сабақ барысында жүргізілген сауалнама оң нәтиже көрсетті, себебі зерттеу барысында білімгерлерді ұлттық дәстүрлі өнер, салт-дәстүр, әдеп-ғұрып, көне тарихи ескерткіштер тақырыптарында лекция, семинар сабақтары өткізілді.

Қазақ қол өнерін басқа елдерге таныта білген және қол өнерін жоғары бағалап, талдаулар жасаған этнограф, тарихшы, өнертанушы ғалымдарымыз Ш. Уалиханов, Ә. Марғұлан, Х. Арғымбаев, С. Қасиманов, М. Мұханов, Ө. Жәнібеков, Т. К. Бәсеновтерді айтуға болады. Сонымен қатар, қазақ халқының қол өнерін дамытып, оны әлемдік деңгейге шығарып, өшпес мұра етіп қалдырған шеберлер: Зайсан жағасы, шығыс қазақстандық ертұрман шебері Н. Карибаев, жетісулық ұста, зергер Ж. Тараубайұлы, Ертіс өңірі, Баянауыл, Қарқаралы зергері Қ. Байпақұлы, Ә. Есалин, М. Байжанов, Қ. Байжанов, Жезқазған, Ұлытаулық танымал зергер Д. Садықов, Б. Алтаяқов, Торғайлық ұста Ж. Жұмабаев, Семей өңірінен әйгілі күйші, ерші атанған Ә. Жақыпұлын айтуға болады [7].

Кеңес өкіметінің ықпалына қарамай, өнерді дамытып, іскерлігімен дәріптеп келе жатқан бүгінгі жастардың ұстазы Д. Шоқпарұлы.

Ал қазіргі таңда апалардан сабақтастық алған дәстүрді жалғастырушы кілем тоқымашы С. Бапанова, қолөнер шебері Б. Симова, текемет басу жаңа технологиясымен шығармашылық жұмыс істем жүрген қол өнер шеберлері Г. Жолдасбекова, М., К. Бейісбекова т.б [5].

Халықтың дәстүрін, байлығын сақтап, қазіргі жастарға жеткізу, олардың бойына мәдениетн сіңіру басты міндетіміздің бірі. Бұл орайда, халықтың тарихын, ұлттық өнерін, мәдениетін, тілін, дастанын, оқып білу қажет [6].

Суретші Бибіажар Симованың соңғы кездегі шығармашылығына тән жаңашылдық – малдың жүнін өнер материалы ретінде, бейнелеу мүмкіндігі ретінде қолдану. Суретшінің жиі қолданатын материалы – қойдың жүні. Түктердің өсімділігі, ұзындығы мен қысқалығы дәстүрлі композицияны құрамдайтын сызықтар мен формалардың рөлін атқаруымен ерекшеленеді. Композициясы сәндік өнерге тән болмысымен, симметриялық құрылымдауға жақындығымен байқалады.

Суретші композиция пішіндерін шығарма идеясына сай ұйымдастырады. Жүннің табиғи түсі мен сызықтарының бағыттары мен жіңішке, жуандығы табиғаттағы формалармен сәйкес келуін, ұтымды пайдаланады. Суретші туындысын жарыққа шығарудағы ең көп қолданатын әрекет – сәндік безендіру әдісі. Шығармаларда зат пен құбылыстарды жинақтау, форма бөлшектерін теңеу, ойды пішіндермен символдау, өрнектерді стилдеу әдістері кең көлемде көрініс табады. Суретші картиналарына тән кіші сценалар: дала табиғаты, ел тарихы, адамның жан дүниесі. Ұлы дала шебері көркемдік бейнелеу дәстүрін визуальдық өнер технологиясымен, заманауи талғаммен талаптармен ұштастырады. Суретші өз шығармашылығында теріні көркем өңдеу өнерін жаңа тәсілдермен дамытып, жаңа композициялық колориттік шешімдермен үнемі толықтырады [10].

Суретші шығармашылығындағы басты бағыт – туынды идеясын ашу барысында жүн материалының табиғи фактурасын барынша ұтымды пайдалану. Суретшінің тақырып таңдаудағы ұстанымдары – бабалар дәстүрі, ұлы дала, табиғат құбылыстары, адамдардың жан дүниесі, бейнелеудің ақпараттық қызметтік сипаты. Суретшінің ең маңызды ұстанымы – көрерменге өзінің жасаған көркем бейнелері арқылы жаңа ақпарат жеткізу, бейнелер арқылы танымдық тәрбиелік ықпал ету. Әрбір образдың мәнін фон мен фигура арқылы күшейту, идеялық ой салмағын түстер үйлесімділігі арқылы арттыру [8].

Шебер Бибіажар Симова жүнді көркем өңдеп, станоктық панно жасау технологиясын көрсететін екі өлшем ұстаным ретінде қолданыс тауып

отырады. Бірінші өлшем – суретшінің жүнді көркем өңдеу технологиясы ішіндегі дара ерекшелігімен көрінетіні – екі жақтама текемет. Өзінің аты айтып тұрғандай екі жағынан көруге болатын туынды. Шебердің шығармашылығындағы екінші өлшем – жүннің фактурасын көркемдік элемент ретінде қолдану. Жүннің фактурасы – текемет бетінің тегістігі мен олардың бейнелеушілік мүмкіндіктері. Жүннің қасиеті – өңделуі нәтижесінде көрінеді. Жүннің өңделгеннен кейінгі нәтижелері: түсі, жұмсақтығы, бетіндегі өрнектері, бейнелері, сызықтары, дақтары, жалпы безендірілуі формаларының композиция заңдылығына сай қолданылуы болып сипатталады. Суретшінің жүнді көркем өңдеу шеберлігінің бір өлшемі жүнді табиғи қасиеттерін композиция құрастыру үдерісінде ұтымды пайдаланғанынан көруге болады. Суретші шеберлігінің бір қыры – текемет бетіндегі әрбір сызықты, пішінді, бояу түсін, шығарма композициясына сай көркемдік өңдеуден өткізіп, сол көркемдік элементтерді шығарма идеясына бағындыруы. Суретшінің текемет бетіндегі табиғи жаратылыс бейнелеріне, пішіндер сипатына қарап композиция құрамдауы, суретшінің қиялының ғажайыптылығы мен ұшқырлығын көрсетеді [10].

Нәтижелер және талқылау

Бұл бөлімде сұхбаттың жартылай құрылымдық түріндегі сұрақтар туралы ақпарат берілген. 1-кестеде зерттеуге қатысқан білімгерлердің жалпы қолөнерге қызығушылығы (жынысы және білімділігі) көрсетілген.

Кесте 1 – Білім алушылардың жынысы мен Ұлттық дәстүрлі өнер қызығушылығы бойынша бөлу

Білімгерлердің жас аралықтары	Жынысы		Жалпы жиыны
	(Қыздар)	(Ұлдар)	
16-17 жас	-	1	1
19-20 жас	3	6	9
21-22 жас	9	4	13
16 жас және одан жоғары	2	-	2
Барлығы	14	11	25

1-кестеде зерттеу барысында зерттеуге өз еркімен қатысқан 25 білімгердің 14-і қыздар, ал 11-і ұлдар екендігі анықталды. Зерттеуге қатысқан білімгерлердің басым көпшілігі студенттер.

Кесте 2 – білімгерлердің қолөнерді қабылдауы туралы мәліметтер

Сұрақтар	ия		жоқ	
1. Көркем шығармашылықты қалай түсінесіз?	2	8	23	76
2. Ұлттық дәстүрлі өнер түрлері?	6	24	19	88
3. Ұлттық құндылықтардың түрлері қандай?	25	00	-	-
	3	12	22	99

Эксперименттік оқыту нәтижелері: Ұлттық дәстүрлі өнерге деген білімгердің оң көзқарасының болуымен, білімгерлердің көркемдік шығарманы талдау мен жіктеу білімдерін меңгергендігімен; мәдени құндылықтарды ұлттық тәрбие үшін қолдану дағдыларының болуымен сипатталады [5].

Зерттеудің соңғы кезеңінде ұлттық дәстүрлі өнерге деген білімгердің оң көзқарасының болуымен, білімгерлердің көркемдік шығарманы талдау мен жіктеу білімдерін меңгергендігімен; мәдени құндылықтарды ұлттық тәрбие үшін қолдану дағдыларының қалыптасуын білу мақсатында білімгерлерге: көркем шығармашылықты қалай түсінеміз? Ұлттық құндылықтар дегеніміз не? Ұлттық дәстүрлі өнер түрлері? Көркемдік шығармашылық нысанын талдау өлшемдері қандай? деген сұрақтар берілді. Сұрақ-жауап бойынша талдау нәтижесінде бірқатар оң өзгерістер орын алды: Көркем шығармашылық дегенді қалай түсінесіз? Ұлттық құндылықтарды қалай түсінесін? Ұлттық құндылықтардың түрлері қандай? – деген сұраққа дұрыс жауап бергендер саны сұралғандардың ішінен 76 %-ы көркем шығармашылық туралы түсініктерін айтты. Білімгерлердің 88 %-ы ұлттық дәстүрлі өнер түрлеріне қызығушылықтарын білдіретінін айтты. Барлық білімгерлер сәндік қолөнер сабақтарында ұлттық құндылықтардың түрлерін, бағыттарын үйренуге ниет білдірді. Сонымен қатар, білімгерлердің 99 %-ы ұлттық дәстүрлі өнерге деген білімдерін жеткіліксіз деп санайтындықтарын айтты. Нәтижелер бағаланған кезде қолөнер бұйымдарын қолдануға ниетті екендігі байқалды [6].

Атап айтқанда кілем тоқу өнеріндегі композициясының негізгі және қосалқы элементтерінің ұлттық нақыштағы ою-өрнекті елестететін пішіндер жиынтығына құрылуы, форма мен композицияның станоктық сипатына басымдық берілуі – туындының ою-өрнектілік безендірушілік сипатын күшейткен. Жүннен жасалған клем панноларындағы пішіндердің конструкциясы, түстік шешімдер, фон мен фигура қатынастарын бейнелеу үдерісіндегі безендіру элементтерінің тартымдылығы, формалардың ықшамдалып берілуі, өрнектермен сипатталуы – суретшінің сәндік бейнелеу стиліне басымдық бергенін аңғартады.

Қол өнері шебері Бибіажар Симованың соңғы кездегі шығармаларының барлығы дерлік – жүнді өңдеп тоқылған паннолар жүйесін құрайды.

Шебердің тоқу технологиясымен орындалған жұмыстары – пластикалық-реңктік шешімдердің суырыпсалмалыққа негізделген, композицияның ішкі ойына, сезімге, эмоциялық күйге, автор талғауына бағытталған үлкен өрнектану деңгейінде қолданыс тапқан. Табиғаттағы көріністер формаларының көру арқылы қабылданатын конструкциясы ою-өрнектермен сипатталған. Картинадағы өрнектанушылық барлық композицияның сәндік негізі, жұмыстың пластикалық концепциясы, эстетикалық-көркемдік құндылықтық бір тұтастыққа жинақталып қол өнер шебері Б. Симова шығармаларының көркемдік мазмұны болып анықталады [9].

Суретші Бибіажар Симованың жүнді көркем өңдеу шығармашылығы жайлы бірқатар өнер адамдары бағалы пікірлер айтқан. Кезінде қазақ ұлттық ою-өрнек өнерін қалаушы Ғани Ильяев ауылдағы қолөнершілердің жасаған бұйымдарымен таныса келе, Бибіажар апаның үйіне келіп, ішіндегі қолөнері бұйымдарына таңдана келе, апасымен қызына үлкен алғысын білдіріп, іздегенім алдымнан шықты деп, бұл бұйымдарда нағыз қазақ халқының ұлтық өнерін, салт-дәстүрін, әдеп-ғұрпып, көріп тұрғанын айтып Бибіажардың бойына біткен өнерді жалғастыруға ұсыныс жасаған.

Бойындағы өнерімен тамсандырып келген Бибіажар Симова жоғарғы оқу онына барғанша 26-түкті кілем тоқыған. Ине қол өнердің түрлерімен ғана айналыспай, киім де тігумен айналысқан. Алғашқы ұстазы Ғани Ильяевтың шығармаларынан шабыт алып әрі қарай шығармашылыққа жеттелегенін үнемі айтып отырады.

Қазақ гобилен өнерінің негізін қалаушы кәсіпқой суретші Батырбек Өтепов «Өнердің ең үлкен өлшемі суреткердің өз туған еліне деген махаббатымен өлшенеді» деп айтып, Бибіажар Симованың шығармашылығын жоғары бағалаған. Кейіннен шеберге Қазақстаның ұлттық құндылықтарын дамытып дәстүрлі өнерді сақтап, дәріптеуінде еткен, еңбегі үшін қол өнерінің «ХАС ШЕБЕР» медалімен марапатталған [10].

Мемлекет және қоғам қайраткері Сайлаукүл Барақованың естелігінде Қазақтың қарапайым ғана, үнемі күлімсіреп жүретін, бойындағы сан қырлы өнерін көп адам байқай бермейтін Бибіажар мен үшін өте қымбат жан. Ата-баба мұрасын асқақтатып, халықымыздың дәстүр-салтын бойына толық сіңірген екі адам болса бірі Бибіажар дер едім. Бойына дарыған өнерді тұншықтырмай «Білмегенді көріп үйрен, білгеніңді басқаға үйрет» деген нақылды мықтап ұстанып әлі күнге дейін үйреніп, білгенін басқаларға үйретіп жүргенін көріп қуанамын деп жазады [8].

Қазақстан, Қырғызстан республикаларының Мәдениет қайраткері Нұрлан Шилібаев естелігінде халықымыздың ежелден келе жатқан керемет қасиетті дәстүрді шебер ата-бабаларымыздың, әжелеріміздің қалдырған мұрасын жеткізуші талантты шеберіміз – Бибіажар Иманбекқызы Симова деп көрсеткен.

Сонау студенттік өмірін бірге өткізген құрдасы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор Лесхан Сманов естелігінде: «Бибіажардың шығармашылық өнерінің белгілі жоғары сатыға көтерілуіне 1974 жылдардағы «Халық шеберлерінің шығармашылығы», «Сәндік қолданбалы өнерді дамыту» атты бүкіл Одақтық шығармашылық көрмесі екенін еске алады.

Мен алты жастан үйренген өнерімді алпыс жасқа келгенше үзген жоқпын, үнемі жалғастырып отырдым... Қай уақытта шаршаймын не болмаса қиялыма жақсы ой келгенде отыра қалып кесте, тігін тігемін, тоқыма тоқимын. Сол кезде бар шаршағаным басылып, дем аламын. Өйткені бұл өнер деген адамға күш қуат береді, кеңес береді, сабырлыққа апарады, мына қызығушылық барлық ойынды сол өнерге қарай жалғасып керемет құлшыныс пайда болатынын жүрегім сезеді деп Бибіажар апайымыз үнемі айтады [5].

Шебердің әрбір композициялық орталықта орналасқан фигурасы ұрпақтар сабақтастығын білдіретін негізгі композициялық элементті құрайды. Олар ата, әке, бала, әже, ене, келін көріністерінің символдық белгілері. Шығарма колориті жылы түрлі-түсті сипатты қауымдастырған. Колорит – қазақтың сары даласын елестетеді. Шығармадағы ерекше белгі – жүннің түгі мен түстерінің шығарма композициясындағы формалар түсімен идеялық ойды айтудағы суретшінің ұтымды шеберлігімен ерекшеленеді. Шығармаларында символдық көріністер: бабалар көші қонған жер, табиғат, аталар аманаты болған жер, береке бірлік – отбасы тұтас образды қарастырған.

Қазақстан дамып келе жатыр, қолөнерді де өзіміз қолға алатын шығармыз. Жеке-жеке әр қазақ мен сияқты үйінде шеберхана ашып ала бермейді. Бір адам істеген жұмыстың көлемі тұқ те болмайды. Мемлекет жүн иіретін фабрика немесе цех ашып, осы саланы қолға алып, дамытса жақсы болар еді [3].

Қорытынды

Қол өнер шебері Бибіажар Симованың жүнді көркемдік өңдеу технологиясын дамыту, шығарма идеясы, композициясы, колориті мен орындау технологиясы бойынша талдау жасау нәтижесінде мынандай тұжырымға келуге болады: суретші үнемі жаңашылдықпен дәстүрлі

өнерді іздеу үстінде, тоқу технология үстінде көрінеді; жүнді көркем өңдеу технологиясын меңгеруді станоктық картина деңгейіне дейін дәріптеген шығармашылық тұлға. Паннолардағы жылы түстерге құрылған шығарма колориті – еліміздегі сары арқаны, сары белдерді елестетеді. Шығарма композициясында айқын симметриялық орталықтың көрініс табуы мен шығарма композициясының құрылымдық жүйесінің туынды идеясына қатаң түрде бағынуы, паннолардағы ою-өрнектілікті, сәндік безендірушілікті көрсетеді.

Бейнелеу өнеріндегі жаңашылдығымен сипатталатын жүн түгінің түстері – Ұлы дала өнерінде көркемдік элемент ретінде қолданыс тапқан. Шебер Симова жүнді көркем өңдеу арқылы идеялық ой айтқан, шығармашылық даралық сипаты бар композиция құрастырған, табиғи жүн материалдарын ұтымды қолдану арқылы түстік шешім шығарған, жүнді шығарма идеясына сай бояу техникасын таңдаған. Қол өнер шебері жүннен тоқу композициясын жасау арқылы өткен дәуір тынысын білдіретін ауқымды идеялық ойды көрерменге жеткізе білген, оны дамыта отырып, белгілі бір дәуір тынысын суреттейтін образ деңгейіне дейін көтерген кәсіби қабылет ауқымы кең шебер. Бұл іс-әрекеттер суретші-шебер шығармашылығының жоғары деңгейін көрсететін өлшем – заманауи технологиялық жаңашылдық пен ұлттық мәдениет құндылықтары арқылы рухани жаңғыру идеясының бірлігін көрсетеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. [Электронный ресурс]. – https://www.akorda.kz/kz/addresses/ addresses_of_president /kazakstan-respublikasynyn-prezidenti. – Астана қ., 2014 жылғы 17 қаңтар

2 **Ералин, Қ. Е.** Бейнелеу өнеріндегі Абай образы:/ А. Ясауи атын. ХҚТУ Археология және өнер журналы. [Электронный ресурс]. – https://dergipark.org.tr/en/ download/article-file/2346830. –Түркология (6) 2020. – 136–149 б.

3 **Ералин, Қ. Е.** Этнодизайн. Оқу құралы. [https://ayu. edu.kz/]Түркістан : А. Ясауи атын. ХҚТУ, 2014. – 2003 б.

4 **Кемешов, Д. А.** Ұлы дала философиясы: Монография. [Электронный ресурс]. – https://www.kaznu.kz/content/ pdf]. – Шымкент : ОҚМПИ, 2018. – 215 б.

5 **Байжигитов, Б. К.** Өнер тарихы мен теориясы. [Электронный ресурс]. – https://kaznpu.kz.docs/postupaushim11/spec/6D010700kaz.pdf] –Алматы : Алму, 1999. – 224 б.

6 **Амиргазин, Қ. Ж.** Қазақ қол өнері: Темір. [Электронный ресурс]. – https:// cyberleninka.ru/article/n/znachenie-semantiki-ornamentov. pdf]. – Алматы : Сорос Казахстан, 1994. – 120 б.

7 **Ералин, Қ. Е.** Суретші Айнабек Оспановтың шығармашылығындағы концептуальдық стиль А.Ясауи университетінің Хабаршысы: №2 (108) сәуір-маусым. [Электронный ресурс]. – http://rmebrk.kz/journals/6812/9281.pdf]. – Түркістан, 2018. – 132–141 б.

8 **Ералин, Қ. Е.** Графика шебері Батухан Байменнің шығармашылығы// Түркология журналы. А.Ясауи университетінің Хабаршысы: №1(75) қаңтар-ақпан. [Электронный ресурс]. – http://rmebrk.kz/journals/ 6812/9281.pdf. – Түркістан, 2016. – 131–140 б.

9 **Танирбергенов, М. Ж., Медведев, Л. Г., Умралиева, Л. М.** Ұлттық көркем шығармашылық мәдени құндылықтары, Оқу құралы. – Шымкент, 2020. – 122 б.

10 **Танирбергенов, М. Ж., Умралиева, Л. М.** Қазақстан қолөнері шеберлерінің шығармашылығы: оқу құралы. – Шымкент, 2021. – 89 б.

REFERENCES

1 President Of The Republic Of Kazakhstan N. A. Nazarbayev [Address to the people of Kazakhstan] [Text]. [Electronic resource]. – https://www.akorda.kz. – Astana, January, 2014. – N-17.

2 **Yeralin, K. E.** Beıneleý ónerindegi Abaı beınesi:[The image of Abai in the Visual Arts:] [Text]. – A. Yasavi MKTU Journal of Archaeology and art - Turkology (6) – 2020. – P. 136–149.

3 **Yeralin, K. E.** Etnomedısına. Oqý quraly. [Etnomedisina. Training manual] [Text]. – Turkestan : MKTU named after A. Yasavi, 2014. – 2003 p.

4 **Kemeshov, D. A.** Uly Dala Fılosofıasy [Philosophy Of The Great Steppe] [Text]. – Shymkent : SKSPI, 2018. – 215 p.

5 **Baizhigitov, B. K.** Tarıh jáne óner teorıasy [History and theory of Art] [Text]. – Almaty : Almu, 1999. – 224 p.

6 **Amirgazin, K. Zh.** Qazaq qolóneri: Temir [Kazakh crafts Iron][Text]. - Almaty : Soros Kazakhstan, 1994, – 120 p.

7 **Yeralin, K. E.** Avtor: Aınabek Ospanov shyǵarmashylyqtaǵy konseptýaldy stıl. [By The Artist Ainabek Ospanov/conceptual style in creativity Bulletin of] [Text]. – A. Yasavi University: No.2 (108) April-June. – Turkestan, 2018. – P. 132–141.

8 **Yeralin, K. E.** Grafıka sheberi Batý han Baımen shyǵarmashylyǵy [Master of graphics Batukhan Baimen creativity] [Text]. – Journal of Turkology. – Turkestan, 2016. – P. 131–140.

9 **Tanirbergenov, M. Zh., Medvedev, L. G., Umralieva, L. M.** Ulttyq kórkem shyǵarmashylyqtyń mádenı qundylyqtary oqý quraly [Cultural values of national artistic creativity textbook] [Text]. – Shymkent, 2020. – 122 p.

10 **Tanirbergenov, M. Zh., Umralieva, L. M.** Qazaqstannyń Qolóneri Sheberlerdiń shyǵarmashylyǵy boıynsha oqý quraly. [Crafts of Kazakhstan Manual of creativity of Masters] [Text]. – Shymkent, 2021. – 89 p.

Материал 14.09.22 баспаға түсті.

**Л. М. Умралиева[1], М. Ж. Танирбергенов[2], А. К. Сабырова[3], С. А. Фейзулдаева[4], Р. Х. Кошкимбаева[5]*
[1,2]Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова,
Республика Казахстан, г. Шымкент;
[3,4]Жетысуский университет имени Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган;
[5]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.09.22.

ПРИОБЩЕНИЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ТРАДИЦИОННОМУ ИСКУССТВУ ЧЕРЕЗ ТВОРЧЕСТВО Б. СИМОВОЙ

В данной статье рассматривается искусство рукоделия, являющееся бессмертным наследием казахского народа с древнейших времен, передаваемое из поколения в поколение, от отца к ребенку, отражающее национальную самобытность кочевой страны в мире.

Формирование у будущих педагогов представлений о высокой профессиональной направленности как специалиста национального традиционного искусства, высокой духовной и этнопедагогической культуре, роли прикладного искусства в жизни народа.

Раскрыт ряд традиционных граней художественного творчества мастера Бибиажар Симовой, передающего наследие наших предков, бабушек и дедушек. Раскрыты приемы использования для композиции фактуры двухсторонней шерсти, шерстяного переплетения по творчеству создания картины из шерсти. Рассмотрены способы

создания композиции с изображением лица картины, напоминающей форму изображения в реальной жизни. В зависимости от длины шерсти, направления волнистости, характера окраса, определены способы композиции. Рационально воспользовавшись сходством проявлений естественных образных форм на поверхности кожи с проявлениями формы в жизни, он открыл идею творения. Сделан концептуальный, нарратологический анализ художественных особенностей панно из кожи. Эти действия отражают единство идеи духовного возрождения через измерение высокого уровня творчества художника-мастера-современного технологического новшества и ценностей национальной культуры.

Ключевые слова: национальное наследие, традиционное искусство, текстильное искусство, декоративные ремесла, фактура и цвет, орнаменты, декоративный декор.

**L. M. Umralieva[1], M. Zh. Tanirbergenov[2], A. K. Sabyrova[3], S. A. Feyzuldaeva[4], R. Kh. Koshkimbaeva[5]*
[1,2]M. Auezov South Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Shymkent;
[3,4]Zhetysu University named after Zhansugurova,
Republic of Kazakhstan, Taldykorgan;
[5]Pavlodar Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 14.09.22.

ACCESSING FUTURE TEACHERS TO NATIONAL TRADITIONAL ART THROUGH B. SIMOVA'S CREATIVITY

This article examines the art of needlework, which is the immortal heritage of the Kazakh people since ancient times, passed down from generation to generation, from father to child, reflecting the national identity of a nomadic country in the world.

Formation among future teachers of ideas about a high professional orientation as a specialist in national traditional art, high spiritual and ethnopedagogical culture, the role of applied art in the life of the people.

A number of traditional facets of the artistic creativity of the master Bibiazhar Simova, transmitting the heritage of our ancestors, grandparents, are revealed. The methods of using the texture of double-sided wool, woolen weave for the creation of a picture from wool, are disclosed. Methods of

creating a composition depicting the face of a painting that resemble the shape of an image in real life are considered. Depending on the length of the coat, the direction of waviness, the nature of the color, the methods of composition are determined. Rationally taking advantage of the similarity of the manifestations of natural figurative forms on the surface of the skin with the manifestations of forms in life, he discovered the idea of creation. A conceptual, narratological analysis of the artistic features of the leather panel has been made. These actions reflect the unity of the idea of spiritual revival through measuring the high level of creativity of the artist-master-modern technological innovation and the values of the national culture.

Keywords: national heritage, traditional art, textile art, decorative crafts, texture and color, ornaments, decorative decor.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абдуалиева Маржан Амирбековна, PhD., доцент, Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары мектебі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Абенова Әсем Тулегенқызы, аға оқытушысы, Computer science факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140003, Қазақстан Республикасы, e-mail: asem.abenova_01@mail.ru

Абильдинова Гульмира Маратовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Ақпараттық технологиялар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulmira_2181@mail.ru

Абыкенова Дария Болатовна, қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Републикасы, e-mail: abykenova_db@mail.ru

Аженов Аскар Алимаулетович, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: sokrat-ares@mail.ru

Ажмолдаева Клара Байжігітқызы, жаратылыс ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Жаратылыстану факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: klara_1465@mail.ru

Ақышев Арман Айтмухаметович, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан халқы ассамблеясы кафедрасының меңгерушісі, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: armanfip@mail.ru

Алимова Шолпан Жанболатовна, PhD, оқытушы-сарапшы, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru

Альжанов Айтуган Кайржанович, педагогика ғылымдарының кандидаты, Информатика кафедрасының доценті, Ақпараттық технологиялар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: alzhanov_ak@mail.ru

Амангелді Нұргүл, философия докторы (PhD), аға оқытушы, Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: nnurka87@mail.ru

Аплашова Арна Жартаевна, психология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Педагогика жоғары мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aplashova.arna@mail.ru

Артықбаева Гульжан Туруспекқызы, әлеуметтану магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік пәндер факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Арынова Шынар Жаныбековна, қауымд, профессор, Жаратылыстану ғылымдары факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: shinar_uzh@mail.ru

Аубакирова Салтанат Советовна, PhD, қауымд. профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік пәндер факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aubakirovasaltanat19@gmail.com; aubakur@mail.ru

Балгабаева Галия Серикбаевна, аға оқытушы, Computer Science факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: galia_tan@mail.ru

Бейсембаев Мұрат Құлханұлы, техника ғылымдарының кандидаты, доцент, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: murat1959@mail.ru

Беисова Алмагуль Еренбаковна, ғылыми қызметкер, Ж. Аймауытов атындағы ғылыми-практикалық орталығы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: alma_gul58@mail.ru

Бурдина Елена Ивановна, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: e.i.burdina@mail.ru

Быков Петр Олегович, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Варлакова Елена Юрьевна, 7М01551 Биология мамандығы бойынша магистрант, Жаратылыстану мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: varlakovayelena@gmail.com

Герфанова Эльмира Фиратовна, PhD, ассистент профессор, Әлеуметтік ғылымдар департаменті, Astana IT University, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: elmira.gerfanova@astanait.edu.kz

Динаева Бекзат Бегалыкызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, Әлеуметтік ғылымдар департаменті, Astana IT University, Нұр-Сұлтан қ., 010016, Қазақстан Республикасы, e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Диуанова Райкул Кенесбайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор м.а, «Практикалық ағылшын тілі» кафедрасы, Гуманитарлық-педагогикалық институты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда унверситеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: raikul.diuanova@mail.ru

Дьяков Дмитрий Викторович, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Орыс тілі мен әдебиеті кафедрасы, академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.,100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: diakovd@mail.ru

Жайлаубаева Назгүл Нұрланқызы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040005, Қазақстан Республикасы, e-mail: 4workn@mail.ru

Жакпарова Гульнар Алдонгаровна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы, Педагогика және психология кафедрасы, Шәкәрім университеті, Семей қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: guma_6565@mail.ru

Жетписбаева Бахытгуль Асылбековна, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Стратегиялық даму жөніндегі проректоры, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhetpisbajeva@mail.ru

Жумадирова Кайныш Курмашевна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhumadirova_51@mail.ru

Жунусова Айнагуль Куанышбаевна, докторант, «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aina_zhunusova@mail.ru

Жұмағұлова Марияш Шырдайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, «Шетел тілдері және аударма» кафедрасы, Гуманитарлық-педагогикалық институты, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: mariyash_shj@mail.ru

Зейтова Шолпан Сериковна, физика магистрі, аға оқытушы, Computer Science факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zeitova_sholpan@mail.ru

Ибадуллаева Салтанат Жарылкасынқызы, биология ғылымдарының докторы, профессор, Жаратылыстану факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: salt_i@mail.ru

Искакова Анаргуль Батырбаевна, PhD, аға оқытушы, «Computer Science» факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: anar_is@mail.ru

Искакова Зауреш Сабырбековна, гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік пәндер факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Кабиденова Жұлдыз Дюсенбаевна, PhD, қауымд. профессор, Қазақстан тарихы кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Казиев К.О., PhD, қауымд. профессор, Психология және арнайы білім беру кафедрасы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Карабалаева Айман Бейсембайқызы, жаратылыс ғылымдар магистрі, Жаратылыстану факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiman_jan@mail.ru

Каратаева Жанерке Рысбековна, докторант, «Информатика мұғалімдерін даярлау» мамандығы, Ақпараттық технологиялар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: K_Zhanerke@mail.ru

Карача Джелал, профессор (ассистент), Компьютерлік технологиялар кафедрасы, Ақсарай университеті, Ақсарай қ., 68100, Түркия, e-mail: Karaca42@gmail.com

Карашолакова Лаззат Наушабаевна, PhD, Ғылым және ғылыми жобаларды коммерцияландыру бөлімінің басшысы, Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040009, Қазақстан Республикасы, e-mail: karasholakova.lazzat@mail.ru

Койшибаев Махамбетжан Нахипбекович, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Педагогикалық-психологиялық білім беру және оқыту әдістемесі кафедрасы, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ, 120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Mahat75.62@mail.ru

Корогод Наталья Петровна, биология ғылымдарының кандидаты, «Биология» білім беру бағдарламасының доценті, Жаратылыстану мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: natalya_korodod@mail.ru

Кошкимбаева Раиса Халыковна, оқытушы-сарапшы, педагогика ғылымдарының магистрі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Raissa-1964@mail.ru

Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru

Кударова Назгуль Абильбековна, PhD, доцент, педагогика кафедрасы, Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nazgul.kudarova@mail.ru

Кудышева Айнаш Амангельдыевна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.a.kudysheva@gmail.com

Қасқабасова Алтынгүл Абаевна, магистр, аға оқытушы, Қазақстан тарихы кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kaa80alt@mail.ru

Құсайынова Жайнагүл Айтмағанбетқызы, Гуманитарлық факультеті, С. Сейфуллин Агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 000001, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhaina-1972@mail.ru

Майгельдиева Жаннат Мусабековна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Орыс тілі мен әдебиет кафедрасы, Гуманитарлық-педагогикалық институты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., 120014, Қазақстан Республикасы, e-mail: jmussabek@mail.ru

Махадиева Асель Каратаевна, PhD, аға оқытушысы, Педагогика кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010010, Қазақстан Республикасы, e-mail: makhadiyeva_ak@enu.kz

Муканов Руслан Батырбекович, PhD, қауымд. профессор (доцент), Инженерия факультеті, Торайғыров университеті, 140008, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ruslangr82@mail.ru

Муканова Саулеш Димкешевна, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «БАҰО «Өрлеу» АҚ Қарағанды облысы бойынша біліктілікті арттыру институты филиалының директоры, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: Mukanova_s@mail.ru

Мукатаева Кундыз Боранбаевна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kundyz.mukatayeva@gmail.com

Мукашева Күміжан Каирғалықызы, докторант, «Педагогика және психология» мамандығы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kobyzatherapy@list.ru

Мухаметкаиров Арсланбек Ерболатович, докторант, 1 курс, «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы, Педагогика жоғары мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: mukhametkairov95@mail.ru

Нариман Сания Аслбековна, докторант, «Информатика» кафедрасы, Ақпараттық технологиялар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: saniya_khairova@mail.ru

Немчинова Е. М., PhD, профессор, Сиэтл Тынық мұхиты университеті, Сиэтл, АҚШ, e-mail: katya@spu.edu

Нургалиева Муршида Елубайқызы, PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: murshida80@mail.ru

Нургалиева Сания Айдархановна, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: sanianur@mail.ru

Нұрғабыл Дүйсебек Нұрғабылұлы, физика-математика ғылымдарының докторы, профессор,І. Жансугуров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040005, Қазақстан Республикасы, e-mail: kebek.kz@mail.ru

Омарова Марал Кубегеновна, Педагогикалық факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: omarchuk-83@mail.ru

Оспанова Назира Нургазиевна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Ақпараттық технологиялар» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Отепова Гульфира Елубаевна, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлы ғылымдардың жоғары мектебі, Педагогикалык университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: g.otepova.hist@mail.ru

Попандопуло Анар Сериковна, PhD, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: anaralinara79@mail.ru

Пшембаева Эльмира Сабировна, аға оқытушы, «Тұлғалық дамыту және білім беру» кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар

факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: elmira_1992@mail.ru

Рахимбекова Гүлденсін Оразбекқызы, Гуманитарлық факультеті, С. Сейфуллин атындағы агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 000001, Қазақстан Республикасы, e-mail: grakhimbekova@mail.ru

Сабырова Әсел Қуанышқызы, докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040000, Қазақстан Республикасы, e-mail: asel1sabirova@mail.ru

Сагиндиков Исатай Умирзакович, педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогикалық квалиметрия және халықаралық зерттеулер орталығының директоры, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан қ., 010020, Қазақстан Республикасы, e-mail: isatay60@mail.ru

Сағынтаева Жұлдыз Қайратқызы, PhD, доцент, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhuldyz.sagyntaeva@mail.ru

Сапарбаева Эльмира Мамбеталиевна, докторант, «Математика» кафедрасы, Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары мектебі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Сарсенбаева Ботагөз Ғабдоллақызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: sarsenbaevab@mail.ru

Сланбекова Гульнара Коблановна, PhD, қауымд. профессор, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Философия және психология факультеті, Қарағанды қ., 100030, Қазақстан Республикасы, e-mail: g.slanbekova@mail.ru

Собкин Владимир Самуилович, психология ғылымдарының докторы, профессор, РБА академигі, Мәскеу қ, 101000, Ресей Федерациясы, e-mail: sobkin@mail.ru

Тергенбаева Жулдыз Турехановна, докторант, 2 курс, «Биология» кафедрасы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., 070002, Қазақстан Республикасы, e-mail: tergenbaeva_zhul@mail.ru

Тәңірбергенов Медеубек Жұматайұлы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Deu-me@mail.ru

Токжигитова Нургуль Каирбаевна, PhD, қауымд. профессор, Computer Science факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgul287@mail.ru

Торпищева Руфина Шамильевна, докторант, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: torpisheva88@mail.ru

Торыбаева Жамиля Заханқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Әлеуметтік-гуманитарлық факультеті, Қ. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhamilyazahan@mail.ru

Төребек Ерлан Жандарбекұлы, PhD, доцент, Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы жоғары мектебі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: torebekerlan@mail.ru

Тулекова Гүлмира Мухамеджанқызы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Cessen@mail.ru

Тулкина Райхан Жанибековна, аға оқытушы, «Тұлғалық дамыту және білім беру» кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: raihan-1990.17@mail.ru

Тусеев Мухамеджан Умирзахович, докторант, «Педагогика және психология» мамандығы, Әлеуметтік-гуманитарлық факультеті, Қ. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: tuseev_m@mail.ru

Туяков Есенкельды Алыбаевич, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Математика, физика және информатиканы оқыту әдістемесі» кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: t.esen.a@mail.ru

Тұрысбек Рақымжан Сағымбекұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: rst58@mail.ru

Убайдуллаева Гульжан Жаксыбаевна, филология ғылымдарының кандидаты, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші сарапшысы, Нұр-Сұлтан қ., 010020, Қазақстан Республикасы, guldull@mail.ru

Умралиева Лаура Мухтаркызы, магистр, аға оқытушы, М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Lauraumralieva@ mail.ru

Усина Жанар Амангелдіқызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140002, Қазақстан Республикасы, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Ушакова Наталья Михайловна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық-әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ.,140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Ushakova_nm@mail.ru

Фейзулдаева Салтанат Арасатовна, PhD, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040000, Қазақстан Республикасы, e-mail: salta7172@mail.ru

Фоминых Наталья Юрьевна, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономиялық университеті, Мәскеу қ., Ресей Федерациясы, e-mail: shvidko72@rambler.ru

Хаймулдина Анара Юрьевна, білім беру магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: anara.haymuldina@mail.ru

Хуснатдинова Камилла Мензагитовна, магистрант, Педагогика және психология мамандығы, Гуманитарлық-әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Tatarka_kamilla@mail.ru

Чидунчи Ирина Юрьевна, қауымд. профессор, Жаратылыстану ғылымдары факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: chidunchi_irina@mail.ru

Чижевская Юлия Тимуровна, докторант, «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығы, Шетел тілдері факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: Chizhevskaya_1993@mail.ru

Шарипова Айнагуль Каировна, аға оқытушы, Жаратылыстану ғылымдары факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: scharipova_5@mail.ru

Ширинбекова Жаркын Амангелдиевна, докторант, «Білім беру психологиясы» мамандығы, Философия және психология факультеті, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100030, Қазақстан Республикасы, e-mail: jarkyn.tarahty@mail.ru

Щербакова Елена Павловна, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: yelena.chsherbakova @mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуалиева Маржан Амирбековна, PhD, доцент, Высшая школа Естественных наук и педагогики, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Абенова Асем Тулегеновна, ст. преподаватель, Факультет Computer science, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140003, Республика Казахстан, e-mail: asem.abenova_01@mail.ru

Абильдинова Гульмира Маратовна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет информационных технологий, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан, 010000, e-mail: Gulmira_2181@mail.ru

Абыкенова Дария Болатовна, ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: abykenova_db@mail.ru

Аженов Аскар Алимаулетович, ст. преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: sokrat-ares@mail.ru

Ажмолдаева Клара Байжигитовна, магистр естественных наук, ст. преподаватель, Факультет естествознания, Кызылординский университет имени Коркытата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: klara_1465@mail.ru

Акишев Арман Айтмухаметович, доктор политологических наук, профессор, заведующий кафедрой Ассамблеи народа Казахстана, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: armanfip@mail.ru

Алимова Шолпан Жанболатовна, PhD, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru

АльжановАйтуган Кайржанович, кандидат педагогических наук, доцент, Кафедра «Информатика», Факультет информационных технологий, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: alzhanov_ak@mail.ru

Амангельды Нургуль, доктор философских наук, ст. преподаватель, Кафедра довузовской подготовки, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: nnurka87@mail.ru

Аплашова Арна Жартаевна, кандидат психологических наук, ассоц. профессор, Высшая школа педагогики, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aplashova.arna@mail.ru

Артыкбаева Гульжан Туруспеккызы, магистр социологии, ст. преподаватель,Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Арынова Шынар Жаныбековна, ассоц. профессор, Торайгыров университет, Факультет естественных наук, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: shinar_uzh@mail.ru

Аубакирова Салтанат Советовна, PhD, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: aubakur@mail.ru

Балгабаева Галия Серикбаевна, ст. преподаватель, Факультет Computer Science, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: galia_tan@mail.ru

Бейсембаев Мурат Кулханович, кандидат техничесих наук, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: murat1959@mail.ru

Беисова Алмагуль Еренбаковна, научный сотрудник, Научно-практический центр имени Ж. Аймауытова, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: alma_gul58@mail.ru

Бурдина Елена Ивановна, доктор педагогических наук., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: e.i.burdina@mail.ru

Быков Петр Олегович, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Варлакова Елена Юрьевна, магистрант по специальность 7М01551-Биология, Школа естествознания, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: varlakovayelena@gmail.com

Герфанова Эльмира Фиратовна, PhD, ассистент профессор, Департамент социальных наук, Astana IT University, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: elmira.gerfanova@astanait.edu.kz

Джумагулова Марияш Ширдаевна, кандидат филологических наук, доцент, Кафедра иностранные языки и перевод, Гуманитарно-педагогический институт, Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: mariyash_shj@mail.ru

Динаева Бекзат Бегалыкызы, кандидат филологических наук, ассоц. профессор Департамент социальных наук, Astana IT University, г. Нур-Султан, 010016, Республика Казахстан, e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Диуанова Райкул Кенесбаевна, кандидат филологических наук, и.о. профессора, кафедра «Практический английский язык», Гуманитарно-педагогический институт, Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда,120000, Республика Казахстан, e-mail: raikul.diuanova@mail.ru

Дьяков Дмитрий Викторович, кандидат филологических наук, ассоц. профессор, кафедра «Русского языка и литературы», Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: diakovd@mail.ru

Жайлаубаева Назгуль Нурланкызы, докторант ОП «Математика» по направлению образования, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, 040005, Республика Казахстан, e-mail: 4workn@mail.ru

Жакпарова Гульнар Алдонгаровна, магистр педагогических наук, старший преподаватель, кафедра «Педагогики и психологии», университет имени Шакарима, г. Семей, Республика Казахстан, e-mail: guma_6565@mail.ru

Жетписбаева Бахытгуль Асылбековна, доктор педагогических наук, профессор, проректор по стратегическому развитию, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: zhetpisbajeva @mail.ru

Жумадирова Кайныш Курмашевна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhumadirova_51@mail.ru

Жунусова Айнагуль Куанышбаевна, докторант, специальность «Казахский язык и литература», Факультет филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: aina_zhunusova@mail.ru

Зейтова Шолпан Сериковна, магистр физики, ст. преподаватель, Факультет Computer Science, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zeitova_sholpan@mail.ru

Ибадуллаева Салтанат Жарылкасынова, доктор биологических наук, профессор, Факультет естествознания, Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: salt_i@mail.ru

Искакова Анаргуль Батырбаевна, PhD, ст. преподаватель, Факультет Computer Science, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: anar_is@mail.ru

Искакова Зауреш Сабырбековна, магистр гуманитарных наук, преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Кабиденова Жулдыз Дюсенбаевна, PhD, ассоц. профессор, кафедра «История Казахстана», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Казиев К. О., PhD, ассоц. профессор, Кафедра «Психологии и специального образования», Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

Карабалаева Айман Бейсембаевна, магистр естественных наук, Факультет естествознания, Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: aiman_jan@mail.ru

Каратаева Жанерке Рысбековна, докторант, специальность «Подготовка педагогов информатики», Факультет информационных технологий, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: K_Zhanerke@mail.ru

Карашолакова Лаззат Наушабаевна, PhD, начальник отдела науки и коммерциализации научных проектов, Жетысуский университет имени Илияса Жансугурова, г. Талдыкорган, 040009, Республика Казахстан, e-mail: karasholakova.lazzat@mail.ru

Каскабасова Алтынгуль Абаевна, магистр, ст. преподаватель, кафедра «История Казахстана», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Kaa80alt@mail.ru

Карача Джелал, профессор (ассистент), кафедра «Компьютерных технологий», Аксарайский университет, г. Аксарай, 68100, Турция, e-mail: Karaca42@gmail.com

Койшибаев Махамбетжан Нахипбекович, кандидат филологических наук, ассоц. профессор, кафедра «Педагогико-психологического образования и методики обучения», Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, 120000, Республики Казахстан, e-mail: Mahat75.62@mail.ru

Корогод Наталья Петровна, кандидат биологических наук, доцент ОП «Биология», Школа Естествознания, Павлодарский педагогический

университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: natalya_korogod@mail.ru

Кошкимбаева Раиса Халыковна, магистр педагогических наук, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: Raissa-1964@mail.ru

Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru

Кударова Назгуль Абильбековна, PhD, доцент, кафедра «Педагогика», Евразийский гуманитарный институт, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: nazgul.kudarova@mail.ru

Кудышева Айнаш Амангельдыевна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: a.a.kudysheva@gmail.com

Кусайынова Жайнагуль Айтмаганбетовна, Гумантирный факультет, Агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан, 000001, Республика Казахстан, e-mail: zhaina-1972@mail.ru

Майгельдиева Жаннат Мусабековна, кандидат филологических наук, доцент, Кафедра Русский язык и литература, Гуманитарно-педагогический институт, Кызылординский университет имени Коркыт ата, г. Кызылорда, 120014, Республика Казахстан, e-mail: jmussabek@mail.ru

Махадиева Асель Каратаевна, PhD, ст. преподаватель, кафедра «Педагогики», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010010, Республика Казахстан, e-mail: makhadiyeva_ak@enu.kz

Муканов Руслан Бытырбекович, PhD, ассоц. профессор (доцент), Факультет инженерии, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: ruslangr82@mail.ru

Муканова Саулеш Димкешевна, доктор педагогических наук, профессор, директор Филиала АО «НЦПК «Орлеу» Институт профессионального развития по Карагандинской области, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: Mukanova_s@mail.ru

Мукатаева Кундыз Боранбаевна, ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kundyz.mukatayeva@gmail.com

Мукашева Кумысжан Каиргалиевна, докторант, специальность «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук,

Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kobyzatherapy@list.ru

Мухаметкаиров Арсланбек Ерболатович, докторант, 1 курс, ОП «Педагогика и психология», Высшая школа педагогики, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: mukhametkairov95@mail.ru

Нариман Сания Аслбековна, докторант, Кафедра «Информатика», факультет информационных технологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: saniya_khairova@mail.ru

Немчинова Е. М., PhD, профессор, Тихоокеанский университет Сиэтла, Сиэтл, США, e-mail: katya@spu.edu

Нургабыл Дуйсебек Нургабылулы, доктор физико-математических наук, профессор, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, 040005, Республика Казахстан, e-mail: kebek.kz@mail.ru

Нургалиева Муршида Елубаевна, PhD, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: murshida80@mail.ru

Нургалиева Сания Айдархановна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e-mail: sanianur@mail.ru

Омарова Марал Кубегеновна, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, педагогический факультет, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: omarchuk-83@mail.ru

Оспанова Назира Нургазиевна, кандидат педагогических наук, профессор, Кафедра информационных технологии, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Отепова Гульфира Елубаевна, доктор исторических наук, профессор, Высшая школа гуманитарных наук, Педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: g.otepova.hist@mail.ru

Попандопуло Анар Сериковна, PhD, Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: anaralinara79@mail.com

Пшембаева Эльмира Сабировна, ст. преподаватель, кафедра «Личностное развитие и образование», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: elmira_1992@mail.ru

Рахимбекова Гулденсин Оразбековна, Гуманитарный факультет, Агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан, 000001, Республика Казахстан, e-mail: grakhimbekova@mail.ru

Сабырова Асель Куанышевна, докторант, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, 040000, Республика Казахстан, e-mail: asel1sabirova@mail.ru

Сагиндиков Исатай Умирзакович, кандидат педагогических наук, директор Центра педагогической квалиметрии и международных исследований, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, г. Нур-Султан, 010020, Республика Казахстан, e-mail: isatay60@mail.ru

Сагынтаева Жулдыз Кайратовна, PhD, доцент, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: zhuldyz.sagyntaeva@mail.ru

Сапарбаева Эльмира Мамбеталиевна, докторант, Кафедра «Математка», Высшая школа естественных наук и педагогики, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Сарсенбаева Ботагоз Габдулловна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: sarsenbaevab@mail.ru

Сланбекова Гульнара Коблановна, PhD, ассоц. профессор, Факультет философии и психологии, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100030, Республики Казахстан, e-mail: g.slanbekova@mail.ru

Собкин Владимир Самуилович, доктор психологических наук, профессор, академик РАО, г. Москва, 101000, Российская Федерация, e-mail: sobkin@mail.ru

Танирбергенов Медеубек Жуматаевич, доктор педагогических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Deu-me@mail.ru

Тергенбаева Жулдыз Турехановна, докторант, 2 курс, кафедра «Биологии», Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070002, Республика Казахстан, e-mail: tergenbaeva_zhul@mail.ru

Токжигитова Нургуль Каирбаевна, PhD, ассоц. профессор, Факультет Computer Science, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: nurgul287@mail.ru

Торебек Ерлан Жандарбекулы, PhD, доцент, Высшая школа естественных наук и педагогики, Южно-Казахстанский университет имени

М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: torebekerlan@mail.ru

Торпищева Руфина Шамильевна, докторант, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: torpisheva88@mail.ru

Торыбаева Джамиля Захановна, доктор педагогических наук, Факультет «Социально-гуманитарный», Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: zhamilyazahan@mail.ru

Тулекова Гульмира Мухамеджановна, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Cessen@mail.ru

Тулкина Райхан Жанибековна, ст. преподаватель, кафедра «Личностное развитие и образование», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: raihan-1990.17@mail.ru

Турысбек Ракымжан Сагымбекович, доктор филологических наук, профессор, Факультет филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: rst58@mail.ru

Тусеев Мухамеджан Умирзахович, докторант, специальность «Педагогика и психология», Факультет «Социально-гуманитарный», Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: tuseev_m@mail.ru

Туяков Есенкельды Алыбаевич, кандидат педагогических наук, доцент, кафедра «Методики преподавания математики, физики и информатики», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: t.esen.a@mail.ru

Убайдуллаева Гульжан Жаксыбаевна, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, г. Нур-Султан, 010020, Республика Казахстан, e-mail: guldull@mail.ru

Умралиева Лаура Мухтаровна, магистр, ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Lauraumralieva@mail.ru

Усина Жанар Амангельдиновна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140002, Республика Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Ушакова Наталья Михайловна, кандидат педагогичесих наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров

университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Ushakova_nm@mail.ru

Фейзулдаева Салтанат Арасатовна, PhD, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, 040000, Республика Казахстан, e-mail: salta7172@mail.ru

Фоминых Наталья Юрьевна, доктор педагогических наук, профессор, Российский экономический университет, имени Г. В. Плеханова, г. Москва, Российская Федерация, e-mail: shvidko72@rambler.ru

Хаймулдина Анара Юрьевна, ст. преподаватель, магистр образования, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: anara.haymuldina@mail.ru

Хуснатдинова Камилла Мензагитовна, магистрант, специальность «Педагогика и психология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Tatarka_kamilla@mail.ru

Чидунчи Ирина Юрьевна, ассоц. профессор, Факультет естественных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: chidunchi_irina@mail.ru

Чижевская Юлия Тимуровна, докторант, специальность «Иностранный язык: два иностранных языка», Факультет иностранных языков, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: Chizhevskaya_1993@mail.ru

Шарипова Айнагуль Каировна, ст. преподаватель, Факультет естественных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: scharipova_5@mail.ru

Ширинбекова Жаркын Амангелдиевна, докторант, специальность «Психология образования», Факультет философии и психологии, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100030, Республика Казахстан, e-mail: jarkyn.tarahty@mail.ru

Щербакова Елена Павловна, ст. преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар қ., 140008, Республика Казахстан, e-mail: yelena.chsherbakova@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdualiyeva Marzhan Amirbekovna, PhD, associate professor, Higher School of Natural Sciences and Pedagogy, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Abenova Assem Tulegenovna, senior teacher, Faculty of Computer Science, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: asem.abenova_01@mail.ru

Abildinova Gulmira, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Faculty of informational technology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Gulmira_2181@mail.ru

Abykenova Dariya Bolatovna, Aassociate professor, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: abykenova_db@mail.ru

Akishev Arman Ajtuhametovich, Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of the Assembly of People of Kazakhstan, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: armanfip@mail.ru

Alimova Sholpan, PhD, teacher-expert, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru

Alzhanov Aitugan Kairzhanovich, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Department of Informatics, Faculty of Information Technologies, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: alzhanov_ak@mail.ru

Amangeldy Nurgul, Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Pre-University Training, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic Kazakhsta, e-mail: nnurka87@mail.ru

Aplashova Arna Zhartayevna, Candidate of Psychological Sciences, associate professor, Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aplashova.arna@mail.ru

Artykbaeva Gulzhan Turuspekkyzy, Master of Sociology, Senior Lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Arynova Shynar Zhanybekovna, associate professor, Faculty of Natural Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: shinar_uzh@mail.ru

Aubakirova Saltanat Sovetovna, PhD, associate professor (docent), Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aubakur@mail.ru

Azhenov Askar Alimauletovich, senior teacher, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: sokrat-ares@mail.ru

Azhmoldayeva Klara Baizhigitovna, Master of Natural Sciences, senior lecturer, Faculty of Natural Sciences, Korkyt Ata University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: klara_1465@mail.ru

Balgabayeva Galiya, senior teacher, Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: galia_tan@mail.ru

Beisembayev Murat, Candidate of Technical Science, associate professor, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: murat1959@mail.ru

Beisova Almagul Yerenbakovna, Researcher at the Zh. Aimauytov Scientific and Practical Center, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: alma_gul58@mail.ru

Burdina Elena Ivanovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: e.i.burdina@mail.ru

Bykov Petr Olegovich, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Chidunchi Irina Yurievna, associate professor, Faculty of Natural Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: chidunchi_irina@mail.ru

Chizhevskaya Yuliya Timurovna, doctoral student in «Foreign language: two foreign languages», Academician E. A. Buketov Karaganda University, Faculty of Foreign Languages, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: Chizhevskaya_1993@mail.ru

Chsherbakova YelenaPavlovna, Senior lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: yelena.chsherbakova@mail.ru

Dinayeva Bekzat Begalykyzy, Candidate of Philology Sciences, associate professor, Department of Social Sciences, Astana IT University, Nur-Sultan, 010020, Republic of Kazakhstan, e-mail: dbb-31.05.kz@inbox.ru

Diuanova Raikul Kenesbayevna, acting professor, Candidate of Philological Science, Department of «Practical English», Humanitarian-Pedagogical Institute,

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: raikul.diuanova@mail.ru

Duisebek Nurgabyl, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, 040005, Republic of Kazakhstan, e-mail: kebek.kz@mail.ru

Dyakov Dmitriy Victorovich, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Department of Russian Language and Literature, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: diakovd@mail.ru

Feyzullayeva Saltanat Araratovna, PhD, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, 040000, Republic of Kazakhstan, e-mail: salta7172@mail.ru

Fominykh Natalia, Doctorof Pedagogical Sciences,Professor, Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russian Federation, e-mail: shvidko72@rambler.ru

Gerfanova Elmira Firatovna, PhD, assistant professor, Department of Social Sciences, Astana IT University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: elmira.gerfanova@astanait.edu.kz

Ibadullayeva Saltanat Zharylkasynova, Doctor of Biological Sciences, professor, Faculty of Natural Sciences, Korkyt Ata University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: salt_i@mail.ru

Iskakova Anargul Batyrbayevna, PhD, Senior Lecturer, Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: anar_is@mail.ru

Iskakova Zauresh Sabyrbekovna, lecturer, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zauresh_iskakova@mail.ru

Jumagulova Mariyash Shirdayevna, Candidate of Philological Science, associated professor of the department of Foreign languages and translation study, Humanitarian-Pedagogical Institute, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: mariyash_shj@mail.ru

Kabidenova Zhuldyz Dyusenbaevna, PhD, associate professor, Department of History of Kazakhstan, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Karabalayeva Aiman Beisembaevna, Master of Natural Sciences, Faculty of Natural Sciences, Korkyt Ata University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiman_jan@mail.ru

Karasholakova Lazzat Naushabaevna, PhD, Head of the Department of Science and Commercialization of Scientific Projects, Iliyas Zhansugurov Zhetysu

University, Taldykorgan, 040009, Republic Kazakhstan, e-mail: karasholakova.lazzat@mail.ru

Karatayeva Zhanerke, doctoral student «Training of computer science teachers», Faculty of Informational Technology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: K_Zhanerke@mail.ru

Kaskabassova Altyngul Abayevna, Master, senior lecturer, Department of History of Kazakhstan, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaa80alt@mail.ru

Karaca Celal, professor (assistant), Department of Computer Technology, Aksaray University, Aksaray, 68100, Republic of Turkey, Karaca42@gmail.com

Kaziyev K. O., PhD, acting associate professor, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

Khaimuldina Anara Yurievna, Master, senior lecturer, of Education, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: anara.haymuldina@mail.ru

Khusnatdinova Kamilla Menzagitovna, undergraduate student in «Pedagogy and Psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Tatarka_kamilla@mail.ru

Koishibaev Makhambetzhan Nakhipbekovich, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Department of Pedagogy-Psychological Education and Teaching Methods, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Mahat75.62@mail.ru

Korogod Natalya Petrovna, Candidate of Biological Sciences, associate professor, Educational Program «Biology», School of Natural Science, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: natalya_korogod@mail.ru

Koshkimbaeva Raisa Halykovna, Master of Education Sciences, teacher-expert, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Raissa-1964@mail.ru

Ksembaeva Saule, Candidate of Pedagogic Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru

Kudarova Nazgul Abilbekovna, PhD, associate professor, Department of Pedagogy, Eurasian Humanities Institute, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nazgul.kudarova@mail.ru

Kudysheva Ainash Amangeldievna, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.a.kudysheva@gmail.com

Kussainova Zhainagul Aitmaganbetovna, Faculty of Humanities, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, 000001, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhaina-1972@mail.ru

Maigeldiyeva Zhannat Musabekovna, Candidate of Philological Science, associated professor, Department of «Russian language and literature», Humanitarian-Pedagogical Institute, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120014, Republic of Kazakhstan, e-mail: jmussabek@mail.ru

Makhadiyeva Assel Karataevna, PhD, senior lecturer, Department of Pedagogy, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010010, Republic of Kazakhstan, e-mail: makhadiyeva_ak@enu.kz

Mukanov Ruslan Batyrbekovich, PhD, associate professor, Faculty of Engineering, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: ruslangr82@mail.ru

Mukanova Saulesh Dimkeshevna, Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor, Director of the branch of JSC «NCPD Orleu», Institute of Professional Development in Karaganda region, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: Mukanova_s@mail.ru

Mukasheva Kumyszhan Kairgalievna, doctoral student in «Pedagogy and psychology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kobyzatherapy@list.ru

Mukatayeva Kundyz Boranbayevna, senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kundyz.mukatayeva@gmail.com

Mukhametkairov Arslanbek Yerbolatovich, doctoral student, 1st year Educational Program «Pedagogy and Psychology», Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: mukhametkairov95@mail.ru

Nariman Saniya Aslbekovna, doctoral student, Faculty of Information Technology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: saniya_khairova@mail.ru

Nemtchinova E. M., PhD, professor, Seattle Pacific University, Seattle, USA, e-mail: katya@spu.edu

Nurgaliyeva Murshida Yelubayevna, PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: murshida80@mail.ru

Nurgaliyeva Saniya, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: sanianur@mail.ru

Omarova Maral Kubegenovna, Faculty of Pedagogy, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: omarchuk-83@mail.ru

Ospanova Nazira, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Information Technology, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Otepova Gulfira Yelubayevna, Doctor of Historical Sciences, professor, Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: g.otepova.hist@mail.ru

Popandopulo Anar, PhD, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraigyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: anaralinara79@mail.com

Pshembayeva Elmira Sabirovna, senior lecturer, Department of «Personal development and Education», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: elmira_1992@mail.ru

Rakhimbekova Guldensin Orazbekovna, Faculty of Humanities, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur -Sultan, 000001, Republic of Kazakhstan, e-mail: grakhimbekova@mail.ru

Sabyrova Asel Kuanyshevna, doctoral student, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, 040000, Republic of Kazakhstan, e-mail: asel1sabirova@mail.ru

Sagindikov Issatay Umirzakovich, Candidate of Pedagogy Sciences, Director of the Center for Pedagogical Qualimetry and International Studies National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Nur-Sultan, 010020, Republic of Kazakhstan, e-mail: isatay60@mail.ru

Sagyntayeva Zhuldyz, PhD, associate professor, Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhuldyz.sagyntaeva@mail.ru

Saparbayeva Elmira Mambetalievna, doctoral student of the department of «Mathematics», Higher School of Natural Sciences and Pedagogy, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Abdualieva82@mail.ru

Sarsenbayeva Botagoz Gabdullovna, Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mailsarsenbaevab@mail.ru

Sharipova Ainagul Kairovna, senior lecturer, Faculty of Natural Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: scharipova_5@mail.ru

Shirinbekova Jarkyn Amangeldievna, doctoral student «Psychology of education», Faculty of Philosophy and Psychology, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100030, Republic of Kazakhstan, e-mail: jarkyn.tarahty@mail.ru

Slanbekova Gulnara Koblanovna, PhD, associate professor, Karaganda Faculty of Philosophy and Psychology, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100030, Republic jf Kazakhstan, e-mail: g.slanbekova@mail.ru

Sobkin Vladimir Samuilovich, Doctor of Psychology Sciences, Professor, Academician RAE, Moscow, 101000, Russian Federation, e-mail: sobkin@mail.ru

Tanirbergenov Medeubek Zhumataevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Deu-me@mail.ru

Tergenbayeva Zhuldyz Turehanovna, doctoral student, 2nd year, Biology department, S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070002 Republic Kazakhstan, e-mail: tergenbaeva_zhul@mail.ru

Tokzhigitova Nurgul Kairbaevna, PhD, associate professor, Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurgul287@mail.ru

Torebek Yerlan Zhandarbekuly, PhD, associate professor, Higher School of Natural Sciences and Pedagogy, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: torebekerlan@mail.ru

Torpichsheva Rufina Shamilyevna, doctoral student, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: torpisheva88@mail.ru

Torybayeva Jamilya Zakhanovna, Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Faculty of Social and Humanities, Khoja Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhamilyazahan@mail.ru

Tulekova Gulmira Muhamedzhanovna, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Cessen@mail.ru

Tulkina Raikhan Zhanibekovna, senior lecturer, Department «Personal Development and Education», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: raihan-1990.17@mail.ru

Turysbek Rakymzhan Sagymbekovich, Doctor, Professor, Faculty of Philological Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: rst58@mail.ru

Tuseev Mukhamedzhan Umirzahovich, doctoral student in «Pedagogy and Psychology», Faculty of Social and Humanities, Khoja Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: tuseev_m@mail.ru

Tuyakov Esenkeldy Alybaevich, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Department of Mathematics, Physics and Informatics Teaching Methods, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: t.esen.a@mail.ru

Ubaidullaeva Gulzhan Zhaksybaevna, Candidate of Philology Sciences, Leading Researcher, National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Nur-Sultan, 010020, Republic of Kazakhstan, e-mail: guldull@mail.ru

Umralieva Laura Mukhtarovna, Master of Education Sciences, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Lauraumralieva@mail.ru

Ushakova Natalya Mikhailovna, Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar,140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Ushakova_nm@mail.ru

Usina Zhanar Amangeldinovna, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140002, Republic of Kazakhstan, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Varlakova Elena Yurievna, bachelor, MA student in 7M01551 Biology, School of Natural Science, Pavlodar State Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: varlakovayelena@gmail.com

Zeitova Sholpan Serikovna, senior lecturer, Faculty of Computer Science, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zeitova_sholpan@mail.ru

Zhailaubayeva Nazgul, Doctoral student, Educational Program «Mathematics» in the direction of education, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, 040005, Republic of Kazakhstan, e-mail: 4workn@mail.ru

Zhakparova Gulnar Aldongarovna, Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology, Shakarim University, Semey, Republic of Kazakhstan, e-mail: guma_6565@mail.ru

Zhetpisbaeva Bakhytgul Asylbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Strategic Development, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhetpisbajeva@mail.ru

Zhumadirova Kainysh Kurmashevna, Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhumadirova_51@mail.ru

Zhunusova Ainagul Kuanyshbaevna, doctoral student in the specialty «Kazakh Language and Literature», Faculty of Philological Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aina_zhunusova@mail.ru

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 %** (согласно решению редакционной коллегии).

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

*Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензензирование 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензензирование 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

– первый квартал до 10 февраля;

– второй квартал до 10 мая;

– третий квартал до 10 августа;

– четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: http://pedagogic-vestnik.tou.edu.kz/. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста.** *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом*.

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью)автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках *(жирным шрифтом, по центру)*;

4 **Ученая степень, ученое звание**;

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail**;

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность *(не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий)*;

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках *(рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом,кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец)*;

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования *(оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.)*. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости,т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке *(см. образец)*;

10 **Основной текст статьи** излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** *(абзац 1 смпо левому краю,жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы иметоды** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*.

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*.

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** *(жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре)* включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 *(см. образец)*.

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно.Объем *не менее 10 не более чем 20*

наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный(транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом*.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)
В электронном варианте приводятсяполные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайгыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
кафедра «Психология и педагогика»
Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147, 1139).
E-mai1: touscientificjournal@bk.ru

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование –Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева
Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников».Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию ивоспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования :учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. –2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. –Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовностибудущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс.на соиск.степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 –Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effectivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod к ecologicheskomu obrazovaniu i vospitaniu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – T. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKиPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov к rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*
Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде

құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeyeva, S. K. Ksembaeva*
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our

country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Авторлар туралы ақпарат	**Сведения об авторах**	**Information about the authors**
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	**Антикеева Самал Канатовна** докторант по специальности «Педагогика и психология», НАО «Торайгыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	**Samal Kanatovna Antikeyeva** doctoral student in «Pedagogy and psychology», «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00
Ксембаева Сауле Камалиденовна, п.ғ.к., профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, saule_K@mail.ru, 8-000-000-00-00	**Ксембаева Сауле Камалиденовна,** к.п.н., профессор, НАО «Торайгыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, saule_K@mail.ru, 8-000-000-00-00	**Saule Ksembaeva,** Candidate of pedagogic sciences, professor «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, saule_K@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Члены редакционной коллегии научного журнала «Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм **«Этики публикации для научного журнала «Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия».** Этика публикации разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), **Кодекса академической честности** Торайгыров университета.

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается испольнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфедециальности, однократные публикации, авторовства рукописи, принцип оригинальности, принцип подверждение источников, принцип объективности и своевременности рецензирование.

Права и обязанности главного редактора и ответственного секретаря. Должностные обязанности и права главного редактора и ответственного секретаря «Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия» определены соответствующими утвержденными должностными инструкциями.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты журнала «Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия» обязанны руководствоваться принципу *объективности*.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должно способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи единовременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы

обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в сопроводительном письме при наличии конфликта интересов могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтические поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторство, фальсификации и фабрикации результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Инструкция

Отзыв, исправление статей, извинения, опровержения осуществляется в соответствии публикационной этике.

Теруге 14.09.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2022 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
3,23 Mb RAM
Шартты баспа табағы 24,6.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген З. С. Искакова
Корректоры: А. Р. Омарова, Т. Оразалинова
Тапсырыс № 3976

Сдано в набор 14.09.2022 г. Подписано в печать 30.09.2022 г.
Электронное издание
3,23 Mb RAM
Усл.п.л. 24,6. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка З. С. Искакова
Корректор: А. Р. Омарова, Т. Оразалинова
Заказ № 3976

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.pedagogic-vestnik.tou.edu.kz